

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/114023>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Peter Selten

Het apostolaat der jeugd

*Katholieke
jeugdbewegingen
in Nederland*

1900-1941

Acco

Het apostolaat der jeugd

Katholieke jeugdbewegingen in Nederland 1900-1941

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren,
in het bijzonder de geschiedenis

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het college van decanen
in het openbaar te verdedigen
op maandag 9 december 1991 des namiddags te 1.30 precies

door

Petrus Johannes Henricus Selten

geboren op 4 juni 1953 te Mill

Promotor: Prof.dr. A.F. Manning

Inhoud

| | |
|--|----|
| 1 De jeugdbewegingen | 9 |
| De katholieke jeugdbewegingen | 9 |
| ‘Wij zijn jong, d’aard ligt open’ | 12 |
| Het ontstaan van de jeugdbewegingen | 16 |
| Probleemstelling; de inhoud van dit boek | 22 |
| 2 Het ontstaan van het derde opvoedingsmilieu | 25 |
| Volksopvoeding | 25 |
| Het voortgezet onderwijs | 28 |
| De zorg voor de verwaarloosde jeugd | 31 |
| De jeugdverenigingen | 33 |
| <i>Het jeugdgroepsleven</i> | 35 |
| <i>De jeugdverenigingen</i> | 36 |
| 3 Wandervogel en scouting | 40 |
| Wandervogel | 41 |
| Scouting | 44 |
| De jeugdbewegingen | 48 |
| 4 Het beeld van de jeugd | 52 |
| De maatschappelijke situatie | 53 |
| De adolescentiepsychologie | 59 |
| ‘Problemen der rijpere jeugd’ | 68 |
| 5 Nogmaals: jeugdbeweging | 70 |

| | |
|--|-----|
| 6 Het katholieke jeugdwerk | 75 |
| De jeugdverenigingen | 76 |
| <i>De Maria-congregaties</i> | 76 |
| <i>De Vincentiusverenigingen</i> | 78 |
| <i>Het Sint-Franciscus Liefdewerk</i> | 80 |
| <i>De Sint-Jozefsgezellenverenigingen</i> | 81 |
| <i>De Jonge Werkman</i> | 84 |
| <i>Boeren en burgers</i> | 85 |
| <i>De organisaties voor meisjes</i> | 86 |
| <i>Jeugdverenigingen met speciaal doel</i> | 88 |
| De leiding van het jeugdwerk | 90 |
| <i>De leidinggevende organen</i> | 90 |
| <i>Dux</i> | 92 |
| <i>Het beleid van het episcopaat</i> | 94 |
| <i>Eenheid of verscheidenheid?</i> | 95 |
| <i>Het RK Jeugdleidersinstituut</i> | 99 |
| 7 Katholieke denkebeelden over jeugd en jeugdopvoeding | 102 |
| 'Paedagogia perennis' | 102 |
| Godsdienstige en zedelijke opvoeding | 109 |
| <i>Godsdienstige opvoeding</i> | 110 |
| <i>Zedelijke opvoeding</i> | 115 |
| <i>Karaktervorming</i> | 118 |
| De receptie van de adolescentiepsychologie | 121 |
| Katholieke jeugdbeweging | 128 |
| 8 De Patronaten 1900 - 1928 | 136 |
| De oprichting van de Patronaten | 136 |
| Groei en verspreiding | 139 |
| De activiteiten | 141 |
| <i>Onderwijs</i> | 143 |
| <i>Ontspanning</i> | 144 |
| De relatie met de arbeidersbeweging | 146 |
| Op weg naar vernieuwing | 153 |
| 9 De vernieuwing van de Patronaten: de Jonge Wacht en de Kruisvaart 1928 - 1941 | 157 |
| De nieuwe methodiek | 157 |
| De Jonge Wacht | 166 |
| <i>Omvang en samenstelling</i> | 166 |
| <i>Organisatie, bestuur en leiding</i> | 168 |
| <i>De groepen</i> | 172 |
| De Kruisvaart | 177 |
| <i>Omvang en samenstelling</i> | 179 |
| <i>Bestuur, organisatie en leiding</i> | 180 |
| <i>Ban en vendel</i> | 181 |

| | |
|---|---------|
| 10 De Katholieke Verkenners 1910 - 1941 | 187 |
| Katholieke padvindes voor 1928 | 189 |
| De oprichting van de katholieke verkenners 1928-1930 | 194 |
| De RK Verkenners 1930-1941 | 202 |
| <i>Groei en samenstelling</i> | 203 |
| <i>Spreiding per bisdom</i> | 204 |
| <i>De sociale afkomst der leden</i> | 205 |
| <i>Organisatie en leiding</i> | 207 |
| <i>Verkenners en Katholieke Jeugdcentrales</i> | 211 |
| <i>De verhouding tot de NPV</i> | 214 |
| Het groepsleven | 217 |
| 11 Epiloog | 225 |
| 12 Slotbeschouwing | 232 |
| Jeugdbeweging | 235 |
| Het ontstaan van de jeugdbewegingen | 237 |
| Strijd om de moderniteit | 241 |
| Het verdwijnen van de jeugdbewegingen | 243 |
| Bijlagen | 246 |
| De rangprogramma's van de patronaatsgroepen | 246 |
| Ledental van de katholieke jeugdorganisaties in Nederland 1930-1941 | 250 |
| Bronnen en literatuur | 251 |
| Register | 260 |
| Summary | 263 |
| Curriculum vitae | 269 |

Hoofdstuk 1

De jeugdbewegingen

De katholieke jeugdbewegingen

Van 30 juli tot 6 augustus 1922 werd in Den Haag het eerste *Roomsche-Katholiek Nationaal Jeugdcongres* gehouden. Met een tentoonstelling, lezingen, sectievergaderingen en demonstraties vormde deze bijeenkomst één grote manifestatie waarop zich alle organen en instellingen, die zich in katholiek Nederland op enigerlei wijze met de jeugd bezighielden, presenteerden. Daaronder bevonden zich de grote, reeds gevestigde jeugdverenigingen, zoals de Patronaten, het Sint-Franciscus Liefdewerk en de Sint-Jozefsgezellenvereniging, maar ook kleinere zoals de Jonge Werkman, de pas opgerichte organisatie voor de arbeidersjongeren, en de Burgerjongelingsverenigingen. Verder waren aanwezig de godsdienstige verenigingen, de Mariacongregatie en de Congregatie van de H. Familie, sport- en culturele verenigingen, de jeugdbond tegen alcoholmisbruik Sobriëtas en ook de vereniging 'Voor Eer en Deugd', die zich speciaal op het behoud van de zedelijkheid richtte. Evencens presenteerden zich instanties voor het huishouden en nijverheidsonderwijs, de vakbewegingen, instellingen voor de geestelijk en lichamelijk gehandicapte jeugd en het Centraal Zielkundig Beroepskantoor, dat zich bezighield met beroepskeuze-advisering.¹

Het congres markeerde het eindpunt van de ontstaansfase van het katholieke jeugdwerk in Nederland. Nauwelijks twintig jaar eerder, aan het begin van de eeuw, was het aantal katholieke instellingen dat zich met de vorming en de opvang van de jeugd bezighield op de vingers van één hand te tellen geweest. In de jaren erna waren snel na elkaar in alle bisdommen jeugdorganisaties en jeugdverenigingen opgericht. Het initiatief daartoe was uitgegaan van de kerkelijke leiding, de bisschoppen voorop, die er naar streefde de jeugd te organiseren in verenigingen die alle interessesferen omvatten. Het belangrijkste motief voor dit pedagogisch offensief was het behoud van de jeugd voor de katholieke kerk. Hoewel het zich in principe richtte op de jeugd uit alle lagen van de bevolking, ging het toch vooral om de arbeidersjeugd die na

¹ De lezingen en debatten tijdens het congres werden gepubliceerd in het *Verslagboek van het Roomsche-katholiek Nationaal Jeugdcongres, Den Haag 30 Juli - 6 Augustus 1922*, Den Haag 1922. Het congres zou ook het enige in zijn soort blijven.

de lagere school geen verder onderwijs meer volgde en aan het werk ging. De geestelijkheid zag in de werkomgeving en met name in de vrijetijdsbesteding een gevaar voor de godsdienstzin en de zedelijkheid en meende dat het arbeidersgezin onvoldoende in staat was de jeugd te binden en godsdienstig en moreel te vormen. De door de kerk gedomineerde jeugdverenigingen moesten in die leemte voorzien, zowel door scholing en vorming als door het van de straat houden van de jeugd.

Een van de belangrijkste en zeker de grootste van deze jeugdverenigingen waren de patronaten. Zij werden vanaf 1902 in vrijwel alle parochies opgericht en groeiden snel: rond 1930 hadden de jongenspatronaten (er waren ook meisjespatronaten, maar die vallen buiten het bestek van deze studie) een ledental van om en nabij de 35.000 jongens tussen 13 en 18 jaar oud. De patronaten waren typische voorbeelden van *jeugdzorg*: zij stonden onder de directe leiding van de geestelijkheid, die daarbij werd geholpen door enkele ouderen uit de parochie, vaak onderwijzers. De bezigheden bestonden voornamelijk uit godsdienstonderricht, allerlei cursussen, gericht op herhalings- en vakonderwijs en ontspanningsactiviteiten, die bedoeld waren om de jongens van de straat en uit het café te houden. De leden werden veelzeggend als 'beschermelingen' aangeduid. Centrum van het patronaatswerk was het patronaatsgebouw, dat in de loop der tijd in bijna alle parochies verreers.

In de loop van de jaren twintig kwam er kritiek op deze inrichting van het patronaatswerk. In een aantal voordrachten op het congres van 1922 werd de kwantiteit ervan geroemd, de kwaliteit echter bekritiseerd. De Arnhemse kaplaan en secretaris van de Aartsdiocesane Patronatenbond, B.H. de Groot, meende dat het patronaatswerk nog te veel gericht was op kennisoverdracht en bescherming tegen de gevaren van 'de straat' en te weinig op een meer positieve invulling van de ontspanning en de vrije tijd. De vorming moest in zijn ogen minder schools zijn en hij bepleitte daarom een werkwijze waarin meer ruimte werd geboden aan de zelfwerkzaamheid en de zelfstandigheid van de jeugd. Als voorbeeld van een betere aanpak noemde hij jeugdbewegingen als scouting en de socialistische Arbeiders Jeugdcentrale (AJC). In de loop van de jaren twintig werd deze kritiek steeds heviger. Het leidde in 1928, onder leiding van De Groot, tot een ingrijpende verandering van de werkwijze van de patronaten. Het op lessen en massale ontspanning ingestelde systeem werd vervangen door aan scouting ontleende groepsvorming met meer aandacht voor zelfwerkzaamheid, buitenleven en gemeenschapszin. Jonge leken namen als leiders de plaats in van de priesters. De naam patronaat werd vervangen door 'Jonge Wacht' en, in het bisdom Haarlem, 'Kruisvaart'.

Met deze verandering werd een deel van het katholieke jeugdwerk omgevormd tot een *jeugdbeweging*. Dat proces verliep echter niet zonder moeilijkheden. In de ogen van veel geestelijken was het doel van het katholieke jeugdwerk, opvoeding, onverenigbaar met de methode van de jeugdbewegingen. Daarin ontbrak naar hun mening voldoende pedagogische leiding en godsdienstige vorming. Een ander bezwaar richtte zich tegen het kamperen, toch een van de karakteristieke aspecten van de jeugdbewegingen. Om die reden hadden de bisschoppen zich ook lange tijd tegen scouting verzet. Nog in 1920 was een initiatief om te komen tot een katholieke scoutingbeweging door het episcopaat afgesneden. Het kleine aantal groepen dat reeds bestond mocht doorgaan, maar elke poging tot uitbreiding of landelijke aaneensluiting werd verboden. In 1930, vrijwel tegelijk met de omvorming van de patronaten, werd scouting

echter wel toegelaten in katholiek verband onder de naam 'De RK Verkenners'. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog telde de verkennerbeweging bijna 10.000 leden. Andere katholieke jeugdbewegingen die in deze tijd ontstonden waren de Jonge Werkman voor arbeidersjongens en De Graal, een organisatie voor meisjes, die alleen in het bisdom Haarlem bestond.

Met deze keuze volgden de Nederlandse katholieken het voetspoor van andere landen en andere religieuze en politieke groeperingen. Jeugdbewegingen waren vanaf de eeuwwisseling internationaal een populair verschijnsel en ook in katholieke kring in het buitenland geaccepteerd. De late introductie ervan in het Nederlandse katholieke jeugdwerk vormt daarom het vertrekpunt van deze studie, waarin ik op twee vragen wil ingaan. In de eerste plaats op de vraag waarom jeugdbewegingen als zodanig ontstonden en waarom deze zowel onder jeugdigen als onder volwassenen zo populair waren. En vervolgens op de vraag waarom de Nederlandse katholieken pas zo laat deze methode van jeugdwerk accepteerden en doorvoerden.

Deze vraagstelling impliceert dat het verschijnsel *jeugdbeweging* de kern vormt van deze studie en dat het ontstaan en de ontwikkeling van de katholieke jeugdbewegingen in Nederland worden geplaatst tegen de achtergrond van de jeugdbewegingen in het algemeen. Daarbij moeten wij in ogenschouw nemen dat het begrip jeugdbeweging een verzamelnaam is van vele, onderling sterk verschillende, bewegingen en organisaties die echter ook veel gemeenschappelijke trekken vertoonden. In het vervolg van dit hoofdstuk ga ik nader op de omschrijving en afbakening van het begrip in. Daarnaast maakten de katholieke jeugdbewegingen uiteraard ook deel uit van de katholieke zuil en kan hun ontwikkeling niet los worden gezien van het proces van verzuiling. Opvoeding en behoud van de opgroeiende jeugd was essentieel voor de kracht en het voortbestaan van de zuil. Dit vormde de drijfveer voor het pedagogisch offensief van de bisschoppen. In de jaren dertig werden de jeugdbewegingen in toenemende mate beschouwd als een van de steunpilaren van de katholieke zuil.

Afgezien van de al genoemde late introductie is er nog een motief waarom de bestudering van de opkomst van juist de katholieke jeugdbewegingen interessant is. Er was daar sprake van continuïteit tussen jeugdzorg en jeugdbeweging. In tegenstelling tot de opkomst van veel andere jeugdbewegingen ontstonden de katholieke jeugdbewegingen, zoals hiervoor al aangegeven, binnen het geheel van het katholieke jeugdwerk en bleven daarvan organisatorisch deel uitmaken. Dit maakt het mogelijk de jeugdbewegingen niet als een geïsoleerd fenomeen, maar in samenhang met bredere ontwikkelingen ten aanzien van jeugd en jeugdzorg te beschrijven. Om die reden beperk ik mij in deze studie tot een tweetal organisaties waarin het ook inderdaad mogelijk is om die vergelijking te maken: de patronaten en de RK Verkenners. Aan de hand van de ontwikkelingen in deze organisaties kan het gehele tijdsbestek van 1900 tot 1941 worden bestreken en de ontwikkeling van jeugdzorg naar jeugdbeweging op de voet worden gevolgd.

Daar komt bij dat het patronaat en de RK Verkenners zich op dezelfde doelgroep richtten, te weten de katholieke jongens in de leeftijd van ongeveer 13 tot 18 jaar. In zekere zin beconcurrerden zij elkaar, al bleek in de praktijk dat de patronaten hun aanhang meer uit de volksjeugd recruteerden en de verkenners uit de middelbare scholieren. Dit kwam duidelijk naar voren in de verschillen in aanpak en werkwijze tussen beide organisaties. De vergelijking biedt daarom de mogelijkheid om verschillende

variëteiten van de katholieke jeugdbewegingen te bestuderen. Ten slotte ging het bij beide verenigingen om grote organisaties die in alle bisdommen werkzaam waren en met een duidelijke, vastomlijnde infrastructuur van bestuursorganen, tijdschriften, vergaderingen, congressen en leiderscursussen. Deze 'voordelen' waren bij andere organisaties, met name bij de organisaties van meisjes niet aanwezig. Deze laatste blijven daarom in deze studie buiten beschouwing.

'Wij zijn jong, d'aard ligt open'

Jeugdbewegingen waren in het begin van de twintigste eeuw zeer populair, zowel onder jeugdigen zelf als onder volwassenen die de jeugd wilden organiseren. Zij waren herkenbaar aan een opvallende stijl en ideologie. Het begrip jeugdbeweging roept de herinnering op aan jonge mensen die, soms geuniformeerd, met vlaggen, vaandels en muziek door de straten en door de velden trokken; aan groepen jeugdigen, die trektochten maakten door de vrije natuur en zo primitief mogelijk kampeerden; aan jeugdigen die gezond wilden leven en afzagen van het gebruik van alcohol en het roken van sigaretten. Men hoort opnieuw volksliederen zingen en ziet reidansen uitgevoerd worden onder begeleiding van violen en mandolines. Het is de sfeer van de Paasheuvel en van het padvinderskamp en men herinnert zich een jeugd die zelfbewust naar buiten treedt met een boodschap voor de wereld.

Romantiek, gemeenschapsgevoel, een ontsnapping uit de wereld van alledag en een eigen jeugdidealisme, het zijn de kenmerken die aan het verschijnsel jeugdbeweging zijn gegeven. Om welke organisaties ging het dan? Er is zowel door de tijdgenoten als door de geschiedschrijvers van de jeugdbewegingen een felle discussie gevoerd over deze vraag met als inzet de erkenning als jeugdbeweging en de participatie in de populariteit en waardering die de jeugdbewegingen toeviel. Deze wilden zich sterk onderscheiden van andere soorten van jeugdwerk, waarin dat jeugdidealisme zou ontbreken. Men doelde dan op de jeugdzorg, activiteiten voor jeugdigen, maar door volwassenen opgezet met een nadrukkelijk pedagogische doelstelling: scholing en vorming, het weghouden van de jeugd van de straat en het bieden van een verantwoorde vrijetijdsbesteding. De jeugd had hierin geen of nauwelijks eigen inbreng; zij was afhankelijk van hetgeen volwassen leiders voor hen bedachten en organiseerden. Van zoiets als zelfwerkzaamheid en zelfstandigheid was geen sprake: de jeugd was object van zorg, geen subject. Tot de jeugdzorg behoorden het buurt- en clubhuiswerk, zoals dat vanaf het einde van de negentiende eeuw gestalte had gekregen, en kerkelijke verenigingen als de katholieke patronaten, het Sint-Franciscus Liefdewerk en de Sint-Jozefsgesellenverenigingen, evenals de gereformeerde jeugdbonden, al hadden die een heel specifiek karakter, vrijwel uitsluitend op godsdienstige vorming gericht.

De contemporaine overzichten van de jeugdbewegingen maakten daarom veel werk van het onderscheid tussen jeugdbewegingen en jeugdzorg. Volgens J.P.A. Eernstman in zijn in 1926 verschenen boekje *Jeugdbeweging in Nederland* speelden bij jeugdzorg

1 De titel van deze paragraaf 'Wij zijn jong, d'aard ligt open' is ontleend aan het gelijknamige boek van Ger Harmsen over de geschiedenis van de NBAS (Amsterdam 1968)

jeugdigen een grotendeels passieve rol; er werd voor de jeugd gezorgd door ouderen. Bij jeugdbewegingen was de jeugd zelf de handelende figuur; zij kwam zelf in beweging, deed iets, wilde iets:

‘Principieel neemt de jeugd zelf het initiatief en de leiding. De jeugd organiseert, kiest haar eigen besturen, leidt zelf vergaderingen, houdt besprekingen met ouderen, noodigt zelf die ouderen daartoe uit en ontvangt hen zoo nodig. De jeugd financiert zelf, schrijft zelf, vereert ... en kritiseert menschen en toestanden zelf volgens eigen inzicht.’¹

Eernstman erkende vervolgens dat slechts weinig jeugdbonden volledig aan dit autonoom-criterium voldeden. In de meeste gevallen was er in meerdere of mindere mate sprake van een mengeling van jeugdbeweging en jeugdzorg. Maar, stelde hij, bij ‘goede jeugdbonden is altijd een geestelijk ideaal.’ Jeugdbeweging was een uiting van opbouwend denken; zij bestond uit jonge mensen, wier lust het was te werken voor wereld en medemens.² Onder de jeugdbewegingen die in het boekje beschreven werden, bevonden zich dan ook zowel echt zelfstandige bonden als de Nederlandsche Bond van Abtinent Studeerenden (NBAS), de Jongeren Vredes Actie (JVA) en de Vrijzinnig-Christelijke Studenten Bond (VCSB), maar ook door volwassenen geleide organisaties als het Nederlandsch Jongelings Verbond (NJV), de Nederlands-Christelijke Studentenvereniging (NCSV), de Vrijzinnig-Christelijke Jongeren Bond (VCJB), de Joodsche Jeugdbeweging, de socialistische Arbeiders Jeugdcentrale (AJC) en de Nederlandsche Padvindereeniging (NPV). Opvallend afwezig in zijn opsomming waren katholieke organisaties. Deze ‘staan over het algemeen onder toezicht van geestelijken en missen de karakteristieke eigenschappen van de onvervalschte jeugdbeweging’, aldus Ernstman. Ze moesten daarom tot de jeugdzorg gerekend worden, evenals de gereformeerde jeugdbonden.³

Enkele jaren later promoveerde de Nederlandse predikant B.A. Knoppers in Munster op een proefschrift over de Nederlandse jeugdbewegingen. Ook Knoppers, die leidende functies vervulde in het gereformeerde jeugdwerk, maakte onder verwijzing naar Duitse literatuur een onderscheid tussen jeugdbeweging en jeugdzorg en was van mening dat het katholieke jeugdwerk geen jeugdbeweging was. Maar in tegenstelling tot Ernstman rekende hij de jeugdbonden op gereformeerde grondslag wel tot de jeugdbewegingen. Volgens hem hadden deze bonden in de lokale organisatie het principe van zelfregering volledig doorgevoerd.⁴

In katholieke kring reageerde men heftig op deze karakterisering van het katholieke jeugdwerk als jeugdzorg. In 1932 schreef de hoofdredacteur van *Dux*, het tijdschrift voor katholieke jeugdleiders:

1 J.P.A. Ernstman, *Jeugdbeweging in Nederland*, Amsterdam 1926, p. 5-6. Ik beperk me hier tot de Nederlandse literatuur over jeugdbeweging.

2 Ernstman a.w., p. 8.

3 Ernstman a.w., p. 16.

4 B.A. Knoppers, *Die Jugendbewegung in den Niederlanden, ihr Wesen und ihre pädagogische Bedeutung. Mit vergleichender Berücksichtigung der deutschen Jugendbewegung* (Münster 1931), p. 1-13, over Knoppers' rol in de gereformeerde jeugdbonden. Vgl. J.C. Sturm, *Een goede gereformeerde opvoeding. Over neo-calvinistische moraalpedagogiek (1880-1950), met speciale aandacht voor de nieuw-gereformeerde jeugdorganisaties*. Kampen 1988.

‘Moet onze jeugdzielzorg een jeugdbeweging zijn? (...) Het feit spreekt dat bijna al ons jeugdwerk geen jeugdzorg in strikten zin wil zijn, maar zoo veel mogelijk tracht over te nemen van het karakter der jeugdbeweging; al ons jeugdwerk draagt en wil dragen de *allures* der jeugdbeweging; men streeft minstens naar een *compromis* met de jeugdbeweging.’¹

De keuze van de organisaties, die Ernstman en Knoppers bespraken, maakt duidelijk dat de afbakening van jeugdbeweging problematisch is. Het onderscheid tussen jeugdbeweging en jeugdzorg is niet scherp te trekken. Autonomie van de jeugd is een onbruikbaar criterium. Maar dat geldt ook voor het tweede door Ernstman genoemde criterium, het jeugdidicalisme. Want wie bepaalt wat dat is en of dat aanwezig is? De beide begrippen jeugdbeweging en jeugdzorg kunnen daarom slechts als ideaaltypen worden beschouwd, die behulpzaam kunnen zijn bij de analyse van jeugdgedrag en jeugdorganisatie in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de ontwikkelingen die het katholieke jeugdwerk doormaakte. Immers, hoewel de katholieke jeugdbewegingen zichzelf met graagte de term jeugdbeweging toeëigenden, is tegelijkertijd duidelijk dat hier geen sprake was van autonome jeugdbewegingen. Het ging bij de katholieken in de eerste plaats om opvoeding. Een opvoeding die in het teken stond van de zielzorg en waarin de kerkelijke autoriteiten een vooraanstaande rol speelden. Tegelijkertijd wilden ook de katholieke jeugdbewegingen uitdrukking geven aan een onder de jeugd levend ideaal (de herleving van Christus' Koninkrijk op aarde) en waren zij in stijl en optreden duidelijk aan de niet-katholieke bewegingen verwant.

Ik kies daarom voor een zo breed mogelijke omschrijving van jeugdbeweging en reken daartoe vooralsnog al die organisaties die zichzelf jeugdbeweging noemden. We denken dan in de eerste plaats aan de Duitse jeugd, verenigd in Wandervogel en Freideutsche Jugend, die in 1913 op de Hohe Meissner getuigenis aflegde van de wil om zelfstandig vorm te geven aan het individuele leven en aan de samenleving. Aan de internationale pendanten daarvan, zoals bijvoorbeeld de Nederlandse jeugdgeheelonthoudersbonden. Dan de socialistische jeugdbewegingen, in Nederland vertegenwoordigd door de AJC, die weliswaar door de sociaal-democratische partij en vakbonden werden opgericht en geleid, maar in ideologie en in stijl sterk met de eerdergenoemde autonome of ook wel 'vrije' jeugdbewegingen verwant waren. Maar ook de van oorsprong Engelse scouting-beweging, kerkelijk geïnspireerde en geleide bewegingen als De Graal, de Katholieke Arbeidersjeugd en de Christen studentenverenigingen, en door staat of partij beheerste jeugdorganisaties als de fascistische Balilla in Italië, de Hitlerjugend in Duitsland en de Komsomol in de Sovjet-Unie waren in stijl en optreden aan de jeugdbewegingen verwant.

Tussen al deze bewegingen en organisaties bestonden grote verschillen: sommige waren tamelijk autonoom op initiatief van jeugdigen zelf ontstaan en keerden zich tegen inmenging door volwassenen. Andere waren juist door volwassenen opgericht, stonden onder volwassen leiding en hadden een nauwe band met de kerken, met politieke partijen of waren zelfs direct van de staat afhankelijk. Sommige bewegingen

1 G Lamers SJ, De critici over onze jeugdbeweging, in *Dux* 6(1932-1933), p 155

kunnen duidelijk links in het politieke spectrum geplaatst worden, terwijl andere rechts tot extreem-rechts, nationalistisch en militaristisch waren; en weer andere jeugdbewegingen zagen de politiek als een uiting van de verwerpelijke leefwereld van de volwassenen en hielden zich daar verre van. Er waren jeugdbewegingen, die jongens en meisjes gezamenlijk organiseerden en tezamen op stap gingen; er waren er ook die zich op één sekse richtten. En zo bestonden er ook jeugdbewegingen die zich op het punt van de omgang met het andere geslacht (soms ook met het eigen geslacht) grote vrijheden veroorloofden, terwijl andere zeer puriteins waren. Wat overigens niet wilde zeggen dat seksueel gemengde bewegingen per definitie liberaler waren dan sekse-gebonden bewegingen.

Maar ondanks deze grote verschillen, die ook door de tijdgenoten zelf als zodanig werden ervaren, tooiden al deze verenigingen en organisaties zich met de naam jeugdbeweging. Het gemeenschappelijke kenmerk was daarin gelegen dat zij een *beweging* wilden zijn waarin een 'bewogen jeugd' zich drager wist en voelde van een nieuwe en betere toekomst. Dit jeugdidicalisme vinden we in alle jeugdbewegingen terug: het romantisch gemeenschapsleven bij de Wandervogel, de socialistische gemeenschap bij de AJC, verhoogde morele en fysieke weerbaarheid bij scouting, strijd voor herleving van de christelijke waarden in de samenleving bij de Kajotters en De Graal en het geloof in een heilstaat bij de staatsjeugdbewegingen. Het gebruik van de term *jeugdbeweging* suggereerde dat het de jeugd zelf was die drager was van dit idealisme. Het draaide uiteindelijk, ook bij de door ouderen geleide organisaties, om een jeugd die zich zelfbewust bezig wilde houden met de vraag naar de zin van het eigen leven en wilde werken aan de toekomst.

Het verbeteren van de wereld begon bij de jeugd zelf. In de jeugdbewegingen werd een eigen stijl en cultuur ontwikkeld, waarin de jeugd trachtte vorm en inhoud te geven aan de beleefde idealen. Centraal daarin stond wat Van Hessen heeft genoemd het *samen-jong-zijn*, het zich koesteren aan de gemeenschap van jeugdigen onder elkaar met gelijkgestemde leeftijdsgenoten.¹ Een ander belangrijk aspect van de cultuur van de jeugdbeweging vormde het zich afzetten tegen de cultuur van de moderne industriële samenleving (althans zoals daar in de jeugdbewegingen tegenaan gekeken werd), zoals een individualistische en materialistische mentaliteit, onpersoonlijke omgangsvormen en de hedonistische uitgaanscultuur van café, danszaal en later ook bioscoop. De jeugdbewegingen zetten daar een hernieuwde belangstelling voor de cultuur van de voor-industriële wereld tegenover en een grote voorliefde voor tradities: belangstelling voor de natuur en voor kamperen, voor het volkslied en de volksdans, spreekkoren en lekespelen. Middeleeuwse (of vermeend-Middeleeuwse) thema's speelden daarin een belangrijke rol. Het belangrijkste was echter dat men in de jeugdbewegingen een *levensgemeenschap* wilde doen herleven, waarvan onderlinge saamhorigheid en vriendschap de bezielende kern vormden.

Deze cultuurkritiek en de opvallende stijl maakten dat de jeugdbewegingen elitebewegingen waren en ook wilden zijn. De jeugd in de jeugdbewegingen voelde zich een voorhoede en werd als zodanig ook door volwassenen gewaardeerd. Getalsmatig was de reikwijdte niet groot, maar de jeugdbewegingen hadden een

1 Vgl. JS van Hessen, *Samen jong zijn Een jeugsociologische verkenning in gesprek met vorigen*. Assen 1965

grote invloed op het maatschappelijk leven. Te denken valt daarbij aan de bijdrage die de jeugdbewegingen leverden aan de vitalisering van ideologische en religieuze opvattingen en aan de ontwikkeling van een vrijetijdscultuur. De meest blijvende invloed hebben de jeugdbewegingen wel gehad in de ontwikkeling van een dominant jeugdbeeld. Lange tijd hebben zij hun stempel gedrukt op de wijze waarop in de samenleving jeugd en jeugdgedrag werden geïnterpreteerd. Het beeld van de jeugd in de jeugdbewegingen vormde de maatstaf waaraan jeugdigen in het algemeen werden gemeten: jeugd behoorde zelfbewust en idealistisch te zijn, zich op een positieve wijze in te zetten voor een nieuwe en betere samenleving. Dit jeugdbeeld werd gelegitimeerd door wetenschappers, zoals de adolescentiepsychologen, (sociaal-)pedagogen en jeugsociologen, en gold als het ideaalbeeld van jeugd: zo behoorde jeugd te zijn. Het contrast tussen de jeugd in de jeugdbewegingen en de 'andere' jeugd werd scherp getekend. De jeugdbeweger was een flinke, stoere vent of een aardig meisje met heldere blik, de gewone jongere stond er wat slappedanig bij met een sigaret uit de mond bungelend. Tot in de oordeelsvorming over jeugd in de jaren vijftig en zestig was dit dominante jeugdbeeld, dit verwachtingspatroon, terug te vinden. In de jaren vijftig werd de 'massajeugd' in negatieve zin afgezet tegen de jeugdbewegingen. In de protestbeweging van de jaren zestig herkenden vele ouderen weer het jeugdidealisme en generatiebewustzijn van hun eigen jeugd.¹

Het ontstaan van de jeugdbewegingen

De populariteit van de jeugdbewegingen kwam ook tot uitdrukking in de geschiedschrijving van dit fenomeen. Bij de vele studies die daaraan vrijwel vanaf het ontstaan zijn gewijd wil ik een tweetal kanttekeningen plaatsen. Ten eerste behandelden zij meestal slechts een of enkele verwante bewegingen en beperkten zij zich tot één land. Zelden werden de verschillende jeugdbewegingen met elkaar vergeleken en in een samenhangende context geïnterpreteerd. Vervolgens werkte de controverse over wat jeugdbeweging was en welke groepen tot de jeugdbewegingen gerekend konden worden ook in de geschiedschrijving door. Een belangrijke reden hiervoor was het feit dat de geschiedschrijving van de jeugdbewegingen zeker in het begin dikwijls een zaak was van personen die zelf nauw daarbij betrokken waren geweest. Aldus werd het zelfbeeld van de jeugdbewegingen in de geschiedschrijving bevestigd. Pas de laatste twintig jaar is hierin enige verandering gekomen.

Voor de beantwoording van de vraag naar het ontstaan van de jeugdbewegingen heeft dit belangrijke consequenties gehad. In de eerste plaats werd vooral gekeken naar de specifieke nationale omstandigheden waaronder een bepaalde beweging naar voren kwam. Een tweede effect van de traditionele geschiedschrijving was dat men - analoog aan de opvatting dat de jeugdbeweging een uitdrukking was van jeugdig zelfbewustzijn en idealisme - het ontstaan ervan interpreteerde als een spontaan gebeuren

1 Vgl. Frans Meijers en Manuela du Bois-Reymond (red.), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig. Het massajeugdonderzoek (1948-1952)* Amersfoort/Leuven 1987, Jos van der Lans, *Beeldvorming over de jeugd*, in *Psychologie en maatschappij*, 4(1980), p. 460-479

dat uitging van de jeugd zelf. Zo werd de opkomst van de Duitse vrije jeugdbewegingen verbonden met de sociale en culturele verhoudingen in Duitsland rond de eeuwwisseling: de snelle industrialisatie, de groei van de industriesteden en de opkomst van nieuwe sociale groepen als de arbeidersklasse en de industriële bourgeoisie, alsmede de reactie op die ontwikkelingen van de zijde van de traditionele burgerij.¹

Ger Harmsen zocht de verklaring voor het ontstaan van de eerste vrije jeugdbewegingen in Nederland, de kwekelingen- en geheelonthoudersbonden, eveneens in specifieke nationale omstandigheden. Harmsen wees op het tempo van maatschappelijke en culturele veranderingen en de specifieke positie daarbinnen van de 'kwekelingen'. Deze leerlingen van de Rijkskweekscholen waren meestal afkomstig uit cultureel arme arbeidersmilieu's, maar traden door hun opleiding en toekomstig beroep in een andere cultuur die evenmin de hunne was. Dit, gecombineerd met een vaak geïsoleerd bestaan in kosthuizen, leidde ertoe dat deze jongeren elkaar vonden in een gemeenschappelijke lotsverbondenheid die een uitweg zocht in een specifieke levenshouding: geheelonthouding. Het was een reactie op de kleinburgerlijke levenssfeer. Na verloop van tijd vonden de aanvankelijk kleine en lokale initiatieven elkaar en werd een landelijke bond opgericht met een tijdschrift, ontmoetingen en een meer uitgesproken ideologie. Op de vraag waarom juist op dat moment een dergelijk lokaal en geïsoleerd initiatief kon uitgroeien tot een landelijke beweging, verwees Harmsen naar de steeds sneller verlopende industrialisering, waardoor een disharmonie ontstond tussen het gedragspatroon van gisteren en de feitelijke sociaal-economische situatie. De jeugdbeweging pikte 'kicmen' van het verzet tegen de levensvormen van de moderne samenleving op en wist die te verwoorden in een uitgesproken ideologie.²

Het ontstaan van scouting ten slotte werd verklaard tegen de achtergrond van typisch Britse omstandigheden: de sterke nationalistische en imperialistische gevoelens en de daaruit voortkomende bezorgdheid om de lichamelijke en geestelijke weerbaarheid van de jeugd. Hoewel binnen de scouting-beweging altijd is weersproken dat scouting (para)militairistisch was, werd in de ontstaansgeschiedenis van scouting - terecht - een grote plaats ingeruimd voor de oprichter Robert Baden-Powell en diens ervaringen in de Boerenoorlogen. Daar deed hij de inspiratie op voor het schrijven van *Scouting for boys*, het handboek van de beweging. Dit boek en de daarin verhaalde oefeningen sloegen zo aan dat Baden-Powell, zo gaat het verhaal, gedwongen werd leiding te geven aan een op te richten scouting-beweging.³

Het ontstaan van andere, geleide, jeugdbewegingen als de Freideutsche Jugend in Duitsland, de AJC en kerkelijke jeugdbewegingen in Nederland, werd vervolgens verklaard als een afgeleide van de voornoemde bewegingen. De daarin ontwikkelde stijl sloeg zo aan bij de jeugd dat volwassenen, op zoek naar mogelijkheden om de jeugd te organiseren, de vorm en methode van de jeugdbeweging nabootsten. In sommige gevallen was er dan nog steeds sprake van een authentieke jeugdbeweging,

1 Vgl. W.Z. Laqueur, *Young Germany. A history of the German Youth Movement*. New York/London 1962 en Peter D. Stachura, *The German Youth Movement 1900-1945. An interpretative and documentary history*. London 1981. In hoofdstuk 3 kom ik op de geschiedenis van Wandervogel terug.

2 Ger Harmsen, *Blauwe en rode jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*. Assen 1961, p. 360-364.

3 Vgl. E.E. Reynolds, *Baden-Powell. A biography of Lord Baden-Powell of Gillwell*, Oxford 1942.

gebaseerd op een echt jeugdidealisme, in andere niet: daar was jeugdbeweging verwaterd tot uiterlijke vormen.

Hoewel de genoemde benadering van de geschiedenis van de jeugdbewegingen zonder twijfel belangrijke gegevens en interpretaties heeft opgeleverd, heeft de begrenzing tot het eigen land ertoe geleid dat de verwantschap (in tijd, ideologie en uiterlijke vormgeving) tussen de verschillende jeugdbewegingen en landen onderbelicht bleef. Harmsen zegt bijvoorbeeld expliciet dat de Nederlandse kwekelingenbeweging zich autonoom van de Duitse ontwikkelde. Ook al heeft hij daarin gelijk, dat neemt niet weg dat de vraag interessant is, waarom zich tezelfdertijd in verschillende landen soortgelijke ontwikkelingen voordeden. Die vraag stelde hij wel in zijn in 1968 verschenen geschiedenis van de NBAS, de opvolgster van de KGOB, maar ook toen bleef zijn antwoord binnen het traditionele kader. Zowel scouting als de vrije jeugdbeweging zag hij als een spontaan opgekomen verzet van jeugdigen tegen de cultuur, een vlucht uit de wereld der volwassenen. Bij scouting slaagden de ouders er echter in de 'beweging' te integreren in de bestaande maatschappelijke structuur en aldus om te vormen tot een steunpilaar van de bestaande maatschappij. Bij de Duitse jeugdbeweging gelukte dat (aanvankelijk) niet.¹

Dit leidt tot een tweede kanttekening. Jeugdbewegingen werden veelal gezien als *sociale bewegingen* die gericht waren op de emancipatie van de jeugd en op sociale verandering. In hun ontstaans- en ontwikkelingsverloop werden de jeugdbewegingen daarom vergeleken met andere, gelijktijdige sociale bewegingen als de arbeiders- en de vrouwenbeweging. Evenals aan genoemde bewegingen werd aan de jeugdbewegingen de functie van het sociale protest en van maatschappelijke vernieuwing toegekend. De jeugdbewegingen heetten progressief; was het niet op het ideologische en politieke vlak, dan toch zeker op het terrein van de revitalisering van het persoonlijke leven en van de cultuur. In de bestudering van de jeugdbewegingen werd het accent daarom gelegd op de wijze waarop jeugdigen trachtten zich te emanciperen, zich los trachtten te maken van de bevoogding door volwassenen.

Deze benadering van de jeugdbewegingen was niet alleen conform het beeld dat jeugdbewegers en tijdgenoten van de jeugdbeweging hadden, maar ook een, meestentijds impliciete, toepassing van de sociaal-wetenschappelijke generatietheorie. Volgens deze theorie, waarvan de Duitse socioloog Karl Mannheim de belangrijkste vertegenwoordiger is, speelden jeugdgroepen een belangrijke rol in het proces van maatschappelijke vernieuwing. De wisseling der generaties was niet louter een biologisch, maar tevens een sociaal evenement. Het optreden van de jeugdbewegingen gaf voeding aan deze interpretatie.

In zijn in 1928 verschenen artikel *Das Problem der Generationen* trachtte Mannheim een verklaring te geven voor de opkomst van dergelijke bewegingen.² Daarbij maakte hij een onderscheid tussen wat hij noemde de 'Generationslagerung', de groep mensen van ongeveer dezelfde leeftijd en levend in eenzelfde maatschappelijke constellatie (vergelijkbaar met het leeftijdscohort); vervolgens de 'Generationszusammenhang', waarbij

1 Ger Harmsen, *Wij zijn jong, d'aard ligt open*, a.w., p. 11-16.

2 Karl Mannheim, *Das Problem der Generationen*, oorspronkelijk verschenen in: *Kolner Vierteljahreshefte* 7(1928-1929), p. 157-185, 309-330, ook in K. Mannheim, *Wissenssoziologie*, Berlin 1964, p. 509-565, zie ook Ruud Abma, *Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning* Nijmegen 1990, p. 52-83.

men er zich van bewust toonde tot een bepaalde leeftijdsgroep in een specifieke maatschappelijke situatie te behoren; en ten slotte de 'Generationsseinheit', waarbij men zich op basis van verregaande sociale en culturele verwantschap aaneensloot en zich profileerde in organisaties met eigen ideologische opvattingen en stijlvormen. Het zal duidelijk zijn, dat tot dit laatste niveau slechts een beperkt deel van het leeftijdscohort behoorde. Ouderen, die de waarden en normen van de jeugd deelden, konden wel tot die 'Generationsseinheit' gerekend worden. Een belangrijke notie van Mannheim was dat een nieuwe generatie-eenheid groeide op kiemen die reeds bij een oudere generatie aanwezig waren. De cultuurkritiek van de Duitse burgerij vormde zo'n kiem voor de opkomst van de jeugdbeweging. Mannheim vroeg zich vervolgens af onder welke omstandigheden een nieuwe 'generatie-eenheid' werd gevormd. Niet in elke tijd en in elke leeftijdscategorie gebeurde dat. Nodig was een ingrijpende en vooral snelle sociale verandering, waardoor een latente en geleidelijke aanpassing van de gedragingen, normen en waarden niet langer mogelijk was. Een dergelijke situatie zou onder andere in het Duitsland van rond de eeuwwisseling aanwezig zijn.

Mannheims verklaringsmodel was een algemeen theoretisch model en niet specifiek bedoeld voor de verklaring van de opkomst van de jeugdbewegingen. Maar wel is duidelijk dat de bestaande jeugdbewegingen een belangrijke bron van inspiratie vormden voor dit model. Het werd dan ook vrij algemeen gebruikt om de opkomst ervan te verklaren. Harmsens interpretatie van de opkomst van de kwekelingenbeweging in Nederland is bijvoorbeeld een perfecte illustratie van Mannheims theorie, ook al noemt hij Mannheim niet. Een probleem hierbij is dat men een theoretisch model gebruikte om een fenomeen te verklaren terwijl dat model sterk door datzelfde fenomeen was geïnspireerd. De keuze voor deze benadering impliceerde immers dat men de jeugdbewegingen zag als protest-bewegingen, als een 'tegencultuur' zo men wil. Als gevolg daarvan ging de aandacht vooral uit naar onderwerpen als de doelstelling van de respectievelijke bewegingen, het maatschappelijk en geestelijk klimaat waarin zij ontstonden en naar de vormgeving en de stijl. Want juist daarin kwam het vernieuwende karakter van de jeugdbewegingen het meest tot uitdrukking. Ook het 'spontane' karakter van de jeugdbewegingen paste in een dergelijk interpretatiekader.

Deze keuze had eveneens gevolgen voor de definitie van jeugdbeweging, zoals opnieuw Harmsen laat zien. Hij omschreef jeugdbeweging als een

'specifieke, aan bepaalde historische omstandigheden gebonden, jeugdbewogenheid die in uiterste consequentie, uit onbehagen over de maatschappelijke toestanden en verhoudingen, een verlangen inhield naar een nieuwe mens en een nieuwe gemeenschap, in zijn optimale vorm gekenmerkt door een zich afgrenzen van en soms zelfs door een verzet tegen de oudere generatie en derhalve door het niet accepteren en dus ontbreken van volwassen leiders.'¹

Welke consequenties deze definitie, die sterk geleek op die van Eernstman, had voor de keuze van de te beschrijven bewegingen kwam pregnant tot uitdrukking in het register waarin achter het trefwoord 'katholieke jeugdbeweging' niet een pagina-

1 Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, a.w., p. 3.

aanduiding volgde, maar een verwijzing: 'zie ontbreken katholieke jeugdbeweging'.¹ Harmsen behandelde, evenals Eernstman, wel de zogenaamde 'blauwe' bonden KGOB, JGOB en NBAS, ook de AJC, de NCSV en de vrij/innig-christelijke bonden, maar weer niet de Nederlandse Padvinderverseniging en evenmin het gereformeerde jeugdwerk.

In de loop van de jaren zeventig kwam er kritiek op deze generatie-benadering. Van grote betekenis hierbij was het in 1974 verschenen *Youth and history. Tradition and change in European age relations 1770 - present* van de Amerikaanse historicus John Gillis.² Gillis plaatste de opkomst van de jeugdbewegingen in een veel langere periode van jeugdzorg en jeugdbemoeienis die al omstreeks 1800 begonnen was. Hij liet zien dat zich sindsdien door de economische en sociale veranderingen zowel op het punt van de verhouding tussen volwassenen en jeugdigen ('paternity') als die van de relaties tussen jeugdigen onderling ('fraternity') ingrijpende veranderingen voordeden. Volwassenen, ouders voorop, maar ook allerlei instanties als de kerken, liefdadigheidsinstellingen en de staat, gingen zich steeds intensiever met de opvoeding en vorming van kinderen en jeugdigen bemoeien. Tegelijkertijd onderging het traditionele jeugdgroepsleven ingrijpende veranderingen. Enerzijds verloor het terrein aan die toenemende pedagogische bemoeienis; anderzijds wist het nieuwe vorm en inhoud te krijgen. Karakteristiek hiervoor noemde Gillis de veranderingen die het voortgezet onderwijs in de negentiende eeuw onderging. Kostscholen, gymnasia en Public schools ontwikkelden zich tot besloten werelden waarin - meestal - jongens onder elkaar verbleven, min of meer geïsoleerd van de volwassen wereld. Het voortgezet onderwijs betekende een verlenging van de jeugdfase, een fase van afhankelijkheid van volwassenen in een pedagogische omgeving. Maar tegelijkertijd ontwikkelde zich daarbinnen een eigen jeugdwereld van jongens onder elkaar waarin naast het onderwijs ook veel aandacht was voor sociale contacten, cultuur en sport. Met name in de Engelse Public schools, zoals die in het midden van de negentiende eeuw door Thomas Arnold waren hervormd, werd deze eigen jeugdwereld gecultiveerd en geïnstitutionaliseerd in een fraai stelsel van gedelegeerde verantwoordelijkheid van de 'Masters' naar de leerlingen, waarin opvoeding en scholing enerzijds en sport en spel anderzijds hand in hand gingen, gericht op karaktervorming.

Gillis typeerde deze verlengde jeugdfase met haar eigen opvoedingsstijl als 'adolescentic', een levensfase waarvan het bestaan en de vorm voor hem historisch bepaald waren. Tot het einde van de negentiende eeuw bleef deze opvoedingsstijl voorbehouden aan de elite. Daar bestond de materiele ruimte voor de realisering ervan, die bij het gewone volk niet aanwezig was. Maar ook wees Gillis op het kwalitatieve onderscheid dat de burgerij maakte tussen haar eigen kinderen en de volksjeugd. Men achtte deze als het ware niet gekwalificeerd voor een dergelijke opvoedingsstijl:

'Lower-class boys were regarded almost as a race apart, hardly amenable to the same handling, and perhaps even a little dangerous if too much indulged by education or leisure.'³

1 Idem, p. 487

2 John Gillis, *Youth and history. Tradition and change in European age relations, 1770 - present*. New York/London 1974

3 Gillis a.w., p. 138.

Voorzover scholing en (her)opvoeding van arbeidersjeugdigen plaatsvond was deze gebaseerd op een strakke discipline en scherp toezicht en vooral gericht op evangelisatie en deugdzzaamheid.

Rond 1880 veranderde volgens Gillis dit onderscheid in de opvattingen met betrekking tot de opvoeding van kinderen uit de burgerij en het volk. Hij liet in het midden in hoeverre verbeterde materiele omstandigheden hiervoor verantwoordelijk waren, maar ook deze jeugdigen werden nu als 'adolescenten' beschouwd en dienden daarnaar behandeld, dat wil zeggen: opgevoed, te worden. Het jeugdwerk, zoals dat onder de burgerij al wijd verbreid was, werd nu algemeen. Jeugdwerkers namen de plaats in van dominees en priesters en het jeugdwerk omvatte minder godsdienstige instructie en meer spel en culturele activiteiten. Gillis verklaarde deze ontwikkeling uit de bezorgdheid van allerlei instanties voor de opvoeding van de opgroeiende jeugd. Het gezin was in de meer complexe samenleving niet langer toereikend. De 'peer-group' werd eerder als een gevaar voor een goede opvoeding gezien dan als opvoedingsinstrument. De modernisering van de samenleving vereiste een steeds verdergaande bescherming tegen wat men beschouwde als 'sociale ziekten', zoals pauperisme, zedenverval, ongodsdienstigheid en socialisme. Aan het einde van de negentiende eeuw werd daarom een begin gemaakt met de opbouw van een omvangrijk stelsel van jeugdverzorgende instellingen, waaronder jeugdverenigingen, buurt- en clubhuizen en sportverenigingen.

Opvallend was echter het succes van de jeugdbewegingen als Scouting en Wandervogel. Gillis verklaarde dat uit het feit dat deze bewegingen, in tegenstelling tot andere vormen van jeugdzorg als de buurt- en clubhuizen, een poging deden om aan te sluiten bij het traditionele jeugdleven ('fraternity') en dat voor nieuwe doelen te gebruiken. Scouting en Wandervogel beantwoordden aan de natuurlijke, instinctieve behoefte van de jongens om 'onder-elkaar' te zijn. De jeugdbeweging trachtte de jongens niet in een keurslijf van volwassen gedragingen te duwen, maar interpreteerde jeugdgedrag, zelfs het meest frivole en afwijkende, als 'gezond' en 'onschuldig'. De jeugdfase werd geromantiseerd als de bron van persoonlijke en sociale levenskracht. Jeugd stond gelijk aan 'jong', 'fris' en 'vitaal' en jeugdigen werden in staat geacht, ja zelfs verplicht tot het creëren van een alternatief voor de ziellose beschaving van de industriële samenleving. In de jeugdbewegingen werd het nieuwe adolescentie-idee in praktijk gebracht. Scouting was opgezet om jongens die niet de Public school bezochten toch zoveel mogelijk van de voordelen van een Public school-opvoeding te laten genieten.

Gillis doorbrak daarmee het generatiedenken. In zijn perceptie waren de jeugdbewegingen niet spontaan ontstaan, geen principiële protestbewegingen, maar juist een specifieke en tijdgebonden vorm van jeugdwerk. Hij verbond de verschillende vormen van jeugdzorg en jeugdbeweging met elkaar, ook in een internationaal vergelijkend kader. De 'klassenloze' analyse van jeugd en adolescentie verving hij door een benadering waarin het klasse-specifieke werd benadrukt.

Ook de Oostenrijkse historicus Michael Mitterauer nam in zijn in 1986 verschenen *Sozialgeschichte der Jugend* afstand van de traditionele generatietheoretische benadering van de jeugdbewegingen. Hij legde een verband tussen de opkomst van de jeugdbewegingen aan het begin van de twintigste eeuw met de groei van het 'burgerlijke verenigingswezen' vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. Verenigingen gingen de plaats innemen van traditionele organisatiepatronen. Zij kenmerkten zich door een doorbreking van de standenstructuur, door een vrijwillig en verplichtend lidmaatschap en door het

feit dat zij zich op een specifiek doel richtten. Dat kon een cultureel doel zijn (bijvoorbeeld een leesgenootschap of zangvereniging), maar ook een politieke (een kiesvereniging) of sportieve activiteit: voetbalclubs, gymnastiekverenigingen, etc. In de loop van de negentiende eeuw ontstonden ook specifieke *jeugdverenigingen*, met name onder en voor studenten en scholieren, maar ook voor de arbeidersjeugd. De meeste van hen werden door volwassenen opgericht, maar sommige hadden autonome trekken. De vrije jeugdbewegingen van het begin van de twintigste eeuw namen karakteristieke elementen van dit verenigingswezen over. In Mitterauers visie ontstonden zij wel autonoom, maar binnen een langere traditie. De jeugdbewegingen gaven aan het verenigingsleven een nieuwe impuls, zoals het streven naar meer zelfbestuur en het zoeken naar alternatieven voor samenkomsten, kleding, stijl en dergelijke.¹

Probleemstelling; de inhoud van dit boek.

De analyse van Gillis en Mitterauer vormt het vertrekpunt van deze studie die een verklaring wil geven voor het ontstaan en de ontwikkeling van de jeugdbewegingen in het begin van de twintigste eeuw, in het bijzonder van de katholieke jeugdbewegingen in Nederland. Gillis' analyse van de jeugdbewegingen op het knooppunt van 'fraternity' en 'paternity' biedt de mogelijkheid om deze zowel als beweging-van-jeugdigen alsook als opvoedingsinstrument van volwassenen te bestuderen. Het voorkomt een eenzijdige accentuering van een van beide aspecten en biedt de ruimte om zowel de opkomst van de echt zelfstandige jeugdbewegingen te verklaren als die van de overige, meer geleide organisaties. Met Gillis liet ook Mitterauer de continuïteit zien tussen de negentiende-eeuwse ontwikkelingen en de opkomst van de jeugdbewegingen aan het begin van de twintigste eeuw. Deze werden niet gekenmerkt door het feit of er al dan niet sprake was van zelfstandigheid. Zij behelzden een bepaalde wijze van organisatie en mobilisatie van jeugdigen, gebaseerd op een specifieke visie op de rol en de plaats van de jeugd in de samenleving.

De eerste vraag richt zich op de factoren van ontstaan. Waarom gebeurde dat in die tijd en in die regio? In tegenstelling tot de veel aangevoerde verklaring, dat de jeugdbewegingen ontstonden uit verzet van jeugdigen tegen ouderen, wil ik hier wijzen op de continuïteit tussen de opkomst van de jeugdbewegingen en de al langer aan de gang zijnde beweging om meer zorg en aandacht te schenken aan de opvoeding van jeugdigen. De opkomst van de jeugdbewegingen was slechts een nieuwe fase in deze ontwikkeling. In hoofdstuk 2 ga ik daarom uitvoerig in op de ontwikkeling van het zogenaamde derde opvoedingsmilieu, de pedagogische bemoeienis met jeugdigen vooral in de vrije tijd, en de achtergrond daarvan. Daartoe ga ik terug naar het begin van de negentiende eeuw toen onder de leuze van volksopvoeding een beweging op gang kwam die meende dat de oorzaak en de oplossing van maatschappelijke problemen voor een belangrijk deel in de opvoedingssituatie gezocht moesten worden. Dit leidde tot een groot aantal activiteiten op het gebied van het lager en middelbaar onderwijs en van de residentiële heropvoeding. Vanuit deze activiteiten werd na het

1 Michael Mitterauer, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt am Main 1986, m.n. p. 213-246.

midden van de negentiende eeuw ook de gewone jeugdzorg aangepakt, hetgeen leidde tot de oprichting van velerlei jeugdverenigingen.

Binnen deze jeugdzorg ontstonden aan het begin van de twintigste eeuw de jeugdbewegingen. Ten dele waren zij autonoom, maar de meeste jeugdbewegingen werden door ouderen opgericht en geleid. In hoofdstuk 3 zal ik de opkomst van de jeugdbewegingen beschrijven aan de hand van twee typen: Wandervogel en scouting. Ik ga met name uitgebreid op deze twee organisaties in omdat zij sterk van elkaar verschilden, maar tegelijkertijd veel overeenkomsten vertoonden. Ieder voor zich hebben zij model gestaan voor vele andere jeugdbewegingen. De beschrijving van Wandervogel en scouting geeft daarmee zicht op doelstelling, inrichting, stijl en cultuur van de verschillende jeugdbewegingen. Tegelijkertijd laat ik aan de hand van de historiografie van deze bewegingen nogmaals het verschuivend perspectief van de verklaring van het ontstaan en de ontwikkeling zien.

De jeugdbewegingen kenmerkten zich door een specifieke, eigen en opvallende stijl. Waarom was juist die organisatievorm, die stijl zo prominent en zo populair? De verklaring hiervoor moet gezocht worden in het feit dat het fenomeen jeugdbeweging niet zo nieuw en uniek was als vaak werd voorgegeven. In feite borduurde het voort op traditioneel jeugdgedrag dat in de jeugdbewegingen in een meer pedagogische context werd gebracht. Ik zal in hoofdstuk 4 aangeven dat hierin de opkomende jeugdwetenschappen, met name de adolescentiepsychologie en de sociologie, een belangrijke rol hebben gespeeld. Daarin werden de karakteristieken van de jeugdfase en de rol en functie van de jeugdgroep binnen de maatschappelijke verhoudingen wetenschappelijk gedefinieerd. Deze opvattingen vormden de basis voor de idee dat jeugdbeweging gezien werd als het bij uitstek geschikte middel tot vormgeving van het jeugdwerk en de jeugdvorming. In hoofdstuk 5 vat ik kort mijn bevindingen over ontstaan en vormgeving van jeugdbeweging samen.

Het tweede deel van de studie is geheel gewijd aan de katholieke jeugdbewegingen in Nederland. Zoals al eerder opgemerkt maken de continuïteit in het katholieke jeugdwerk tussen jeugdzorg en jeugdbeweging en het relatief late ontstaan daarvan deze ontwikkeling bij uitstek geschikt om de verklaring van ontstaan en vormgeving van jeugdbeweging nader te toetsen. Alvorens de Patronaten en de RK Verkenner te beschrijven wordt in hoofdstuk 6 een overzicht gegeven van de algehele opbouw van het katholieke jeugdwerk, zowel jeugdzorg als jeugdbeweging. Hoofdstuk 7 behandelt de receptie van de moderne jeugdtheorieën, zoals in hoofdstuk 4 beschreven, in het katholieke pedagogische denken. In de hoofdstukken 8, 9, 10 en 11 komen de ontwikkelingen in beide organisaties, de patronaten en de RK Verkenner, meer uitgebreid aan bod. Hoofdstuk 12 ten slotte bevat een algemene samenvatting en conclusie.

Deze studie is een onderzoek naar opvattingen en beleid. Het gaat mij om de vraag waarom de in de jeugdbewegingen gevormde werkwijze bij jeugdigen, maar vooral ook bij volwassenen zo populair was. Om die reden heb ik mij geconcentreerd op de opvattingen, die de katholieke geestelijken en jeugdleiders hadden en de beslissingen die door hen werden genomen. De dagelijkse gang van zaken in de verschillende jeugdgroepen interesseerde mij minder. Mijn bronnen bestaan daarom vooral uit beleidsstukken en uit de diverse leidersbladen. Deze bronnen geven ook wel informatie over dagelijkse praktijk, bijvoorbeeld in gepubliceerde jaarverslagen, verhalen van bijeenkomsten en in aanbevelingen voor spelen en activiteiten. Maar het gaat dan altijd

om 'gekleurde' informatie in die zin dat deze publikaties een voorbeeldfunctie hadden en om die reden ook werden gepubliceerd. Zij gaven weer 'hoe het moest' (of ook wel 'hoe het zeker *niet* moest'), maar niet zonder meer hoe het er werkelijk aan toe ging.

Ten slotte: in het licht van de algemene vraagstelling houdt deze studie zich alleen bezig met het ontstaan en de ontwikkeling van de jeugdbewegingen. Het verval blijft buiten beschouwing. Om die reden is voor de periodisering 1900 - 1941 gekozen. Daarmee wil niet gesuggereerd worden dat de Tweede Wereldoorlog als zodanig verantwoordelijk was voor deze teruggang. Wel is het zo dat na de oorlog al snel in politiek, jeugdwerk en wetenschap problemen met de jeugd werdenesignaleerd. In de onmiddellijke naoorlogse perceptie hadden oorlog en bezetting een demoraliserende en verwilderende invloed gehad op de jeugd. Een actief jeugdwerk-beleid was daarom nodig. Al snel werd geconstateerd dat de vooroorlogse jeugdbewegingen niet bij machte waren om deze rol te vervullen. Dit leidde ertoe dat de publieke aandacht zich ging richten op andere jeugdverzorgende activiteiten, zoals het open jeugdwerk, het buurt- en clubhuiswerk en dergelijke. Zoals eerder in dit hoofdstuk al opgemerkt speelde bij veel betrokkenen van die tijd het jeugdbewegings-verleden een grote rol bij de beoordeling van de situatie. Maar van een voortzetting op de oude voet van de jeugdbeweging was geen sprake.

Hoofdstuk 2

Het ontstaan van het derde opvoedingsmilieu

Volksopvoeding

De aanzetten tot de moderne kinder- en jeugdzorg liggen in het begin van de negentiende eeuw. Het onderwijs, de opvang van verwaarloosde en verweesde kinderen en de bestraffing van criminele jeugd waren op zich geen nieuwe verschijnselen. Maar wel zien we op elk van deze drie terreinen vanaf die tijd een steeds scherper wordend onderscheid tussen de zorg voor en de behandeling van volwassenen en die van kinderen. Ook de zorg zelf veranderde van karakter: zij richtte zich niet meer uitsluitend op de vergroting van kennis, op de verbetering van de materiële condities en op bestraffing zonder meer, maar scholing en opvang kwamen in het teken te staan van *vorming*, *verheffing* en *opvoeding*. Een verklaring voor deze ontwikkelingen is niet eenvoudig te geven en moet gezocht worden in het conglomeraat van grootscheepse en ingrijpende veranderingen in de structuur van de West-Europese samenlevingen, zoals die veroorzaakt werden door de drie revoluties: de industriële, de politieke en de mentale. Lang voor 1750 ingezet, zorgde de combinatie van nieuwe opvattingen op politiek, sociaal en filosofisch gebied, de gevolgen van de nieuwe produktiewijzen en de opkomst van nieuwe staats- en bestuursvormen in het begin van de negentiende eeuw voor een in de ogen van velen nieuwe en dynamische maatschappij die in sterk contrast stond met het stabiele, agrarische en aristocratische patroon van het Ancien Régime. Met name de gevolgen van industrialisatie en urbanisatie trokken daarbij de aandacht. Juist in de nieuwe industriesteden deden zich velerlei in het oog springende en als nieuw ervaren sociale problemen voor: armoede, verpaupering, hoge sterfte, slechte hygiëne, alcoholmisbruik, ziekte en epidemieën. Dit waren op zich geen nieuwe problemen. Maar wel was er sprake van een schaalvergroting die veroorzaakt werd door de enorme groei van de bevolking en de concentratie daarvan in de steden. Sociale problemen als genoemde deden zich op het platteland evenzeer voor, maar de publieke aandacht richtte zich toch vooral op het gebeuren in de stedelijke gebieden. De massaliteit aldaar deed ze meer in het oog lopen; tevens ontbrak in de meeste nieuwe industriesteden het sociale kader waarbinnen dergelijke problemen traditioneel werden opgevangen.

Industrialisatie en urbanisatie werden daarom in de negentiende eeuw algemeen verantwoordelijk geacht voor een als zodanig ervaren sociaal en moreel verval. De

verhoudingen binnen de traditionele agrarische plattelandssamenleving werden daarbij geïdealiseerd. Dat gold zowel voor Engeland en België, waar vanaf het begin van de eeuw al sprake was van een uitgebreide industrialisatie en verstedelijking, als voor Frankrijk, Duitsland en Nederland, waar die industrialisatie en verstedelijking pas tegen het einde van de eeuw doorzetten. De angst voor verpaupering en voor verstoring van de sociale en politieke orde strekte zich verder uit dan de situatie van het fabrieksproletariaat alleen. Eerder moet men, met inachtneming van alle regionale en nationale verschillen in ontwikkeling, spreken van een algemene angst voor veranderingen in de samenleving, zowel in de steden als op het platteland. De elites zagen in 'het volk', met name in het industrieproletariaat, een grote bedreiging, zowel voor de economische en politieke stabiliteit als voor de sociale en morele orde.¹

Deze morele duiding van de sociale situatie is opvallend. Zedelijk verval werd niet meer alleen gezien als een morele tekortkoming van de individuele persoon, maar ook als een gevolg van sociale en economische omstandigheden. Armoede, slechte huisvesting, werkloosheid en ziekte werkten onzedelijkheid en onmaatschappelijkheid in de hand. Pogingen om de zedelijke orde te herstellen richtten zich daarom zowel op de verandering van normen en waarden als op de verbetering van de directe sociale omstandigheden. Armenzorg en volksofvoeding gingen hand in hand. De grote stromingen in het sociaal-politieke spectrum van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw, liberalen, confessionelen en socialisten, vonden elkaar in de gemeenschappelijke afkeer van de sociale gevolgen van de modernisering, hoe verschillend zij verder ook over die modernisering - en over elkaar - dachten. De houding van de katholieken en (orthodox-)protestanten daarbij was ambivalent. Enerzijds boden de maatschappelijke veranderingen hun de mogelijkheid tot emancipatie, anderzijds vormden zij een bedreiging voor de realisering van hun opvattingen en voor het vasthouden van hun aanhang. Liberalisme, vrijdenkerij en dreigend geloofsafval waren voor hen daarom zeker zo grote gevaren als de reeds genoemde sociale omstandigheden. Maar ook voor hen gold dat opvoeding en onderwijs middel bij uitstek vormden om deze problemen op te lossen en geloofsafval tegen te gaan. Het vraagstuk van de beheersing van het onderwijs kon daarom uitgroeien tot een 'schoolstrijd' en een van de oorzaken van de verzuiling.

De gedachte dat maatschappelijke problemen door middel van opvoeding en onderwijs konden worden opgelost ging terug op de denkbeelden van de Verlichting. Vanaf het einde van de achttiende eeuw werd in een groot aantal geschriften de noodzaak van opvoeding van kinderen en jeugdigen beklemtoond. Deze ideeën steunden op opvattingen van filosofen als John Locke en Jean-Jaques Rousseau en tijdgenoten die, bij alle verschillen, met elkaar gemeen hadden dat zij de opvoedbaarheid van het kind benadrukten en opvoeding noodzakelijk achtten, niet alleen met het oog op een harmonische en volwaardige ontwikkeling van het kind zelf, maar ook met het oog

1 Over de sociale verhoudingen in de negentiende eeuw bestaat een zeer uitgebreide literatuur. Hier wil ik slechts verwijzen naar een aantal standaardwerken: Peter N. Stearns, *European society in upheaval. Social history since 1750* (London 1975), E.J. Hobsbawm, *The age of revolution 1789-1848* (London 1962), voor Nederland: Th. van Thijn, *Het sociale leven in Nederland 1844-1875, 1875-1914* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 12 en 13, Haarlem 1977, 1979, I.J. Brugmans, *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940* (Den Haag 1976), H.A. Diederiks e.a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat. De modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen 1988).

op de vervolmaking van de maatschappij.¹ Dit gedachtengoed vormde de basis voor een reeks van pedagogische geschriften, die vanaf het einde van de achttiende eeuw verschenen. Over de gezinsopvoeding schreven onder meer J.H. Pestalozzi (1746-1827) en, in Nederland, Betje Wolff (1738-1804). Beiden legden de nadruk op de betekenis van het contact tussen moeder en kind vanaf de geboorte voor een goede ontwikkeling. Zij bepleitten daarom onder andere het geven van borstvoeding. Ook beschreven zij een aantal gedragskenmerken van nog jonge kinderen en leerden zij moeders daarop te reageren. Het 'gezin', vader, moeder en kinderen in een liefdevolle en affectieve relatie, was voor hen de ideale omgeving om het kind te doen opgroeien.

Opvattingen als deze sloten aan bij de in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw gegroeide opvoedingspraktijken in het burgerlijke milieu, zoals door auteurs als Ariès, Peeters en Stone is aangetoond.² De genoemde pedagogische geschriften droegen ertoe bij dat de daar gevolgde opvoedingspraktijk wetenschappelijk gefundeerde norm werd, voorgeschreven door de nu economisch en politiek heersende burgerij. Met name vanaf het midden van de negentiende eeuw spande zij zich in om de arbeidersbevolking te overtuigen van de zegeningen van een geregeld gezinsleven. Zonodig dwong zij dat af. Hierdoor veranderde ook de verhouding tussen ouders en hun kinderen. Opvoeding werd meer dan voorheen een zaak van het gezin en binnen het gezin kwam de opvoedingsfunctie centraal te staan. Dit betekende onder meer dat men kinderen, ook de jeugd, langer aan het gezin wilde binden en wilde afschermen van 'volwassen' situaties. Van jongeren werd bijvoorbeeld uitstel van de seksualiteit verwacht tot aan het huwelijk; van enige voorbereiding daarop of seksuele voorlichting was in de meeste gevallen geen sprake. Geleidelijk aan werd, met name in kerkelijke kringen, alles wat met seksualiteit te maken had weggedrongen uit het leven van jeugdigen. We mochten ons overigens steeds realiseren dat het hier om een *norm* ging. De voortdurende discussie over dit soort onderwerpen liet zien dat tussen norm en praktijk veelal een grote afstand bestond.³

Wellicht meer nog dan naar de gezinsopvoeding ging de aandacht uit naar het onderwijs. De bestrijding van de armoede en de zedelijke verwording kon niet alleen aan het gezin worden overgelaten. De meeste ouders schoten immers in de ogen van de burgerij schromelijk tekort om hun kinderen op het goede pad te zetten. 'Zedelijkheid' en godsdienstzin moesten daarom op school geleerd worden. En in navolging van de boekjes over de juiste gezinsopvoeding verschenen nu ook een groot aantal publikaties over de juiste inrichting van het onderwijs en werden maatregelen genomen om die plannen te realiseren. In de tweede helft van de negentiende eeuw nam de welvaart toe en verbeterden de woon-, leef- en werkomstandigheden van de arbeidende bevolking,

1 Vgl. o.m. William Boyd and Edmund J. King, *The history of western education* London 1977, H.C. de Wolf, *Volksonderwijs in Nederland van omstreeks 1775 tot omstreeks 1804*, in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 92(1977), p. 223-241, N.F. Noordam, *Inleiding in de historische pedagogiek*, Groningen 1976.

2 Philippe Ariès, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1960, Lawrence Stone, *The family, sex and marriage in England 1500-1800*, London 1977, H.F.M. Peeters, *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd*, Meppel 1965, vgl. over de veranderingen ten aanzien van de opvoeding van jonge kinderen ook Elly Singer, *Kinderopvang en de moeder-kindrelatie*, Deventer 1989.

3 Voor een overzicht van deze ontwikkelingen en de diverse maatregelen zie: Jan Noordman en Henk van Setten, *De ontwikkeling van de ouder/kind-verhouding in het gezin*, en Dirk Damsma, Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960, beide in H. Peeters e.a., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* Nijmegen 1988, p. 140-162, 209-241.

zowel in de steden als op het platteland. Kinderarbeid was niet langer nodig om het gezinsinkomen op peil te brengen. De vraag naar gekwalificeerd personeel in handel en nijverheid nam toe en daarmee de vraag naar onderwijs dat die kwalificatie kon geven. Datzelfde onderwijs bood daarmee aan kinderen uit de arbeidersklasse de mogelijkheid tot een goede opleiding en een goed betaald beroep. Het volgen van minimaal 6 jaar lager onderwijs werd geleidelijk aan gewoonte en toen in de meeste West-Europese landen rond de eeuwwisseling de leerplicht werd ingevoerd (in Nederland in 1901), was dat niet meer dan het wettelijk vastleggen van een reeds in de praktijk gegroeide situatie.¹ Het bleef niet bij de leerplicht. Doordat onderwijs een belangrijke voorwaarde was geworden voor de economische vooruitgang en de mogelijkheid bood voor verbetering van de individuele positie werd ook de druk op verbetering van de kwaliteit van het onderwijs groter. Het onderwijzend personeel werd beter geschoold, de onderwijsinspectie werd uitgebreid, er kwamen wettelijke regels voor de inrichting van de scholen en de kwaliteit van de leermiddelen verbeterde.

Het voortgezet onderwijs

Voor kinderen uit de volksklassen was tot ver in de negentiende eeuw lager onderwijs meestal kindonderwijs. Verdere beroepsvorming werd niet nodig geacht. Sociale, religieuze en morele vorming ontvingen zij eventueel in zondagsscholen, patronaten of jongeliedenverenigingen. Het volgen van voortgezet onderwijs bleef het voorrecht van een kleine bovenlaag uit de bevolking. Dit voortgezet onderwijs was in de eerste helft van de negentiende eeuw nog traditioneel van opzet. Op het vasteland overheersten scholen in de klassiek-filologische traditie (in Nederland werden zij Latijnsche Scholen genoemd), die voorbereidden op een studie aan de universiteit of een plaats in het familiebedrijf. In Frankrijk waren na de revolutie van 1789 een aantal nieuwe schooltypen gevestigd die opleidden voor functies in de administratie en bij de overheid. Het accent lag er minder op de klassieke talen en meer op de moderne; ook werd er aandacht besteed aan de exacte vakken. In Nederland vond dit type school navolging onder de naam 'Fransche School'. In Engeland werd het voortgezet onderwijs beheerst door de Public schools.² Deze verkeerden vanaf het midden van de achttiende eeuw in een staat van verval. Echte beroepsvorming werd, behalve in de Franse 'écoles' nauwelijks gegeven; voorzover nodig, ontving men dat in de praktijk. Ook was in het voortgezet onderwijs van een schoolse situatie nauwelijks sprake. Evenmin als in het lager onderwijs kende men hier het klassikale systeem. Jongeren van 10 en van 20 jaar zaten door elkaar. De leerlingen van de scholen kenden een grote mate van vrijheid; weliswaar stonden zij ook buiten schooltijd onder toezicht van de schoolleiding, maar van een strenge discipline was geen sprake. De hun gelaten vrijheid buitten de scholieren en studenten op gepaste en minder gepaste wijze uit.

1 Vgl. L. Dasberg en J. Jansing, *Meer kennis, meer kans. Het Nederlandse onderwijs 1843-1914*. Bussum 1978; P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*, Assen 1987.

2 Fritz Ringer, *Education and society in modern Europe*, New York 1974; voor Nederland: zie Boekholt en De Booy, a.w.; voor Frankrijk: Maurice Crubellier, *L'enfance et la jeunesse dans la société française, 1800-1950*, Paris 1979.

Rond het midden van de negentiende eeuw veranderde deze situatie. Naast de traditionele, op academische vorming gerichte, schooltypen ontstonden nieuwe scholen en curricula, die een kwalificatie beoogden te geven voor nieuwe beroepen in handel en nijverheid en in de zich uitbreidende overheidsadministratie. In het middelbaar onderwijs werd een splitsing doorgevoerd in een meer literaire en een meer exacte richting. Ook kwamen er scholen voor voortgezet lager onderwijs. In Nederland werd bij de Lager Onderwijs-wet van 1857 het ULO ingevoerd, bij de Middelbaar Onderwijs-wet van 1863 de HBS. Het gymnasium, ingevoerd bij de Hoger Onderwijs-wet van 1878, verving de Latijnsche Scholen, maar bleef exclusief gericht op de toelating voor de universitaire studie. Wel werd ook in de gymnasia meer aandacht besteed aan de moderne talen en de exacte vakken. Ambachts- en nijverheidsonderwijs bestond tot de eeuwwisseling nog slechts in geringe mate; pas in 1921 kwam er voor dit type onderwijs een wettelijke regeling.

Het voortgezet, met name het middelbaar, onderwijs had de functie van een als het ware geïnstitutionaliseerde tussenfase tussen kindertijd en volwassenheid. In vergelijking met vroegere perioden werd het régime op de scholen harder, meer gedisciplineerd en meer bevoogdend. Het jaarklassensysteem werd ook hier ingevoerd, waardoor de leerlingen met leeftijdgenoten in de klas kwamen te zitten. Klassikale instructie met vaste examens nam de plaats in van het systeem van individuele studie, memoriseren en onregelmatige examens. Maar vooral typerend was dat de gehele schoolopvoeding zich nu richtte op de leerling als een niet-volwassen persoon. Het onderwijssysteem werd meer rigide, vooral op de internaten, waar de leerlingen binnen en buiten schooltijd aan een streng toezicht werden onderworpen. De orde in de kostscholen was gemodelleerd naar het voorbeeld van de kazerne en het klooster: discipline en tucht waren er het parool. Er ontstond een schoolklimaat, dat eerder op het 'kleinhouden' van de jeugdige was gericht, dan op een geleidelijk ingroeien in de volwassenheid. De middelbare scholen vormden een jeugdwereld op zich met een sterke doorwerking ook naar het buitenschoolse leven. Het ritme van de school-, examen- en vakantieperiodes bepaalde het jaarritme; vrienden werden gevonden onder de klasgenoten; met hen werden feestjes, dansfeestijnen en uitstapjes opgezet. De middelbare schooltijd vormde als het ware een moratorium tussen kindertijd en volwassenheid, een adempauze alvorens het echte volle leven begon, een broedplaats voor de jeugdbewegingen.

Opvallend en voor de ontwikkeling van de jeugdbeweging van belang waren de veranderingen die in het midden van de negentiende eeuw in de Engelse Public schools werden doorgevoerd.¹ Zoals gezegd, waren deze in de loop van de achttiende eeuw in verval geraakt: het aantal leerlingen liep sterk terug evenals de kwaliteit van het onderwijs en van het leefklimaat op de scholen. Er kwamen veel klachten over het zedelijk peil van de leerlingen. Rond 1830 voerde Thomas Arnold, van 1828 tot zijn dood in 1842 Headmaster van Rugby, aan zijn school een reeks hervormingen door, die de kwaliteit opvijselden en haar model deden staan voor hervormingen aan andere scholen. De faam van de Public school steeg en na 1850 werden een groot

1 T W Bamford, Thomas Arnold and the Victorian idea of a public school. in: Brian Simon and Ian Bradley (eds.), *The Victorian Public School*, London 1975, p 58-71; John Chandos, *Boys together. English Public Schools, 1800 - 1864* Oxford 1985, zie ook Gillis a w

aantal nieuwe scholen opgericht om aan de vraag van ouders naar dit onderwijs te kunnen voldoen. Zij waren op het 'nieuwe' Rugby gebaseerd.

De taak van de Public school was, in Arnolds visie, de totale opvoeding. De school moest niet alleen de cognitieve vorming behartigen, maar vooral ook de lichamelijke, sociale, culturele, morele en religieuze opvoeding. Het doel was karakters te vormen: jonge mensen, die intellectueel slagvaardig, serieus en met een diepe morele overtuiging in het leven stonden en leiding konden geven aan de natie. Dit doel wilde Arnold bereiken door die typische combinatie van lichamelijk en geestelijk bezig zijn, die wij van de Engelse Public school kennen. Sport en spel dienden niet louter tot ontspanning van de leerlingen, maar hadden een belangrijke functie in het concept van de totale opvoeding. Het vanouds bestaande 'fagging'-systeem boog Arnold om voor zijn doeleinden. Onder toezicht van de volwassen 'masters' droegen jonge 'prefects' de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken in de uit oudere en jongere leerlingen gemengd samengestelde 'houses'. De oudere jongens oefenden een zeker toezicht over de jongere uit en konden hun opdrachten en taken geven. De Public school functioneerde zo als de plaatsvervanger van het ouderlijk huis, ja zelfs van de volwassen samenleving. Het leven van de jongens speelde zich tien maanden per jaar af in de besloten omgeving van de school. Het sociale en politieke leven daarbuiten onttrok zich vrijwel geheel aan de waarneming van de leerlingen. Dezen, afkomstig uit de 'upper-classes' van de Engelse samenleving, werden aldus gepokt en gemazeld in de cultuur en traditie van hun sociale groepering, overtuigd van de rechtmatigheid van de hun toekomstige leidende rol in de Britse samenleving.

Het systeem van de Engelse Public schools week in veel opzichten sterk af van de continentale kostscholen. Beide werden gekenmerkt door de sterke beslotenheid en afzondering van de volwassen wereld. Bij beide ook stonden de opvoeding en de vorming centraal. Maar op de continentale scholen werd toch veel meer aandacht besteed aan de cognitieve en intellectuele vorming van de leerlingen. Lichamelijke vorming en sport waren er ontspanning, niet een integraal onderdeel van de opvoeding. Kenmerkend voor de Public school was vooral de indirecte wijze waarop de volwassen schoolmeesters het gezag handhaafden door middel van een delegatie van taken aan de jongens zelf. Discipline en tucht waren er zeker niet minder dan op de continentale scholen, maar daar werd dat gezag in de meeste gevallen veel directer door de schoolleiding zelf uitgeoefend. Public school en kostschool vormden beide een jongenswereld op zich, waarin de leerlingen sterk afgezonderd leefden van de volwassen buitenwereld en ook sterk afgezonderd van de wereld van de leeftijdgenoten, die niet, zoals zij, het 'geluk' hadden om op die leeftijd nog niet aan dat volwassen leven deel te hoeven nemen.

De omvang, duur en vorm van het middelbaar onderwijs in de tweede helft van de negentiende eeuw laten zien dat ouders steeds meer belang hechtten aan de opleiding en de vorming van hun oudere kinderen. Ook wanneer zij geen kostscholen bezochten, werd de opleiding nauwkeurig opgezet en gecontroleerd. Muchov geeft aan dat Duitse vaders op bijna militaire wijze het huiswerk van hun kinderen controleerden.¹ Nederlandse vaders deden waarschijnlijk hetzelfde. En niet alleen was er een strenge controle op

1 H.H. Muchov, *Sexualreife und Sozialstruktur der Jugend*, Hamburg 1959, p. 54.

de schoolgang, ook de vrije tijd van deze schoolgaande jeugd stond onder toezicht: de keuze van vrienden en vriendinnen, de tijdspasseringen en de chapperonering van dansavonden. Van Hessen geeft in zijn beschrijving van het veranderende jeugdbestel voorbeelden, waaruit blijkt dat tegen het einde van de negentiende eeuw in Nederland de jeugd uit de burgerij zich steeds meer terugtrok van openbaar feestvertoon, zoals kermis, carnaval en ander volksvermaak. Zij ontmoette elkaar in besloten clubs, coterieën en verenigingen.¹ In de romanliteratuur uit deze jaren, bijvoorbeeld in de werken van Louis Couperus en Marcellus Emants, vinden we de neerslag van deze leefwijze.

Het volgen van voortgezet onderwijs werd steeds meer een maatschappelijke eis voor de midden en hogere lagen van de bevolking. Het werd ook typisch 'jeugd'-onder-richt: schools en curriculaire, meer ingericht naar het voorbeeld van het lager onderwijs dan gemodelleerd naar het universitaire model. Het voortgezet onderwijs betekende een institutionele scheiding van jeugdwereld en volwassen wereld, die voorheen niet in die mate en in die omvang bestond. Gillis is van mening dat hier de adolescentie werd uitgevonden, de absolute scheiding tussen een jeugd- en een volwassen wereld met de daarbij behorende pedagogische en psychologische opvattingen over onvolwassenheid en de noodzaak van voortgezette opvoeding.² Men kan zich afvragen of deze stelling juist is, maar duidelijk is wel dat de middelbare schooltijd in steeds grotere mate en voor steeds meer jeugdige personen een moratorium vormde tussen de kindertijd en het volwassen bestaan. De wijze waarop de middelbare schooljeugd haar puberteit en adolescentie doormaakte vormde de basis voor de wetenschappelijke beschrijving daarvan en die op haar beurt de legitimering van een opvoedingspraktijk voor de arbeidersjeugd, zoals ik in hoofdstuk 4 zal aangeven.

De zorg voor de verwaarloosde jeugd

Een geheel andere benadering van de jeugd treffen we aan in de zorg voor de verwaarloosde en criminele jeugdigen.³ Het voortgezet onderwijs creëerde een onderscheid tussen schoolgaande en niet-schoolgaande jeugdigen. In de laatstgenoemde categorie werd nog een tweede onderscheid gemaakt, dat tussen fatsoenlijke, net-opgevoede en verwaarloosde, onopgevoede kinderen. Ook op laatstgenoemde categorie ging zich vanaf 1800 de aandacht richten.

Evenals de beoordeling van de opvoeding in het algemeen was ook de beoordeling van de situatie van verwaarloosde en criminele kinderen en jeugdigen aanvankelijk vooral moreel bepaald. Angst voor de bedreiging van de sociale, politieke en religieuze orde bracht na 1800 in verschillende landen de gegoede burgerij er toe zich met de opvang van deze groep bezig te houden. Modern was wel de methode: heropvoeding. Niet langer volstond men met het straffen van jeugdige criminelen en het in weeshuizen onderbrengen van verwaarloosde kinderen, maar men trachtte daar door heropvoeding de pupillen tot een beter leven te brengen. Dit bracht met zich mee dat de pupillen

1 Van Hessen a.w.

2 Gillis a.w., p. 105.

3 Deze paragraaf is voornamelijk gebaseerd op J.J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiele heropvoeding in West-Europa 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'*. Assen 1985.

steeds meer 'pedagogisch' en 'psychologisch' beschreven werden en leidde tot de ontwikkeling van een orthopedagogisch handelingsterrein, waarin *morele* beoordelingen voor *pedagogische* plaats maakten. Het eerste teken dat er wat begon te veranderen in de opvang van verwaarloosde en criminele kinderen en jeugdigen vinden we in de *Code Pénal*, het door Napoleon in alle door hem bezette gebieden ingevoerde rechtstelsel dat ook nadien de basis van de rechtsspraak in de meeste West-Europese landen bleef. Artikel 66 van de *Code Pénal* voerde het zogenaamde 'oordeel des onderscheids' in en bood de mogelijkheid om jongeren beneden de 16 jaar niet te straffen of een lagere straf te geven omdat zij niet (volledig) verantwoordelijk konden worden geacht voor het door hen gepleegde misdrijf. Deze mogelijkheid was ook al in de oudere rechtsspraak aanwezig, maar niet formeel in wetsregels vastgelegd. Tevens werd aanbevolen de jeugdige veroordeelden niet in gewone gevangenissen te plaatsen, maar in speciale jeugdafdelingen of correctiehuizen.

Wetsteksten dreigen vaak een dode letter te zijn, maar in dit geval werd de toepassing ervan ondersteund door de oprichting van 'maatschappijen' en genootschappen, die zich het lot van jeugdige delinquenten aantrokken en maatregelen ter verbetering van de omstandigheden troffen. Een van de eerste was de Engelse *Society for Investigating the Causes of the Alarming Increase of Juvenile Delinquency in the Metropolis* (1815), waartoe onder meer de economen David Ricardo en James Mill behoorden. De leden van de Society deden onderzoek door nauwkeurige observaties, bezochten gevangenissen en formuleerden een aantal oorzaken van de jeugdcriminaliteit, waarbij de nadruk werd gelegd op slechte opvoedingsomstandigheden, het gedrag van de ouders, en het rondzwerven op straat. In Nederland hielden onder meer de in 1784 opgerichte *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* en het in 1823 opgerichte *Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen* zich met de delinquentie en bestraffing van jeugdigen bezig, eveneens door bezoek aan gevangenissen, gesprekken met justitiële autoriteiten en rapportage van de bevindingen. Ook hier werd vooral op de omstandigheden gewezen, die jeugdigen tot crimineel gedrag brachten en de slechte invloed die volwassen criminelen in de vaak slecht geoutilleerde gevangenissen op de daarin opgenomen jeugd uitoefenden. Van mogelijke preventie kon daar niets terechtkomen.

Ook voorheen waren waarnemers zich al bewust geweest van de relatie tussen slechte leef- en opvoedingsomstandigheden en criminaliteit. Genoemde genootschappen echter trachtten langs 'wetenschappelijke' weg, door systematische observatie, statistiek en rapportage tot uiteenzettingen van oorzaak en gevolg te komen en op basis daarvan verbeteringen te bewerkstelligen. Omdat zij de oorzaak van het criminele gedrag niet in de aanleg van het kind zochten, maar in zijn levens- en opvoedingsomstandigheden, achtten zij preventie mogelijk. De bestraffing van criminele kinderen moest daarom tegelijk (her)opvoeding zijn. Afgezien van activiteiten als huisbezoek, materiële en financiële ondersteuning, gebeurde dat door de inrichting van (her)opvoedingstehuizen, niet alleen voor de criminele jeugd, maar vooral ook voor de zogenaamde 'verwaarloosde jeugd': kinderen, van wie de opvoeding door de ouders verwaarloosd werd, maar die niet met de rechter in aanraking waren geweest. Een goede opvoeding werd blijkbaar zo belangrijk gevonden, dat particuliere instanties de opvoeding door de ouders gingen beoordelen en eventueel hun taak overnamen.

De eerste van deze tehuizen werden rond 1820 in Engeland en Duitsland opgericht, maar na 1840 raakte deze ontwikkeling in een stroomversnelling. Vooral het model

van de 'agrарische kolonie' was daarbij populair, zoals bijvoorbeeld in de grote voorbeelden 'Mettray' bij Tours en het 'Rauhe Haus' bij Hamburg. De eerste instellingen in Nederland waren 'Nederlandsch Mettray' te Eefde bij Zutphen, de 'Heldringgestichten' te Zetten en het katholieke 'De Heibloem' te Heythuizen, alle rond 1850 gesticht.

De meeste pupillen in deze tehuizen waren afkomstig uit de stedelijke arbeidersklasse. Dit toont de aanleiding tot het stichten van deze huizen: angst van de burgerij voor pauperisme en de gevolgen van de urbanisatie. Door deze problemen dreigden grote groepen van de bevolking in ernstige sociale en vooral morele problemen te komen en men vreesde opstanden, zoals in 1830 en in 1848 in verschillende landen ook uitbraken. De burgerij zag het normaliseren van de massa tot taak en men pakte het probleem bij de wortel aan, namelijk bij de jeugd.

Ook toen omstreeks 1880 de conjunctuur aantrok en de levensomstandigheden van de stedelijke arbeidersklasse verbeterden, bleef men deze 'reddings'- en heropvoedingsactiviteiten voortzetten; zelfs in verhevigde mate, want het ging immers om de toekomst van deze jonge mensen en daarmee ook om de toekomst van de samenleving. De financiële middelen namen toe; er kwam geld om in geheel West-Europa een keten van tehuizen neer te zetten. En naarmate de armoede afnam, de leef-, werk- en woonomstandigheden verbeterden, en meer kinderen naar school gingen, werd het gemakkelijker om de ergste gevallen van verwaarlozing te herkennen. Men kon zich een preciezer beeld vormen van de categorie kinderen van wie opname in een tehuis noodzakelijk was. Louter morele omschrijvingen van het probleem maakten daarbij geleidelijk aan plaats voor nadere differentiatie in terminologie, voor een meer 'wetenschappelijke' aanpak.

De jeugdverenigingen

Het ging in de negentiende eeuw bij het voortgezet onderwijs en bij de opvang van verwaarloosden slechts om een fractie van de jeugd. Omstreeks 1915 volgde in Nederland ongeveer 10% van de 13 tot 19 jarigen volledig dagonderwijs; in de verschillende tehuizen en inrichtingen verbleven op dat moment zo'n twaalfduizend jeugdige personen, terwijl het totale aantal ruim 750.000 bedroeg.¹ De overgrote meerderheid van de jeugd bezocht enkele jaren de lagere school en ging daarna aan het werk, een omgeving waarin van een pedagogische beïnvloeding weinig sprake was. Men meende echter dat deze noodzakelijk was, al was het maar uit preventief oogpunt. De ervaringen in de residentiële jeugd/org hadden geleerd dat de omstandigheden waarin jeugdigen opgroeiden sterk bepalend waren voor hun verdere toekomst. Men constateerde dat in veel arbeidersgezinnen de opvoedingsomstandigheden weinig optimaal waren; daarbij kwam dat de overgang van een agrarische plattelandssamenleving naar een verstedelijkte en industriële samenleving belangrijke veranderingen met zich mee bracht in de levens- en werkomstandigheden van de arbeidersjeugd. De fabrieksarbeid was grootschaliger en vereiste meer discipline; de arbeidsverhoudingen werden zakelijker:

1 *Vijfenzeventig jaar statistiek in tijdreeksen*, Den Haag (CBS) 1975, Dekker a w , tabellen op p 329-340

persoonlijke, soms patriarchale, contacten tussen patroon en arbeider vielen weg, evenals - in de perceptie van de burgerij - andere instrumenten van sociale controle, zoals buurt- en dorpsverbanden. De toegenomen vrije tijd en de mogelijkheden om die te besteden werden vanuit pedagogisch oogpunt als onwenselijk beschouwd: in café, danszaal en wat later de bioscoop hoorden jeugdigen niet thuis. Ten slotte vormde in de ogen van de gegoede burgerij en de kerken het opkomende socialisme een bedreiging van de sociale en zedelijke orde.

Maar er waren meer veranderingen: de toenemende differentiatie van de arbeidsmarkt en de groei van het lager en voortgezet onderwijs brachten een mogelijkheid tot sociale mobiliteit met zich mee die tot dan toe niet bestaan had. Hoewel misschien meer dan voorheen de samenleving bepaald werd door standsverhoudingen waren de verschillen tussen de standen met name in de steden minder hecht en vaststaand en werd de positie op de maatschappelijke ladder meer door individuele kwaliteiten (beroep, opleiding en inkomen) bepaald dan door het ouderlijk milieu. De vanzelfsprekende ordening en indeling van de samenleving was weggefallen. Daarbij kwam een grotere ruimtelijke mobiliteit; door de aanleg van wegen en kanalen en de komst van de trein werden fysieke en daardoor ook mentale afstanden kleiner. Velen trokken van het platteland naar de steden om daar te gaan werken en wonen. Men kwam gemakkelijker in aanraking met andere mensen en andere opvattingen en deze wisten ook sneller de mensen te bereiken. De beslotenheid van dorps- en buurtsamenlevingen maakte plaats voor grotere en meer open regionale en nationale verbanden.

Kenmerkend hiervoor was de opkomst van *verenigingen*, zoals die in de loop van de negentiende eeuw voor allerlei doeleinden werden opgericht. Deze verenigingen onderscheidden zich in een drietal opzichten van traditionele sociale verbindingen. In de eerste plaats kenden zij een lidmaatschap en dus verplichtingen, bijvoorbeeld het betalen van contributie; het lidmaatschap was vrijwillig, iedereen kon lid worden of van het lidmaatschap afzien. Ten tweede doorbraken verenigingen in principe de standenstructuur; zij waren niet standsgewijs opgezet, ook al zullen veel verenigingen impliciet een standskarakter hebben gehad. En ten derde richtten verenigingen zich op een speciaal doel; dat kon politieke organisatie en partijvorming zijn, maar ook het beoefenen van een sport of hobby, of een of ander cultureel doel.¹

Dit alles had zijn weerslag op het jeugdgedrag en de relatie tussen ouderen en jeugd. We zien daar twee nauw met elkaar samenhangende bewegingen optreden: enerzijds werden pogingen ondernomen om het traditionele jeugdgroepsleven te onderdrukken; anderzijds werd getracht de jeugd te organiseren in jeugdverenigingen en andere vormen van jeugdwerk.

1 Mitterauer a.w., p. 213-218, Mitterauer baseert zich hier op Thomas Nipperdey, *Verein als soziale Struktur in Deutschland im späten 18. und frühen 19. Jahrhundert. Eine Fallstudie zur Modernisierung* in Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie. Aufsätze zur neueren Geschichte* Göttingen 1976, p. 174-205, over de opkomst en de verspreiding van het verenigingswezen in Nederland zie F. Abma, *Verenigingen in verleden, heden en toekomst*, in A. N. J. den Hollander e.a. (red.), *Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland* Assen 1968, p. 287-316.

Historisch, met name volkskundig onderzoek heeft veel gegevens aan het licht gebracht over het traditionele jeugdgroepsleven.¹ In de traditionele, agrarische, samenleving speelde de jeugdgroep, de informele gemeenschap van jeugdigen, een centrale rol op een drietal terreinen. In de eerste plaats was dat de gang van zaken rond de kennismaking van jongens en meisjes, de verkering en de voorbereiding op het huwelijk. Deze speelde zich voor een groot deel af binnen de jeugdgemeenschap op basis van een stelsel van ongeschreven regels en gewoonten. De jongens en meisjes ontmoetten elkaar op bekende plaatsen. Daarbij zonderden zich op een bepaald moment paartjes af, waarbij de sociale controle binnen de groep ervoor zorgde dat men in het onderling contact niet te ver ging of dat een jongen, die een meisje zwanger had gemaakt, ook met haar trouwde. Termen als 'veillé', 'venstervrijen' en 'Nachtfreien' waren aan dit ritueel verbonden.

Een tweede terrein waarop de jeugdgroep een functie had waren de feesten: kerkelijke feestdagen, seizoensfeesten, zoals bijvoorbeeld het oogstfeest, kermis en carnaval, en familiefeesten rond huwelijk en geboorte. Veelal was de jeugdgroep bij traditie aangewezen om deze gelegenheden te organiseren. Vaak vormden zij bij uitstek de gelegenheid om eens uit de sleur van alledag te breken en boden zij een extra mogelijkheid voor de genoemde kennismakingsrituelen. Ook begrafenissen werden vaak door de jeugd georganiseerd.

Ten slotte speelde de jeugdgroep een rol in het bewaken van de orde en het behoud van de traditie. Zo trad zij bijvoorbeeld corrigerend of straffend op ingeval mannen en vrouwen overspel pleegden en wanneer een jongen (of soms ook het meisje) niet wilde trouwen met een meisje (of de jongen) dat zwanger gemaakt was. Ook afwijkingen van de traditionele patronen van endogamie waren vaak het mikpunt, bijvoorbeeld wanneer een veel oudere man met een jong meisje, of een jongen en een meisje uit verschillende dorpen met elkaar huwden. Inbreuken op de tradities lokten repressief gedrag uit: de bruidegom die weigerde de jeugd bij zijn huwelijksfeest gastvrij te onthalen; de landeigenaar die te gierig was rondom het binnenhalen van de oogst. Aan dit protestgedrag waren termen als 'ketelmuziek', 'volksgericht' en 'charivari' verbonden.

Een wezenlijk kenmerk van dit jeugdgroepsleven was dat het zich relatief autonoom afspeelde. Binnen een uitgebreid stelsel van (ongeschreven) regels waren de leden van de jeugdgemeenschap vrij in hun sociale omgang. Het behoorde bij de traditie en werd als zodanig geaccepteerd door de volwassenen die zich in hun jeugd aan dezelfde regels hadden onderworpen. Een belangrijk deel van het proces van volwassen worden speelde zich aldus af. Natuurlijk waren er, met name op het gebied van het sociaal protest en het behoud van de goede zeden, conflicten met de burgerlijke en kerkelijke autoriteiten die zichzelf dezelfde taak toematen, maar pogingen om dit gedrag te onderdrukken waren door de stabiliteit van de sociale verhoudingen tot mislukken gedoemd.

1 Vgl. Edward Shorter, *The making of the modern family*, New York 1975; Maurice Crubellier, *L'enfance et la jeunesse dans la société française*, Paris 1979; J. le Goff et J.-C. Schmitt, *Le Charivari, Actes de la table ronde...*, Paris 1981; Mitterauer a.w.

Deze vormen van jeugdig samen-zijn pasten bij een stabiele plattelandssamenleving. Met de modernisering van de samenleving, met name de toenemende sociale en ruimtelijke mobiliteit, werden de condities hiervan weggenomen. Jeugdigen in de industriesteden waren gedwongen hun groepsleven aan nieuwe omstandigheden aan te passen. Het jeugdgroepsleven botste echter met de aandrang die bij ouderen bestond tot een grotere pedagogische bemoeienis met de jeugd. Veel van de gegevens over dit traditionele jeugdgedrag stammen uit de periode tussen ongeveer 1780 en 1900. Op dat moment zagen vele waarnemers zich gedwongen om dit gedrag te gaan beschrijven, vaak in negatieve zin. Dit duidde er enerzijds op dat het traditionele jeugdgroepsleven nog in belangrijke mate aanwezig was, anderzijds dat de weerstand er tegen toenam. Dezelfden, die in het kader van de volksopvoeding de schoolgang van jonge kinderen wilden bevorderen en de heropvoeding van de verwaarloosde jeugd ter hand namen, wilden nu ook preventief werken en de opvoedings- en vormingsfase van de gehele jeugd verlengen. Het jeugdgroepsleven werd in dit kader tegengegaan, onder meer door pogingen om feesten als kermis en carnaval en andere gelegenheden waar de jeugd zich manifesteerde, bijvoorbeeld volksvermaak als luilak en palingtrekken, te verbieden of met regels en bepalingen te omgeven. Ook de onderlinge kennismaking van jongens en meisjes werd aan een striktere controle onderworpen. Met name de kerken speelden hierin een vooraanstaande rol, maar ook ouders, vooral uit de kleine burgerij en de opkomende geschoolde arbeidersklasse, die aldus voor hun kinderen een respectabeler levensstijl trachtten te verwerven.

Tegelijkertijd zien we dat met name in arbeiderswijken van grote steden nieuwe vormen van het jeugdgroepsleven opgang deden in een relatieve autonomie ten opzichte van de ouderen. Men ontmoette elkaar op straat of plein of een andere ruimte en bracht gezamenlijk de vrije tijd door. Vooral de kennismaking van jongens en meisjes speelde zich veelal in deze context af. Het was dit 'rondhangen op straat' dat de ergernis van de beschavende burgerij opriep.

De jeugdverenigingen

Naast dit jeugdgroepsleven kwamen nieuwe pedagogische instellingen: sport- en wandelverenigingen, zondagscholen, clubhuizen en jeugdverenigingen. Rond 1850 werd in Frankrijk en België een begin gemaakt met de oprichting van zogenaamde patronaten voor de arbeidersjeugd.¹ Het initiatief daartoe werd genomen vanuit de katholieke armenzorg, meer in het bijzonder de verenigingen van de H. Vincentius à Paulo. Naast hun vele liefdadigheidswerken wilden zij door middel van deze patronaten de jonge arbeiders en de kinderen uit het volk bijscholen, vooral in godsdienstige opzicht en door middel van catechese-onderricht, en ontspanning bieden. Dat gebeurde vooral op de zondagen, de enige dag dat deze jeugdigen vrij waren van arbeid. Ook in Nederland richtten Vincentianen plaatselijk patronaten op.

¹ A Dendooven, *Ontstaan, structuur en werking van de Vlaamse KAJ* Antwerpen 1967; An Bosmans-Hermans, *Patronaten voor de katholieke volksjeugd 1850-1914*, in *Tijdschrift voor opvoedkunde* 19 (1973-1974), p. 175-187, M de Vroede e a., *Vijftig jaar Chiroleven, 1934-1984 Aspecten uit verleden en heden van een jeugdbeweging* (KADOC-jaarboek 1984), Leuven 1985; Crubellier a.w.

Tezelfdertijd begon in het Duitse Ruhrgebied de priester Adolf Kolping met soortgelijk werk. Behalve scholing en ontspanning was kenmerkend voor dit *Kolping-werk* dat het ook overnachtings- en zelfs langduriger verblijfsmogelijkheden bood. Het voorzag daarmee in een vooral in Duitsland levende behoefte, waar jonge arbeiders vaak op eigen houtje naar de steden trokken en waar het verschijnsel van de rondtrekkende handwerksgezel nog voorkwam. In Nederland vond het Kolpingwerk vooral navolging in de grote steden in het westen, al werd de eerste zogenoemde *Sint-Jozefsgezellenvereniging* in 1868 in Bergen op Zoom opgericht. Amsterdam volgde kort daarna.¹ In Italië stichtte de priester Don Bosco (1815-1888) in een aantal industriesteden 'open jeugdhuisen' met als hoofddoel catechismusonderricht voor de volksjeugd. Uit de gebleken behoefte ontwikkelde zich daarnaast een uitgebreid stelsel van vakopleidings- en ontspanningsactiviteiten, waarvan de leiding in handen werd gelegd van de speciaal voor dit doel opgerichte orde der Salesianen (1859).²

Naast katholieke initiatieven waren er ook protestants-christelijke. In de jaren 1840 ontstond in Engeland de *Young Men's Christian Association* (YMCA) rondom bijbellezingen, die speciaal voor jeugdigen waren georganiseerd. Evenals het Kolpingwerk richtte ook de YMCA, waarvan in 1856 een vrouwelijke pendant werd opgericht, de YWCA, huizen in, waar gegeten en overnacht kon worden en waarin zich een breed scala aan activiteiten ontwikkelde. De YMCA en de YWCA groeiden vooral sterk in de Angelsaksische wereld en in Noord-Amerika, maar ook in de meeste grote steden van West-Europa was wel een vestiging te vinden. In Nederland werd het eerste tehuis geopend in 1856. Al enkele jaren eerder, in 1853, was in Nederland het *Nederlandsch Jongelings Verbond* (NJV) opgericht. Het maakte deel uit van de Réveil-beweging die een herbezinning op de christelijke waarden voorstond in een door liberalisme beheerste tijd. De leden waren voornamelijk afkomstig uit de kleine burgerij, met name uit de kringen van de handel en uit onderwijzerskringen. De activiteiten van het NJV waren voornamelijk godsdienstig gericht: bijbellezing en bijbelstudie, onderlinge voordrachten en discussies over bijbelse en godsdienstige onderwerpen en over sociale en politieke vraagstukken, die dan vanuit bijbels standpunt werden besproken. Later werd ook meer aandacht aan ontspanning besteed in de vorm van uitstapjes en toneelopvoeringen.³ Naar het voorbeeld van het NJV werd in 1888 de *Jongelingsvereniging op Gereformeerde Grondslag* opgericht.⁴

In 1884 werd in Engeland *Toynbee-Hall* gesticht, het eerste 'volkshuis', gericht op de vorming en de ontwikkeling van de arbeidende klasse. Dit Volkshuis beperkte zijn activiteiten niet tot kinderen en jeugdigen, maar zij vormden wel een belangrijke doelgroep. Naar het Engelse voorbeeld werd in 1892 in Nederland het eerste *Ons Huis* gesticht te Amsterdam, snel gevolgd door andere steden. Daarmee was een begin gemaakt met de ontwikkeling van het zogenaamde buurt- en clubhuiswerk, dat zich

1 Over Kolping zie H.J. Kracht, *Organisation und Bildungsarbeit der katholischen Gesellenvereine, 1846-1864*, Wentorf/Hamburg 1975; over het Kolping-werk in Nederland: L. Beijens, *Vijftig jaren arbeid op godsdienstig en sociaal terrein De geschiedenis van de Sint-Jozefsgezellenverenigingen te Amsterdam en van het Centraal Verband*. Amsterdam 1918.

2 Guy Avanzini (ed.), *Education et pédagogie chez Don Bosco*, Paris 1989.

3 Harmsen, *Blauwe en rode jeugd* a.w., p. 16-24.

4 R. Verwoerd, Het Nederlandsch Jongelingsverbond, in: *Jeugd en samenleving* 11(1981), p. 457-467; id., De bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag, in: *Jeugd en samenleving* 10(1980), p. 179-190; Sturm a.w.

in allerlei vormen over Nederland verspreide.¹ Het buurt- en clubhuiswerk ging, zeker in de beginfase, meestal niet uit van een kerkgenootschap, maar van de burgerij, die zich om het intellectuele en culturele peil van de arbeiders bezorgd maakte. Ook de opkomende arbeidersbeweging trok zich dit aan en organiseerde de nodige activiteiten op sociaal-, cultureel en opvoedingsterrein. Andere organisaties die zich direct of indirect met jeugdzorg bezighielden waren de sportverenigingen, de verenigingen voor geheelonthouding, leesbibliotheken, etc.

Kenmerkend voor de jeugdverenigingen en andere genoemde activiteiten was dat zij zich richtten op twee activiteiten: vorming en ontspanning. Aan de basis hiervan lag de al eerder beschreven bezorgdheid onder de burgerij voor een vormeloze, ongeordende, verwilderde en onkerkelijke jeugd die zich niet wist aan te passen aan de moderne samenleving. Vorming was erop gericht om die aanpassing te bewerkstelligen. Vooral het vrijetijdsgedrag van de jeugd riep de weerzin en afkeer op. Alleen al de termen waarin dit werd beschreven maken dit duidelijk: 'straatslenteren', 'drankmisbruik', 'het contact der seksen' en 'geloofsafval'. De tweede poot van de jeugdzorg-instanties was daarom onveranderlijk de verzorging van een verantwoorde vrijetijdsbesteding waartoe lokalen werden ingericht en activiteiten georganiseerd. Deze combinatie van vorming met vrijetijdsbesteding was kenmerkend voor het jeugdwerk, dat dan ook vanaf nu als het 'derde opvoedingsmilieu' werd gekarakteriseerd.

Tot omstreeks 1900 gingen deze activiteiten voornamelijk uit van het particulier initiatief. De overheid bemoeide zich niet met de gewone jeugdzorg, maar beperkte haar regelgevende activiteiten tot het terrein van het onderwijs en dat van de residentiele heropvoeding. Na de eeuwwisseling, wellicht niet toevallig nadat genoemde zaken in een wettelijk kader waren geregeld (leerplichtwet en kindervetten), kwam daarin verandering. In de meeste West-Europese landen kwam het nu tot een actievere overheidsbemoeienis op het gebied van de jeugdzorg. Lokale overheden begonnen mondjesmaat met de regelgeving en subsidiering van clubhuizen en verenigingen, nationale overheden volgden.² In Nederland werd in 1915 op initiatief van het socialistische kamerlid A.H. Gerhardt een commissie ingesteld, in 1917 omgezet in een Staatscommissie, tot 'onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdige personen van 13 tot 18 jaar'. De commissie bracht in 1919 verslag uit en concludeerde dat voortgezette vorming van jeugdigen en het bieden van een verantwoorde ontspanningsmogelijkheid noodzakelijk was. De zorg en de invulling daarvan moesten aan het particulier initiatief worden overgelaten, maar de overheid werd geadviseerd tot coördinering en subsidiering van dit werk.³ Daartoe werd in 1920 de *Centrale Jeugdraad* ingesteld.

1 Herman Nijenhuis, *Werk in de schaduw Het buurt- en clubhuiswerk in Nederland van 1892-1970*. Amsterdam 1987, zie ook Mieke Lunenburg, *Geluk door geestelijke groei De institutionalisering van de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig*, uitgewerkt voor Amsterdam Amsterdam/Zwolle 1988

2 Chr. Hasenclever, *Jugendhilfe und Jugendgesetzgebung seit 1900*, Göttingen 1978, W. Hoebink en D. Boonstra, Van jeugdwerkbeleid naar jeugd beleid, in *Jeugd en samenleving* 11(1981), p. 437-456

3 *Verslag van de Staatscommissie tot onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdige personen van 13 tot 18 jaar*, Den Haag 1919, eerder had de commissie reeds een selectie van de ingekomen antwoorden op een enquête onder jeugdorganisaties gepubliceerd in de *Verzameling van rapporten, uitgebracht aan de Staatscommissie*, Den Haag 1918. De commissie stond onder voorzitterschap van het katholieke Tweede Kamerlid Baron A.M.J. van Wijnbergen

Aan het einde van dit hoofdstuk kunnen we constateren, dat het werk van de staatscommissie het voorlopige sluitstuk vormde van een ontwikkeling in de richting van steeds meer jeugdzorg. Nadat al in het midden van de negentiende eeuw een aarzelend begin daarmee was gemaakt, kon er vanaf de eeuwwisseling gesproken worden van een pedagogisch offensief. De commissie gaf in haar rapport een overzicht van de stand van zaken van het moment. Maar zij gaf tevens de gewenste richting van het werk voor de jeugd aan: jeugdbeweging, niet autonoom maar onder een zekere leiding van volwassenen. Als succesvolle voorbeelden van deze organisatievorm noemde zij de AJC en scouting. Daarin was naar het oordeel van de commissie de door jeugdigen gewenste zelfstandigheid op een juiste wijze in overeenstemming gebracht met leiding door volwassenen.

Hoofdstuk 3

Wandervogel en scouting

In dezelfde tijd als de jeugdverenigingen ontstonden ook de jeugdbewegingen. Ten dele waren zij autonoom en op eigen initiatief van jeugdigen ontstaan, ten dele juist werden deze bewegingen gevormd door volwassenen binnen het kader van de jeugdverenigingen. Temidden van de grote varieteit aan jeugdbewegingen kunnen twee prototypen worden onderscheiden: de Duitse Wandervogel-Bewegung en de Britse Scouting-movement. Van beide bewegingen is een grote invloed uitgegaan op andere jeugdbewegingen. Wandervogel stond model voor vele andere vrije jeugdbewegingen, maar ook voor de socialistische jeugdbewegingen. Scouting groeide in de eerste plaats uit tot een wereldomspannende organisatie met een centraal hoofdkwartier in Engeland en vele internationale contacten. Daarnaast werd het scouting-systeem ook meer of minder integraal overgenomen door talloze andere bewegingen, zoals - in Nederland - de katholieke Jonge Wacht en de Rode Valken binnen de socialistische AJC en in het buitenland verschillende staatsjeugdorganisaties als Balilla en Komsomol. In het dispuut over de autonomie vormden Wandervogel en scouting elkaars tegenpolen. Wandervogel gold als het schoolvoorbeeld van een beweging waarin de jeugd op eigen initiatief en geïnspireerd door een onvervalst jeugdig idealisme vorm gaf aan haar samen-zijn. Scouting daarentegen was doelbewust een door volwassenen, uit bezorgdheid over het morele en maatschappelijke peil van de jeugd, opgerichte en geleide beweging. Maar bij beide organisaties werd een beroep gedaan op de jeugd om zich in te zetten voor maatschappelijke verandering. De inzet daarvan verschilde: scouting vertegenwoordigde nadrukkelijk een burgerlijke, religieus geïnspireerde en conservatieve politieke ideologie, terwijl Wandervogel in eerste instantie ideologieën afwees, maar juist daardoor ideologisch en politiek gezien alle kanten uitwaierde. Gemeenschappelijke noemer was slechts het radicalisme van de standpuntbepalingen, een reden dat Wandervogel al snel in vele kleine groepen uiteen viel die tezamen de Freideutsche Jugend vormden.

Ik wil in dit hoofdstuk Wandervogel en scouting nader beschrijven. Daarbij zal ik in eerste instantie het zelfbeeld van de bewegingen volgen, zoals dat in de traditionele geschiedschrijving werd weergegeven. Daarna volgt een relativerende analyse aan de hand van moderne literatuur. Het hoofdstuk besluit met een overzicht van overige jeugdbewegingen, in het bijzonder in Nederland.

Wandervogel

In de geschiedenis van de Duitse jeugdbeweging draait het veelal om de wijze waarop deze zichzelf in de befaamde *Hohe Meissner*-verklaring aan de wereld en de geschiedenis presenteerde. Op 13 november 1913, honderd jaar na de slag bij Leipzig waarin de Duitse staten Napoleon versloegen, verzamelden enkele duizenden leden van de Duitse jeugdbewegingen zich op de *Hohe Meissner*, een heuvel even ten zuiden van Kassel, en legden daar de volgende verklaring af:

‘Die Freideutsche Jugend will aus eigener Bestimmung, vor eigener Verantwortung, mit innerer Wahrhaftigkeit ihr Leben gestalten. Für diese innere Freiheit tritt sie unter allen Umständen geschlossen ein.’¹

De aanwezige jeugd zag zichzelf, de plechtige verklaring wond er geen doekjes om, als een voorhoede, als een bijzondere groepering met een even historische als heroïsche opgave. Die uniciteit van de Duitse jeugdbeweging wordt in de meeste literatuur sterk benadrukt. Walter Laqueur noemde in zijn na-oorlogse standaardwerk het verhaal van de Duitse jeugdbewegingen ‘a unique story’ met een sterke doorwerking in de gehele Duitse, ja zelfs Europese geschiedenis van de twintigste eeuw. Hij karakteriseerde de jeugdbeweging als een a-politiek verzet tegen een samenleving die bitter weinig te bieden had aan de opgroeiende generatie; een verzet tegen een samenleving met gebrek aan vitaliteit, warmte, emotie en idealen. Het waren juist die waarden, die bij de jeugdbewegingen centraal stonden.²

In Laqueurs visie ontstond Wandervogel dan ook spontaan, zonder vooropgezette bedoeling en zonder inmenging van volwassenen. Het begon in 1896 met Hermann Hoffmann, een student die met een aantal leerlingen van het gymnasium van Steglitz, een voorstadje van Berlijn, wandeltochten maakte. Eerst in de directe omgeving, later ook langere tochten door de Harz en langs de Rijn. De tochten waren primitief, als een uiting van verzet tegen het leven in de stad en tegen de levensstijl van de burgrij. Na Hoffmanns vertrek in 1900 nam Karl Fischer, een van de jongens van het eerste uur, de leiding over. Fischer maakte de groep hechter: men ontmoette elkaar niet meer alleen tijdens de wandeltochten op zondag en in de vakanties, maar ook door de week. Geleidelijk aan ontstonden een aantal uiterlijke kenmerken: een gemeenschappelijke groet, een herkenningsfluitje, wandelkleding, volks- en marsliedjes. En ook kwam er een hiërarchie tot stand: Fischer was de *Oberbacchant*, de overige leden heetten *Bacchanten*; nieuwkomers begonnen als *Bursche*. En op de avond van 4 november 1901 richtte Fischer met een aantal medeleden in de achterzaal van het stadhuis van Steglitz de vereniging *Wandervogel. Ausschuss für Schülerfahrten* op. Onmiddellijk werd een pamflet verspreid om de nieuwe vereniging te propageren.

Laqueur verhaalde verder: over de groei van de beweging, de verbreiding over geheel Duitsland; over de ruzies en conflicten, die al snel ontstonden, en de afsplitsingen; over de liederen die gezongen werden en die in 1909 gebundeld werden in de *Zupfgeigenhansl*; en vooral over de nieuwe stijl, voor hem het kenmerk van de uniciteit

1 Geciteerd bij Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, a.w., p. 463.

2 Laqueur a.w.

van de beweging. Een Wandervogelgroep (*Gruppe* of *Horde*) bestond uit zo'n 6 tot 8 jongens tussen de 12 en 19 jaar met een leider van voor in de twintig. De leider werd gevraagd omwille van zijn vermoede leiderskwaliteiten die vooral met charisma en het vermogen tot enthousiasmeren te maken hadden. Het lidmaatschap verliep in fasen: niemand werd onmiddellijk volwaardig lid; pas na enige tijd en het afleggen van enkele (vaardigheids)proeven (knopen, kaartlezen, fluitsignalen, uithoudingsvermogen) werd de jonge aspirant in de groep opgenomen. Het trekken en kamperen nam een centrale plaats in. In de zomermaanden maakte men een lange tocht, door het jaar heen kortere. De tochten waren zo primitief mogelijk: geen treinreizen, maar lopen of mee'liften' op een boerenkar; geen verblijf in hotels, maar in schuren; zelf koken voor zo weinig mogelijk geld en op een houtvuurtje. Ook de kleding beantwoordde aan deze stijl van trekken; zij had nog het meeste weg van die van zwervers en landlopers. Aanvankelijk waren de verschillende groepen herkenbaar aan eigen dassen of knopen, later, in de jaren twintig, kwam er meer uniforme kleding, bestaande uit een korte broek, een shirt, een das en koorden. De leden ontmoetten elkaar door de week in hun *Nest* of *Heim*, een ruimte in of liefst aan de rand van de stad, waarin een kleine bibliotheek en spelmateriaal werden verzameld. Tijdens de bijeenkomsten werd er voorgelezen en voorgedragen en vooral veel gezongen. De herontdekking van het volkslied noemde Laqueur een van de grote verdiensten van de Wandervogel, maar ook militaire marsliederen stonden op het repertoire.

Karakteristiek voor Wandervogel was ook de ideologie: de beweging zag zichzelf niet als een politieke organisatie. Integendeel, politiek werd afgedaan als gekonkel van 'strebers' en als partijstrijd, die de gemeenschapsvorming in de weg stond. De jeugdbeweging stond voor levenshervorming, een vaag begrip met een al even vage inhoud. Een ascetische levenshouding en een romantisch omzien naar de 'volksgemeenschap' van de Middeleeuwse samenleving vormden gemeenschappelijke thema's, maar verder was de ideologie van de Wandervogel even divers als het aantal conflicten en afsplitsingen binnen de beweging. Zij varieerde van ultra-nationalistische 'völkische' tot anarchistische opvattingen en alles wat zich daartussenin in het politieke spectrum bevond. Ook op het punt van de omgang van jongens en meisjes, mannen en vrouwen en van de seksualiteit liepen de opvattingen ver uiteen, van zeer rigide kuisheidsnormen tot een grote mate van tolerantie, ook op het gebied van de homoseksualiteit. Wat weer wel tot de gemeenschappelijk ideologie behoorde, en in de *Hohe Meissner-verklaring* tot uitdrukking werd gebracht, was het feit dat de jeugd zichzelf tot de bevechter van deze levenshervorming uitriep en de daarmee gepaard gaande afwijzing van de levensstijl en cultuur van de burgerlijke samenleving en van inmenging van ouderen. Het waren echter volwassenen, zoals de pedagogen Paul Natorp en Gustav Wyneken en de schrijver Ferdinand Avenarius, die de jeugd op de Hohe Meissner tot deze verklaring opzweepten.

Laqueur zag de Wandervogel als een unieke beweging; uniek in haar opkomst en in haar optreden. Hoewel in zijn schets de parallellen met andere jeugdbewegingen, zowel in Duitsland als daarbuiten, voor het oprapen lagen, trok hij die vergelijking niet. Wel ging hij, zoals zovelen met hem, uitvoerig in op de relatie tussen de jeugdbewegingen en de opkomst van het Derde Rijk. En hoewel hij de beweging tegen de achtergrond plaatste van de Duitse samenleving van die tijd en bijvoorbeeld

aangaf dat veel van de cultuurkritiek van de Wandervogel ook door volwassenen gedeeld werd, bleef hij het spontane van het jeugdverzet benadrukken.

Twintig jaar na Laqueur opende Peter Stachura zijn overzicht van de geschiedenis van de Duitse jeugdbeweging als volgt:

'The appearance of an independent youth movement in Germany around the turn of the twentieth century was by no means an isolated event. The Wandervogel was very much a product of wider concerns and uncertainties in bourgeois life which were coming to the surface at that time.'¹

Wandervogel maakte volgens Stachura deel uit van de anti-moderne reactie van de Duitse burgerij rondom de eeuwwisseling. Deze sociale groepering voelde zich in haar sociale en culturele positie bedreigd door enerzijds de opkomst van de arbeidersklasse en anderzijds de groot-industriële en de conservatieve aristocratie. Dit uitte zich in een sterk negatieve houding tegenover de moderne samenleving, in de eerste plaats de industrie en de verstedelijking, maar ook tegenover de massamaatschappij en de massaconsumptie en tegenover de rationalistisch en positivistisch ingestelde mentaliteit. Zij ontwikkelde daartegenover een sterk anti-democratisch en romantisch wereldbeeld met chiliastische trekken.

Wandervogel was daarom, aldus Stachura, een typisch burgerlijke beweging. Zij recruteerde haar aanhang voornamelijk uit de stedelijke burgerij. Deze jeugd deelde de maatschappij- en cultuurkritiek van de ouderen, maar had in zekere zin ook zelf onder de ouderen te lijden. De opvoeding en het vaderlijke gezag in het gezin waren streng evenals het rigide, formalistische en op militaire leest geschoelde schoolsysteem. Ook daartegen kwam de jeugd in verzet. Zij keerde zich tegen de volwassenen en creëerde een eigen jeugdgemeenschap, waarin wel de idealen van de ouders werden beleden, maar tegelijkertijd de inmenging van die ouderen werd verworpen. Zij zocht een nieuwe jeugdgemeenschap onder inspiratie van een geïdealiseerd en geromantiseerd Middeleeuws verleden, waarmee getracht werd een alternatief te bieden voor de starre sociale verhoudingen en de vastgeroeste structuren van het Duitse Keizerrijk. Omdat de jeugdbeweging een reactie vormde tegen het opvoedingssysteem trok zij sterk de belangstelling van veel hervormingsgezinde pedagogen. Hun invloed op de beweging groeide gestaag, terwijl omgekeerd elementen van de Wandervogel-stijl en -ideologie terug te vinden waren in de *Landerziehungsheime* van Hermann Lietz en de *Wickersdorf-Schule* van Paul Geheeb.

Ook Michael Mitterauer deed aan de spontaniteit van het ontstaan van Wandervogel niets af, maar wees op de continuïteit en de overeenkomsten tussen deze beweging en, wat hij noemde, het burgerlijk verenigingswezen. In zijn visie werden in Wandervogel de kenmerken hiervan (een landelijk organisatiepatroon, interne autonomie en beslotenheid, vrijwillig lidmaatschap, ideologische en/of culturele doelstellingen) geïncorporeerd in het traditionele jeugdgroepsleven, de gemeenschap van jongeren onder elkaar. Wandervogel was in die zin niet nieuw, maar een voortzetting van al langer bestaande autonome

1 Stachura a.w., p. 13.

verenigingen van studenten en gezellen. Nieuw was wel dat deze organisatievorm nu voor het eerst door een jongere leeftijdsgroep, voornamelijk gymnasiasten, werd overgenomen. En ook Mitterauer verklaarde dit onder verwijzing naar het autoritaire schoolsysteem.¹

Scouting

De geschiedschrijving van Scouting stond lange tijd in het teken van de genialiteit van Robert Baden-Powell. 'B.-P.' of 'The Chief', zoals hij in de beweging werd genoemd, gevierd generaal in de Boerenoorlogen, constateerde bij terugkomst in Engeland een tekort aan morele en fysieke ontwikkeling van veel jongens en wist hen enthousiast te maken voor een op de militaire training gebaseerd 'spel van verkennen'. Het geijkte, in de beweging geautoriseerde, beeld is dat Baden-Powell in juli 1907 met een groep jongens een kamp hield op Brownsca Island, in de buurt van het eiland Wight. Daar probeerde hij zijn ideeën uit met een groep van twintig jongens. De troep werd over vier patrouilles verdeeld, elk onder leiding van een patrouilleleider. De patrouilles waren zelf verantwoordelijk voor een aantal taken. Deze organisatie was, volgens Baden-Powell in zijn verslag van het kamp, het geheim van het succes:

'Each patrol leader was given full responsibility for the behaviour of his patrol at all times, in camp and in the field. The patrol was the unit for work or play, and each patrol was camped in a separate spot. The boys were put "on their honour" to carry out orders. Responsibility and competitive rivalry were thus at once established, and a good standard of development was ensured throughout the troupe from day to day.'²

De troep werd geoefend in de principes van 'scouting': het opbouwen en onderhouden van een kamp, de keuken, terreinverkennen, jachtspelen, enz. Op basis van het als zodanig ervaren succes schreef Baden-Powell vervolgens *Scouting for boys* dat vanaf januari 1908 in zes losse delen verscheen. Het werd door vele jongens gelezen en spontaan nagespeeld. Op eigen initiatief vormden zij nu patrouilles en gingen op zoek naar geschikte leiders. Baden-Powell werd bestookt met brieven met het verzoek om meer aanwijzingen en adviezen en om een organisatie op te zetten. Hij zag zich gedwongen om een bureau in te richten vanwaaruit al deze activiteiten konden worden geleid.

Reeds in 1908 kampeerden talloze scout-groepen over geheel Engeland. In september 1909 werd een eerste 'Rally' gehouden in het Londense Crystal Palace, waar tienduizend jongens voor Baden-Powell defileerden. In december 1909 waren al honderdduizend scouts geregistreerd, afkomstig uit het gehele Britse Empire.³

1 Mitterauer a.w. p. 224-230.

2 Deze uitspraak wordt geciteerd in de officiële, door Baden-Powell's weduwe geautoriseerde, biografie van E.E. Reynolds, *Baden-Powell. A biography of Lord Baden-Powell of Gillwell*. London 1942, p. 143-144

3 Reynolds a.w., p. 151.

Dit succes van de beweging werd in de officiële geschiedschrijving geheel op het conto van Baden-Powell geschreven. Weliswaar was hij geïnspireerd door andere verenigingen, zoals de *Boys Brigade* en de *YMCA*, en had hij daar ook officiële contacten mee, maar het was het verschijnen van *Scouting for boys* dat de beweging ontketende. Reynolds verwoordde het in zijn biografie van Baden-Powell als volgt:

'The boy who in January 1908 bought the first Part of *Scouting for Boys* by B.-P. could hardly fail to be captured by the idea of scouting. In its sixty pages he found a varied programme of instruction, yarns, activities and games, written by a man who knew how to appeal to the boy's craving for adventure and longing for activity.'

Scouting for boys omvatte verschillende thema's, een mengeling van romantiek, instructie en spel. Tot de romantiek behoorden verhalen, zoals dat van Kim uit Rudyard Kiplings *Jungle book*, en ook de scout-ervaringen van Baden-Powell zelf in zijn militaire carrière.² Het instructie- en spelen-gedeelte bevatte talloze aanwijzingen voor de wijze waarop het 'spel van verkennen' gespeeld kon worden. Zij waren gericht zowel op de fysieke ontwikkeling van de jongens (de oefening van de zintuigen, kampvaardigheden, conditie) als op het persoonlijke gedrag. Veel aandacht besteedde Baden-Powell aan persoonlijke hygiëne, gezondheidsleer en aan sociale en morele vorming. Doel van scouting was de jongens te vormen tot goede staatsburgers, die, onder de leuze 'Be Prepared!' ('Weest Paraat!'), steeds klaar stonden voor dienstverlening aan de gemeenschap.

Waarom sloeg *Scouting for boys* zo aan? Omdat, zegt Reynolds, het jongens aanmoedigde om datgene te doen wat jongens altijd graag doen: buiten spelen, vuurtje stoken, zelf koken, detectiefje en indiaantje-spelen, kortom:

'to rely on themselves with the self-sufficiency of an explorer or frontiersman.'

Het patrouille-systeem sloot perfect aan op de idee van de geheime jongensclub. Tegelijkertijd beantwoordde scouting ook aan behoeften die niet direct die van de jongens waren. Baden-Powell wist hun verlangens op een vaardige wijze te vermengen met een op de vorming van het individuele karakter gerichte opzet. Karaktervorming betekende voor Baden-Powell de vorming van de jongens tot een goed lid van de samenleving, waarbij zoveel mogelijk ieders persoonlijke kwaliteiten tot zijn recht konden komen. Binnen scouting werd daarom een groot scala aan uiteenlopende oefeningen en activiteiten ontwikkeld, gericht op verschillende aspecten van de persoonlijkheidsvorming. Het succes van scouting werd door Reynolds ook verklaard uit het feit dat het een helder omschreven en weinig abstracte doelstelling had: de 'vorming van een gemeenschap van goede staatsburgers' werd uitgewerkt in concrete opgaven: nuttig

1 Reynolds a.w., p. 153.

2 Reeds tijdens zijn militaire loopbaan schreef Baden-Powell enkele werken over scouting, gericht op de militaire training, bijvoorbeeld *Aids to scouting*, dat in 1899 verscheen; vgl. Reynolds en ook: Tim Jeal, *Baden-Powell*, London 1989.

3 Reynolds a.w., p. 155.

zijn voor anderen, elke dag een goede daad doen, klaar staan wanneer je nodig bent; of, zoals Baden-Powell zelf zei:

'The whole object of our scheme was to seize the boy's character in its red-hot stage of enthusiasm, and to weld it into the right shape and to encourage and develop its individuality, so that the boy may educate himself to become a good man and a valuable citizen for our country in the immediate future.'¹

Scouting is vaak verweten een para-militaire organisatie te zijn. Degenen die dat verwijt uitten konden in de organisatie en de methode van de beweging inderdaad moeiteloos argumenten voor hun stelling vinden: Baden-Powell's militaire achtergrond, evenals die van vele andere scout-leiders uit de beginjaren; de vaak nauwe relaties met het leger waar het ging om het gebruik maken van faciliteiten, zoals het ter beschikking stellen van tenten en kampmateriaal; de hiërarchie in de organisatie, die regelrecht afgekeken was van die in het leger; het ceremonieel met installatie, wet en belofte, vlaggenparade en -defilé; en ook het feit dat scouting zich opwierp als een beweging die, in tijd van nood, behulpzaam wilde zijn (en dat in de Eerste en Tweede Wereldoorlog ook was) in de civiele bescherming.

De scout-beweging zelf heeft zich steeds tegen deze associatie verzet. Inderdaad, Baden-Powell was officier geweest en zijn ervaringen in het leger hadden een rol gespeeld bij het uitdenken van het spel van verkennen. Maar aan zijn legerijd ontleende hij evenzovele zaken, waartegen hij zich verzette, zoals een overmaat van tucht en drill, een al te grote nadruk op de uniformiteit van de vorming en op patriottisme. Scouting wilde een wereldbeweging zijn die alle jongens van alle landen en rassen moest kunnen verenigen.

Scouting gaf veel ruimte aan het individu. Dat was ook de essentie van het patrouille-systeem: het delen van verantwoordelijkheid en de jongens zelf vertrouwen schenken door een beroep te doen op hun eergevoel. De opvoedingsmethode bestond dan ook niet uit verboden, maar was gebaseerd op een aantal gedragsregels, waarvan de naleving met een beroep op het gezonde verstand en het verantwoordelijkheidsgevoel aan de jongens zelf werd overgelaten. De Scout-wet schreef een aantal van dergelijke gedragsregels voor; bij zijn installatie beloofde de jongen deze wet te gehoorzamen. Scouting breidde zich in een snel tempo over de gehele wereld uit en werd met recht een 'wereldbeweging', met uitgebreide internationale contacten en als hoogtepunt de om de vier jaar te houden *Jamboree*. Alle nationale scouting-verenigingen waren aangesloten bij het Internationale Hoofdkwartier in Engeland (gevestigd in Gillwell-Park) dat nog steeds in grote lijnen de opzet en de inrichting van de beweging bewaakt.

Ook de scouting-beweging accentueerde in haar geschiedschrijving de originaliteit en de spontaniteit van het ontstaan van de beweging. Door het enthousiasme en de grote toeloop gedwongen, moest Baden-Powell, als was het tegen zijn zin, wel een organisatie oprichten. Het waren dus ook hier, volgens de traditie, de jongens zelf, die 'gegrepen' werden en de 'beweging' stichtten. Relaties met andere organisaties,

1 Geciteerd bij Reynolds a.w., p. 156.

zoals de *Boys Brigade* en de *YMCA* werden wel erkend, maar men benadrukte juist de verschillen die tussen scouting en deze organisaties bestonden.

John Springhall en Michael Rosenthal hebben getracht deze ontstaansgeschiedenis van scouting te ontmythologiseren.¹ Zij benadrukten juist de zeer nauwe relaties tussen scouting en de in 1885 door W.A. Smith opgerichte *Boys Brigade*. Smith was aanvankelijk, evenals Baden-Powell, beroepsmilitair en ging later in zaken in Glasgow. Daar raakte hij actief betrokken bij het evangelisatie- en zondagsschoolwerk onder de jeugd. Met de Boys Brigade beoogde hij het periode te vullen die bestond tussen het verlaten van de zondagsscholen, zo rond het 12e jaar, en de toetreding tot de YMCA rond 17-jarige leeftijd. Voor de tussenliggende leeftijdsgroep bestonden nauwelijks voorzieningen; de jongens slenterden maar wat rond over straat en ontvingen nauwelijks of geen vorming. De Boys Brigade beoogde dan ook in de eerste plaats het geven van, voornamelijk godsdienstige, vorming en het van de straat houden van de jongens. De methode was echter niet die van de zondagsschool, maar werd door Smith aan het leger ontleend: een quasi-militaire organisatie met uniformen en mars- en drill-oefeningen. De Boys Brigade verspreidde zich vanuit Glasgow snel over de rest van Engeland.

Deze militaire opzet was populair in Engeland in die dagen. Naast de Boys Brigade bestonden ook nog de *Church Lad's Brigades*, de *Catholic* en de *Jewish Lad's Brigades*. Springhall karakteriseerde deze bewegingen als 'religion in uniform' en legde een verband met het Britse imperialisme, waarin waarden als 'plicht', 'eer' en 'patriottisme' sterk op de voorgrond traden.² Een andere voorganger van scouting waren de *Woodcraft Indians*, opgericht door Ernest Thompson Seton in Amerika en Canada. Deze beweging organiseerde jongens vooral rond een combinatie van woudlopers- en indianen-activiteiten. In de historiografie van scouting werd er doorgaans veel werk van gemaakt om de bewering dat Baden-Powell zijn methode van deze verenigingen had afgekeken te ontzenuwen. Springhall legde echter wel een verband. In zijn visie was scouting oorspronkelijk slechts een van vele bewegingen. Baden-Powell was vanaf 1902 vice-voorzitter van de Boys Brigade en beoogde aanvankelijk en met instemming van W.A. Smith slechts een herziening van de opzet en van deze organisatie: minder aandacht voor parades en dergelijke, minder militairistisch en meer aandacht voor het spel in plaats van voor scholing en evangelisatie. Er ontstond echter een verwijdering tussen Smith en Baden-Powell, waarna de laatste 'voor zichzelf' begon. Scouting zou uiteindelijk alle andere bewegingen overvleugelen.

Tim Jeal bevestigde in zijn recent verschenen en goed gedocumenteerde biografie van Baden-Powell dat er van een spontaan en toevallig begin van scouting geen sprake was.³ Integendeel, scouting was nauwkeurig gepland door Baden-Powell op aandringen van militaire en burgerlijke autoriteiten. *Scouting for boys* was een bewerking van het boek *Aids to scouting* dat Baden-Powell al in 1899 publiceerde als een militair handboek, maar dat ook buiten het leger, met name onder de boy's clubs en op de Public schools groot succes had. Terug uit Zuid-Afrika werd Baden-

1 John Springhall, *Youth, empire and society. British youth movements 1883-1940*. London 1977; Michael Rosenthal, *The character factory. Baden-Powell and the origins of the Boy Scout movement*. New York 1984.

2 Springhall a.w., p. 37-47.

3 Jeal a.w., p. 363-409.

Powell daarom van verschillende kanten, waaronder hoge officieren, benaderd om het boek om te werken voor de karaktervorming van jongens. Men zag in de held van Mafeking de figuur, die de elkaar bestrijdende jongensclubs kon verenigen en op de Britse jeugd een enthousiasmerende invloed kon uitoefenen. Wel werden volgens Jeal Baden-Powell en zijn medestanders verrast door de grote toeloop van de jongens naar scouting. Slechts met moeite slaagden zij er in de beweging te organiseren en in de hand te houden.

Ook de Franse historicus Christian Guérin liet in zijn studie van de ontwikkeling van de scouting-beweging in Frankrijk zien dat het daar in de eerste plaats staat en leger waren die scouting propageerden. Scouting was voor hem vooral een pedagogische beweging. Leger en staat, en later ook de katholieke kerk, waren zo voor scouting geporteerd omdat deze beweging een bij uitstek geschikte methode bleek te zijn om de door deze instellingen gehanteerde waarden en opvattingen aan jeugdigen over te dragen en aldus een kader te vormen.¹

De jeugdbewegingen

Scouting vormde een hechte internationale organisatie. De beweging verspreidde zich over vrijwel alle landen en werelddelen. De bij het Internationale Hoofdkwartier aangesloten nationale verenigingen hadden regelmatig onderling contact, zowel op leidersniveau als op het niveau van de leden. Een dergelijke verspreiding en organisatorische leiding ontbrak bij de Duitse jeugdbewegingen. Deze hadden dat ook nooit nagestreefd. Toch hadden ook Wandervogel en Freideutsche Jugend een grote invloed op andere bewegingen in Duitsland en daarbuiten.

In Nederland ontstond aan het begin van de twintigste eeuw een met de Wandervogel vergelijkbare jeugdbeweging onder de leerlingen van de Rijkskweekscholen, de *Kweekelingen Geheelonthouders Bond* (KGOB). Ook deze beweging paarde een jeugdidealisme aan een specifieke levensstijl, zoals de afwijzing van de materialistische cultuur, het zoeken naar gemeenschap, een ascetische levenshouding en een herontdekken van volkslied en volksdans. Een belangrijk kenmerk van de beweging was het streven naar geheelonthouding. Na verloop van tijd traden ook anderen dan alleen kweekschoolleerlingen, meestal scholieren en studenten, tot de organisatie toe. In het begin van de jaren twintig doopte zij zich daarom om in *Nederlandse Bond van Abtinent Studerenden* (NBAS). Harmsen, die de KGOB en andere 'blauwe' jeugdbewegingen in Nederland heeft beschreven, meende dat er geen directe invloed vanuit Duitsland was geweest op de oprichting van de KGOB. Wel had men in latere jaren elkaar leren kennen en waarderen.²

Veel navolging vond de aanpak van Wandervogel in de socialistische jeugdbewegingen. De sociaal-democratische partij in Duitsland (SPD) richtte in 1904 een jeugdorganisatie op die aanvankelijk vooral cursussen en sport- en ontspanningsactiviteiten organiseerde. Er was echter voortdurend sprake van een zekere spanning tussen de jeugdige leden

1 Christian Guérin, *Le scoutisme français: une expérience pédagogique parallèle*. in: *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 28(1981), p. 118-131

2 Harmsen, *Blauwe en rode jeugd*, p. 360-383

en de partijleiding. In het conflict tussen de orthodox-marxistische en de meer reformistische richting in de SPD kozen de leden van de jeugdorganisatie in meerderheid voor de eerste richting en sleepten aldus een flink deel van de jeugd met zich mee. De partijleiding was daarna beducht voor een jeugdvereniging die te autonoom optrad en te veel het accent wilde leggen op politieke vorming en politieke agitatie. In de nieuw op te richten jeugdorganisatie werd daarom het accent meer gelegd op de culturele dan op de politieke vorming. De *Socialistische Arbeiter-Jugend* (SAJ) nam steeds meer over van de Wandervogel-stijl: het kampcren, de uniformen, het lied en de dans.¹

Eenzelfde soort ontwikkelingsgang maakte de jeugdorganisatie van de Nederlandse SDAP door. De eerste jeugdorganisatie van de partij, *De Zaaier*, opgericht in 1901, hield zich vooral bezig met politieke vorming. Ook hier raakte de jeugdorganisatie in het conflict tussen orthodoxie en reformisme verstrikt. De meeste leden van *De Zaaier* kozen voor de radicale richting en met de afsplitsing van de Sociaal-Democratische Bond in 1909 hield *De Zaaier* op te bestaan als jeugdorganisatie van de SDAP. De partij zocht het daarna met de *Jongeren-Organisatie* (JO) in een meer bedaagde en schoolmeester-achtige richting, met weinig succes. In 1919 benoemde de leiding van de SDAP en van de vakbeweging NVV Koos Vorrink tot leider van een nieuw opgezette socialistische jeugdorganisatie, de *Arbeiders-Jeugd Centrale* (AJC). Vorrink, oud-lid en -bestuurder van de KGOB, introduceerde de stijl van de jeugdbeweging in de AJC. Als leiders trok hij andere bekenden uit de KGOB aan. Enthousiast was men in het begin van de jaren twintig over de kennismaking met de SAJ in Duitsland. Evenals in deze organisatie werd ook in de AJC getracht de jeugd te doordringen van een socialistisch sociaal en cultureel besef, in de hoop en de verwachting dat zij, eenmaal zelf volwassen geworden, de strijd voor een socialistische samenleving zou voortzetten.²

De stijl van de Wandervogel was ook herkenbaar in de katholieke *Quickborn*-beweging in Duitsland en in de Nederlandse pendant daarvan, *Heemvaart*. Beide namen een uitzonderingspositie in in het geheel van de katholieke jeugdorganisaties, waar men nogal afwijzend stond tegenover jeugdbeweging. Quickborn (de naam zelf dateert pas van 1917) werd in 1909 opgericht door twee priesters als een organisatie tegen alcoholmisbruik. Na de Eerste Wereldoorlog werden steeds meer ideeën en methoden van de jeugdbeweging overgenomen en de organisatie groeide snel. De stijl en de sfeer werden vooral ontleend aan de hoogtijdagen van de katholieke cultuur in de Middeleeuwen. Men ging uitstapjes maken; trektochten, zang en dans met een sterk religieuze inslag werden belangrijk en de geheelonthouding werd uitgebouwd tot een algemene kritiek op de bestaande samenleving. Quickborns faam werd definitief gevestigd toen in de jaren twintig de theoloog en filosoof Romano Guardini de leiding overnam. Onder zijn bezielende en charismatische leiding werd Quickborn omgevormd tot een intellectuele en spirituele beweging van jeugdige katholieken, een voorhoede in de vernieuwing van de kerk. Guardini liet veel ruimte aan de jeugdigen zelf. De beweging recruteerde haar leden voornamelijk uit de kring van scholieren en studenten.³

1 Stachura a.w., p. 94-110.

2 Harmsen a.w., vooral p. 45-70 en 173-213; Leo Hartveld e.a., *De Arbeiders-Jeugd Centrale AJC. 1918-1940; 1945-1959*. Amsterdam 1982.

3 Stachura a.w., p. 72-77.

Guardini's invloed strekte zich verder uit dan Quickborn alleen. In de jaren twintig en dertig inspireerden zijn geschriften velen in de katholieke kerk tot een geestelijke vernieuwing. Katholieke studenten in Delft en Nijmegen volgden het voorbeeld van Quickborn in Heemvaart, een sterk op cultuur en spiritualiteit gerichte beweging. De leden maakten, de naam zegt het al, trektochten. Ook waren zij actief in het apostolaat van arbeiderskinderen.¹ Minder autonoom, maar wel duidelijk door deze denkbeelden geïnspireerd, waren vele katholieke organisaties voor de oudere jeugd, zoals de *Graal-beweging* voor meisjes en de organisaties voor de katholieke arbeidersjeugd in Frankrijk, België en Nederland. Op deze organisaties kom ik nog terug.

Ook de protestants-christelijke jeugdorganisatie in Duitsland keerde zich na 1918 af van haar traditionele methode en nam meer van de jeugdbewegingsstijl over, dit in tegenstelling tot de gevestigde organisaties in Nederland.² Het NJV en de Bonden op Gereformeerde Grondslag hielden vast aan hun beproefde methode. Wel ontstonden rond 1920 enkele nieuwe organisaties, de *Nederlandsch-christelijke Studentenvereniging* (NCSV) en de *Vrijzinnig-christelijke studenten- en jeugdverenigingen* (VCSV en VCJC), die zich alle drie vooral op het kampwerk richtten en ook voor het overige veel gemeen hadden met de jeugdbeweging.³

Ook scouting ondervond veel navolging. In Nederland werden in 1910 de eerste scouting-groepen (padvindere) opgericht; in 1915 kwam de *Nederlandsche Padvindere Vereniging* tot stand en in 1930 werd de *Vereniging De Roomsche-Katholieke Verkenner* opgericht.⁴ Ook hier speelden in de beginfase militairen een belangrijke rol. Maar ook buiten de eigenlijke 'scout-movement' werd scouting geïmiteerd. Zo werd binnen de AJC aan het einde van de jaren twintig voor de jongere kinderen een aparte organisatie opgezet naar het model van scouting onder de naam Rode Valken.⁵ Ook andere, politieke, jeugdbewegingen namen veel van het model van scouting over, zoals de Balilla-beweging in het fascistische Italië, de Hitlerjeugd in Nazi-Duitsland en de communistische jeugdorganisaties, zowel in de Sovjet-Unie als daarbuiten.⁶

Hetzelfde proces voltrok zich binnen het katholieke jeugdwerk: de Belgische patronaten vormden zich eind jaren twintig om tot de *Chirojeugd*; cursuswerk en massale ontspanning maakten daarbij plaats voor uniformen, voor spel en sport, voor kamperen en voor een op herkerstening gerichte ideologie.⁷ In de Nederlandse patronaten voltrok zich tezelfdertijd een ingrijpende vernieuwingsbeweging waarin navolging van scouting een belangrijke rol speelde, zoals ik in de volgende hoofdstukken zal beschrijven.

Jeugdbewegingen waren dus in de periode van ongeveer 1910 tot 1940 ongemeen populair. Zij schoten als paddestoelen uit de grond. De vraag is waarom juist in

1 K. Peters, Jeugdbeweging Nederland in *Katholieke Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, Den Haag 1953, id Katholieke jeugdorganisatie in Nederland, in *Dux* 20(1952) p. 354-378, Ben van Raaij, Geloof als kritiek De katholieke studentenvereniging Heemvaart 1920-1935 in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1990, p. 11-41

2 Stachura a.w., p. 80-85

3 Harmsen a.w., om p. 250-253, L.J. van Holk, De VCJC in haar eerste periode, in *Jeugd en samenleving* 9(1979), p. 331-351

4 J. van der Steen, *Zo kwam scouting in Nederland*, Zaltbommel 1980

5 Harmsen a.w. p. 212-214, Hartveld a.w., p. 115-127

6 Michel Ostenc, *L'Education en Italie pendant le fascisme*, Paris 1980, H.-J. Koch, *Geschichte der Hitlerjugend*, Percha 1975

7 An Bosmans-Hermans, Patronaten voor de katholieke volksjeugd, in *Tijdschrift voor Opvoedkunde* 19(1973-1974), p. 175-187, De Vroede e.a. w., in Frankrijk gebeurde hetzelfde, vgl. Maurice Crubellier a.w.

deze tijd zowel jeugdigen als de bij jeugdvorming betrokken volwassenen deze vorm kozen om de jeugd te organiseren, te mobiliseren en te 'pedagogiseren'. In de oudere literatuur werd weinig of geen aandacht geschonken aan het gemeenschappelijke facet van Wandervogel en scouting. Men bezag beide organisaties geheel los van elkaar. De verklaring voor het ontstaan van Wandervogel en de daaraan verwante bewegingen werd gezocht in het verzet van de jeugd tegen de wijze waarop de maatschappij functioneerde en de wil daar iets nieuws tegenover te stellen. De verklaring voor het ontstaan van scouting zocht men in de noodzaak om onder jeugdigen een nieuw moreel te scheppen en daardoor de maatschappij te hervormen. Dat het op hetzelfde moment gebeurde was het gevolg van een toevallige, maar gelukkige samenloop van omstandigheden. Toch wezen beide verklaringen op een aantal gemeenschappelijke factoren: het cultuurpessimisme dat de jeugdbewegingen beheerste: het zich afzetten tegen de moderne samenleving met zijn industrie, zijn 'grote-stads leven' en overdreven aandacht voor het rationele en intellectuele en de afwijzing van emoties. De jeugdbewegingen wilden de verloren gegane 'gemeenschap' herstellen. Jeugdbewegingen idealiseerden daarom het verleden; zij zochten daar ook de bronnen voor hun ideologische inspiratie en voor hun stijl. Met name de Middeleeuwen waren populair. Daarnaast hadden beide verklaringen iets moderns: zij zagen in de jeugd de groepering die voor de vernieuwing zorg zou dragen. Hoezeer ook bij scouting en daaraan verwante organisaties volwassenen het initiatief namen en de toon aangaven, de beweging werd gekenmerkt door een appèl op de jeugd. De jeugd had de toekomst. Dat was een bij uitstek negentiende eeuwse gedachte.

Cultuurkritiek en jeugdideologie (of zo men wil: generatiebewustzijn) vormden daarom de gemeenschappelijke achtergronden van het ontstaan van de jeugdbewegingen. Het waren denkbeelden, die in eerste instantie het meest aansloegen bij de burgerij en de burgerlijke jeugd, maar die ook onder arbeidersjeugd en de leiders van de arbeidersbeweging gehoor vonden. Het succes van de jeugdbewegingen lijkt daarenboven verklaarbaar doordat het in zekere zin een voortzetting, c.q. aanpassing vormde van het traditionele jeugdgroepsleven. Om de vraag te kunnen beantwoorden waarom de jeugdbewegingen omstreeks 1920 zo positief beoordeeld werden, moeten daarom de dominante opvattingen over jeugd, jeugdgedrag en jeugdoopvoeding worden nagegaan.

Hoofdstuk 4

Het beeld van de jeugd

Maatschappijkritiek en cultuurpessimisme, romantiek, streven naar gemeenschap, jeugdig idealisme en generatiebewustzijn vormden aldus de basisbestanddelen van de jeugdbewegingen, zowel de zelfstandige als de geleide. Ouderen, die jeugdbeweging als de beste en meest geschikte methode voor het jeugdwerk zagen, verwezen expliciet naar deze eigenschappen bij de argumentatie van hun keuze. Om de opkomst van het fenomeen jeugdbeweging te verklaren zal ik daarom moeten nagaan waar deze voorkeuren vandaan kwamen. Welke opvattingen hadden die ouderen over de maatschappij waarin de jeugd opgroeide? Hoe bezagen zij de opvoedingssituatie van de jeugd? En hoe karakteriseerden zij die jeugd zelf? Om een antwoord op deze vragen te geven wil ik het beeld reconstrueren dat van de jeugd en de omstandigheden waarin jeugdigen opgroeiden bestond en tevens nagaan hoe die beeldvorming tot stand gekomen is. Dat zal gebeuren aan de hand van de groeiende reeks publikaties, die vanaf 1900 over de jeugd verscheen. Deze stroom aan publikaties maakte deel uit van de opkomst van het derde opvoedingsmilieu en gaf tegelijkertijd inzicht in de motieven en beweegredenen daarvan. In de meeste ervan werd een pleidooi gehouden voor de jeugdbeweging als de meest geschikte methode om de jeugd te vormen.¹

De opzet van dit hoofdstuk reikt echter verder dan louter een reconstructie van de beeldvorming. Om duidelijk te maken waarom de ouderen juist, ik zou bijna zeggen onvermijdelijk, bij de jeugdbeweging uitkwamen is het onvoldoende om alleen het door hen gepresenteerde beeld weer te geven. Men moet ook kijken waarop dat beeld gebaseerd was en waarin het aansloot bij andere opvattingen en opvoedingspraktijken. Uit de genoemde bronnen komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren dat men bij de vormgeving van jeugdbeweging een beroep deed op de puberteitspsychologie. De

¹ Ik noem enkele toonaangevende werken in 1915 verscheen *Voor 't leven Studies over jeugdvorming in onzen tijd* van de katholieke priester P. van Luyk SJ, in 1916 publiceerde de gereformeerde hoogleraar H. Bavink *De opvoeding der rijpere jeugd*, in 1918 verschenen *Problemen der rijpere jeugd* van J.H. Gunning Wzn. en *Onze groote kinderen* van Ineke Kooistra, in 1919 kwam de *Staatscommissie tot onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdige personen van 13 tot 18 jaar*, waartoe in 1915 het initiatief was genomen, met haar verslag, in hetzelfde jaar werd het grote congres *Opvoeding der rijpere jeugd* gehouden, waaraan personen van alle gezindten met uitzondering van de katholieken deelnamen. De katholieken organiseerden in 1922 hun eigen *RK Nationaal Jeugdcongres*. Van beide congressen verschenen honderden pagina's dikke verhandelingen.

jeugdbeweging zou, in de woorden van de Staatscommissie-Van Wijnbergen, 'aansluiten bij de psyche van de rijpere jeugd'. Mijn vraag is echter *waarom* dat beroep gedaan werd? Wat had de puberteitspsychologie te zeggen, dat zovelen er naar teruggrepen op het moment dat naar een geschikte werkwijze voor jeugdzorg werd gezocht, dan wel naar een legitimering van de eenmaal gekozen praktijk? Daarvoor is het noodzakelijk om niet alleen die puberteitspsychologie zelf te schetsen, maar ook de (maatschappelijke) bronnen ervan na te gaan. Hetzelfde geldt voor opvattingen als het generatiebewustzijn en het jeugdidealisme.

Ik zal vertrekken vanuit de karakteristieke elementen van jeugdbeweging. De aldus gereconstrueerde weergave zal eenzijdig zijn. Want zij is - bewust - ontleend aan de woorden en geschriften van degenen die bij de opkomst van de jeugdzorg en de jeugdbeweging een rol speelden: de sprekers op congressen, de schrijvers van artikelen en brochures en ook degenen die zij met instemming citeerden.¹ Een dergelijke reconstructie houdt dan ook onvermijdelijk een vertekening in: de perceptie van betrokkenen komt niet altijd overeen met de feitelijke werkelijkheid, maar is daarom niet minder een historisch feit.² Ik beperk mij in dit hoofdstuk tot de niet-katholieke geschriften; op de beeldvorming onder de Nederlandse katholieken ga ik in hoofdstuk 7 uitvoeriger in.

De maatschappelijke situatie

De achtergrond van de rond de eeuwwisseling ervaren jeugdproblematiek werd gevormd door de overgang van een agrarische naar een industriële samenleving. Deze overgang werd vooral negatief beoordeeld, in termen van een verlies van traditionele, door veel bij de jeugdzorg en jeugdbeweging betrokken schrijvers hooggeschatte, normen en waarden. Zij noemden het verdwijnen van familie-, gezins- dorps- en buurtverbanden en de daarmee gepaard gaande sociale bindingen; de vervanging van het in de praktijk geleerde ambacht door monotone fabrieks- en kantoorarbeid en parallel daaraan het verdwijnen van het persoonlijke in de arbeidsverhoudingen; en ook de opkomst van nieuwe vormen van vrijetijdsbesteding, zoals de bioscoop en de danszaal. Vooral de 'stad', het leven in de grote steden, werd als een probleem gezien. Daar immers was men ontworteld, onttrokken aan de vanzelfsprekende sociale controle van familie en omgeving en lokte de 'moderne vermaaksindustrie'.

Het is verleidelijk om deze beeldvorming met een veelheid aan citaten te illustreren. Ik zal dat niet doen, maar wil er wel op wijzen dat deze negatieve beoordeling van de moderne samenleving bij allen die bij het jeugdwerk betrokken waren, herkenbaar was. Opvallend is ook dat deze waardering sterk moreel gekleurd was, niet alleen bij christelijken, die in de industrialisatie en de trek naar de steden een bedreiging voor

1 Naast de onder noot 1 genoemde werken, wil ik hier ook nog noemen de in 1927 door het inmiddels opgerichte Nederlands Jeugdleidersinstituut gepubliceerde driedelige *Handleiding voor jeugdleiders* onder redactie van de secretaris en adjunct-secretaris H. Deelen en L. Berger. Van Bergers hand verscheen hiern een uiteenzetting over de psychologie van de jeugd. En ten slotte *Om de vrije mens der nieuwe gemeenschap* van Koos Vorink, de leider van de AJC (Amsterdam 1933).

2 Een voorbeeld hiervan is de opvatting, onder meer van de Staatscommissie, dat er sinds de eeuwwisseling een toename was van de jeugdcriminaliteit. De opvatting werd niet empirisch ondersteund, maar gold wel als een belangrijk motief voor de noodzaak van verdere jeugdvorming.

de godsdienst zagen en de opkomst van het socialisme vreesden, maar ook bij bijvoorbeeld de Staatscommissie en de socialistische jeugdleider en toekomstig SDAP-voorzitter Koos Vorrink. 'De moderne industriearbeid brengt morele schade met zich mee', aldus de staatscommissie.¹ En Vorrink schetste een idyllisch, maar verloren gegaan maatschappijtype:

'De intensiteit van het algemene saamhorigheidsgevoel is sinds de Middeleeuwen zeer wezenlijk verzwakt. Het oude gemeenschapsleven viel ten offer aan een steeds verder om zich heen grijpende ontbinding. De organiese ordening der maatschappij raakte hoe langer hoe meer in verval, totdat eindelijk in de Franse revolutie in de plaats van de oude verbanden van wederzijdse rechten en plichten een nieuw beginsel zich definitief doorzette, het beginsel van de persoonlijke vrijheid en van de concurrentie, dat wil zeggen, van het recht van de sterkste. (...)

De menigte moest hoe langer hoe meer houdingloos, haar leven stijlloos worden, nadat de gemeenschapsbanden der Middeleeuwen verbroken waren. Deze banden werden gevormd door de tradities, die de grote gebeurtenissen in het menselijk leven in een hoger licht hieven. Feesten, plechtigheden, traditionele gebruiken en gewoonten vermochten mensen van alle rang en stand, van welke aanleg ook, op te heffen tot een hogere eenheid. Zij braken de eentonigheid van het leven der eenvoudigen en bevruchtten het leven der uitstekenden. Het individualisme en de kritische geest der geprivilegieerde klassen hebben sedert de renaissance deze tradities stuk voor stuk vergruizeld, hebben de banden doorgesneden, die mensen aan mensen verbonden. (...)

En daarmee is tevens het vonnis gestreken over het lot der eigen-geaarde volkskultuur, waarin het volk zijn leven ver-beeldde en waarvan de spaarzame resten zich tot in onze dagen hier en daar in oude gebruiken en gewoonten, in volkslied en volksdans hebben gehandhaafd. Zij kreeg de genadeslag toen het moderne kapitalisme de massa's vanuit de landelijke gebieden met onweerstaanbare kracht naar de fabriekscentra zoog en hen in de helse daver der machines maakte tot een troep jammerlik ontwortelden, vechtend om het naakte bestaan aan de rand van de eeuwig dreigende ondergang.²

Dergelijke opvattingen stonden niet op zich. Het is niet moeilijk om in dit cultuurpessimisme de *Gemeinschaft-Gesellschaft*-typologie van de Duitse socioloog Ferdinand Tönnies (1855-1936) te herkennen. Tönnies karakteriseerde de agrarische samenleving als een 'Gemeinschaft', waarin een nauwe, niet ter discussie gestelde, affectie bestond tussen mensen onder elkaar, zoals tussen familieleden, buurt- en dorpsgenoten, leeftijdsgenoten en tijdens het dagelijkse werk. Zij deelden dezelfde soort van levenservaringen, elkaars overtuigingen, gewoonten en geloofsvoorstellingen. Het handelen werd bepaald door traditie en solidariteit. Tegenover deze 'Gemeinschaft' plaatste Tönnies de 'Gesellschaft': minder natuurlijke en affectieve bindingen; het gedrag werd niet bepaald door traditie en onderlinge solidariteit, maar door het nastreven van individuele en/of collectieve belangen. De 'Gesellschaft' werd gekenmerkt door individualisering en rationalisering

1 *Verslag Staatscommissie a.w.*, p. 14.

2 Vorrink a.w., p. 35 en 49-50.

van de intermenselijke verhoudingen. Niettegenstaande Tonnies zijn begrippenpaar als ideaaltypen had ontworpen, zag hij in de Middeleeuwse agrarische samenleving het typerende voorbeeld van een 'Gemeinschaft', de weg die in zijn visie de westerse industriële samenleving ging als het voorbeeld van de 'Gesellschaft'¹

Tonnies' beschouwing was een van de moderniseringstheorieën, die in deze tijd opkwamen. Toen rond de eeuwwisseling sociologen reflecteerden op de ontwikkeling die de westerse samenleving was gegaan, gebeurde dat vaak in negatieve zin. Durkheim en Weber zagen evenals Tonnies een tegenstelling tussen de agrarische en de industriële samenleving en wezen op de structurele en mentale gevolgen van de overgang van het ene naar het ander maatschappijtype. De kosten-baten-analyse die zij maakten van de verhouding tussen de traditionele agrarische en de moderne industriële samenleving viel in het nadeel van de laatste uit. De overgang van een agrarische naar de industriële samenleving werd geïnterpreteerd in termen van *verlies*, niet van winst. Tonnies introduceerde echter het begrippenpaar dat als geen ander de visie op de modernisering weergaf. 'Gemeinschaft' (gemeenschap) was de term waarin veel mensen in het begin van de twintigste eeuw hun ideale samenleving beschreven; een ideaal dat verloren was gegaan, maar dat men ook in de nieuwe sociale omstandigheden wilde herstellen. Een samenleving, die zou worden gekenmerkt door onderlinge solidariteit met een sterk zedelijk normbesef.

Het begrip ging een eigen leven leiden. *Gemeenschap* was in die dagen een populair woord, zeker in de retoriek die jeugd en jeugdwerk omgaf. We vinden het bijvoorbeeld terug in de titel van Vorrinks boek (*Om de vrije mens der nieuwe gemeenschap*) en ook in de benaming van een der secties op het jeugdcongres van 1919: *Opvoeding tot gemeenschapsleven*. Emilie Knappert hield daarin een sterk op cultuur gericht betoog, waarin zij haar interpretatie van 'gemeenschap' presenteerde:

'Ons doel moet zijn den weg te effenen voor den groei van sterke zielen die tezamen, in sterke gemeenschap, een groote, machtige cultuur vormen. Een groot levensideaal hebben wij gestalte te geven. Onze volksopvoeding moet karakters vormen, zielen helpen maken.'²

En Vorrink bepleitte:

'Een nieuwe, zedelijk-gemeenschap vormende kracht, die uit het individualistisch-materialisme heenwijst naar een hogere vorm van menselijk samenleven. (...) Doel is opheffing van de privileges der heersende klassen, d.w.z. de klassenloze, waarachtig demokratiese volksgemeenschap, waarin onderdrukking en uitbuiting zullen hebben opgehouden te bestaan.'³

Vorrinks ideale samenleving was niet louter de klassenloze maatschappij. Het was vooral een 'gezindheid', met niet alleen politiek-economische elementen, maar vooral ook

1 Vgl. Hans van der Loo en Willem van Reijen, *Paradoxen van modernisering. Een sociaal-wetenschappelijke benadering* Muiderberg 1990, het boek van Tonnies verscheen onder de titel *Gemeinschaft und Gesellschaft* in 1887 te Leipzig

2 *Verslag van het Congres 'De opvoeding van de rijpere jeugd'*, Den Haag 1919, p. 358

3 Vorrink a.w., p. 71

culturele. Ontdaan van zijn socialistische retorick, week Vorrinks schets van de ideale samenleving dan ook nauwelijks af van die van zijn liberale of christelijke tegenvoeters. Want ook daar troffen we - uiteraard - dit pleidooi voor een herstel van de gemeenschap en de traditionele bindingen aan.

Dat men vanuit deze negatieve visie op de maatschappelijke ontwikkelingen weinig optimistisch was over de opvoedingssituatie van de jeugd zal duidelijk zijn. Er werd gesproken van een tekort aan scholing, geringe beroepsopleiding, verkeerde vrijetijdsbesteding, geloofsafval, conflicten met ouders, onzedelijk gedrag, een gebrekkige lichamelijke ontwikkeling en een slechte gezondheidstoestand en het kon niet anders of dat alles zou leiden tot een stijging van de jeugdcriminaliteit.¹ Hoezeer men deze slechte opvoedingssituatie beoordeelde als een gevolg van de modernisering, blijkt uit de wijze waarop de stads- en de plattelandsjeugd tegenover elkaar werden gesteld. Ook op het platteland waren de levensomstandigheden vaak slecht, maar daar bestond in de ogen van de tijdgenoten tenminste nog een tegenwicht in de vorm van de zedelijke band met familie en buurt en 'de omstandigheden, dat de bewoners bij en na hun arbeid ruimschoots van de frissche lucht kunnen genieten.'² Opvallend is ook dat men bij deze negatieve karakterisering niet alleen de arbeidersjeugd op het oog had:

'Bij de jeugd uit de lagere maatschappelijke klassen treden de leemten in opvoeding en vorming het duidelijkst naar voren, in zooverre breede scharen na de lagere school geenerlei opzettelijke vorming meer ontvangen. Doch ook de beter bedcelden, die dan vaak nog verder onderwijs genieten, missen veel, wat voor hun alzijdige, harmonische ontwikkeling noodzakelijk mag worden geacht. Ten aanzien van wils- en gemoedsvorming, van geestelijke en lichamelijke ontwikkeling vertoonen zich hier belangrijke tekorten',

aldus de staatscommissie in de aanhef van haar verslag.³

Welke factoren werden verantwoordelijk gesteld voor deze situatie? In de eerste plaats de maatschappelijke omstandigheden: fabrieksarbeid en de stedelijke woon- en leefomgeving. Maar ook de ouders zelf moesten het ontgelden: in brede kring werd geconstateerd dat veel ouders tekortschoten in hun opvoedende taak en niet in staat waren om hun kinderen een juist besef van waarden en normen mee te geven. De rol van de ouders voor een goede opvoeding was essentieel; en waar ouders niet aan de gestelde verwachtingen konden voldoen, kon de opvoeding niet slagen.⁴ Dit ouderlijk tekortschieten werd aan maatschappelijke omstandigheden geweten, zoals de woonsituatie of een te karig loon van de man, waardoor de vrouw moest meewerken, maar ook werd voor het ontbreken van een goed opvoedingsklimaat de schuld bij de ouders zelf gelegd, zoals in het geval van een slecht huwelijk, drankmisbruik, en - het ergste - geen hart, geen liefde, geen begrip voor de kinderen.

1 Vgl. Bavinck a.w. p. 89 e.v., *Verslag van de Staatscommissie a.w.*, p. 12-16.

2 *Verslag van de Staatscommissie a.w.*, p. 15

3 Idem p. 2

4 Om Bavinck a.w. p. 113-115, *Verslag van de Staatscommissie a.w.* p. 28, *Verslag van het Congres 'De opvoeding van de rijpere jeugd'* a.w. p. 370 en 384

Verschillende sprekers op het jeugdcongres in 1919 constateerden dat de invloed van het gezin op de rijpere jeugd afnam.¹ Jonge arbeiders verdienden zelf, konden, zo was de algemene idee, vrij over hun loon beschikken en waren economisch onafhankelijk van de ouders. Ook de vrijetijdsbesteding zocht de jeugd buiten het gezin; ouders hadden weinig belangstelling voor de 'geestelijke opvoeding' van de jeugd. Knappert en anderen betreurden dat; maar tegelijkertijd wezen zij er op dat de maatschappelijke ontwikkelingen in deze te ver waren voortgeschreden, dan dat ouders zelf nog over voldoende kennis en inzichten beschikten om de jeugd die geestelijke vorming te kunnen meegeven.

De school zou in deze leemte een belangrijke taak moeten en kunnen vervullen, ware het niet dat de meeste kinderen uit het volk na de lagere school geen verder onderwijs genoten. Dit werd betreurd; men beval weliswaar een uitbreiding van het aanvullend en het nijverheidsonderwijs aan, maar men realiseerde zich dat het voorlopig een onhaalbare gedachte was om 13-18-jarigen volledig dagonderwijs te laten volgen.² Maar ook was er na het negentiende-eeuwse optimisme over de invloed van het onderwijs teleurstelling over de bereikte resultaten. Er kwam kritiek op het eenzijdig cognitief ingestelde schoolsysteem dat te weinig rekening zou houden met de individuele eigenschappen van leerlingen en ook te weinig ruimte bood aan andere vormingsaspecten. Deze kritiek vond in de kringen van jeugdzorg en jeugdbeweging weerklank. De voorzitter van het jeugdcongres in 1919, de Haagse leraar J. Ros, was bijvoorbeeld van mening:

'dat de intellectuele africhting, die wij opleiding noemden, onzedelijk was en medegewerkt heeft tot de groote maatschappelijke en morele débacle van dezen tijd.'³

Meer aandacht zou er moeten zijn voor morele en karaktervorming en voor vorming van de wil. Een belangrijk middel daartoe bood het stimuleren van de zelfwerkzaamheid en de zelfverantwoordelijkheid van jeugdigen.⁴

Er kan een rechtstreeks verband worden gelegd tussen het werk in de opvoedingstehuizen en de denkbeelden over de opvoedingssituatie van 'gewone' jeugdigen in het begin van de twintigste eeuw. De in de heropvoedingsinrichtingen opgedane ervaringen leidden aan het einde van de negentiende eeuw tot een systematische beschrijving van verwaarloosde kinderen en hun behandeling, de zogenaamde 'pedagogische pathologie'. Grondlegger van deze pedagogische gebrekenleer was de Duitser Ludwig Strümpell (1812-1899), die in 1890 een boek onder die titel publiceerde. In Nederland verscheen in 1904 van de hand van de adjunct-directeur van het Rijksopvoedingsgesticht in Alkmaar, J. Klootsema, het boek *Misdeelde kinderen*, dat eveneens een systematische beschrijving bevatte van kinderen, die op enigerlei wijze afweken van het gewone.⁵

De pedagogische gebrekenleer concentreerde zich weliswaar op kinderen en jeugdigen

1 O m. Emilie Knappert in: *Verslag van het Congres 'De opvoeding van de rijpere jeugd'* a.w., p. 360-366 en J. Gunning Wzn. in: *idem*, p. 388; ook Berger wees hier in 1927 op, a.w., p. 91-93.

2 *Verslag van de Staatscommissie a.w.*, p. 41-43 en 159-160; Bavinck a.w., p. 120-126.

3 *Verslag van het Congres 'De opvoeding van de rijpere jeugd'* a.w., p. 161-162.

4 Vgl. ook *Staatscommissie a.w.*, p. 23-30.

5 J. Klootsema, *Misdeelde kinderen. Inleiding tot de paedagogische pathologie en therapie*. Groningen 1904; vgl. Dekker a.w., p. 84-86.

met opvoedingsgebreken, maar ze droeg tegelijkertijd veel kennis aan tot het vraagstuk van de opvoeding van 'normale' jeugdigen. Zij liet immers zien hoe vloeiend het onderscheid was tussen 'normaal' en 'abnormaal', tussen goed-opgevoed en verwaarloosd, en hoe belangrijk de opvoeding was in preventief opzicht. Jeugdcriminaliteit en onaangepast gedrag konden veelal worden teruggebracht tot opvoedingsproblemen, zo was de visie die hierin besloten lag. Deze opvoedingsproblemen waren te wijten aan verschillende factoren: de moderne maatschappij, maar ook aan de ouders en de school die niet in staat waren kinderen een goede opvoeding te geven. Met name in de jeugdfase kon dit tot ontsporingen leiden omdat de greep van de ouders op hun kinderen verzwakte. En ook kwamen veel opvoedingsproblemen voort uit de 'moeilijke leeftijd' die de jeugdfase nu eenmaal was. Klootsema zelf verwoordde dat inzicht in een toespraak op het congres *De opvoeding van de rijpere jeugd*:

'Ja, het verband tusschen misdaad en puberteit is duidelijk voor ieder, zoodra hij zich maar den strijd herinnert, die de jeugdige mensch geregeld door moet maken, wanneer de volwassenheid, zooals ik zeide, opkiemt, terwijl de kindsheid nog niet henen wil gaan.'¹

Er was echter ook een meer positieve visie op de relatie tussen jeugd en samenleving. Naast alle cultuurpessimisme heerste een sterk geloof in de vooruitgang en in de mogelijkheden van mensen om veranderingen te kunnen sturen. Vanuit die visie werd aan de jeugd een belangrijke plaats toegedacht. De wisseling der generaties werd gezien als instrument van voortgang en vooruitgang.

Oorspronkelijk werd het begrip 'generatie' alleen gebruikt in de betekenis van het biologische proces van geboren worden en sterven binnen een familie, waarbij elke generatie ongeveer dertig jaar omvatte. De generatiewisseling was dan bepalend voor de (biologische) voortgang van de geschiedenis. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw kreeg het begrip generatie echter een nieuwe, sociaal-cultureel bepaalde, inhoud.² Dankzij de snelle economische, sociale en politieke veranderingen ontstond een vooruitgangsgeloof: de toekomst zou beter zijn dan het heden. De maakbaarheid van die toekomst lag in de handen van de mensen zelf, ook wanneer, zoals in de cultuurpessimistische opvatting, de veranderingen negatief werden gewaardeerd. Jeugdigen, de toekomstige generatie, werden gezien als de dragers van die verandering. Jeugd- en jong-zijn werden geïdentificeerd als modern en progressief. De generatiewisseling was bepalend voor de sociale en culturele vernieuwing en vooruitgang van de samenleving. Wetenschappers trachtten nu sociaal-historische ontwikkelingen vanuit het generatiedenken te verklaren, zoals de Duitse kunsthistorici Wilhelm Pinder en Wilhelm Petersen die aan het begin van de jaren twintig ontwikkelingen in de kunst en de literatuur vanuit deze optiek bestudeerden.³ Ook de in het eerste hoofdstuk besproken generatietheorie van Karl Mannheim over de opkomst van jeugdculturen paste in deze stroming.

1 *Verslag van het Congres 'De opvoeding van de rijpere jeugd' a.w.*, p. 476.

2 N.P. Cobben, Theoretische betekenis van de begrippen kohort en generatie, in: *Sociale Wetenschappen* 20(1977), p. 2-31, H. Jaeger, Generationen in der Geschichte Ueberlegungen zu einer umstrittenen Konzeption. in: *Geschichte und Gesellschaft* 3(1977), p. 429-452.

3 Wilhelm Pinder, *Das Problem der Generationen in der Kunstgeschichte Europas*, Berlin 1926; Wilhelm Petersen, *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, Berlin 1926.

Dit nieuwe generatie-idee leefde ook in de alledaagse cultuur. Men ging spreken van de jeugd als de nieuwe generatie en koppelde daaraan verwachtingen en eisen. Politici, kerkelijke leiders en sociale en culturele autoriteiten richtten zich vanaf het einde van de negentiende eeuw in toenemende mate tot de jeugd als 'de nieuwe generatie' en trachtten haar te winnen voor de eigen standpunten en opvattingen. Vorrink is daarvan een goed voorbeeld: hij stelde in zijn boek dat jeugdigen zich sneller bewust waren van de maatschappelijke problemen en zich daardoor sneller voor het socialisme zouden laten winnen.¹ Ook jeugdigen zelf gingen zich nadrukkelijk opstellen als de nieuwe generatie en en zetten zich in woord en daad af tegen de wereld der volwassenen. Jeugdigen, die niet aan dit overheersende beeld van de 'jonge, moderne, progressieve en idealistische generatie' beantwoordden, werden tot 'probleemjeugd' verklaard.²

De adolescentiepsychologie

Generatiebewustzijn werd dus gezien als een wezenskenmerk van jeugdigen. Daarmee werd een voor die tijd nieuw element aan de discussie toegevoegd: de adolescentie- en puberteitstheorie. Het tekort aan opvoeding werd in het begin van de eeuw niet alleen geweten aan de gebrekkige opvoedingsomstandigheden in het gezin, op school, in de arbeidssituatie en in de vrije tijd. Het effect daarvan werd versterkt doordat men zich in toenemende mate bewust was van het bestaan van de puberteit als een moeilijke leeftijdsfase. De Staatscommissie noemde 'de nauwkeuriger kennis van psychologie en physiologie van den overgangleeftijd' zelfs als eerste reden waarom meer zorg en aandacht voor de jeugd nodig was. Op basis daarvan kwamen de leden van de commissie tot hun voorkeur voor jeugdbeweging (of 'vrije jeugdvorming', zoals de commissie het zelf verwoordde):

'Deze methode van jeugdorganisatie is psychologisch juist, in zoverre ze tegemoet komt aan den, in den overgangleeftijd opkomenden, drang naar zelfstandig handelen en oordelen, en ethisch doelmatig, in zoverre ze strekt tot beoefening van ethische deugden als medegevoel, verantwoordelijkheidsbesef, plichtsbesef, stiptheid enz.'³

De leden van de commissie bleken vooral geporteerd te zijn van 'het principe van zelfregeering', dat in de jeugdbewegingen werd toegepast, waardoor de leden, onder leiding van ouderen, medezeggenschap hadden en medeverantwoordelijkheid droegen.

Velen schreven in deze tijd over de psychologie van de jeugd, onder wie de Amsterdamse hoogleraar pedagogiek J.H. Gunning Wzn., een van de deskundigen die de Staatscommissie adviseerden. In 1918 publiceerde hij de brochure *Problemen der rijpere jeugd* die in feite niets anders was dan een pleidooi voor vrije jeugdvorming

1 Vorrink a.w., p. 16-26.

2 Vgl. naast de jeugd in de vrije jeugdbewegingen ook literaire 'generaties'; zie: Robert Wohl, *The generation of 1914, Cambridge (Mass.) 1979*. In Nederland kunnen wellicht de 'jongeren' in de katholieke literatuur tot een dergelijke stroming worden gerekend; zie: Harry Scholten, *Aspecten van het tijdschrift 'De Gemeenschap'*, Baarn 1978.

3 Staatscommissie a.w., p. 44-45 en 162.

op basis van psychologische inzichten over de jeugd.¹ Een van de kenmerken van de jeugdfase noemde Gunning het zich willen aaneensluiten van leeftijdgenoten in groepen, kringen, verenigingen en zelfs bendes:

‘Zoo afwerend en ontwijkend als de jonge menschen zich gedragen tegenover de volwassenen, zoo samenscholend en samenhoukend tegenover elkander. Bij het mannelijk geslacht is bepaaldelijk zeer sterk de behoefte aan *georganiseerde* (curs. Gunning) vereeniging. (...) Het georganiseerde vereenigingsleven beslaat dus het gansche levensdomein van den jongeling.’²

Maar, waarschuwde hij, deze clubzucht houdt ook gevaren in: de jongen (bij meisjes bestond deze drang volgens Gunning veel minder) wordt kuddedier; hij is bang voor afkeuring en spot van de leeftijdgenoten en doet er alles aan om maar in de gunst van de groep te blijven. Zo zelfbewust en zelfstandig als hij zich naar buiten voordoet, zo onzelfstandig is hij in het gezelschap van de leeftijdgenoten. De godsdienstzin, de morele waarden en het schaamtegevoel zijn vaak niet tegen de invloed van de omgeving bestand, aldus Gunning met een verwijzing naar de studentencorpora. Toch moest de verenigingslust niet bestreden worden. Zij moest in goede banen worden geleid, zonder dat de jongens echter te veel van die leiding merkten.

Gunning bepleitte daarom autonome clubs die door de jongelui zelf werden georganiseerd en waarvan zij zelf het programma opstelden en de leiders kozen. Oudere leiders moesten echter toezicht houden, ook al omdat de jongelui zelf om dat toezicht en raad en advies zouden vragen. De volwassene was dus adviseur en kameraad, niet de directe leider.³

Een andere belangrijke verwijzing naar de adolescentiepsychologie treffen we aan in het in 1927 verschenen *Handboek voor jeugdleiders*, een uitgave van het in 1924 opgerichte *Nederlandsch Jeugdleidersinstituut*. Daarin was een hoofdstuk opgenomen over de psychologie van de jeugd, ditmaal van de hand van de adjunct-secretaris van het instituut, de psycholoog L. Berger. Deze legde het accent vooral op het geestelijke element, op de betekenis van de puberteit voor de volwassenwording:

‘De jonge mensch kent in deze jaren zichzelf niet meer, nu eens wil hij dit, dan weer juist het tegenovergestelde, den eenen dag himmelhoch jauchzend, dan weer zu Tode betrübt. Door zijn groote vatbaarheid voor indrukken begeestert de jeugdige zich nu eens voor dit, dan weer voor dat, en heeft zoo gelegenheid naar verschillende kanten zijn aanleg en werkelijke belangstelling te toetsen. Deze vatbaarheid voor indrukken, alsook de stuurlooze wil van den jongen mensch, die nog niet weet waarop hij zich moest en zal richten, brengen voor hem het groote gevaar met zich, dat hij in deze jaren, waarin de grondslag voor den volwassen mensch gelegd wordt, door lagere neigingen overweldigd wordt en zoo te gronde gaat. Zijn hooge idealen van den anderen kant, die, omdat de ervaring er nog vreemd aan is, theoretisch

1 Amsterdam 1918; vermoedelijk is de brochure een uitwerking van het advies dat hij aan de staatscommissie uitbracht. Passages in het verslag van de commissie komen soms bijna letterlijk overeen met tekst van deze brochure.

2 Idem, p. 27.

3 Idem, p. 31.

en levensvreemd zijn, drijven hem vaak van de volwassenen af, wier leven hem toeschijnt op compromissen te berusten in plaats van op één ideaal, dat fier voor oogen gehouden, van geen schippen weet.¹

Vorming van 'gemoed' en 'wil', 'echte karaktervorming' waren daarom volgens Berger vereist, en dat impliceerde een andere aanpak dan schools onderricht. Daarin lag naar zijn mening de betekenis van de vrije jeugdvorming:

'den jongen mensch in deze moeilijke jaren tot steun zijn, helpen zijn karakter te vormen, en hem een grondslag geven, waarop hij zelf zijn leven kan opbouwen: hem leeren beheersching van zijn hartstochten, ontwikkeling van het goede, dat er in zijn ziel schuilt, en een daadwerkelijk leven naar zijn idealen, die dan vanzelf haar levensvreemdheid zullen verliezen.'²

Vrije jeugdvorming sloot, aldus Berger, aan bij deze puberteitskenmerken: geen schools onderricht, maar karaktervorming, geen autoritair gezag, maar 'zelfregceering', geen lessen in morele normen, maar het opwekken van en richting geven aan het in de kiem aanwezige, maar nog stuurloze jeugdidealisme.

Bleef bij Berger de richting van dat jeugdidealisme nog onbestemd (zoals dat in een uitgave van het in principe neutrale Nederlandsch Jeugdleidersinstituut betaamde), Vorrink gaf er in zijn *Om de vrije mens der nieuwe gemeenschap* een duidelijke invulling aan:

'In de overgangsjaren van kind tot volwassene voltrekt zich het samengestelde proces der innerlijke rijping en bewustwording. Het betekent het zich losmaken uit allerlei autoritaire bindingen en het zelfstandig nieuw ontdekken en beleven van de levenswaarden. Het is de tijd van de ideaal-vorming. (...)

In deze gemoedsgesteldheid vindt het opstandige woord een vruchtbare bodem. Het klinkt als het getuigenis van een gemeenschappelijk lot. Het belooft broederschap in het lijden en meer dan dat, het belooft strijd-broederschap. Het opent perspectieven van verlossing uit eenzaamheid en machteloosheid. Het roept tot daden. Het schept een ideaal, dat hoog uitrijst boven de grauwe en gemene werkelijkheid, maar het zet tevens alle zielskrachten aan tot activiteit. (...) Zo is het socialisme, zijn zijn idealen voor tienduizenden en honderdduizenden jongeren de bezielende kracht geweest, die op hun wijze de verbinding tot stand hebben gebracht tussen ideaal en werkelijkheid, hetgeen we tevens zouden kunnen aanduiden als de belangrijkste opgave van het innerlijk groeiproces der puberteitsjaren.'³

In dit laatste citaat zijn alle elementen, die in het voorgaande zijn genoemd, verenigd: jeugd als periode van zorg en hoop; de noodzaak van vorming en begeleiding; het jeugdidealisme. Vorrink beschreef echter niet alleen een theoretisch ideaal. Het was

1 Berger a.w., p. 17-18.

2 Idem p. 18.

3 Vorrink a.w., p. 16-17.

ook de ervaring van de duizenden AJC-ers zelf, zoals talloze latere getuigenissen aantonen.¹

Welke waren de bronnen voor deze opvattingen? Als grondlegger van de moderne adolescentiepsychologie geldt de Amerikaan Granville Stanley Hall (1844-1924). Van zijn hand verscheen in 1904 het tweedelige *Adolescence. Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*, een lijvige verhandeling over alle mogelijke facetten van deze leeftijdssfase.² Uiteraard was het gebruik van de term 'adolescentia' niet nieuw, evenmin als de beschrijving van de lichamelijke en geestelijke veranderingen die zich bij de jeugd voordeden. Het is wat afgezaagd om ten bewijze hiervan naar Plato, Aristoteles en Augustinus te verwijzen, maar reeds bij hen treffen we de gebruikelijke klachten over het gedrag van de jeugd aan.³ Duidelijk van invloed op een veranderend denken over de jeugdfase was Rousseau, die in zijn *Emile, ou de l'éducation* (1762) de adolescentiefase omschreef als een 'tweede geboorte':

'Maar de mens is, algemeen gesproken, niet voorbestemd om altijd kind te blijven. Op het door de natuur voorgeschreven ogenblik laat hij de kindertijd achter zich, en die weliswaar vrij kortstondige crisis had langdurige nawerkingen.

Zoals het razen van de zee al lang te voren de storm aankondigt, zo wordt ook deze stormachtige omwenteling ingeluid door het murmureren van de ontwakende passies; een nauw merkbare gisting waarschuwt voor het naderend gevaar. Een omslag in het humeur, veelvuldige driftbuien, een voortdurende beroering in zijn geest maken het kind bijna onhandelbaar. Hij wordt doof voor de stem die hij placht te gehoorzamen; hij was een leeuw in koortsige drift; hij wantrouwt zijn leidsman en wil niet meer aan een meester onderworpen zijn. (...)

Dit was de tweede geboorte waarover ik sprak; nu wordt de mens waarlijk voor het leven geboren, nu zal niets menselijks hem nog vreemd zijn.⁴

Hall herhaalde in het voorwoord van zijn boek deze karakteristiek van Rousseau. Ook hij noemde de adolescentie een 'tweede geboorte', waarin de hogere en meer complete menselijke eigenschappen werden geboren, een ...

'period of storm and stress, when old moorings were broken and a higher level attained.'⁵

Hall, en daarmee toonde hij zich een moderne sociale wetenschapper, wilde echter niet stil blijven staan bij dergelijke impressionistische beschouwingen. Hij begon zijn verhandeling met een uitvoerige uiteenzetting van de lichamelijke ontwikkeling. Biologisch en antropometrisch onderzoek werd aangehaald om de veranderingen die zich tussen

1 Vgl. Ber Drukker, *Socialistische jeugdorganisatie in Nederland*, Amsterdam 1947; André van der Louw, *Rood als je hart. Een geschiedenis van de AJC*, Amsterdam 1974.

2 New York 1904; over Hall en zijn adolescentietheorie, zie: R.E. Grinder, The concept of adolescence in the genetic psychology of G. Stanley Hall. in: R.E. Grinder (ed.), *Studies in adolescence*. New York 1975, p. 16-31.

3 Vgl. E. Eyben, *De jonge Romein*, Leuven 1977.

4 J.-J. Rousseau, *Emile, of over de opvoeding*, Meppel 1983, p. 198-199.

5 Hall a.w., p. xiii.

het tiende en het vijftiende jaar voordeden op lichamelijk gebied tot in detail te beschrijven. Zelfs vermeldde hij, om een voorbeeld van deze grondigheid te noemen, de toename van de hoeveelheid urine per dag per leeftijdsfase. Uit deze werkwijze valt reeds op te maken dat Halls theorie een sterk biologische inslag had. Hij was een aanhanger van de zogenaamde rekapitulatietheorie, de opvatting dat de mens in zijn individuele levensloop soortgelijke fasen doormaakte als de mensheid in zijn geheel. De adolescentie kwam in deze opvatting overeen met een fase in de geschiedenis van de mensheid waarin de cultuur de natuur overwon:

'This long pilgrimage of the soul from its old level to a higher maturity which adolescence recapitulates must have taken place in the race long before the historic period, because its very nature seems to involve the destruction of all its products and extinction of all records.'¹

Misschien door deze referentie aan de beschavingsgeschiedenis overheerste bij Hall een tamelijk negatief beeld van de psychische aspecten van de adolescentieperiode:

'Never has youth been exposed to such dangers of both perversion and arrest as in our own land and day.'²

Na de schets van de lichamelijke en seksuele ontwikkeling volgde dan ook onmiddellijk een hoofdstuk over *Juvenile faults, immoralities and crimes*, waarin Hall uit criminele statistieken van de meeste westerse ('beschaafde') landen afleidde dat er rond het twaalfde levensjaar een toename van de misdaad plaats had en dat de laatste decennia een groei van de jeugdcriminaliteit lieten zien. Daaruit concludeerde hij hoe moeilijk het voor jeugdigen was om zich aan de sociale omgeving aan te passen en hij wees daarbij op de tegenstelling tussen het 'vagrant instinct' enerzijds en de sterke discipline van school en fabrieksleven anderzijds.³ Als oorzaken van de criminaliteit noemde hij een veelheid aan factoren, variërend van degeneratieverschijnselen (met verwijzing naar Lombroso) tot sociale factoren en opvoedingsgebreken (waarbij onder meer Strümpell werd aangehaald).

Het meest beroemd werd Stanley Hall toch door het hoofdstuk *Evolution and the feelings and instincts characteristic of normal adolescent life*.⁴ De adolescentie als overgang van de kindertijd naar de volwassenheid zag Hall in termen van het bereiken van een hogere trap van beschaving. Dat was geen vloeiend proces, maar werd gekenmerkt door sterke, elkaar tegenwerkende krachten en tegenstellingen. Nieuwe mogelijkheden werden geboren, sommige van de reeds aanwezige instincten werden versterkt, andere verdwenen. Versterkt werden met name de gevoelsmomenten liefde, affectie, religie, zin voor kunst, natuur en schoonheid. Maar daartegenover stond dat de eenheid en de harmonie van de kindertijd verdwenen:

1 Idem, Vol. II, p. 73.

2 Idem, Vol. I, p. xv.

3 Idem, vol. I, p. 333.

4 Idem, Vol. II, p. 40-93.

‘at dawning adolescence this old unity and harmony with nature was broken up; the child was driven from his paradise and must enter upon a long viaticum of ascent, must conquer a higher kingdom of man for himself, break out a new sphere, and evolve a more modern story to his psycho-physical nature. (...) New dangers threaten on all sides. It was the most critical stage of life, because failure to mount almost always means retrogression, degeneracy or fall. One may be in all respects better or worse, but can never be the same. The old level was left forever.’¹

Een tiental van deze elkaar tegengestelde krachten werkte Hall nader uit: nu eens waren jeugdigen overdreven energiek, dan weer lusteloos; hun stemmingen wisselden elkaar snel af: de ene keer vrolijk en uitgelaten en dan plotseling depressief; ijdelheid en een grote mate van zelfvertrouwen werden afgewisseld met zelftwijfels; aan de ene kant waren jeugdigen sterk op de buitenwereld gericht, zij voelden een missiedrang, zelfopoffering, maar evenzeer waren zij zelfzuchtig en egoïstisch, wensten nauwelijks rekening te houden met de gevoelens en verlangens van anderen; goed en slecht gedrag lagen dicht bij elkaar: deugdzaamheid en behulpzaamheid tegenover je reinste gemeenschap; jeugdigen wilden nu eens alleen zijn, dan weer tot een groep behoren; soms voelden ze zich lid van de samenleving, dan weer uitgestoten; de stap van extreme gevoeligheid naar volstreekte harteloosheid was maar een kleine; jeugdigen waren over het algemeen erg nieuwsgierig en leergierig, in voor iets nieuws: zij namen niets zomaar aan, maar wilden zelf onderzoeken en experimenteren. Maar ook waren zij inert, apathisch en onverschillig; zo ook waren jeugdigen zowel actief in sport en natuur als in meer passieve activiteiten zoals lezen; en in religieuze en morele zaken was er een sterk contrast tussen een sterke geloofs- en waarheidsdrang en afwijzing van alle absoluut voorgehouden waarden en overtuigingen.

Deze elkaar tegenstrevende gevoelens uitte zich vooral in het contact met de ouders en met andere volwassenen in de omgeving van de jeugd, zoals familieleden, onderwijzers en leraren. Zij waren het eerste mikpunt van die opkomende eigenwaarde en de problemen die zich daarbij voordeden.

Halls invloed op de visie op jeugd, jeugdwerk en jeugdbeleid is moeilijk te peilen. Zijn boek was algemeen bekend, werd veelvuldig geciteerd en geparafraseerd, maar riep ook veel weerstanden op. Die weerstand gold vooral het biogenetische uitgangspunt van zijn theorie. Gunning noemde het boek:

‘Een vrij chaotische opeenstapeling van geleerdheid en geleerderigheid, een eigenlijk vrij zonderling mengsel van onverwerkte bijzonderheden, verreikende beschouwingen en hoogvliegende ontboezemingen, waarmee de leek niet veel kan aanvangen. (...) Bovendien staat het onder den invloed van zeer aanvechtbare theorieën.’²

Toch gebruikte Gunning Halls werk bij zijn overzicht van de adolescentiepsychologie, het eerste in het Nederlandse taalgebied. Maar het waren vooral de passages over

1 Idem, Vol II, p 71-72

2 Gunning a.w., p 7-8

de gevoelsontwikkeling, die we bij hem tegenkwamen.¹

Veel andere systematische studies had men omstreeks 1920 ook nog niet tot zijn beschikking. Weliswaar was er op dat moment reeds veel over de adolescentie geschreven, maar in meerderheid ging het daarbij om quasi-psychologische, moralistische, beschouwingen over het gevoelsleven van jeugdigen, waarin veelal Halls introductie (de puberteit als een periode van *storm-and-stress*) was te herkennen. Meer waardering dan Hall genoot bij tijdgenoten het boek *L'Âme de l'adolescent* van de Franse leraar P. Mendousse.² Dit boek noemde Gunning ...

‘verreweg het beste en nuttigste boek, dat mij tot nog toe onder de oogen was gekomen en eigenlijk het eenig bruikbare studiewerk.’

En Mendousse zelf omschreef hij als ...

‘een gestudeerd, geleerd en verstandig man, bezielde door een groote liefde voor de jeugd, en behalve door een uitgebreide studie goed over haar ingelicht door een meer dan twintigjarige ervaring als leeraar aan verschillende Lycées, die in Frankrijk meest internaten zijn.’³

Die persoonlijke kwalificatie telde voor Gunning blijkbaar meer dan de wijze van benadering van het vraagstuk, want Mendousse baseerde zijn beschrijving van de adolescent vooral op eigen observaties, ervaringen, gesprekken met leerlingen en dagboekmateriaal. Eenzelfde betrokkenheid van de schrijver bij de persoon van de adolescent waardeerde Gunning ook bij schrijvers als W. Hoffmann en E. Schopen in Duitsland en Ineke Kooistra in Nederland. Zij publiceerden, evenals Mendousse, op eigen ervaring stoeiende, meer literaire beschrijvingen van de jeugdperiode, waarin de ‘psychologie’ onmiddellijk werd verbonden met opvoedingsadviezen.

Een geheel andere benadering van de adolescentie kwam in 1924 met het verschijnen van het boek *Psychologie des Jugendalters* van de Duitse filosoof/psycholoog Eduard Spranger (1882-1963).⁴ Sprangers opvattingen omtrent de bestudering van de menselijke levensloop weken sterk af van die van Hall. Zijn ‘geesteswetenschappelijke psychologie’ vatte het innerlijk gebeuren op als een zinvol geheel, waaraan het ook zijn betekenis ontleende. De groei naar volwassenheid was volgens Spranger niet louter te vatten in termen van lichamelijke en cognitieve ontwikkeling, maar was tevens een ingroeien in en voor zichzelf accepteren van de waarden van de samenleving. Daarmee gaf hij aan dat de adolescentie als zodanig niet los stond van de cultuur waarin de adolescent leefde.

Spranger verzette zich tegen de verklaring van de psychische aspecten van de adolescentie vanuit de lichamelijke. Er was uiteraard verband tussen beide processen (en Spranger besprak in zijn werk dan ook de lichamelijke en seksuele ontwikkeling),

1 Gunning a.w., vooral p. 21-28; ook de beschouwingen in het verslag van de Staatscommissie zijn duidelijk op Hall gebaseerd.

2 Paris 1910.

3 Gunning a.w., p. 9.

4 Heidelberg 1924; in het Nederlands vertaald onder de titel *Psychologie van de jeugd*. z.p. 1925 (uit deze uitgave wordt hier geciteerd).

maar de psychische ontwikkeling kon hieruit niet begrepen worden. De ontwikkeling van de individuele persoon zag Spranger als een ontplooiing van binnenuit die geleidelijk aan tot grotere structurering van de persoonlijkheid leidde. De individuele psyche was voor hem een gestructureerde entiteit en als zodanig gericht op het realiseren van 'waarden'. Tijdens de jeugdfase vond aldus de overgang plaats van de 'nog-in-de-knop-zijnde' kinderlijke structuur naar de vaste, volledig uitgegroeide psychische structuur van de volwassene.

Ook Spranger karakteriseerde die ontwikkeling als een 'tweede geboorte' en als een proces vol tegenstrijdigheden; een periode van *Sturm-und-Drang*, van tegelijkertijd enthousiasme en sentimentaliteit, kracht en melancholie:

'Een en dezelfde mensch vindt in zichzelf de meest tegenstrijdige trekken, afwisselend als de bergen en dalen der golven. Op overspannen energie en het breken van records volgt onnoemelijke luiheid. Uitgelaten vroolijkheid wijkt voor diepe zwaarmoedigheid. Goddelijke onbeschaamdheid en onoverwinnelijke schuchterheid zijn slechts twee verschillende vormen van uitdrukking voor dit ééne feit, dat het belangrijkste in de ziel zich in algeheele achterhoudendheid en heimelijkheid voltooit. Evenzoo wisselen zelfzucht en zelfverloochening, edelmoedigheid en baldadigheid, behoefte aan gezelligheid en neiging tot eenzaamheid, autoriteitsgeloof en revolutionair radicalisme, aandrift tot handelen en stille overpeinzing elkander af.'

De grond voor deze tegenstrijdigheden zocht Spranger, zoals gezegd, niet in de lichamelijke ontwikkeling, maar in de ziel. De betekenis van deze 'stormen' zag hij in het zoeken naar de eigen identiteit van de persoon, het (weer) vaste voet onder de grond krijgen. Spranger onderscheidde in dit proces drie stadia. Het eerste stadium werd gevormd door de ontdekking van het zichzelf-zijn, dat wil zeggen: het vinden van een eigen identiteit. Dit ging gepaard met zelfreflectie, met het stellen van vragen als 'waarom leef ik', 'wat is het doel van mijn leven', 'waarin ligt mijn waarde?' Dagboeken vol zelfbespiegelingen en sentimentele vriendschappen hoorden bij dit proces, evenals zwerflost, een zich willen losmaken van al het bekende. Ook de zucht naar zelfstandigheid was een teken dat zich diep in het innerlijk een nieuw 'ik' vormde.²

Als tweede stadium noemde Spranger het langzamerhand ontstaan van een levensplan. Hij bedoelde hiermee de richting die het innerlijk leven ging als gevolg van een geheel nieuwe houding tegenover het leven zelf:

'De blik is op de toekomst gericht. Geheel vanzelf vormt zich een geheim ideaal.'

Dit ideaal was aanvankelijk nog vooral fantasie en weinig realistisch. Pas geleidelijk aan kreeg de realiteitszin de overhand. Het derde stadium tenslotte werd gevormd door het ingroeien in de afzonderlijke levensgebieden. Eerst nu drongen 'waarden' als schoonheid, het besef van liefde, waarheid, heerschappij en religie tot het besef van de individu door en kregen betekenis. Zij werden niet meer eenvoudig geaccepteerd,

1 Spranger a.w., p. 45.

2 Idem, p. 45-51.

3 Idem, p. 52.

maar ook gewaardeerd en 'beleefd', hetzij in bevestigende, hetzij in tegenstrevende zin. Daaruit volgde ook dat eerst in de puberteit de mogelijkheid ontstond tot actief mee-arbeiden aan de cultuur.¹

Sprangers analyse van de puberteit was duidelijk van een geheel andere aard dan die van Hall. Puberteit werd door Spranger beschreven in termen van 'zingeving' en 'beleven'. Het was een fase waarin het individu ingroeide in de volwassen samenleving; een proces dat door Spranger ogenschijnlijk vrij descriptief werd beschreven, maar toch sterk normatief was ingekleurd in de vorm van een geïdealiseerd beeld van de volwassenheid en de volwassen samenleving. Achter begrippen als 'waarden', 'cultuur' en 'ideaal' ging uiteraard een wereld van betekenissen schuil. Spranger baseerde zijn kennis, zoals van een geesteswetenschappelijk georiënteerd wetenschapper verwacht kon worden, vooral op introspectie, het *Verstehen*, het trachten de beleving van de enkeling te plaatsen in een boven-individuele samenhang en zingeving. Maar die psychische beleving van de enkeling was tevens plaats- en tijdgebonden. Spranger omschreef het aldus:

'De jonge mensch treft als voorwaarden voor zijn ontwikkeling niet alleen den geest in 't algemeen maar ook een zeer bepaalden geest, een zeer bepaalde cultuur en cultuur-maatschappij aan. Vermoedelijk draagt hij deze individueele trekken in zijn aanleg reeds voorbereid met zich om.'²

Een algemene beschrijving van de jeugdpsychologie was volgens Spranger daarom onmogelijk. Hij schreef over de psychologie der Duitse jeugd in de negentiende en twintigste eeuw. Deze beschrijving baseerde hij vooral op de burgerlijke jeugd, of zoals hij zelf zei: 'den beschaafden jongen mensch', niet alleen omdat hij meende dat in het toenmalige Duitsland de 'psychische structuurverschillen' tussen de burgerlijke en de proletarische jeugd niet zo groot waren, maar ook omdat volgens hem de karakteristieke psychische trekken bij de burgerlijke jeugd beter naar voren traden.³ Dat betekent dat Sprangers puberteitspsychologie vooral een beschrijving gaf van de wijze waarop Duitse middelbare scholieren hun puberteit doormaakten. In een latere uitgave van *Psychologie des Jugendalters* bevestigde Spranger daarenboven dat zijn studie sterk geïnspireerd was door de jeugd in de vrije jeugdbeweging. Hij motiveerde dit aldus:

'So ist es denn kein Zufall, dass in die Darstellung manche Züge eingeflossen sind, die für die zur Zeit ihrer Entstehung blühende 'eigentliche' Jugendbewegungsgeneration charakteristisch waren; in ihr traten ja die seelischen Grundzüge der Pubertät besonders stark betont hervor.'⁴

Datgene wat Spranger bij de jeugd in de jeugdbeweging vond, werd dus veralgemeniseerd tot psychische structuurkenmerken van alle jeugdigen. Geen wonder dus, dat jeugdbeweging uit deze studie naar voren kwam als de meest geschikte vorm van jeugdorganisatie.

1 Idem, p. 57-59

2 Idem, p. 32.

3 Idem, p. 33

4 In het voorwoord van de 16e uitgave (1932), geciteerd bij A. Kneekmans, *Geschiedenis van de jeugdpsychologie*, Tiel/Den Haag 1967, p. 72-73.

Spranger had onder andere daarom veel invloed. De door hem gebruikte terminologie, de indeling in fasen, en ook de voorbeelden, kunnen we vaak letterlijk terugvinden in na 1925 verschenen overzichten van de jeugdpsychologie, bijvoorbeeld in het werk van Berger en van Vorrink.

‘Problemen der rijpere jeugd’

In het voorgaande is de visie weergegeven van de bij jeugdzorg en jeugdbeweging betrokken tijdgenoten. De afkomst, achtergrond en functie van de verschillende auteurs was zeer divers. Maar hun standpunten bleken in grote mate eensluidend. Dat mag een verrassing heten in het naar religie en politieke ideologie zo verdeelde Nederland. Maar het is eens te meer een blijk van het feit dat Nederland ondanks deze verdeeldheid een grote mate van maatschappelijke rust en consensus kende. Door alle politieke, maatschappelijke en religieuze stromingen heen (we zullen in hoofdstuk 7 zien dat dat ook voor de katholieken gold) toonde men zich bezorgd over het welzijn van de jeugd en was men ervan overtuigd dat er initiatieven genomen moesten worden. Eensluidend was men ook in de perceptie dat het om een *nieuw* probleem ging. Natuurlijk, problemen met de jeugd waren van alle tijden, maar door een aantal factoren werden deze juist in deze periode als ernstiger ervaren.

In de eerste plaats werden de sociale veranderingen, de industrialisatie en de verstedelijking, genoemd als oorzaken van een verslechterende opvoedingssituatie. Zij werden verantwoordelijk geacht voor een verval van traditionele normen en waarden op alle niveaus, in het contact tussen ouders en kinderen, tussen patroon en arbeider en tussen jeugdigen onderling. Het aandragen van oplossingen hiervoor was niet alleen een taak van de ouders, maar werd gezien als een collectieve verantwoordelijkheid. Jeugdvorming was daarom noodzakelijk. De lijn die al in de negentiende eeuw was uitgezet in de residentiële heropvoeding en het onderwijs werd nu doorgetrokken naar de gewone jeugd.

De tweede factor werd gevormd door de *ontdekking* van de jeugd. Wellicht het meest opvallende in alle literatuur van deze tijd was wel dat men sprak over de *nieuwe* inzichten die pedagogiek en met name psychologie hadden aangedragen over de jeugd. Deze kennis werd als een extra legitimatie aangevoerd om de opvoeding van jeugdigen ter hand te nemen. Zij vormde ook de belangrijkste reden waarom men uiteindelijk zo voorstander was van de jeugdbeweging. Deze immers ‘sloot nauw aan bij de psyche van de rijpere jeugd’. Die uitspraak gold in deze periode als eis en als afdoende verklaring voor alle bemoeienis met jeugd.

Wetenschappelijke inzichten werden door de tijdgenoten aangevoerd als een autonome factor. Maar waren zij dat ook? In de eerste plaats is het natuurlijk zo dat er een selectief gebruik werd gemaakt van wat de wetenschap aan kennis en inzichten omtrent de jeugd voorhanden had. De sociaal-pedagogische ideeën over volksopvoeding, de tegenstelling tussen *Gemeinschaft* en *Gesellschaft* en ook de visie op puberteit en adolescentie als een moeilijke leeftijd vol tegenstrijdigheden sloten nauw aan bij het alledaagse denken van die tijd. Andere, daaraan soms tegengestelde, opvattingen troffen wij niet of veel minder aan in de jeugdstudies. Freud, om maar eens een voorbeeld te noemen, bleef onvermeld (of werd afwijzend besproken), evenals publikaties waarin

de maatschappelijke ontwikkelingen helemaal niet zo negatief werden beoordeeld.

Maar daarnaast heb ik trachten duidelijk te maken dat de wetenschappelijke inzichten in het vertoog over jeugd voor een belangrijk deel gebaseerd waren op de opvoedingspraktijken die vanaf de negentiende eeuw waren gegroeid. Zo waren met name de inzichten over de noodzaak van jeugdzorg vanuit preventief opzicht gebaseerd op de ervaringen met de verwaarloosde jeugd. Naast het reeds genoemde voorbeeld van de pedagogische pathologie kan hier ook gewezen worden op de geschriften van Wichern, Don Bosco, Kolping, Heldring en anderen, die zich de zorg voor die jeugd aantrokken. Maar ook de middelbare school had een belangrijke invloed: niet voor niets bestond een tweede belangrijke categorie van schrijvers over de jeugdproblematiek uit leraren en directeurs van middelbare scholen en universiteitsprofessoren. Hun visie op de jeugd was ingegeven door hun dagelijkse omgang met scholieren. De *Sturm-und-Drang* verhalen van een moeizame puberteit waren typisch verhalen van een middelbare scholier, die worstelde met de seksualiteit. Ook bij Spranger was merkbaar dat zijn beeld van de puberteit beïnvloed was door de jeugd, die hij kende en in zijn omgeving waarnam: de scholieren, de studenten, de jeugd in de jeugdbeweging. Stanley Hall combineerde beide perspectieven; in tegenstelling tot vele anderen maakte hij niet alleen gebruik van eigen waarnemingen, maar zijn schets van de adolescentie stelde op empirisch werk van anderen, waaronder zowel de sociaal-pedagogen met hun gegevens over verwaarlozing en criminaliteit als de meer impressionistische beschouwingen over de puberteit als een 'tweede geboorte'.

Kijken we ten slotte naar de karakteristieken van jeugdbeweging, zoals die in de eerste zin van dit hoofdstuk genoemd zijn, dan kunnen we constateren, dat alle in de verschillende visies naar voren komen. Er ontstond in de loop van de negentiende-eeuwse opvoedingspraktijk een beeld hoe jeugd was en behoorde te zijn. Bij dat beeld sloot de jeugdbeweging aan.

Hoofdstuk 5

Nogmaals: jeugdbeweging

Aan het slot van dit eerste deel wil ik de factoren, die hebben geleid tot de opkomst van de jeugdbewegingen kort samenvatten. Twee vragen zijn daarbij aan de orde: waarom dan en waarom zo? Waarom kwam het verschijnsel jeugdbeweging op rond 1900? Welke factoren waren daarvoor verantwoordelijk? En: waarom was de jeugdbeweging zo ingericht? Waar kwamen die kenmerken vandaan, zoals die in het eerste hoofdstuk zijn beschreven: de korte broeken, het zingen en dansen, de ascetische levenshouding en het generatiebewustzijn? En ten slotte: waarom was de jeugdbeweging zo populair, zowel onder jeugdigen als bij volwassenen?

Bij de beantwoording van deze vragen moeten wij ons realiseren dat de jeugdbewegingen zich op verschillende wijzen presenteerden en dat er, ondanks de gemeenschappelijke kenmerken, toch ook belangrijke verschillen waren tussen de verschillende bewegingen. In het bijzonder moeten wij ons er rekenschap van geven dat jeugdbewegingen niet alleen maar een opvoedingsinstrument van volwassenen waren, maar ook een beweging-van-jeugdigen. Zowel de motieven van volwassenen tot inrichting van de jeugdbeweging als de initiatieven van jeugdigen om zich te groeperen moeten in het navolgende betrokken worden.

Wat die volwassenen betreft: bij hen kon men vanaf het begin van de negentiende eeuw een constant streven aantreffen tot een voortgaande institutionalisering van de opvoeding en de vorming van jeugdigen. De motieven daartoe zijn in de hoofdstukken 2 en 4 beschreven: angst voor verworping van de samenleving, angst voor deviantie van jeugdigen, voor onzedelijkheid, onkerkelijkheid, een slechte arbeidsmoraal, angst voor het socialisme ook. Maar tevens speelde hierbij de zorg om de toekomst een rol. Rond 1850 werden de statische economische en sociale verhoudingen doorbroken, waardoor de mogelijkheden voor stijging op de sociale ladder toenamen. Opvoeding en onderwijs vormden daartoe belangrijke instrumenten, evenals hard werken en een nette en oppassende leefwijze. Jeugdvorming was daarom niet alleen een zorg voor de maatschappelijke bovenlaag, maar evenzeer van de ouders van volkskinderen zelf. Wanneer zij voor hun kinderen een betere toekomst wilden bereiken, dan kon dat onder meer door hen een goede en nette opvoeding te (doen) geven. De jeugdzorg was dan ook niet alleen het werkterrein van de kerken of van de burgerij, maar evenzeer van de opkomende arbeidersbewegingen.

Aanvankelijk strekte deze zorg zich, wat de jeugdigen betreft, vooral uit tot twee categorieën. De jeugdigen uit de bovenlaag van de samenleving; voor hen was het middelbaar onderwijs bedoeld. En de zogenaamde verwaarloosde jeugd, voor wie heropvoedingsinrichtingen tot stand kwamen. Daarnaast was er gedurende de gehele negentiende eeuw een grote activiteit waarneembaar op het terrein van het lager onderwijs. Tussen 1850 en 1900 namen de daaraan gestelde kwaliteitscisen voortdurend toe. Evenredig daaraan stegen ook de uitgaven die de overheid voor het lager onderwijs deed. Het schoolverzuim nam gestaag af. In 1874, respectievelijk 1889, werden in het kader van de arbeidswetgeving maatregelen genomen om arbeid door kinderen tot 13 jaar te verbieden. In 1901 werd de zesjarige leerplicht ingevoerd. Op het terrein van de zorg voor de verwaarloosde kinderen en jeugdigen werden in 1905 de zogenoemde *Kinderwetten* van kracht. Ook in de omliggende landen werden omstreeks deze tijd soortgelijke maatregelen getroffen. De ontwikkeling van de zorg voor het jonge kind en voor de verwaarloosde jeugd was daarmee (voorlopig) afgerond.

Het is, dunkt mij, niet toevallig dat op vrijwel hetzelfde tijdstip de oudere, schoolvrije en niet-problematische jeugd in het centrum van de belangstelling kwam te staan. Allerlei personen en instellingen, die zich tot dan toe in belangrijke mate met de zorg voor de verwaarloosden hadden beziggehouden, richtten nu hun aandacht op deze categorie. Zoals in de jaren tussen 1850 en 1900 een archipel aan heropvoedingsinrichtingen verrees, groeide nu een netwerk van jeugdupvanginstellingen: buurt- en clubhuizen, sportverenigingen, patronaten en andere jeugdverenigingen en instellingen voor herhalings- en voortgezet onderricht. Er werden congressen en studiedagen gehouden en ook werd een begin gemaakt met overheidsbemoeienis en subsidiering. Opvoeding en vorming van jeugdigen, meende men, konden rond het twaalfde jaar niet voltooid zijn. Dat inzicht was verworven in de ervaringen met de middelbare schooljeugd en met de verwaarloosde jeugd en neergelegd in de adolescentiepsychologie en in de sociale pedagogiek. Jeugd werd daarin omschreven als een status van onvolwassenheid, als een leeftijdsfase waarin begeleiding en sturing door volwassenen meer dan nodig was met het oog op de voorbereiding op de volwassenheid. Jeugdzorg was daarom nodig.

Tegelijkertijd was duidelijk dat die jeugdzorg niet plaats kon vinden langs de weg en de middelen van de reeds bestaande opvoedingsinstituten 'school' en 'tehuis'. Evenmin kon deze aan het gezin alleen worden overgelaten, zowel om redenen van onvermogen van de kant van de ouders, als omwille van het feit dat jeugdigen zich een zelfstandige plaats ten opzichte van hun ouders bevochten. De jeugdzorg begaf zich daarom op het terrein van de vrijetijdsbesteding, niet alleen omdat dat het enige overgebleven domein was, maar ook omdat juist in die vrije tijd de gezonde vorming van de jeugd het meest 'bedreigd' werd. Vorming en ontspanning gingen daarom in de jeugdzorg hand in hand. Het *derde opvoedingsmilieu* was geboren.

Niet alleen volwassenen roerden zich echter, ook jeugdigen zelf. Aan het einde van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw groepeerden in verschillende landen jeugdigen zich min of meer spontaan in jeugdbewegingen. Te denken valt hierbij aan bijvoorbeeld de Wandervogel in Duitsland en de Kwekelingenbeweging in Nederland. In het eerste en derde hoofdstuk zijn vraagtekens geplaatst bij de originaliteit en de volstreekte autonomie van deze jeugdbewegingen. Toch kan niet zonder meer gesteld worden dat hun ontstaan deel uitmaakte van het hiervoor beschreven proces van de opkomst van de jeugdzorg. Het ging om bewegingen, die voornamelijk voortkwamen

uit de middelbare schooljeugd en studenten. De burgerij stond aanvankelijk bepaald niet positief tegenover deze vaak radicale en excentrieke groeperingen.

Het ontstaan van deze vrije jeugdbewegingen werd vaak verklaard door te wijzen op het feit dat deze jeugd leefde in een spanningsveld van twee culturen in een periode van snelle sociale, economische en culturele verandering. De aanpassing aan de traditie en de gewoonten was onmogelijk of verliep op zijn minst niet probleemloos. De breuk met het ouderlijk milieu kreeg voeding in het vinden van gelijkgezinde en gelijkgestemde leeftijdgenoten met als resultaat de vorming van jeugdbewegingen. Het is niet moeilijk om in deze redenering Mannheims generatietheorie te herkennen. Jeugdbewegingen waren een exponent van de *Generations-Einheit*. Karakteristiek voor de vrije jeugdbewegingen was de ideologische lading van hun optreden: het zich afzetten tegen het bestaande en de inzet voor vernieuwing en verandering. Dit generatiebewustzijn was onlosmakelijk verbonden met jong-zijn. Juist de jeugd had de vrijheid en kon het élan hiervoor opbrengen. Kenmerkend waren onder meer de idealisering van de vriendschap en de saamhorigheid van de jongens-onder-elkaar, de *gemeenschap*. Ook deze elementen werden in de adolescentiepsychologie tot kenmerk van de jeugdfase benoemd, naast de al eerder genoemde onvolwassenheid: jeugd zette zich af tegen de volwassenen, tegen de ouders, tegen onderwijzers en leraren. Jeugd wilde vrij zijn. Jeugdigen zochten elkaar op en vormden clubs. Jeugd was idealistisch, streefde naar het goede, was daarin echter radicaal en onbezonnen.

De genoemde jeugdwetenschappen ontstonden in het voetspoor van de praktijk. Enerzijds beschreven de onderzoekers datgene wat zij in de praktijk waarnamen. Vervolgens waren hun geschriften wetenschappelijk gefundeerde studies die op hun beurt maatgevend waren voor de praktijk. De noodzaak van jeugdzorg werd aan het begin van de twintigste eeuw dan ook niet alleen meer op sociale en religieuze gronden beargumenteerd, maar ook op wetenschappelijke, met name pedagogische en psychologische. Heel duidelijk was dat te constateren bij de Staatscommissie-Van Wijnbergen. In haar verslag noemde de commissie een drietal redenen waarom er meer aandacht moest zijn voor de opvoeding van de jeugd. Achtereenvolgens waren dat de 'nieuwe' pedagogische en psychologische inzichten, de sociaal-economische omstandigheden en de morele en religieuze omstandigheden waarin de jeugd verkeerde. Ten slotte werden de genoemde drie redenen versterkt door de Eerste Wereldoorlog.

Deze wetenschappelijke inzichten speelden ook een belangrijke rol bij de beantwoording van de tweede vraag, die wij ons in de aanhef van dit hoofdstuk stelden: waarom koos men voor de jeugdbeweging als vorm bij uitstek voor de organisatie van jeugdigen? Hier kan de generatiesociologische verklaring niet volstaan, omdat deze theorie het initiatief en de leiding van volwassenen uitsluit. Verklaard moet juist worden waarom *ouderen* de jeugdbeweging zo geschikt achtten voor hun jeugdzorg. De tijdgenoten wezen daarbij op de psychologie. Jeugdbeweging sloot aan bij 'de psyche van de rijpere jeugd', zoals de Staatscommissie en talloze auteurs met haar schreven. Wij zullen in het vervolg van deze studie zien dat ook katholieke auteurs dit argument hanteerden. Maar ik heb hiervoor al aangegeven dat dit beroep op de psychologie, op de wetenschap, paradoxaal was. De beschrijving van jeugd en adolescentie in met name de adolescentiepsychologie, maar ook in bijvoorbeeld de sociale pedagogiek en de jeugdsociologie, was voor een belangrijk deel gebaseerd op het waargenomen gedrag van jeugdigen in de (kost)scholen, de Public schools, in de opvoedingsinrichtingen,

in jeugdbewegingen, en niet in de laatste plaats ook in de alledaagse omgeving. Daar trof men verschillende groepen jeugdigen aan, elk met hun eigen gedragingen. De neerslag van de observaties was te vinden in studies, waarbij, al naar gelang de categorie, uiteenlopende typeringen naar voren kwamen. De bezorgdheid om de opvoeding, de noodzaak van preventie, kwam vooral tot uiting in de pedagogische pathologie en in de sociale pedagogiek; de mogelijkheden van de jeugdfase, het idealisme, de drang naar zelfstandigheid, troffen we vooral aan in de adolescentiepsychologie van Spranger en in de jeugdsociologie. Stanley Halls *Adolescence* combineerde beide inzichten. Het boek maakte zowel melding van de deviante neigingen als van de meer positieve kanten van de jeugdfase. De wetenschap beschreef derhalve niet meer, maar ook niet minder, dan datgene wat in het algemeen tot het gedrag behoorde en wat waarschijnlijk ook al veel eerder tot typische kenmerken van deze fase gerekend kon worden.

Dat roept de vraag op hoe dan de populariteit van de jeugdbeweging verklaard kan worden. Wellicht ligt een antwoord daarop in een opmerking van Reynolds over Baden-Powell. Scouting was, aldus Reynolds, niets anders dan een organisatorisch kader geven aan wat jongens van zichzelf graag deden: spelen, ravotten, zelf ontdekken, onder elkaar zijn zonder het voortdurende en hinderlijke toezicht van volwassenen. Hetzelfde was het geval in de vrije jeugdbewegingen. Ook daar gaven jeugdigen zelf vorm aan hun samen-zijn, al was het dan niet volledig autonoom, dan toch zonder dat volwassenen voortdurend de touwtjes in handen hadden. In scouting en in de vrije jeugdbewegingen konden jeugdigen een eigen leven leiden, bestond een eigen jeugdwereld, waarin naar hartelust geëxperimenteerd kon worden, waarin ideeën en idealen uitgeleefd konden worden, zonder dat volwassenen voortdurend op de vingers keken, zonder geboden en verboden. Zowel in de vrije jeugdbewegingen als in scouting leefde dus iets voort van het traditionele jeugdgroepsleven, zoals ik dat in hoofdstuk 2 beschreef: een eigen jeugdwereld, met een eigen rol en functie in de samenleving, waarin een aantal zaken des levens door jeugdigen zelf geregeld en beleefd werden, relatief zelfstandig van, maar wel gesanctioneerd door de volwassenen.

De vrije jeugdbewegingen waren populair onder de jeugd. En ook veel volwassenen waren onder de indruk van het élan en het optreden van deze jeugd. De volstreekte autonomie wezen zij af, evenals enkele al te scherpe kanten van de stijl, zoals bijvoorbeeld de opvattingen over de seksualiteit of een al te ascetisch gedrag, maar veelal konden het uit de jeugdbewegingen sprekende jeugdenthousiasme voor vernieuwing en de cultuur- en maatschappijkritiek een warm onthaal vinden. Dit leidde ertoe, dat bij de inrichting van de jeugdzorg al snel elementen uit de vrije jeugdbewegingen werden overgenomen. In een aantal gevallen nodigden kerkelijke en burgerlijke autoriteiten zelfs oud-leden van vrije jeugdbewegingen uit om de leiding van hun jeugdorganisaties op zich te nemen, zoals bijvoorbeeld het geval was bij de SDAP, die de oud-KGOB-er Koos Vorrink de leiding van de AJC toevertrouwde, en bij de katholieke patronaten, die, zoals we nog zullen zien, de oud-Heemvaarder Karel Peters bij hun vernieuwing betrokken. Stijl en inrichting van de jeugdbewegingen werden aldus ook in het overige jeugdwerk binnengehaald.

De op- en inrichting van scouting was een ander verhaal. Van een argumentering vanuit de psychologie was bij Baden-Powell geen sprake en ook de vrije jeugdbewegingen waren voor hem, als hij die al kende, waarschijnlijk een anomalie. Maar ook het leger was niet de belangrijkste inspiratiebron van scouting. De organisatie ontstond juist

als gevolg van de opzet om het al te militairistische karakter van de bestaande Boy's Brigade en andere organisaties af te zwakken. Daarbij werd, al dan niet bewust, terug gegrepen op een aantal karakteristieke elementen van het Public-school systeem, zoals Baden-Powell zelf en velen van de leiders van het eerste uur die genoten hadden: de combinatie van scholing en ontspanning, waarbij het accent sterk lag op de karaktervormende waarde van de dagelijkse omgang van de leeftijdgenoten tijdens de schooluren, maar vooral ook daarbuiten, in de 'houses' en op het sportveld. Het was niet moeilijk om ook in dit Public school-systeem elementen van het traditionele jeugdgroepsleven te herkennen.

Hier ligt de verklaring voor de populariteit van de jeugdbeweging. Deze verenigde 'oer karakteristieke' elementen van het jeugdbestaan met 'moderne' sociale en pedagogische inzichten en eisen. Waar scholing, instructie, bevoogding, paternalisme en strakke controle als vorm van jeugdzorg faalden, konden de jeugdbewegingen er wel in slagen grote groepen jeugdigen te 'bereiken' door de combinatie van opvoeding en eigen-jeugdleven.

Hoofdstuk 6

Het katholieke jeugdwerk

In het eerste hoofdstuk heb ik geconstateerd dat er van een autonome katholieke jeugdbeweging in Nederland geen sprake was. Alleen Heemvaart kon daartoe gerekend worden, maar het ging dan om een kleine groepering met twee afdelingen en ten hoogste 150 leden. Voor het overige bestond de katholieke jeugdbeweging uit door ouderen, de clerus voorop, opgerichte en geleide organisaties die ten doel hadden de jeugd te vormen en te beschermen. Dat impliceert dat wij voor wat betreft het vervolg van deze studie - dat de katholieke jeugdbewegingen in Nederland behandelt - ons nog uitsluitend hoeven te concentreren op de motieven die die ouderen hadden om het jeugdwerk op die wijze in te richten. In het vorige hoofdstuk is gebleken dat daarbij een tweetal factoren een overheersende rol speelde: in de eerste plaats de tendens om ook de niet-schoolgaande en niet-verwaarloosde jeugd op enigerlei wijze pedagogisch te benaderen en te organiseren; en ten tweede de visie op jeugd en jeugdvorming, zoals die met name in de adolescentiepsychologie naar voren kwam.

Dit zesde hoofdstuk zal daarom gaan over de institutionalisering van de jeugdzorg in katholiek Nederland. Ook hier ontstonden vanaf het midden van de negentiende eeuw jeugdverenigingen en was daarbinnen vanaf ongeveer 1920 een duidelijke tendens aanwezig om van een meer schools verenigingsleven over te stappen naar jeugdbeweging. Het meest duidelijk was die ontwikkeling merkbaar aan de vernieuwing van de Patronaten, resulterend in de oprichting van de Jonge Wacht en Kruisvaart, en de oprichting van de Katholieke Verkenner. De ontwikkelingen in deze beide organisaties worden in de latere hoofdstukken gedetailleerd besproken. Jonge Wacht, Kruisvaart en verkenner waren echter slechts drie van de vele organisaties die tussen 1900 en 1940 bestonden. Het statistisch overzicht in het *Jaarboek van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding* van 1939 noemde er al 30 en dan werden nog uitsluitend de grotere verenigingen genoemd en de club- en buurthuizen en andere lokale activiteiten niet meegeteld. In sommige van deze jeugdverenigingen was de genoemde tendens tot jeugdbeweging eveneens aanwezig, zoals bijvoorbeeld in de Jonge Werkman en in de Graalbeweging; andere werkten volgens andere methoden of richtten zich slechts op één aspect van de jeugdvorming, zoals de sport of de catechese.

Met het nu volgende overzicht van het katholieke jeugdwerk tot 1940 wil ik het (organisatorische) kader schetsen waarin zich deze ontwikkelingen voltrokken. In hoofdstuk

7 zal ik ingaan op de opvattingen die in katholieke kring over jeugd en jeugdvorming leefden. Centraal daarin zullen staan de perceptie van de opvoedingssituatie van de jeugd en de receptie van de adolescentiepsychologie.

De jeugdverenigingen

Ook in katholiek Nederland vond na het midden van de negentiende eeuw een uitbreiding en intensivering plaats van de jeugtopvoeding en jeugdvorming. Tussen 1850 en 1914 werden zo'n 52 katholieke opvoedingstehuizen opgericht, die tezamen plaats boden aan ruim 6000 jongens en meisjes.¹ Ook groeide in deze periode het katholieke voortgezet en middelbaar onderwijs. Een belangrijk aandeel daarin hadden de niet door de staat erkende kloosterscholen en seminaries, reden waarom deze groei in de officiële onderwijsstatistieken nauwelijks zichtbaar was. Tot 1900 bestond er slechts één erkende katholieke middelbare school, het seminarie Rolduc in Kerkrade. Nadien nam hun aantal snel toe.² Maar ook richtte de aandacht zich op de gewone arbeidersjeugd, voor wie jeugdverenigingen werden opgericht. In deze paragraaf wil ik een aantal ervan de revue laten passeren. Daarbij gebruik ik de indelingscriteria zoals die in het katholieke jeugdwerk zelf werden gehanteerd. In de eerste plaats was het jeugdwerk onderscheiden naar leeftijd. De *Grondslag voor jeugdorganisatie*, die de bisschoppen in 1918 publiceerden, bepaalde dat de jeugd tot 18 jaar niet standsgewijs georganiseerd behoorde te zijn, maar in algemene organisaties.³ Dat betekende dat de verschillende organisaties voor de arbeidersjeugd, de jonge boeren, etc. alleen jeugdigen van 18 jaar en ouder tot hun leden konden rekenen. In de tweede plaats werd er een onderscheid gemaakt tussen jeugdwerk met algemeen doel en jeugdwerk 'met speciaal (of beperkt) doel'. In de laatstgenoemde categorie wilde men zich niet met de algehele vorming van jeugdigen bezighouden, maar met een onderdeel daarvan. Dat kon zijn de godsdienstige vorming, maar ook sport en gymnastiek of toneel. Tot de jeugdverenigingen met algemeen doel werden onder meer de patronaten, maar ook de jeugdstandsorganisaties gerekend.

De Maria-congregaties

De kroniekschrijvers van het katholieke jeugdwerk lieten de geschiedenis ervan in de regel beginnen bij de Maria-congregaties die in de zestiende eeuw door de Jezuïeten aan hun colleges werden opgericht in het kader van de contra-reformatie. De reden om zover terug te gaan in de tijd was niet alleen dat de Maria-congregaties - althans in naam - in de twintigste eeuw nog steeds bestonden. Het was juist de opzet van de congregaties die sterk tot de verbeelding van de twintigste-eeuwse katholieke

1 Dekker a.w., Tabel I.

2 Boekholt en De Booy a.w., p. 223-228, M.A.J.M. Matthijssen, *Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie*, Assen 1958.

3 In deze Grondslag, vastgesteld op 27 mei 1918, legden de bisschoppen een aantal uitgangspunten vast voor de organisatie, de inrichting en de leiding van het katholieke jeugdwerk. In dit hoofdstuk worden een aantal van de bepalingen genoemd. De directe aanleiding vormde de kwestie rond de verhouding tussen de standsorganisaties en de jeugdorganisaties (zie hoofdstuk 8). De tekst werd gepubliceerd in de *Collectio Epistolarum Pastoralium*, deel VI, p. 268-269.

jeugdleiders sprak. Men zag er een vroege voorloper van de jeugdbewegingen in.¹ Om die reden worden zij ook hier vermeld.

De Jezuïeten onderkenden het belang van een gedegen opgeleide katholieke elite en zij richtten zich derhalve sterk op de ontwikkeling van het katholiek middelbaar- en hoger onderwijs.² Colleges werden opgericht (het eerste in 1546 in Gandia, Spanje), waar jongens op het vervullen van een vooraanstaande taak in de maatschappij werden voorbereid. De Jezuïetencolleges leidden uitdrukkelijk niet alleen op voor de geestelijke staat. Integendeel, ook degenen die uiteindelijk kozen voor intrede in de orde, ontvingen naast hun geestelijke opleiding (theologie en filosofie) vorming in een 'seculier' vak. De colleges trokken daardoor veel leerlingen uit de adellijke kringen en de hogere burgerij. De kwaliteit van de opleiding was wijd verbreid. Deze werd bepaald door de *Ratio Studiorum* uit 1599 die voor alle colleges was voorgeschreven. Deze schoolregel was samengesteld op basis van de bestudering van onderwijsmethoden zoals die in andere scholen, ook protestantse, werden gevolgd. Een belangrijk element van het systeem was de onderdrukking van elk individueel optreden. Leerlingen stonden constant onder supervisie. Iedereen, zowel leerling als docent, was onderworpen aan het hoogste gezag van de kerk en van de orde.

Naast het gewone godsdienstonderricht werd aan de godsdienstige vorming van de jongens in de colleges vorm gegeven in de Maria-congregaties. Het doel daarvan was identiek aan dat van de Jezuïetenorde zelf: verbinding van vroomheid en wetenschap, volledige ontplooiing van het christelijk leven, eenheid van religiositeit en dagelijkse werkzaamheid en vooral ook een apostolische uitwerking op de buitenwereld. Het ging er dus om om ook buiten de lesuren de godsdienstbeleving van de jongens te versterken. De eerste congregatie werd in 1563 aan het Romeinse college gevestigd door de uit de Nederlanden afkomstige pater Jan Leunis. In 1584 verleende Paus Gregorius XIII de congregatie zijn goedkeuring en rond 1600 waren er al circa 30.000 congreganten bij de Prima Primaria, zoals de eerste congregatie in Rome ging heten, aangesloten. In Nederland waren onder meer congregaties gevestigd te Maastricht (1584), Groningen (1590) en Roermond (1612). Bij de opheffing van de orde in 1773 verdwenen ook de Maria-congregaties. Na de heroprichting in 1814 werden zij hersteld, nu niet alleen in de colleges zelf, maar ook in gewone parochies, vooral diegene, die door paters Jezuïeten werden bediend.

In de organisatievorm van de Maria-congregaties en in de wijze waarop zij de jeugd mobiliserden voor een godsdienstig doel zijn een aantal elementen te vinden, die ook kenmerkend waren voor de twintigste-eeuwse jeugdbewegingen. De sodaliteiten (broederschappen), zoals de congregaties ook wel werden aangeduid, beoogden allereerst de leden godsdienstig te vormen. Dat gebeurde door godsdienstig onderricht, het bijwonen van geestelijke oefeningen en door zeer regelmatig te biechten, waardoor een sterke persoonlijke geestelijke leiding werd gewaarborgd. Deze vorming was erop gericht om bij elke jongen een diep godsdienstig besef te ontwikkelen, opdat hij op latere leeftijd in de maatschappij sterk zou staan en meewerken aan het herstel van de katholieke

1 Peters a w

2 Over de Jezuïetenpedagogiek en de vroege colleges zie M. Dierikx SJ, *De Jezuïeten. Wat zij zijn en hoe zij werken*, Antwerpen 1964, J. Schroteler SJ, *Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16 Jahrhunderts*, Freiburg 1940, ook Boyd a w, p. 203-208

kerk. Zeker in het begin waren in vele colleges niet alle leerlingen lid van de congregatie. Bij hen die dat wél waren, schepte dat een geest van uitverkorenheid, misschien wel van generatiebesef.

We moeten ons realiseren dat het bij de Maria-congregaties om een zeer gering, en dan nog selectief, deel van jeugdigen ging. Leerlingen van de Jezuïetencolleges kwamen uit de hoogste lagen van de bevolking. De Jezuïeten zelf, en dus ook hun colleges, onderscheidden zich in veel opzichten van de rest van de katholieke wereld. De eisen die de orde stelde aan het intellectueel niveau van haar leden waren hoog; de organisatie was sterk hiërarchisch. De Maria-congregaties weerspiegelden deze instelling. In zekere zin zou je hen een Jezuïetengemeenschap in-het-klein kunnen noemen. Het samen-jong-zijn werd er geïnstitutionaliseerd onder het toezicht van de orde-oversten. En toen in de jaren twintig in katholiek Nederland jeugdbewegingen ontstonden, was het niet toevallig dat paters Jezuïeten daarin een vooraanstaande rol speelden, zoals P. van Luyk, de schrijver van de brochure *Voor 't leven* (zie verder in hoofdstuk 7), G. Lamers, de eerste hoofdredacteur van *Dux*, en J. Beuns, van 1931 tot 1936 hoofdverkennerseestelijke van de pas opgerichte katholieke verkennerse. Andere directeuren van Maria-congregaties betreurden die ontwikkeling: zij meenden dat die katholieke jeugdbeweging er al was in de vorm van de Maria-congregaties.¹

De Vincentiusverenigingen

De moderne katholieke jeugdzorg begon in de negentiende eeuw met de Sint-Vincentiusverenigingen, die in 1833 in Frankrijk waren opgericht door de historicus Frédéric Ozanam. In Nederland werd de eerste afdeling ('conferentie') in 1846 te Den Haag opgericht. Vandaaruit verspreidde de beweging zich al snel over het land; in 1850 waren er reeds 115 conferenties, in 1900 214 met ongeveer 4000 leden.² Doel van de vereniging was primair de zelfheiliging van de leden door het beoefenen van de christelijke liefdadigheid. En het ging daarbij zo mogelijk nog meer om de persoonlijke inzet van de Vincentianen dan om de feitelijke ondersteuning in de vorm van een spijskokerij, het verstrekken van kleding en geld. De belangrijkste activiteit was dan ook het huisbezoek. Elke Vincentiaan kreeg enkele armoezige gezinnen toegewezen die hij regelmatig (eenmaal per 14 dagen) moest bezoeken. Hij diende zich dan op de hoogte te stellen van de situatie in het gezin, niet alleen van de materiële omstandigheden, maar ook van de meer immateriële zaken: zorgden de ouders wel goed voor hun kinderen? Leefden zij oppassend? Werd het loon of de onderstand goed en zorgzaam besteed? Dronk vader niet te veel? Zonodig werd er enige steun verleend, in geld, maar liefst in natura (kleding, schoeisel, een bed, etc.) Een belangrijker activiteit van de Vincentianen was dat zij de bezochte gezinnen opwekten tot een braaf, oppassend leven. Zij gaven adviezen over de besteding van de (magere) inkomsten en over de

¹ Vgl. bijv. *Dux* 1(1927-1928), p. 206-211; ook: H. Braun SJ, *De Maria-Congregatie*, in: *De Groot a.w.*

² Over de geschiedenis van de Vincentiusverenigingen in Nederland zie: N. de Rooy, *Kroniek ener eeuw. Geschiedenis en ontwikkeling van de Sint Vincentiusvereniging in Nederland*. Den Haag 1948; ook: Th. A. Wouters, *Van bedeling naar verheffing. Evolutie in houding tegenover de behoeftige mens in 's Hertogenbosch 1854-1912*. Tilburg 1968. In het Archief van de Hoofdraad van de Sint Vincentiusvereniging bevinden zich naast notulen, brievenboeken, e.d. ook nog een aantal vroege jaargangen van het *Bulletin van de Sint Vincentiusvereniging in Nederland* (verder geciteerd als *Bulletin*), waarin onder meer jaarverslagen van conferenties werden gepubliceerd.

wijze waarop het huishouden werd gevoerd. Er werd veel werk van gemaakt om ongehuwd samenwonende mannen en vrouwen te bewegen tot het sluiten van een wettig en kerkelijk huwelijk. Trots maakten de jaarverslagen van verschillende conferenties melding van behaalde successen daarin. Alle werk was erop gericht de bezochte gezinnen tot een goed katholiek geloofsleven te brengen. Lukte dat niet (bijvoorbeeld wanneer ouders niet de kerk bezochten of in de ogen van de Vincentianen niet oppassend genoeg leefden), dan werden het huisbezoek en de ondersteuning gestaakt.

Tot de activiteiten die de Vincentianen ondernamen behoorde ook de zorg voor een goed godsdienstige opvoeding der jeugd. Allereerst konden zij dit doen tijdens het huisbezoek: zij gaven advies in opvoedkundige zaken, spoorden ouders aan hun kinderen naar school te sturen, stelden voorwaarden aan materiële hulp en beïnvloedden langs die weg de godsdienstige en vooral zedelijke vorming van de kinderen. In verschillende verslagen werd er melding van gemaakt dat men bedden ter beschikking stelde om te voorkomen dat jongens en meisjes in hetzelfde bed sliepen. Kleding en schoeisel werden verstrekt op voorwaarde dat de kinderen ze gebruikten om naar school en naar de kerk te gaan. Soms plaatsten de Vincentianen kinderen bij boeren of een bedrijf zodat de ouders hen niet meer behoeften te verzorgen. In een enkel geval werden kinderen, met instemming van de ouders, uit het ouderlijk huis weggehaald en in een opvoedingsinstelling geplaatst.

Naast deze individuele hulp werden door een aantal conferenties speciaal voor de niet meer schoolgaande jeugd zondagsscholen en verenigingen voor ambachtsleerlingen opgezet. Uit de weinige ter beschikking staande bronnen kan worden opgemaakt dat het bij de zondagsscholen vooral om onderricht ging. Zo is van de zondagsschool in Woensel bekend dat de hoofdonderwijzer van de gemeenteschool onderricht gaf aan 110 leerlingen. De vakken die werden onderwezen waren godsdienst (catechese), rekenen, tekenen en schrijven. Ook in Zwolle was de zondagsschool een succes. In andere plaatsen, zoals Utrecht en Den Bosch, moest de school al na enkele jaren wegens gebrek aan leerlingen worden gesloten.¹

Waren de zondagsscholen vooral op onderwijs gericht, in een aantal plaatsen bestond vanuit de Vincentiusverenigingen een soort opvang in de vorm van het Liefdewerk der Ambachtsleerlingen, ook wel Sint-Jozefverenigingen en een enkele keer Patronaat genoemd. Wouters maakte melding van de oprichting van Patronaten door Vincentiusconferenties in Den Bosch in 1848 (parochie Sint-Cathrien) en 1854 (parochie Sint-Jan). Het doel van deze Patronaten was jongens van 7-16 jaar (en ook ouder) godsdienstkennis bij te brengen en hen hun godsdienstplichten te doen vervullen. Daarnaast werd ook aan ontspanning gedaan; er werden spelletjes gespeeld of een wandeling gemaakt. In het gedenkboek bij het 100-jarige bestaan van de Vincentiusconferentie in Den Bosch werd het doel van deze Patronaten omschreven als: 'de mannelijke jeugd onttrekken aan de neerhalende invloeden van herberg en straat'. Volgens Wouters trokken deze activiteiten weinig belangstelling (20-50 jongens per patronaat) en zakte de animo tegen 1880 weg.² In andere plaatsen, waar de activiteiten der Vincentianen voor de jeugd

1 Gegevens ontleend aan Wouters a.w., p. 421 e.v.; *Bulletin* 1873, p. 107; 1875, p. 17, 246-259; ook: *Notulen vergadering Hoofdraad 9 januari 1862* in: Archief Hoofdraad no. 384.

2 Wouters a.w., p. 430-433; De brochure *Herdenking 100-jang bestaan van de Vereniging van de H. Vincentius a Paulo te Den Bosch 1847-1947* is aanwezig in het KDC Nijmegen.

de naam Liefdewerk der Ambachtsleerlingen droegen (o.a. in Den Haag, Haarlem en Schiedam), werd ook enige aandacht besteed aan vakopleiding en arbeidsbemiddeling.¹ Een grote, laat staan een gecoördineerde omvang, lijken deze activiteiten in Nederland niet te hebben gehad.

Anders was dat in Frankrijk en België, waar het Patronaat der Ambachtsleerlingen althans in de steden tot de vaste activiteiten van de Vincentiusconferenties behoorde. Hoewel het ook daar geen echte landelijke organisatie was, was er volgens Dendooven toch sprake van een doelbewuste stroming, gebaseerd op eensluidende sociaal-godsdienstige en methodische grondbeginselen. Het belangrijkste doel was het bewaken en beschermen van arbeidersjeugd voor geloofsafval, zedenverval en ongodsdienstigheid. De belangrijkste werkzaamheid was dan ook de zondagse bijeenkomst met godsdienstles en ontspanning, om te voorkomen dat de jeugd aan de 'gevaaren van de straat' bloot zou staan.²

Het Sint-Franciscus Liefdewerk

De Sint-Vincentiusvereniging stond ook aan de basis van het Sint-Franciscus Liefdewerk, dat in 1894 in Amsterdam door een drietal leden van de Vincentiusvereniging aldaar werd opgericht.³ Het richtte zich op jongens uit gezinnen met een lage maatschappelijke status en een weinig geregeld kerkelijk leven, die niet door andere kerkelijke verenigingen, zoals de Sint-Jozefsgesellenverenigingen en de verenigingen voor ambachtsleerlingen, na 1900 ook de Patronaten, werden bereikt. Het waren de jongens, voor wie elders de clubhuizen werden opgericht, zoals loopjongens, losarbeiders, etc., met wie de kerk blijkbaar geen raad meer wist en het Sint-Franciscus Liefdewerk werd enigszins denigrerend ook wel het 'patronaat der schoffies' genoemd. Het was vooral actief in het bisdom Haarlem met onder meer afdelingen in Amsterdam (in 1925 3), Rotterdam (2), Den Haag, Leiden en Alkmaar. Buiten het bisdom Haarlem vinden we afdelingen in de meeste grotere steden, waaronder Utrecht, Eindhoven en Maastricht.

De oprichting van het Sint-Franciscus Liefdewerk in Amsterdam lijkt een reactie van leden van de katholieke gegoede burgerij op de stichting, twee jaar eerder, van Ons Huis in dezelfde stad, het eerste van een reeks buurt- en clubhuizen voor de volksjeugd.⁴ Ons Huis werd geleid door leden van de (links)-liberale burgerij met veel aandacht voor het vraagstuk van de volksopvoeding en de emancipatie van de arbeiders. Het werd daarom, niet geheel ten onrechte, verdacht van socialistische sympathieën. Nijenhuis, die de geschiedenis van de club- en buurthuizen in Nederland beschreef, suggereert dat de Vincentianen deze stichting als een bedreiging ervoeren voor het katholieke geloof en voor het voortbestaan van de bestaande sociale verhoudingen en om die reden een eigen 'clubhuis' stichtten. Dat zou ook de reden zijn dat de eerste jaren de geestelijkheid betrekkelijk afzijdig stond van het Sint-Franciscus Liefdewerk. Pas vanaf 1903 werd die betrokkenheid groter; vanaf 1918 gold, als uitloccisel van de *Grondslag voor jeugdorganisatie* van dat jaar, de bisschoppelijke bepaling dat aan

1 *Bulletin* 1875, p. 193, 288; De Rooy a.w., p. 18-20.

2 Dendooven a.w., p. 28-33; voor Frankrijk: *Bulletin* 1874, p. 24-26.

3 Herman Nijenhuis, *Werk in de schaduw. Club- en buurthuizen in Nederland, 1892-1970*. Amsterdam 1987, p. 138-154. Vefie Poels, Het SFL van de paters SCJ 1923-1970, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 1988, p. 57-86.

4 Nijenhuis a.w., p. 138-157.

het hoofd van het Sint-Franciscus Liefdewerk een priester moest staan. Voor zijn plaats in het katholiek jeugdwerk was het echter typerend dat het Sint-Franciscus Liefdewerk werd geleid door een reguliere geestelijke, meestal afkomstig uit de Congregatie van het Heilig Hart (SCJ), een orde die vooral actief was in het opleiden en uitzenden van missionarissen. Het Sint-Franciscus Liefdewerk werd blijkbaar beschouwd als een 'inwendige missie'.

De activiteiten die binnen het Sint-Franciscus Liefdewerk werden georganiseerd leken op die van de clubhuizen: tekenen, spelen, figuurzagen en ook gymnastiek en toneel. 's Zomers en op feestdagen werden uitstapjes gemaakt. Het eigen huis van het Liefdewerk was elke avond geopend. De jongens werden uitgenodigd om hun vriendjes mee te nemen; een probaat middel, bleek, om meer bezoekers te werven. 's Zondags werden de deelnemers bij de Heilige Mis verwacht, die in de kapel, waarover vrijwel elk Sint-Franciscus Liefdewerk-huis beschikte, werd opgedragen. Daarna was er meestal een ontbijt (men moest in die tijd vanaf middernacht nuchter zijn om de Heilige Communie te mogen ontvangen) en kon men de rest van de zondag in een ontspannen sfeer doorbrengen. Ook daaraan kunnen we zien op welke groep het Sint-Franciscus Liefdewerk zich richtte: het gezin en de zondagsviering binnen het gezin waren in katholieke kring bijna 'heilig'. Veel geestelijken hadden om die reden grote bezwaren tegen sportbeoefening op de zondagen. Dat het Sint-Franciscus Liefdewerk bewust de jongens de gelegenheid bood om de zondagen buiten het eigen gezin door te brengen, gaf aan hoezeer men de gezinsomstandigheden aldaar veroordeelde.

Verwant aan het Sint-Franciscus Liefdewerk was het Sint-Francisca Romanawerk dat zich vanaf 1914 op meisjes richtte. De activiteiten kwamen grotendeels overeen met die van het Sint-Franciscus Liefdewerk. Huishoudelijke bezigheden en de daarbij behorende leervakken stonden centraal. Het kwam alleen in het bisdom Haarlem voor. Een belangrijk verschil met het Sint-Franciscus Liefdewerk was, dat de leiding over het Sint-Francisca Romanawerk berustte bij de gewone parochiegeestelijkheid. Nijenhuis veronderstelt dat het Sint-Francisca Romanawerk mede daarom nauwelijks van de grond gekomen is, maar beargumenteert dit verder niet.¹

De Sint-Jozefsgezellenverenigingen

Eerder al, in 1868, waren in Bergen op Zoom en Amsterdam de eerste Nederlandse afdelingen van de Sint-Jozefsgezellenvereniging opgericht, naar het voorbeeld van de Duitse *Gesellenvereine* van Adolf Kolping.² De vereniging richtte zich niet, zoals de Vincentianen, op de armen en verpauperden, maar op jonge arbeiders, personen met een opleiding en beroep. Het ging bij deze vereniging niet om charitas, maar om de ontwikkeling en de vorming van de jonge arbeiders. De belangrijkste plaatsen waar de vereniging zich ontplooiden waren dan ook de industriesteden in het westen: Amsterdam (1868), Den Haag (1870), Rotterdam (1877) en Leiden (1887). Ook in Bergen op Zoom (1868), Breda en Nijmegen waren afdelingen gevestigd. De Sint-Jozefsgezellenverenigingen

¹ Nijenhuis a.w., p. 155.

² Over de geschiedenis van de Sint Jozefsgezellenverenigingen in Nederland zie: L. Beijnsens a.w.; F. Thomas, *Praeses Van Nispen en zijn werk*, Amsterdam 1936; Joost Dankers, *Van Adolf Kolpings trouwe zonen. De geschiedenis van de Sint Jozefsgezellenvereniging in Nederland*, doctoraalscriptie geschiedenis RU Utrecht 1983; Jan Peet, *Het uur van de arbeidersjeugd*, Baarn 1987; zie ook hoofdstuk 2.

maakten deel uit van de stroming die rond 1870-1880 het begin van de Nederlandse arbeidersbeweging markeerde. Zij waren geen vakbeweging in de zin van een strijd- en belangenorganisatie, maar welke (en zeker christelijke) arbeidersbeweging in die tijd was dat wel?

De oorsprong van de Sint-Jozefsgzellenvereniging lag in Duitsland, met name in het Rijnland, waar in 1848 de priester Adolf Kolping in Elberfeld de leiding kreeg over de al bestaande broederschap van jongelieden uit de handwerkstand en omdoopte tot Gesellenverein. Kolpings naam is onverbrekkelijk verbonden met de ook wel Kolpingvereniging genoemde organisatie en de herinnering aan hem leeft nog voort in een aantal nog bestaande Kolpinghuizen, onder andere te Nijmegen. Het karakter van de Gesellenverein werd sterk bepaald door de in Duitsland heersende traditie dat ambachtsleerlingen, alvorens zich zelfstandig te vestigen, enige tijd door het land trokken om zich bij verschillende bazen te bekwamen. De gezellenvereniging en het gezellenhuis beoogden deze jongens, ver van hun familie, een thuis te bieden. De priester verving in de vereniging als het ware de vader en nam diens opvoedende en begeleidende taak over. De gezellenhuizen boden onderdak en ontspanning aan de reizigers in een voor hen vreemde omgeving. Het contact met de geestelijke en met gelijkgestemde leeftijdgenoten moest de jongelieden weerhouden van de gevaren van het leven in de grote stad: geloofsafval en socialisme.

Deze als het ware ambachtelijke sfeer kenmerkte ook het begin van de Nederlandse Gezellenvereniging. Hoewel de oprichting te Bergen op Zoom die in Amsterdam met enkele weken voorafging (einde 1867), is over de laatste meer bekend. Niet ten onrechte, want Amsterdam werd de grootste der Nederlandse afdelingen, ontplooiende de meeste activiteiten en gold als de *primus inter pares*. De praeses van Amsterdam was tevens Centraal Praeses voor geheel Nederland. Het initiatief tot oprichting ging te Amsterdam uit van twee notabelen, mr. J. van der Biesen en de architect J.H. Schmitz, die begin januari 1868 enkele handwerksgezellen op een bovenkamer verzamelden en met hen een godsdienstig vraagstuk bespraken. Het aantal aanwezigen nam spoedig toe. Er werd uitgeweken naar een grotere ruimte en op verzoek van de initiatiefnemers benoemde de Amsterdamse deken H. van Luenen zijn kapelaan H. van Nispen tot Sevenaer (1836-1897) tot vice-praeses van de vereniging. De deken zelf was praeses, maar bemoeide zich niet actief met het werk. De eerste jaren deed Van Nispen zijn werk voor de Gezellen naast zijn normale taak. Na de aanheensluiting van de Nederlandse gezellenverenigingen tot het Centraal Verbond van Sint-Jozefsgzellenverenigingen in Nederland in 1873 werd hij naast praeses van Amsterdam ook Centraal Praeses en vrijgesteld van de gewone zielzorg. Hij betrok een woning in het gebouwencomplex van de Amsterdamse gezellen en leefde volledig mee met 'zijn' jonge arbeiders tot zijn dood.¹

Het doel van de Sint-Jozefsgzellenverenigingen was het handhaven en zo nodig herstellen van de katholieke godsdienst in het arbeidsmilieu. Daarbij richtte men zich vooral op de jonge ambachtslieden en arbeiders in de grote steden, waar liberale en socialistische opvattingen vrij spel hadden. Het ging daarbij om meer dan catechese: de gezellenverenigingen probeerden een katholieke ordening van de arbeidsverhoudingen

1 Over Van Nispen zie naast de in de vorige noot genoemde literatuur ook Anton van Duinkerken, *Nederlandsche vromen van den nieuwen tijd*, Hilversum 1941, p. 130-180

te realiseren. Patroons waren vanaf de oprichting bij het werk betrokken en in cursussen en besprekingen werd de katholieke sociale leer aan de orde gesteld. Voor de leden probeerde men zoveel mogelijk een tehuis te bieden dat de gezinsverhoudingen nabij stond. Weliswaar kwam in Nederland het verschijnsel van de rondtrekkende ambachtsleerlingen minder voor dan in Duitsland, maar de gezellenvereniging werd ook hier gezien als alternatief voor vaak mindere woonomstandigheden en als tegenwicht jegens de moeilijkheden in het gezin om opgroeiende en verdienende jongens nog onder toezicht te houden. Die familiale opzet kwam ook duidelijk tot uitdrukking in Thomas' hagiografie van Van Nispen:

'Men voelt zich als leden van het eene groote gezin, broeders onder elkander, één in onverholen genegenheid voor den priestervader, die trouw met hen was op zijn post'.¹

Centraal in het gezellenwerk stond daarom het gezellenhuis, dat avond aan avond open was voor de leden, waar cursussen werden gegeven en ontspanning kon worden gevonden. Er waren logeervertrekken en er konden soms kamers worden gehuurd. Veel aandacht werd in de gezellenvereniging geschonken aan de ontplooiingsmogelijkheden van de jonge arbeider. Dat bleek niet alleen uit de cursussen die gegeven werden, maar kwam ook naar voren in de sfeer die in de vereniging heerste. In de vergaderingen kwamen jongens zelf aan het woord door inleidingen en discussie. De leden werden via een Raad van Commissarissen bij het bestuur betrokken waardoor een zekere mate van kadervorming plaatsvond.

De Sint-Jozefsgzellenverenigingen kunnen aldus als een sociaal-opvoedende organisatie worden gekarakteriseerd, een organisatie die de sociale belangen van haar leden wilde behartigen en tegelijkertijd opvoeding beoogde. Opvoeding, niet alleen gericht op het leren van een vak, maar op de vorming van een goed katholieke arbeider. Hoezeer de verenigingen zich dit ter harte namen bleek uit de gewoonte dat leden het meisje van hun keuze kwamen voorstellen aan de praeses alvorens zich met haar te verloven, een probaat middel om gemengde verkeren en huwelijk tegen te gaan.

Tot in het begin van de twintigste eeuw konden de Sint-Jozefsgzellenverenigingen hun karakter handhaven. Maar na 1900 was de ambachtsleerling ver in de minderheid bij de fabrieksarbeider en dientengevolge kon het door de verenigingen nagestreefde samengaan van patroon en gezin in één organisatie niet worden gehandhaafd. Wel bleef de vereniging vasthouden aan het model van de gezinsstructuur, waarin de priester als een vader zijn gezag uitoefende. Deze opvatting van arbeidersorganisatie werd buiten het bisdom Haarlem niet gedeeld, reden waarom de vereniging zich daar na 1920 niet meer kon uitbreiden. Na de Tweede Wereldoorlog ging de vereniging met de in de overige diocesen werkzame Jonge Werkman op in de Katholieke Arbeiders Jongerenbeweging

1 Thomas a w, p. 96.

De Jonge Werkman werd in 1916 in Limburg gesticht door de Aalmoezenier van de Arbeid, H. Poels. Geheel in het verlengde van zijn opvattingen over arbeidersorganisatie meende Poels dat het de plicht van de standsorganisatie was om de arbeidende jeugd zo snel mogelijk bij het werk van de werkliedenbonden te betrekken. Jonge arbeiders hadden, aldus Poels, eigen noden en verlangens, hadden ook een eigen standsbewustzijn, en wilden niet louter met andere jeugdigen beschermd worden in de patronaten als in een soort van bewaarschool. De Jonge Werkman verenigde daarom godsdienstige vorming met vakscholing, maatschappijleer, ontspanning en het aankweken van 'standsfielheid'. De vereniging beoogde een voorvorming te geven op de arbeidersorganisatie der volwassenen.¹

Poels' organisatie kreeg in het bisdom Roermond snel voet aan de grond, zij het, in tegenstelling tot de oorspronkelijke opzet, vooral voor de jeugd vanaf 18 jaar. In 1920 waren er reeds 24 afdelingen met 1325 leden. In het aartsbisdom werd de Jonge Werkman in 1921 gestart als een onderafdeling van het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond (RKWV), ook daar voor jeugdigen boven 18 jaar. Binnen het jaar waren er 17 afdelingen met zo'n 600 leden. In de bisdommen Den Bosch en Breda bleef men lange tijd de voorkeur geven aan een niet-standsgewijze organisatie van de arbeidersjeugd in de patronaten of in de ook sterk onder invloed van de geestelijkheid staande Katholieke Jeugdvereniging (KJV). Weliswaar was er in het Bossche bisdom reeds in 1917 sprake van enkele Jonge Werkman afdelingen, onder andere in de industriesteden Tilburg en Helmond, maar deze waren vooral bedoeld voor de zogenaamde verwaarloosde jeugd die niet in de patronaten thuishoorde. Het RKWV had er dan ook weinig bemoeienis mee. Pas in 1927 werd, door toedoen van de Utrechtse vrijgestelde van het Werkliedenverbond, Jos Veldman, een 'echte' Jonge Werkman in het bisdom Den Bosch opgericht. In 1930 volgde de aaneensluiting van de drie bestaande diocesane bonden in een landelijke federatie, waar zich in 1932 de pas opgerichte bond in het bisdom Breda bij aansloot. Op dat moment telde de Jonge Werkman ruim 5000 leden, verspreid over alle grotere steden in de vier bisdommen. In het bisdom Haarlem had de Jonge Werkman geen toegang.

Het doel van de Jonge Werkman was de vorming van de jonge arbeiders tot goed katholieke arbeiders en vaders van het huisgezin die een voorbeeld waren voor hun omgeving. De Jonge Werkman combineerde daarom jeugdvorming met standsorganisatie. In de eerste jaren gebeurde dat op vrij traditionele wijze door middel van vergaderingen, voordrachten en cursussen, zoals ook bij de arbeidersorganisatie voor volwassenen. Deze cursussen lagen op het terrein van vakscholing en katholieke maatschappijleer en uiteraard de katholieke geloofsleer. Vanaf ongeveer 1930 werd de vormgeving van de Jonge Werkman sterk geënt op het voorbeeld van de Belgische arbeidersjeugdvereniging, de Kristene Arbeidersjeugd (KAJ). Deze was in 1924 opgericht als onderafdeling van de christelijke arbeidersbeweging, het ACWV. Onder leiding van haar proost, Jozef Cardijn, ontwikkelde de KAJ een eigen methode, gebaseerd op zelfwerkzaamheid en de eigen verantwoordelijkheid van jonge arbeiders onder elkaar. De KAJ werkte in

¹ Peet a w., de cijfers zijn ontleend aan het *Jaarboek van het RK Onderwijs en de Opvoeding in Nederland en zijne Kolonien* (voortaan aangehaald als *Jaarboek*) 1922, p. 694

de vorm van studieclubs, waarin de jonge arbeiders zelf hun werk- en leefomstandigheden onderzochten, bespraken en toetsten aan de beginselen van het evangelic. De KAJ-leden vormden zich aldus tot een kern die door het voorbeeld en door gesprekken een heilzame invloed op de omgeving moest uitoefenen. Pedagogische aspecten kregen in de KAJ geleidelijk aan de boventoon boven sociale. Ook anderszins was die ontwikkeling merkbaar: de KAJ ging uniformen dragen en zij schiep een eigen cultuur met manifestaties, liederen en toncel.¹ De Vlaamse KAJ was daarom te karakteriseren als een jeugdbeweging, waarin aan een aantal psychologische behoeften van jeugdigen tegemoet werd gekomen.

De Nederlandse Jonge Werkman werd door dit Belgische voorbeeld sterk geïnspireerd. De ironie wil, dat Cardijn op zijn beurt zich sterk verwant voelde met Poels' opvattingen over arbeidersjeugdorganisatie; opvattingen die in Nederland maar moeizaam voet aan de grond hadden kunnen krijgen. De leiding van de Jonge Werkman lag in de jaren dertig dan ook meer in handen van geestelijken en leken uit de bisdommen Utrecht en Den Bosch, onder wie naast de al genoemde Jos Veldman, rector I.H. van den Berg en kaplaan G.P.M. Bannenberg, dan van Limburgers. Zij gaven het werk voor de jonge arbeiders vooral een cultureel cachet met veel aandacht voor toneel, zang en dans. Dit geschiedde onder leiding van mensen als Jop Pollmann, Theo van der Steen en Jan Berends.² Hun namen zullen wij nog tegenkomen in het werk voor de jongere jeugd.

Ik ben bij deze organisaties voor de arbeidersjeugd wat langer stil blijven staan omdat deze in het geheel van het katholieke jeugdwerk een belangrijke plaats innamen, zowel kwantitatief als kwalitatief. Het katholieke jeugdwerk richtte zich primair op die groepen, die men het meest bedreigd achtte door geloofsafval en zedenverwilderung. In de perceptie van veel geestelijken en andere leidende figuren uit de katholieke wereld waren dat in de eerste plaats de arbeiders en de arbeiderskinderen. Daarbij speelde eveneens een rol dat men meende dat de jeugdige arbeiders onvoldoende geschoold en gevormd waren om zich zelfstandig te weer te stellen tegen de gevaren 'die hen bedreigden'. We hebben gezien dat mensen als Poels zich tegen deze denigrerende visie op de arbeidersjeugd verzetten en hen juist wilden organiseren met een beroep op de 'standsfierheid'. In hun visie zou ook de arbeidersjeugd ruimte moeten hebben voor zelfwerkzaamheid en enige mate van zelfbestuur. Zij kregen echter weinig steun; het merendeel van de geestelijkheid stond op het standpunt dat de arbeidersjeugd sterke leiding en toezicht behoefde en het jeugdwerk voor deze categorie had dan ook lange tijd een paternalistisch karakter. Dat gold zeker voor de jongere jongens tot ongeveer 18 jaar.

Boeren en burgers

Een dergelijke bezorgdheid kwam veel minder tot uiting in het jeugdwerk voor de jeugd uit de overige standen. Met de arbeidersjeugdorganisaties vergelijkbare verenigingen bestonden voor jonge boeren en boerinnen, voor de jonge middenstanders en voor

1 Dendooven a.w.; Peet a.w., p. 40-45.

2 Vgl. de themanummers van *Dux*, gewijd aan de Jonge Werkman in jrg. 6(1932-1933) en 10(1937-1938).

jonge werkgevers. Ook deze verenigingen waren nauw gelieerd aan de desbetreffende standsorganisatie der volwassenen. Ik ga er verder niet op in, evenmin als op de katholieke studentencorpora, die een geheel eigen plaats innamen in het katholieke jeugdwerk en daar organisatorisch ook vrijwel los van stonden.¹

Wel wil ik nog kort twee organisaties bespreken die zich, evenals patronaat en verkenner, richtten op de jeugd tot 18 jaar, maar die in het vervolg van deze studie verder niet besproken worden: de Burgerjongelingsverenigingen en de Jong-studentenverenigingen. De eerstgenoemde waren voornamelijk aanwezig in het aartsbisdom Utrecht, de laatste in Limburg. Hun ledenaantallen waren gering: de gezamenlijke Burgerjongelingsverenigingen telden in 1921 10 afdelingen met 500 leden, de Jong-studentenverenigingen 8 met bijna 700 leden.² De Jong-studentenverenigingen kunnen nauwelijks een jeugdvereniging genoemd worden. De afdelingen bestonden feitelijk alleen in de vakantieperiodes, wanneer de kostschoolleerlingen ('studenten') thuis waren. De verenigingen functioneerden dan als een gezelligheidsvereniging met naast ontspanningsactiviteiten ook nog wat aandacht voor de godsdienstige en sociale vorming in de vorm van causerieën en dispuutsbijeenkomsten.

De 'Bond van RK Burgerjongelingsverenigingen in het Aartsbisdom' bestond vanaf 1915 en richtte zich volgens haar doelstelling op de algemene ontwikkeling der leden door het geven van cursussen en voorlezingen, zowel door ('veelal gegradueerde') ouderen als door de leden zelf. Ook gebeurde het wel dat een afdeling een bibliotheek of leesportefeuille onderhield. Ter ontspanning werden uitstapjes gemaakt, feestavonden en voorstellingen georganiseerd en was aan sommige afdelingen een gymnastiekclub verbonden. De leden waren statutair afkomstig uit 'den zog. burgerstand of krachtens opleiding of werkkring daarvoor bestemd'. De afdelingen waren dan ook gevestigd in de meeste steden van het aartsbisdom, zoals Amersfoort, Utrecht, Groningen, Deventer en Zwolle. Men richtte zich nadrukkelijk op geschoolde, gestudeerde jongens, die men ook een aandeel in de organisatie en het bestuur toevertrouwde. De altijd aanwezige geestelijke droeg dan ook niet de titel van directeur of leider, maar moderator.³

Organisaties voor meisjes

Specifieke organisaties voor de vrouwelijke arbeidersjeugd waren er in de periode tot 1940 nauwelijks. Alleen het bisdom Roermond kende korte tijd een dergelijke vereniging, de in 1931 door onder meer Poels opgerichte Katholieke Arbeidersjeugdorganisatie voor Vrouwen (KAJV).⁴ In navolging van de Jonge Werkman werden de besturen gekozen door en vanuit de leden en bijgestaan door een of meer jeugdleidsters en een geestelijke. In 1934 zorgde het aantreden van een nieuwe bisschop, G. Lemmens, voor een koerswijziging. De KAJV moest zich onder de leiding van de Katholieke

1 Gegevens over de genoemde organisaties treft men aan in de reeds genoemde overzichtswerken van De Groot en Peters; ook in de diverse gedenkboeken van de standsorganisaties der volwassenen wordt stevast een hoofdstukje gewijd aan de jeugdorganisatie; over de studentenverenigingen zie ook J. Janssen en P. Voestermans, *De vergruisde universiteit. Een cultuurpsychologisch onderzoek naar voorbije en actuele ontwikkelingen in de Nijmeegse studentenwereld*. Meppel 1978.

2 *Jaarboek* 1922, p. 694.

3 Statuten van de Burgerjongelingsvereniging, afgedrukt in: *Verzameling van rapporten*, Den Haag 1919, p. 190-203.

4 Peet a.w., p. 54-55.

Jeugdvereniging, naar Bredaas model, stellen, waarmee aan deze zelfstandige standsjeugd-organisatie voor meisjes een einde kwam.

De jonge arbeidsters waren dus aangewezen op algemene verenigingen die onder de leiding stonden van de geestelijkheid of van de RK Vrouwenbond en die vooral gericht waren op het opvullen van de (vermeende) tekorten in de opvoeding van het meisje tot toekomstige moeder van het huisgezin. Die taak werd al vanaf 1910 vervuld door de meisjespatronaten. Deze waren soortgelijk van doelstelling en opzet als de jongenspatronaten, maar bereikten nooit een vergelijkbare omvang. In 1921 telden de meisjespatronaten zo'n 150 afdelingen met ongeveer 8000 leden; (ter vergelijking: de jongenspatronaten hadden toen een ledental van 25000, verspreid over 436 afdelingen).¹ Het merendeel van de afdelingen was gevestigd in de bisdommen Haarlem (55) en Utrecht (44).

In de bisdommen Breda en Den Bosch werd in de jaren twintig een alternatief geformuleerd voor het meisjespatronaat in de vorm van de beweging van de Eucharistische Kruistocht (EK) die onder de leiding stond van de Bredase priester F. Frencken.² Deze van oorsprong sterk godsdienstige beweging, gericht op apostolaat, verrichtte sociale arbeid onder 'fabrieksmeisjes' in de vorm van een soort clubhuiswerk. Met steun van werkgevers werden vooral in de stad Breda, maar ook in andere plaatsen van dit bisdom, 'EK-huizen' ingericht. De meisjes brachten er hun schafttijd door en 's avonds werden er cursussen gegeven. Het doel van het werk bestond in pogingen om via godsdienstige, sociale, maar vooral ook huishoudelijke vorming het christelijk gezin te herstellen. Alles stond dan ook in het teken daarvan: de clubhuizen moesten een huiskamer zijn, waarin de meisjes en hun leidsters één familie vormden rond de tafel en rond het Mariabeeld. In 1927 richtte Frencken de Katholieke Jeugdvereniging (KJV) op die zich ontwikkelde tot een meer algemene vorm van jeugdzorg onder de leiding van de geestelijkheid en de speciaal voor het EK-werk opgerichte orde van de Catechisten van den Eucharistischen Kruistocht. In het bisdom Breda kreeg de KJV het alleenrecht op de organisatie van meisjes, ook van andere standen. In de bisdommen Den Bosch en Utrecht kon deze organisatie zich eveneens vestigen, nadat het RKWV er mee akkoord was gegaan dat de KJV het werk voor de vrouwelijke arbeidersjeugd zou gaan behartigen. In 1934 werd de KJV ook in het Roermondse binnengehaald.

EK en KJV kregen in het bisdom Haarlem geen voet aan de grond. Daar was alle vrouwelijk jeugdwerk geconcentreerd in de Graalbeweging, een schepping van de jezuïet J. van Ginneken en sterk gesteund door bisschop Aengenent.³ De Graal was misschien wel de meest fascinerende onder alle katholieke jeugdbewegingen. Vooral in de eerste helft van de jaren dertig trok De Graal de aandacht door haar massaspelen, waarvan het thema (vaak mystieke of Middeleeuwse verhalen) de gedragen, soms gezwollen tekst, de effectvolle muziek en de dramatische vormgeving gemengde

1 *Jaarboek 1922*, p. 694; zie over de meisjespatronaten ook: Lunenburg a.w., p. 71-77 en P.P. Jansen e.a., *Van beschermelingen tot actief deelnemende jongeren*, Utrecht/Groningen 1989.

2 P. Selten, *De Eucharistische Kruistocht voor fabrieksmeisjes te Breda, 1924-1928*, in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatiecentrum* 1975, p. 24-38; F. Glorius, *F.B.J. Frencken en de Katholieke Jeugdvereniging 1927-1940*, Tilburg 1979; Nijenhuis a.w., p. 103-112.

3 Hilde van Oostrom, *De Graal*, Bijlage *Vrij Nederland* 28 augustus 1982; B. Voets, *Volg het toevertrouwde spoor*, Haarlem 1981.

gevoelens van diepe geloofsovertuiging en aan hysterie grenzend exaltisme achterlieten. De Graal wilde de meisjes onttrekken aan de gevaren die hen bedreigden en hen omvormen tot 'vrije katholieke vrouwen'. Zij organiseerde clubs, cursussen etc, waarin vooral een verheven ideaalbeeld van de vrouw en het moederschap werd gecultiveerd en werd getracht een idee van cultuur en schoonheid over te dragen. Wellicht mede daarom trok de beweging toch weinig arbeidersmeisjes.¹ De Graal ontmoette veel kritiek, ook van de parochiegeestelijkheid in het bisdom. Aengencnt plaatste de beweging daarom onder zijn persoonlijke gezag en droeg de leiding ervan op aan de Vrouwen van Nazareth, een door Van Ginneken gestichte lekenorde. In 1936, na het overlijden van Aengencnt, besloot de nieuw-benoemde bisschop, J. Huibers, voormalig pastoor-deken van Hoorn, De Graal te reorganiseren. De beweging kwam nu onder de leiding van de parochiegeestelijkheid, de Vrouwen van Nazareth werden van hun taak ontheven en enkele van de meest exuberante uitingen van het Graalleven werden teruggedraaid.

In geen der bisdommen (met uitzondering van een korte periode in Roermond) bestond dus een aparte, specifieke organisatie voor de vrouwelijke arbeidersjeugd, in nauwe relatie met de werkliedenorganisatie. De lotgevallen van De Graal en de KAJV lieten tevens zien hoe afhankelijk de vorm en inrichting van het jeugdwerk waren van de persoon en de opvattingen van de bisschop.

Jeugdverenigingen met speciaal doel

Naast de genoemde jeugdverenigingen 'met algemeen doel' kende katholiek Nederland in de periode 1900-1940 een groot aantal jeugdverenigingen 'met speciaal (of beperkt) doel'. Het verschil met voornoemde organisaties was, dat de laatstgenoemde verenigingen zich niet met de algehele vorming van jeugdigen bezig wilden houden, maar met een onderdeel daarvan. Dat kon zijn de godsdienstige vorming, zoals in de godsdienstige congregaties: de Maria-congregatie, de Aartsbroederschap van de Heilige Familie en de Jeugd Derde Orde van de Franciscanen of van de Minderbroeders-Capucijnen. Alle drie richtten zich specifiek op de verbreiding van de godsdienstkennis onder de jeugd (en ook de volwassenen) en de bevordering van een goed godsdienstig leven. Dat gebeurde merendeels door wekelijkse bijeenkomsten, vaak 's zondags na de Hoogmis, waar onder de leiding van pastoor of kapelaan een aantal catechismusvragen werden gememoriseerd. Regelmatig ging men gezamenlijk te biecht en ter communie en waren er godsdienstige oefeningen. Het bijwonen van de congregatie gold veelal als een kerkelijke verplichting, net zoals de zondagse kerkgang. Via de kansel en het huisbezoek werden de ouders aangespoord om hun kinderen na het verlaten van de lagere school naar de congregatie te sturen. Het aantal opgegeven 'leden' lag daarom hoog: circa 60.000 in 1921.² Van een echte organisatie of vereniging was geen sprake.

Een tweede, belangrijke, categorie jeugdverenigingen met speciaal doel waren de sportverenigingen. Ook zij waren, evenmin als de godsdienstige congregaties, specifieke jeugdverenigingen, maar telden onder hun leden toch vooral jeugdigen. Er was de geestelijkheid daarom veel aan gelegen om de sportorganisaties binnen de wereld van het jeugdwerk te houden. Vertegenwoordigers van de belangrijkste organisaties, de

¹ Peet a w, p 55

² Jaarboek 1922, p 694

voetbal-en de gymnastiekbonden, hadden zitting in de diocesane en de interdiocesane jeugdcommissies; de ledentallen en de belangrijkste vermeldenswaardigheden waren opgenomen in de *Jaarboeken* van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding. En het ging om forse aantallen: in 1921 waren ongeveer 10.000 jongens lid van de RK Voetbalorganisatie en 4000 jongens van de RK Gymnastiekverenigingen.¹

Dat de katholieke sportverenigingen tot het geheel van het katholieke jeugdwerk werden gerekend, wil niet zeggen dat deze verenigingen daar onverdeeld gelukkig mee waren. In kringen van het jeugdwerk, vooral onder geestelijken, werd tamelijk negatief over sportbeoefening door jeugdigen gedacht. Men zag deze in het algemeen meer als een noodzakelijk kwaad, bedoeld om de jongens uit de neutrale organisaties weg te houden, dan als een zinvolle vrijetijdsbesteding en een goed middel tot lichamelijke en sociale vorming. En als sport dan toch moest, dan gaven velen de voorkeur aan sportbeoefening binnen het verband van de algemene jeugdvereniging boven de specifieke sportvereniging, waar de algemene aspecten van de godsdienstige en zedelijke vorming onvoldoende tot hun recht konden komen. Op deze discussie kom ik in het volgende hoofdstuk terug.

In de reeks jeugdorganisaties met speciaal doel vallen er verder nog twee op: de Sobrietas-jeugdbond en de Vereniging 'Voor Eer en Deugd'. Het doel van de Sobrietas-jeugdbeweging, een onderafdeling van de gelijknamige organisatie voor volwassenen, was het bevorderen van de geheelonthouding. De beweging, in 1895 door Alphons Ariens opgericht, bracht vanaf het begin jeugdigen in aparte afdelingen bijeen. In 1921 telde de bond circa 20000 leden, jongens en meisjes, verdeeld over ongeveer 200 afdelingen. Het leeuwendeel daarvan, bijna de helft, bevond zich in het aartsbisdom, met name in Twente en de Achterhoek, waar Ariens actief was geweest.² Van de leden werd volledige geheelonthouding geëist. Verder trachtte men de jongens en meisjes door instructies over de gevolgen van alcoholmisbruik te wapenen in de strijd. Tussendoor werden liederen gezongen en stukjes opgevoerd. In enkele plaatsen, waar geen andere jeugdvereniging bestond, kon Sobrietas de taken daarvan waarnemen. Het was dan een vereniging met een bredere strekking dan louter de geheelonthouding. Elders functioneerde de Sobrietas-jeugdbond als een onderafdeling van de patronaten.

In het bisdom Roermond was een andere organisatie actief, de Vereniging 'Voor Eer en Deugd'. Bij deze vereniging, in 1904 door een aantal geestelijken van 'Rolduc' opgericht, kunnen we nauwelijks van een jeugdvereniging spreken, ook al werd zij in de statistieken van het jeugdwerk opgenomen en was zij vertegenwoordigd in bijvoorbeeld de diocesane jeugdcommissie. 'Voor Eer en Deugd' beoogde jeugdigen te sterken in de deugd van kuisheid, een doel dat vooral werd nagestreefd in de vorm van het uitgeven van brochures, het houden van lezingen en preken en het geven van voorlichting aan ouders, onderwijzers en jeugdwerkers. Mikpunt van 'Voor Eer en Deugd' waren vooral het dansen, de bioscoop, veel van de kleding van meisjes en vrouwen, die als te lichtzinnig en zedenbedervend werd beschouwd, en het neo-malthusianisme. Er was wel een

1 *Jaarboek* 1922, p. 694, zie over de geschiedenis van de katholieke sportbonden in Nederland ook M. Derks en M. Budel, *Sportief en katholiek. Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw* Nijmegen 1990.

2 *Jaarboek* 1921, 694, over de Sobrietas-jeugdbond zie C.J.J. Terwisscha van Scheltinga pr., *De Sobrietas-Jeugdbond*, in B.H. de Groot (red.), *RK Jeugdbeweging in Nederland*, deel II, Tilburg 1933.

ledenadministratie, maar het lijkt erop dat het hier vooral ging om een verzendlijst van brochures, tijdschriften en dergelijke.¹

De leiding van het jeugdwerk

In hun jeugdwerk trachtten de Nederlandse katholieken aldus de gehele jeugd te organiseren en alle domeinen van opvoeding en vorming te beheersen. Voor elke jeugdige en jongere en voor elke belangstellingssfeer was wel een gepaste organisatie aanwezig. Het doel hiervan was duidelijk: de katholieke jeugd moest in de pedagogische sfeer van de kerk worden opgevangen. Alle jeugdwerk stond daarom onder toezicht van de geestelijkheid. Dit werd bevestigd in de *Grondslag voor jeugdorganisatie*, door het episcopaat in 1918 uitgevaardigd, waarvan het eerste artikel bepaalde dat alle jeugdzorg zielzorg was en derhalve onder de leiding stond van de kerk. De aard en de mate van dat toezicht verschilden echter. Het werk voor de jeugd tot 18 jaar stond direct onder leiding van een (parochie)geestelijke, terwijl deze in het werk voor de oudere jeugd meer als geestelijk adviseur optrad. Ook hebben we kunnen constateren dat bij het werk voor de volksjeugd de geestelijke leiding nadrukkelijker aanwezig was dan bij het werk voor de jeugd uit de burgerij. Voor alle organisaties van het katholieke jeugdwerk gold echter dat zij deel uitmaakten van de normale zielzorg en daarom ressorteerden onder de bestuurlijke organen van de kerk. De inrichting van het jeugdwerk volgde dan ook de hiërarchische structuur van de kerk met een strakke opbouw en een uitgebreid stelsel van regelgeving, waarin bijna niets aan het toeval werd overgelaten. Het geheel van het katholieke jeugdwerk omvatte dan ook niet alleen de verschillende jeugdverenigingen, maar ook nog talloze besturen, commissies en andere overkoepelende en adviserende organen. In de nu volgende subparagrafen wil ik de belangrijkste van deze instellingen schetsen en daarbij ingaan op enkele debatten en besluiten over hun onderlinge taakafbakening. Het ging daarbij op het eerste gezicht vaak om niet meer dan procedurele competentiekwesties, maar er achter lagen niet zelden fundamentele meningsverschillen over de aard en de inrichting van het jeugdwerk.

De leidinggevende organen

Analoog aan de kerkelijke hiërarchie, waarin elke bisschop autonoom was in zijn eigen bisdom, was ook het jeugdwerk in principe diocesaan georganiseerd. In 1918 en 1919 werden als uitvloeisel van de *Grondslag voor jeugdorganisatie* in alle bisdommen Diocesane Jeugdcommissies ingesteld die namens de bisschop leiding gaven aan het jeugdwerk.² De leden van de commissie werden door de bisschop benoemd op voordracht van de besturen van de diverse jeugdwerkorganisaties. De voorzitter was steeds een priester; geestelijken hadden in de regel de meerderheid. Eveneens in 1919 werd de Interdiocesane jeugdcommissie (IJC) ingesteld, samengesteld uit twee afgevaardigden van elke diocesane

1 Vgl. de bijdrage van J. Bemelmans ('Voor Eer en Deugd') in B.H. de Groot, *RK Jeugdbeweging in Nederland*, deel II, Tilburg 1933.

2 Zie voor de instellingsbesluiten van de Diocesane jeugdcommissies. Den Bosch *Collectio Epistolarum Pastoralium* deel VI, p. 293-300, Utrecht *Jaarboek* 1922, p. 162-166, Roermond *Het Patronaat* 15(1919), p. 26-29.

jeugdcommissie.¹ Eerste voorzitter werd de Amsterdamse pastoor J.G. Jansen. Hij werd in 1928 opgevolgd door B.H. de Groot, die tevens voorzitter van het Centraal Comité van de patronaten was.² De taak van de IJC werd in de statuten omschreven als 'leiding en voorlichting geven aan de katholieke jeugdorganisaties in Nederland'. Toch had de Interdiocesane jeugdcommissie, in tegenstelling tot de diocesane jeugdcommissies, geen leidinggevende bevoegdheden. Zij coördineerde de verschillende diocesane activiteiten, gaf advies, zowel aan het episcopaat als aan de afzonderlijke jeugdverenigingen en vertegenwoordigde het katholieke jeugdwerk naar buiten. De voorzitter van de IJC had tevens zitting in de Centrale Jeugdraad. Ook organiseerde de IJC het katholiek jeugdcongres van 1922 en was het vanaf 1927 betrokken (vanaf 1934 als uitgever) bij de uitgave van het blad voor katholieke jeugdleiders *Dux*. In later jaren werden naar het model van de diocesane commissies ook nog gewestelijke en (in grotere plaatsen) plaatselijke jeugdcommissies ingesteld. Hun taak beperkte zich tot het coördineren van de regionale en lokale activiteiten.

Naast deze overkoepelende structuur op diocesaan en interdiocesaan niveau kenden de afzonderlijke verenigingen hun eigen bestuurlijke organen. Ook deze waren overeenkomstig de kerkelijke bestuursstructuur ingericht met zelfstandige diocesane bonden en interdiocesane verbonden of federaties. Slechts de katholieke verkenner maakte hierop vanaf 1930 een uitzondering. Zij waren centraal georganiseerd. Wel was het zo dat met name in de grotere organisaties, zoals de patronaten, de Jonge Werkman en ook de sportverenigingen, het interdiocesane contact geleidelijk aan een steeds belangrijker rol ging spelen. De diocesane bonden volgden daar in de regel de op interdiocesane vergaderingen afgesproken besluiten of delegeerden bevoegdheden naar het interdiocesane bestuur. Het werd voor de afzonderlijke diocesane bonden dan ook steeds moeilijker af te wijken van interdiocesaan afgesproken beleid.

Een belangrijke factor achter deze centraliserende tendens vormden de ontwikkelingen in de aanpak en de methodiek van het jeugdwerk. Deze gingen steeds meer in de richting van jeugdbeweging met uniformen en ander uiterlijk vertoon, kampen, buitenverblijven, etc. De organisatie en het beheer hiervan en ook het feit dat er meer lekenleiders kwamen die opleiding en training behoeften, dwongen interdiocesane samenwerking en uniformiteit af. Desondanks bleef de regel dat elk diocesis autonoom was en derhalve op geheel eigen wijze vorm gaf aan het jeugdwerk in het eigen bisdom. Op kleine schaal bleek dat in bijvoorbeeld de verschillende leeftijdsgrenzen, die in de bisdommen werden gehanteerd voor de toelating tot de organisaties voor jongeren. Op grotere schaal kwam deze diocesane autonomie het sterkst naar voren in het bisdom

1 Directe aanleiding daartoe was een verzoek van baron A I M J van Wijnbergen, voorzitter van de naar hem genoemde Staatscommissie en van de Centrale Jeugdraad, om met het oog op de toekomstige verdeling van rijkssubsidie aan het jeugdwerk, een van de taken van deze commissie, een overkoepelende instelling op te richten voor het katholieke jeugdwerk, vgl. stukken m.b.t. de oprichting van de IJC in Archief Aartsbisdom Utrecht (AAU) Jeugdwerk I, 1. De statuten zijn ook in de verschillende bladen afgedrukt, bijv. *Het Patronaat* 16(1920), p. 82-84.

2 B H de Groot (1887-1956) werd in 1909 tot priester gewijd en was onder meer kapelaan te Arnhem. Van 1928 tot 1936 was hij rector van het RK Jongensgesticht te Amersfoort, van 1936 tot aan zijn overlijden pastoor te Driebergen-Rijsenburg. Hij vervulde een groot aantal leidinggevende functies in het katholieke jeugdwerk: secretaris van de Aartsdiocesane Patronatenbond (1920-1927), voorzitter van het Centraal Comité van de patronaten (1927-1938) en voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie (1928-1936). Van 1921 tot 1930 schreef hij de jaaroverzichten van het katholieke jeugdwerk in de *Jaarboeken van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding*.

Haarlem, dat tot aan de Tweede Wereldoorlog aan een aantal eigensoortige organisaties vasthield, zoals De Graal, de Sint-Jozefsgezellenverenigingen en de Kruisvaart.¹

Naast de eigen bestuurlijke organen van het jeugdwerk was er ook nog het in 1919 opgerichte RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding. Dit Bureau had een kleine staf tot zijn beschikking en stond in de hier beschreven periode onder leiding van de priester dr. Th. Verhoeven. Het bestuur van het Bureau werd gevormd door de vijf bisschoppen, in de praktijk door een door de bisschoppen benoemde Commissie van Beheer onder voorzitterschap van Baron A.I.M.J. van Wijnbergen. Ook de voorzitter van de Interdiocesane jeugdcommissie, J.G. Jansen, was lid van deze commissie. Het bureau, gevestigd in Den Haag, richtte zijn aandacht vrijwel uitsluitend op het onderwijs, met name op de uiteenlopende juridische en administratieve kwesties rond de financiële gelijkstelling die voortvloeiden uit de Lager Onderwijswet van 1920.² Het bureau was een vraagbaak voor leerkrachten, schooldirecties en schoolbesturen en intervenieerde ten behoeve van het katholieke onderwijs bij de diverse instellingen van de burgerlijke overheid. Daarnaast verzamelde en publiceerde het bureau jaarlijks een *Statistiek van het katholieke onderwijs en de opvoeding in Nederland en zijn kolonien*. Hoewel in principe ook het jeugdwerk onder het Bureau ressorteerde, beperkten zijn werkzaamheden op dit terrein zich voornamelijk tot het publiceren van een kort historisch overzicht daarvan in de jaarboeken (de *Spiegel Historiæ*), van 1921 tot 1930 geschreven door B.H. de Groot³, de publikatie van de bisschoppelijke bepalingen en voorschriften ten aanzien van het jeugdwerk en een statistiek en adressenlijst. Verder was het van 1927 tot 1934 de uitgever van *Dux*, het niet aan een afzonderlijke organisatie gebonden blad voor katholieke jeugdleiders. Financieel steunde het bureau op een jaarlijkse bijdrage van de katholieke scholen (30 cent per leerling) en de jeugdorganisaties (10 cent per aangesloten lid).

Deze bijdrage, waar weinig dienstverlening tegenover stond, was de jeugdorganisaties en ook de Interdiocesane jeugdcommissie een doorn in het oog. Zij streefden daarom voortdurend de vestiging van een eigen jeugdsecretariaat na, dat onder meer *Dux* zou moeten uitgeven. Deze ambitie van de Interdiocesane jeugdcommissie om een jeugdsecretariaat te vestigen moest wel botsen met de pretentie van Verhoeven dat dat secretariaat er al was: zijn Centraal Bureau. De zeggenschap over het beheer en de inhoud van *Dux* werd de inzet van dat conflict.

Dux

In 1927 verscheen de eerste aflevering van het maandblad *Dux* ('Tijdschrift voor priesters die zich met opvoeding van de rijpere jeugd bezighouden', zoals de ondertitel

1 In Den Bosch en Utrecht werd de overgang naar de jongerenorganisatie bepaald op 18-jarige leeftijd; in Haarlem op 17 jaar, in het bisdom Roermond mochten de jongens al op 15-jarige leeftijd overgaan naar het Groot-Patronaat of naar De Jonge Werkman. De standsindeling kreeg daar dus een erkende positie.

2 De stichtingsakte omschreef het doel van het bureau als volgt: 'Het op katholieke grondslag bevorderen van de opvoeding en het onderwijs der katholieke jeugd in Nederland en zijne kolonien, door het geven van voorlichting en steun aan alle instellingen, die zich de bevordering daarvan ten doel stellen' (*Jaarboek* 1921, p. 19). Een belangrijke uitgave van het bureau was het 7-delige werk van pater Cassianus Hentzen over de geschiedenis van de financiële gelijkstelling van het bijzonder onderwijs.

3 De *Spiegel Historiæ* werd tot 1930 door B.H. de Groot alleen geschreven, daarna door vertegenwoordigers van de diverse organisaties.

luidde). Het blad was een uitgave van het RK Centraal Bureau dat hiermee de lang gekoesterde wens tot uitgave van een blad voor het jeugdwerk realiseerde. Hoofdredacteur werd de Jezuïet dr. G. Lamers S.J.¹ Hoewel het blad volgens de kop 'tevens orgaan der Interdiocesane jeugdcommissie' was, dit de uitgave ook subsidieerde en de voorzitter daarvan vertegenwoordigd was in de redactieraad, was de invloed van de IJC op de inhoud van *Dux* minimaal. Het beheer van het tijdschrift en ook de zeggenschap over de inhoud bleven in laatste instantie aan het Centraal Bureau, met name aan zijn directeur, Verhoeven, voorbehouden. Deze schrok er ook niet voor terug om buiten de hoofdredacteur om teksten te wijzigen of zelfs helemaal niet af te drukken. De Interdiocesane jeugdcommissie meende echter dat *Dux* zich te onafhankelijk opstelde en te weinig functioneerde als het centrale informatie- en opinieblad voor het katholieke jeugdwerk. Zij eiste daarom meer zeggenschap voor zich op. In eerste instantie werd deze wens niet gehonoreerd. Met ingang van de jaargang 1932-1933 verbrak de Interdiocesane jeugdcommissie daarom alle relaties met *Dux* en zijn uitgever. De subsidie werd ingetrokken en B.H. de Groot, tot dan een geregeld medewerker aan het blad, staakte zijn bijdragen aan *Dux*. In mei 1934 echter hevelde het episcopaat het beheer van het blad over van het RK Centraal Bureau naar de Interdiocesane jeugdcommissie, dit tot grote verrassing van alle betrokkenen. Lamers legde onmiddellijk zijn hoofdredacteurschap neer. De Groot nam zijn taak over. *Dux* werd vanaf dat moment spreekbuis van de interdiocesane jeugdcommissie.²

Onder Lamers' leiding viel *Dux* op door een ongebonden kijk op jeugd en jeugdwerk.³ Hij stelde de kolommen open voor uitgebreide en principiële en kritische beschouwingen van algemeen-pedagogische aard. Veel aandacht gaf *Dux* aan de jeugdorganisaties en jeugdbewegingen in binnen- en buitenland, zowel katholieke als niet-katholieke. De laatste werden uiteraard getoetst aan de eigen beginselen, maar de informatie was in de regel helder en feitelijk. *Dux* koos onmiskenbaar voor vernieuwing van het jeugdwerk. De aanpak van de AJC, VCJC en dergelijke werd positief gewaardeerd. Ook kan worden vastgesteld dat *Dux* een belangrijke bijdrage leverde aan de acceptatie van scouting in katholiek Nederland. Het blad wijdde twee speciale afleveringen aan scouting en beoordeelde deze beweging in het algemeen zeer positief.

Na de redactiewisseling in 1934 veranderde het blad direct merkbaar van karakter. De essays over psychologie, pedagogiek en andere vraagstukken met betrekking tot de jeugd verdwenen. Godsdienstige opvoeding werd nu het belangrijkste thema, met als belangrijkste onderwerp de uitvoerige maandelijkse besprekingen van de programma's

1 G.W.Th. Lamers (1881-1938), van origine leraar Duits, ontwikkelde zich tot een vooraanstaand pedagoog. Hij promoveerde op een proefschrift over Petrus Canisius als opvoeder en was onder meer docent aan de opleidingen van de Jezuïeten in Oudenbosch en Nijmegen. Daarnaast was hij bestuurslid van de RK Montessorivereeniging en redacteur van *Malmbergs Paedagogische Bibliotheek* en redactielid van het *Tijdschrift voor Zielkunde en Opvoedingsleer*. Vgl. Ter Meulen, *Ziel en zaligheid. De receptie van de psychologie en van de psychoanalyse onder de katholieken in Nederland, 1900-1965* Nijmegen 1988 p. 34-40.

2 Over *Dux* en haar betekenis voor het katholieke jeugdwerk publiceerde het tijdschrift *Jeugd en Samenleving* in 1979 een themanummer (jaargang 9, nr. 9, ook afzonderlijk verschenen A.G. Weiler e.a., *Van jeugdzorg tot jeugdemancipatie*, Baarn 1979). De kwestie van het beheer en de redactie wordt besproken in het artikel van Jan Roes, *Dux, 1927-1970. Over herkomst en wording van de moderne katholieke* p. 490-524.

3 Zie hierover mijn bijdrage aan genoemd themanummer, *Van Patronaat tot instuif. Dux en de katholieke jeugdorganisatie* p. 642-665.

van Katholieke Actie (zie hoofdstuk 7). En er kwam meer aandacht voor de praktijk van het jeugdwerk, vooral van de eigen katholieke organisaties.

Het beleid van het episcopaat

In de kwestie van het beheer over *Dux* hadden de bisschoppen het laatste woord. De jeugdvorming en alles daaromheen had vanaf ongeveer 1900 hun grote belangstelling. Talrijke vastenbrieven werden aan de opvoeding van de jeugd en de hen bedreigende gevaren gewijd en de jeugdzorg werd als een van de belangrijkste taken van de zielzorg bestempeld. Pastoors werden opgeroepen de jeugdzorg in hun parochies ter hand te nemen en jeugdverenigingen op te richten of deze te bevorderen. Ook anderszins toonden de bisschoppen hun bezorgdheid, bijvoorbeeld door bepalingen over het tegengaan van kermis- en carnavalsviering en van het dansen en over de zedigheid van de kleding. Ondanks de eerder genoemde verschillen in diocesane beleid, was het toch onmiskenbaar zo dat in de hier beschreven periode de Nederlandse bisschoppen inzake het jeugdwerk in grote mate gezamenlijk optraden en zoveel mogelijk trachtten een gezamenlijke beleidslijn te voeren. Zij kwamen als regel tweemaal per jaar bijeen, omstreeks mei en december, en op hun agenda's stonden herhaaldelijk aangelegenheden die het jeugdwerk betroffen.¹ Voorbeelden van dergelijke gezamenlijke besluiten waren de al meermalen genoemde *Grondslag van jeugdorganisatie* van 1918, de besluiten tot instelling van Interdiocesane en diocesane jeugdcommissies in 1919, de besluiten in 1928 en 1929 om tot oprichting van de katholieke verkenners over te gaan en de invoering van de Katholieke Actie in de jaren dertig. Naast deze halfjaarlijkse vergaderingen hanteerden de bisschoppen bij aangelegenheden, die het eigen diocees te boven gingen, het systeem van rondzendbrieven, waarbij in de regel de aartsbisschop het initiatief nam, het probleem voorlegde en een concept-besluit formuleerde en de overige bisschoppen schriftelijk hun mening aan de zijne en die van de eerder geraadpleegde collega's toevoegden. Uiteindelijk nam dan de aartsbisschop een besluit waarbij hij zich conformeerde aan de meerderheid. Bij onenigheid werd de kwestie meestal geagendeerd voor de halfjaarlijkse bijeenkomst.

De bestudering van een aantal van dergelijke rondzendbrieven toont dat er in de regel geen grote meningsverschillen tussen de bisschoppen bestonden. Die conclusie valt ook uit andere bronnen te rechtvaardigen, zoals de opinies die de afzonderlijke bisschoppen bij diverse gelegenheden, zoals de vastenbrieven, naar voren brachten en de besluiten, die zij ieder afzonderlijk in diocesane aangelegenheden namen. Verschil van mening was er in de regel slechts over details, zoals de preciese organisatiestructuur of de afbakening van leeftijdsgrenzen. Daarbij speelden dan zowel de persoonlijke voorkeuren van de bisschop en diens adviseurs als de tradities van het betreffende bisdom een rol. Het is moeilijk daarop zicht te krijgen. Wel is het duidelijk dat bijvoorbeeld de persoonlijke voorkeur van J.D.J. Aengenent, van 1928 tot 1935 bisschop van Haarlem, voor een meer martiale aanpak van het jeugdwerk voor een belangrijk

¹ Ik heb geen toestemming gekregen om de notulen van deze vergaderingen in te zien. De besluiten werden na afloop gepubliceerd, onder meer (voor wat jeugd- en onderwijszaken aanging) in de *Jaarboeken van het Onderwijs en de Opvoeding*, uitgegeven door het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding.

deel verantwoordelijk kon worden gesteld voor de typische werkwijze van de Kruisvaart en de Graalbeweging. Ook kende Haarlem een meer centrale leiding dan de overige bisdommen. Anderzijds, de bijzondere positie van Haarlem had een langere geschiedenis en kwam ook buiten de kring van het jeugdwerk tot uitdrukking. Van de Bossche bisschop A.F. Diepen (van 1919 tot 1943) valt vooral de pre-occupatie, bijna een obsessie, met de zedelijkheid en de welvoeglijke kleding op. Maar dit uitte zich bij hem hoogstens in (nog) meer brieven en bepalingen terzake dan bij zijn collega's, maar niet in afwijkend beleid.

De bisschoppen werden uiteraard geadviseerd. Formeel door de daartoe bestemde organen, in de eerste plaats de diocesane jeugdcommissies, en informeel door hun persoonlijke adviseurs. Slechts een enkele maal kwam uit de bronnen iets naar voren over de aard van deze advisering en de personen. Waar dat relevant was, zal dat in het vervolg blijken.

Eenheid of verscheidenheid?

Tussen diocesane autonomie en interdiocesane samenwerking bestond een voortdurende spanning. Die spanning was er ook, zowel op diocesaan als landelijk niveau, in de verhouding tussen de afzonderlijke jeugdverenigingen en de genoemde centrale instellingen. Zo werden binnen de Interdiocesane jeugdcommissie pogingen in het werk gesteld om dit orgaan een meer leidinggevende en sturende rol te doen vervullen. De eerste dateerden al van het begin van de jaren twintig, toen binnen de commissie verschil van mening ontstond over haar taak. De overgrote meerderheid zag, in de woorden van de secretaris, de Bossche kapelaan J. Suetens, de Interdiocesane jeugdcommissie als

'een commissie die leiding moet geven, wil de eenheid in actie en streven der verschillende jeugdorganisaties bewaard en bevorderd worden'.¹

Daartoe wilde de Interdiocesane jeugdcommissie in samenwerking met het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding een jeugdsecretariaat opzetten en een tijdschrift uitgeven. W.H. de Grijp, vanwege het aartsbisdom lid van de Interdiocesane jeugdcommissie en tevens secretaris van het Centraal Comité van de patronaten, verzette zich als enige tegen dit plan en tekende protest aan bij het episcopaat. In zijn opvatting was de Interdiocesane jeugdcommissie slechts een commissie van advies. Hij wees alle pogingen van de Interdiocesane jeugdcommissie en het Centraal Bureau tot verregaande landelijk concentratie van het katholieke jeugdwerk af. Dit zou alle initiatief van de afzonderlijke jeugdorganisaties doden. Ook strookten deze plannen naar zijn mening niet met de diocesane autonomie. Hij gaf er de voorkeur aan dat een eventueel op te richten landelijk secretariaat zou ressorteren onder de afzonderlijke jeugdverenigingen en gaf de wens te kennen van een eigen secretariaat voor de patronaten.² De bisschoppen waren het met De Grijp eens. In een nieuwe taakstelling werd de autonomie van de diocesane

1 *IJC aan episcopaat 18 mei 1923*, in Archief van het bisdom 's Hertogenbosch (ABB) Jeugdwerk I A 1, ook in AAU Jeugdwerk I, 1

2 *WH de Grijp aan episcopaat, 15 mei 1922, 5 mei 1923*, in ABB Jeugdwerk I A 3.

jeugdcommissies en de zelfstandigheid van de interdiocesane federaties van afzonderlijke verenigingen erkend. Zij herhaalden dat de taak van de Interdiocesane jeugdcommissie beperkt bleef tot advisering en coördinatie van de werkzaamheden.¹

Ondanks dat wist de IJC de haar toegemeten bevoegdheden toch ten volle te benutten. Ten dele hing dat samen met het feit dat het episcopaat de Interdiocesane jeugdcommissie in bepaalde gevallen machtigde om direct leiding te kunnen geven, zoals bijvoorbeeld in het geval van de oprichting van de RK Verkenner in 1928-1930 en bij de invoering van de Katholieke Actie in de tweede helft van de jaren dertig. Dat de Interdiocesane jeugdcommissie belangrijker werd bleek ook in 1928, toen de nieuwe voorzitter, B.H. de Groot, rechtstreeks door het episcopaat werd benoemd.² De Groot, die in 1924 het plan van de Interdiocesane jeugdcommissie tot concentratie van het jeugdwerk had gesteund³, werd in tegenstelling tot zijn voorganger voor dit werk vrijgesteld van de normale zielzorg en kreeg een benoeming als rector aan het Jongensgesticht te Amersfoort. Hij combineerde het voorzitterschap van de Interdiocesane jeugdcommissie met dat van het *Centraal Comité* van de patronaten en kon daardoor ook het antagonisme tussen deze beide organen wegnemen. Mede dankzij zijn energieke taakopvatting slaagde de Interdiocesane jeugdcommissie er in binnen de marge van haar formele bevoegdheden een belangrijke rol te spelen.

De Groot was hierdoor een centrale figuur in het katholieke jeugdwerk geworden en de natuurlijke tegenspeler van Verhoeven in het streven naar de leiding daarvan. In de jaren tussen 1929 en 1934 streefde de Interdiocesane jeugdcommissie opnieuw de vestiging van een interdiocesaan jeugdsecretariaat na als centrale voor alle jeugdorganisaties, maar nu in concurrentie met het Centraal Bureau. De directeur daarvan had de plannen om een jeugdsecretariaat aan zijn bureau te verbinden en een tijdschrift uit te geven na het bisschoppelijk besluit van 1924 niet opgegeven. Dat tijdschrift kwam er in 1927 (*Dux*), nog wel in samenwerking met de Interdiocesane jeugdcommissie, maar spoedig ontstonden er conflicten tussen beide organen. De Interdiocesane jeugdcommissie meende dat het Centraal Bureau zich voornamelijk met het onderwijs bezighield en aan de jeugdzorg onvoldoende aandacht besteedde. Verhoeven was echter een belangrijk adviseur van de bisschoppen en had grote invloed op het beleid van de aartsbisschop. Wellicht mede daardoor weigerden de bisschoppen ook nu de gevraagde uitbreiding van taken aan de Interdiocesane jeugdcommissie toe te staan.⁴

Ook op diocesaan niveau vormde de leiding van het jeugdwerk een probleem. Zo werd er vanuit de patronaten al voor 1920 bepleit het patronaat als de overkoepelende

1 *Taak der Interdiocesane Jeugdcommissie*, 16 juni 1924, in: ABB I A 3, de tekst is eveneens te vinden in het *Jaarboek* 1925, p. 325-326

2 *Collectio Epistolarum Pastoralium* VII, p. 23-24, *Dux* 2(1928-1929), p. 22. Al bij de oprichting in 1920 was De Groot's naam gevallen als mogelijk voorzitter. Hij werd toen echter door de commissie van voorbereiding onder leiding van de Hilversumse kapelaan en vertrouweling van Aartsbisschop Van de Wetering, dr. H. Schrader, nog te onervaren en te weinig gezaghebbend beschouwd, vgl. *Brief Schrader aan aartsbisschop Van de Wetering* 27 januari 1920, in: AAU Jeugdwerk I, 1.

3 Vgl. zijn bespreking van dit plan in het *Jaarboek* 1924, p. 238-247, het jaar erop onderschreef hij de afwijkende beslissing van het episcopaat, in *Jaarboek* 1925, p. 297.

4 Al in 1923 had de voorzitter van de IJC zich bij zijn bisschop beklagd over de opvatting van Centraal Bureau-directeur Verhoeven dat in het toekomstige jeugdsecretariaat de IJC slechts een adviserende rol zou hebben. Vgl. *Jansen aan Callier* 20 december 1923, in: Archief van het bisdom Haarlem (ABH) 248.114.11. Over de gebeurtenissen rond 1930 zie *correspondentie IJC met episcopaat 1930-1931*, *IJC aan episcopaat* 13 december 1933 en 30 januari 1934, in: ABB Jeugdwerk I A 1 en I B 1, vgl. ook Roess a.w.

jeugdvereniging op parochiaal niveau te beschouwen, waaraan de verenigingen met speciaal doel, de godsdienstige congregaties, maar ook de sport- en culturele verenigingen, ondergeschikt zouden zijn. Gedacht werd daarbij aan een constructie, waarbij het parochiale jeugdwerk bestond uit een onder leiding van de geestelijkheid staande commissie van volwassenen (de patronaatscommissie), die het jeugdwerk bestuurde, terwijl de eigenlijke dagelijkse werkzaamheden en wekelijkse activiteiten in de verschillende werkterreinen zelf werden geregeld. Eenzelfde structuur zou op diocesaan en nationaal niveau werkzaam moeten zijn. Met het oog daarop wilde het Centraal Comité omstreeks 1920 een eigen landelijk secretariaat vestigen onder leiding van een vrijgestelde priester.¹ Vooral de sportverenigingen en de jeugdstandsorganisaties verzetten zich tegen deze plannen; zij vreesden ondergeschikt te worden gemaakt aan een weinig sportminnend en nogal 'burgerlijk' patronaatsbestuur en zagen de eenheid van jeugdwerk en volwassenenorganisatie verloren gaan. De sportorganisaties, en hetzelfde gold voor de jeugdstandsorganisaties, zagen ook weinig heil in een bestuur dat niet uit de leden zelf werd gerecruteerd, maar uit enkele plaatselijke notabelen bestond. De wens van de patronaten om als centrale van jeugdorganisatie te worden erkend, werd dan ook niet gehonoreerd. Alleen in het bisdom Haarlem kwam het tot enige vorm van centralisatie, doordat plaatselijke commissies werden ingesteld, samengesteld uit afgevaardigden van de verenigingen die leiding moesten geven aan alle katholieke verenigingen en instellingen voor de leerplichtvrije jeugd ter plaatse.² In de overige bisdommen bleven de afzonderlijke organisaties zelfstandig. Wel werd ook daar bepaald dat de patronaten bij voorkeur de enige *algemene* organisatie zouden zijn voor de leerplichtige jeugd. Slechts in grotere plaatsen konden naast het patronaat verenigingen voor scholieren (burger-jongelingsverenigingen, jong-studenten verenigingen) worden opgericht.³

Maar ook in het bisdom Haarlem stelde die centralisatie weinig voor, hetgeen wel bleek uit het feit dat in dit bisdom voortdurend nieuwe concentratieplannen werden gelanceerd. Op het congres van 1922 presenteerde de Haagse rector J.B. Möller een plan om te komen tot één katholieke jeugdorganisatie in parochie en bisdom. Binnen deze ene jeugdvereniging zou een differentiatie naar werksoorten moeten plaatsvinden.⁴ Met name de patronaten voelden wel voor dit plan (zij zagen zichzelf al op de plaats van die ene organisatie) en ook de diocesane jeugdcommissie van Möllers bisdom ondersteunde het. De meeste overige organisaties, met name de sportverenigingen en de organisaties voor jonge arbeiders zagen in het plan echter opnieuw vooral een bedreiging van hun autonomie en wezen het af. Ook de diocesane jeugdcommissies van de overige bisdommen en de meerderheid van de Interdiocesane jeugdcommissie voelden er weinig voor.⁵ Een nieuwe poging tot concentratie in het Haarlemse, rond 1930 en opnieuw met steun van het patronaatsbestuur, ging door verzet vanuit met

1 Vgl. Verslag vergadering Centraal Comité 10 juli 1918, in: *Het Patronaat* 14(1918), p. 99; W.H. de Grijp, De toekomst van onze katholieke jeugdorganisatie, in: *Het Patronaat* 12(1916), p. 81-86; en B.H. de Groot, Centralisatie in het jeugdwerk, in: *Het Patronaat* 14(1918), p. 151-155 en 15(1919), p. 4-6. *Correspondentie W.H. de Grijp met episcopaat, mei 1919*, in: AAU Jeugdwerk II, 1.

2 Besluit bisschop van Haarlem 3 november 1921, in *Jaarboek* 1922, p. 169-170.

3 Vgl. bisschoppelijke besluiten: Den Bosch, in: *Collectio Epistolarum Parochialium* VI, p. 293-300, Utrecht *Jaarboek* 1922, p. 162-166; Roermond *Het Patronaat* 15(1919), p. 26-29.

4 Zie *Verslagboek* van dit congres, p. 203-223.

5 Vgl. *brief Interdiocesane jeugdcommissie aan episcopaat 5 mei 1923*, in: ABB I A 3.

name de Graalbeweging en de pas opgerichte RK Verkenners eveneens niet door.¹

Pas in het midden van de jaren dertig lukte deze diocesane centralisatie wel. Tussen 1932 en 1937 werden in alle parochies en bisdommen, het eerst in Utrecht en Haarlem, *Katholieke Jongens Centrales* (KJC) voor de jeugd tot 18 jaar opgericht, waaronder alle vormen van jeugdwerk (zowel de jeugdverenigingen als ook bijvoorbeeld de sportorganisaties) ressorteerden. Aan het hoofd van de KJC stond een priester, de parochiale of diocesane directeur van het (mannelijk) jeugdwerk.² Een belangrijke reden dat deze poging wel succes had, was dat nu binnen de patronaten de Jonge Wacht en Kruisvaart waren ontstaan en daarnaast de katholieke verkenners bestonden. In deze organisaties nam de betekenis van lekenleiders toe en de KJC was een poging om ondanks de verscheidenheid aan werkvormen toch een zekere priesterlijke leiding van het jeugdwerk te handhaven. De oprichting van de KJC's was daarom een zuiver organisatorische maatregel, gericht op het met elkaar verbinden van de bestaande vormen van jeugdwerk, en dan vooral van de leiders daarvan, onder de leiding van de parochiale en diocesane geestelijkheid. De afzonderlijke jeugdverenigingen werden nu statutair ondergeschikt gemaakt aan de door de bisschoppen aangestelde diocesane en parochiale directeurs. Met name de katholieke verkenners zouden hier problemen mee krijgen. Wel waren er duidelijke verschillen in de mate van centralisatie tussen de verschillende bisdommen. Breda en Roermond bijvoorbeeld erkenden uitdrukkelijk de zelfstandigheid van elke aangesloten organisatie inzake techniek en leidersvorming, terwijl in het aartsbisdom en in het bisdom Haarlem de nadruk werd gelegd op een meer centrale leiding. Vooral in Haarlem was de macht van de directeur groot. Hij bemoeide zich, soms tot in detail, met de gang van zaken binnen de afzonderlijke organisaties. In andere bisdommen bleef de werking van de KJC beperkt tot leidersbijeenkomsten, waar over algemene zaken van gedachten werd gewisseld. Na 1934 werden de KJC's tevens de organen die de gedachte van de Katholieke Actie in het jeugdwerk moesten uitdragen.

De schermutselingen rond de centraliserende tendensen en de afbakening van de bevoegdheden waren illustratief voor de overgangsfase waarin het katholieke jeugdwerk zich bevond en waarin enerzijds op de vestiging van een moderne jeugdorganisatie werd aangedrongen die een landelijke uniformiteit en organisatie veronderstelde en anderzijds nog velen, met name geestelijken, op parochiaal niveau de noodzaak daartoe niet inzagen en zelfs huiverig stonden tegenover die modernisering. Voor hen stond jeugdwerk nog steeds gelijk aan paternalistische jeugdzorg. Men moet er echter voor oppassen om al te gemakkelijk degenen die een sterke centralisatie bepleitten als voorstanders van moderne jeugdorganisatie aan te merken. In de discussie over de afbakening van de bevoegdheden speelden persoonlijke ambities en tegenstellingen evenzeer een belangrijke rol. W.H. de Grijs was voorstander van centralisatie, zolang daarin de patronaatsbesturen een leidende rol konden spelen. Tegen de plannen van de Interdiocesane jeugdcommissie verzette hij zich. Ook De Groot en Verhoeven waren het in wezen over de noodzaak van centralisatie eens, maar niet wanneer 'de ander'

1 Zie voor een gedetailleerde uitwerking hoofdstuk 9

2 De oprichtingsbesluiten Utrecht *Analecta Aartsbisdom Utrecht* 5(1932), p. 137-139, Haarlem *Jaarboek* 1934 deel IV, p. 97-98, Breda *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 81-83, Roermond *Jaarboek* 1937, deel IV, p. 149-151, Den Bosch *Jaarboek* 1938 deel IV, p. 157-159.

daarover de leiding zou hebben. De Groot was voorstander van modernisering van het jeugdwerk, maar wilde de leiding van de geestelijkheid daarover niet loslaten, zoals we nog zullen zien. Verhoeven was er veel aan gelegen om van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding de centrale van het jeugdwerk te maken. Voorstander van jeugdbeweging was hij zeker niet. In een advies over jeugdleiderscursussen schreef hij bijvoorbeeld aan de Interdiocesane jeugdcommissie dat bij katholieken het jeugdwerk aanvulling was op de opvoeding in het gezin. Waar de jeugdorganisatie bestond was de priester de jeugdleider bij uitstek. De noodzaak van een leken-jeugdleider zag hij daarom niet zo in.¹

Het RK Jeugdleidersinstituut

Aanleiding tot Verhoevens opmerking was een verzoek van het neutrale Nederlands Jeugdleidersinstituut (NJI) om samen te werken met de katholieke jeugdorganisaties. In het in 1921 opgerichte instituut werkten zo'n 28 jeugdorganisaties, waaronder de AJC, samen bij de opleiding van jeugdleiders. Secretaris was de katholieke oud-militair H.L.F.J. Deelen, die tevens in Amsterdam de functie van gemeentelijk inspecteur van het jeugdwerk bekleedde.² Deelen voerde gesprekken met Verhoeven, met de voorzitter van de Haarlemse Diocesane Jeugdcommissie, J.B. Möller, en met de voorzitter van de Interdiocesane jeugdcommissie, Jansen.³ Hij presenteerde het NJI als een service-instituut dat cursussen organiseerde, propaganda voerde en de benodigde technische middelen ter beschikking stelde. Het instituut zou ieders levensbeschouwelijke richting en zelfstandigheid respecteren. Deelen wilde dan ook cursusleiders van elke richting aantrekken. Einde 1923 benaderde Deelen de priester G. van der Burg, docent aan het seminarie Hageveld, om mee te werken aan een NJI-cursus voor leden van de Amsterdamse patronatenbond. Van der Burg vroeg toestemming aan zijn bisschop, A.C. Callier, die, na advies van Verhoeven, Möller en Jansen te hebben ingewonnen, die toestemming weigerde. Uit de briefwisseling in het archief van het bisdom Haarlem blijkt dat Jansen persoonlijk wel voor samenwerking met het NJI was. Verhoeven en Möller waren echter van mening dat men niet moest samenwerken met een neutrale instelling en 'slaafs de Casimir-Gunning methode van jeugdwerk navolgen'. Volgens hen ging het om principiële verschillen in opvoedingsmethode.

1 *Verhoeven aan IJC 10 juli 1923*, in: ABH 248.011.2.

2 H.L.F.J. Deelen was beroepsmilitair en in die functie betrokken bij het ontspanningswerk voor gemobiliseerde soldaten. In 1919 werd hij vandaaruit gedetacheerd als Algemeen Leider van de Amsterdamse Padvindervereniging en in 1921 richtte hij samen met C.P. Gunning, rector van het Amsterdamsch Lyceum en ook padvinder, het NJI op, waarvan hij secretaris-leider werd. In die functie schreef of redigeerde hij een aantal brochures, waaronder *De moderne jeugdarbeid* uit 1924 en het driedelige *Handboek voor jeugdleiders* uit 1927. Ook was hij redacteur van het tijdschrift *De Jeugdleider*. In 1925 promoveerde hij aan de Universiteit van Amsterdam op een proefschrift over de methode van scouting: *Eenige opbouw-elementen van jeugdbeweging*. Van 1923 tot 1936 was Deelen Inspecteur voor de vrije jeugdvorming en het Toynbeewerk van de gemeente Amsterdam. Naast Deelen was nog een katholiek verbonden aan het NJI, te weten de adjunct-secretaris drs. L. Berger. Deze psycholoog schreef in het *Handboek voor jeugdleiders* het hoofdstuk over de psychologische kenmerken van de jeugd en de daaruit voortvloeiende eisen, die aan het jeugdwerk gesteld werden. In tegenstelling tot Deelen zou hij later wel een rol van betekenis spelen in het katholieke jeugdwerk. Zo was zijn naam verbonden aan een reorganisatieplan van het jeugdwerk in het bisdom Haarlem (het plan *Perchevael*) en was hij van 1930 tot 1936 diocesaan commissaris van de RK Verkenner in dat bisdom (vgl. de hoofdstukken 9 en 10).

3 *Vgl. correspondentie november 1923*, in: ABH 248.011.2.

Nu samenwerking op het gebied van jeugdleiderscursussen tussen katholieke jeugdorganisaties en het NJI van de baan was, restte nog de vraag of katholieken geheel afzijdig moesten blijven of dat individuele leiders of bestuurders wel mochten deelnemen aan door het NJI belegde conferenties. Deelen lokte hierover een uitspraak uit van Callier, die echter liet antwoorden:

‘Mgr. bedoelde met toestemming te geven tot deelname van de door de heer Deelen uitgeschreven conferentie, dat alleen zulke personen ter vergadering gaan, die intellectueel en principieel volledig op de hoogte zijn van hetgeen op het gebied der jeugdleiding gaande was en dat deze bijwoning slechts door enkelen zal geschieden’.¹

In de toelichting op dit besluit werd principieel uitgesproken dat katholieken niet samen zouden gaan met een neutraal instituut. Alleen individuele contacten waren toegestaan om kennis te nemen van de methoden van anderen, maar blijkbaar was de interpretatie van dit voorschrift nog niet duidelijk genoeg, want in december 1925 schreef Callier aan de DJC opnieuw over deelname van katholieken aan neutrale jeugdcongressen:

‘Bij zulk een eventueel congres wijze de diocesane commissie tijdig één of meer personen aan, tot oordelen bevoegd, die een zoodanig congres kunnen bijwonen. De diocesane commissie vrage hierop onze goedkeuring. Verder bezit geen enkele katholieke vereeniging of commissie het recht om op zulk een congres op te treden als vertegenwoordiger der katholieke jeugdbeweging. Wat deelname aan neutrale cursussen betreft, zodra hierbij het opvoedend element ook maar eenigszins naar voren treedt, onthouden de katholieken zich van deelname aan dergelijke cursussen. Zou daar slechts onderricht worden gegeven in louter technische zaken, dan mogen de katholieke vereenigingen - na goedkeuring der plaatselijke RK jeugdcommissie - hieraan deelnemen’.²

Een pikant detail in deze discussie vormde het feit dat de katholiek Deelen namens het NJI optrad. Het verbod tot deelname gold dan ook formeel alleen katholieke verenigingen en organisaties. Individuele personen stond het vrij al dan niet deel te nemen.

De discussie met Deelen toonde intussen wel aan dat er ook in de kring van het katholieke jeugdwerk behoefte was aan jeugdleiderscursussen. Daartoe werd in 1924 bij de RK Leergangen in Tilburg in samenwerking met de Interdiocesane jeugdcommissie en het Centraal Zielkundig Beroepskantoor het RK Jeugdleidersinstituut opgericht.³ Als tegenhanger van het Nederlands Jeugdleidersinstituut verzorgde dit instituut diverse

1 *Notulen vergadering DJC Haarlem 16 december 1924*, in ABH 248 121 151.

2 *Callier aan DJC 24 december 1925*, in ABH 248 121 14

3 Het *Centraal Zielkundig Beroepskantoor* was in 1918 op voorstel van J. van Ginneken SJ (later ook de oprichter van De Graal) door de RK Vakorganisatie opgericht. Het kantoor hield zich onder de dagelijkse leiding van G.D. Zeegers, een bij de katholieke hoogleraar psychologie in Utrecht, F. Roels, afgestudeerd psycholoog, bezig met de beroepskeuze-adviesing en maakt daarbij gebruik van het toen bekende psychotechnische instrumentarium. In het jeugdwerk speelde het Kantoor vooral een voorlichtende en adviserende rol, in het bijzonder via artikelen en lezingen gericht op jeugdleiders, vgl. Ter Meulen a.w., p. 42-45.

cursussen voor de opleiding en vorming van jeugdleiders. Daarbij waren lange cursussen, met een cursusduur van twee jaar, maar ook kortere, van één of enkele dagen, meer speciaal gewijd aan één thema. Lessen werden onder andere gegeven door de psychologen dr. Th. Rutten en Prof. dr. F. Roels, de paters G.M. de Groot en dr. G. Lamers SJ. De lange cursussen, waarin veel tijd voor pedagogiek en psychologie was uitgetrokken, werden in Tilburg en Utrecht verzorgd, de overige al naar behoefte in verschillende plaatsen. Aan de eerste 'lange' cursus in 1925 namen 14 (Tilburg), resp. 15 (Utrecht) studenten deel.¹

Aan het slot van dit hoofdstuk biedt het 'dubbelbesluit' van de bisschoppen over het beheer van *Dux* en het verbod op de vestiging van een centraal jeugdsecretariaat onder de hoede van de Interdiocesane jeugdcommissie uit 1934 een aanknopingspunt voor een korte afsluiting. Over de redenen van dit besluit kan men slechts speculeren. Roes houdt het erop dat de 'incomptabilité des humeurs' tussen De Groot en Verhoeven zeker een rol heeft gespeeld; de bisschoppen moesten uiteindelijk een conflict tussen twee personen, beiden priester van het aartsbisdom, beslechten en wilden daarbij de kool en de geit sparen.²

Maar het besluit kan naar mijn mening ook niet los worden gezien van de ontwikkelingen die het katholieke jeugdwerk sedert het begin van de jaren twintig gegaan was. Het was in omvang sterk gegroeid, zowel als we kijken naar het aantal organisaties en hun afdelingen als naar het ledental. Daarnaast was er veel veranderd in de werkwijze. De tijd dat de pastoor of een van zijn kapelaans het jeugdwerk in de parochie er even bijdeden was definitief voorbij. Er waren vrijgestelde priester, lekenleiders, een uitgebreide correspondentie en regelgeving en er ging veel geld om. Kortom: het katholieke jeugdwerk was geprofessionaliseerd. Daarmee was ook de tijd voorbij dat het jeugdwerk bestuurd kon worden door een aantal goedwillende pastoors in enkele vergaderingen van diocesane jeugdcommissies. Zij hadden nauwelijks meer overzicht over wat er allemaal gebeurde, laat staan dat zij er greep op hadden. Er moest dus gezocht worden naar nicuwe, meer slagvaardige, bestuursvormen, zonder dat men afbreuk wilde doen aan de traditionele gezagsverhoudingen: de diocesane autonomie en de priesterlijke leiding. Een al te machtig jeugdsecretariaat, waarin alle lijnen samen zouden komen, was daarom onmogelijk. De Katholieke Actie gaf de bisschoppen de mogelijkheid om onder de noemer van godsdienstige oefening en vorming de greep op het jeugdwerk te behouden. Het onderbrengen van de redactie van *Dux* bij de Interdiocesane jeugdcommissie maakte dat *Dux* een belangrijk instrument van deze beweging kon worden.

1 *Jaarboek* 1926, p. 348-354. *Het Patronaat* 21(1925), p. 137-139, 23(1927), p. 135; *Jaarboek* 1927, p. 791.

2 Roes a.w., p. 497.

Hoofdstuk 7

Katholieke denkbeelden over jeugd en jeug dopvoeding

'Paedagogia perennis'

De kern van de katholieke visie op opvoeding werd nergens helderder geformuleerd dan in de eerste vraag van de *Catechismus*, het vraag- en antwoordboekje dat lange tijd voor het godsdienstonderricht in het onderwijs en daarbuiten werd gebruikt:

'Waar toe zijn wij op aarde?'

'Wij zijn op aarde om God te dienen en in het hiernamaals gelukkig te worden.'

'Natuur' en 'bovennatuur' waren de kernbegrippen van het katholieke opvoedingsdenken.¹ Het aardse bestaan, de natuur, was slechts een tijdelijke fase die ieder mens moest doormaken. Zijn eigenlijke bestemming lag in het hiernamaals, de vereniging met God in de hemel, de bovennatuur. Het leven op aarde was slechts een fase op weg naar die eigenlijke bestemming. Het doel van de opvoeding lag in het bereiken van die eindbestemming. Een tweede belangrijk bestanddeel van de katholieke opvoedingsleer werd gevormd door de *erfzonde*, het gegeven dat de mens *zondig* geboren was en slechts door de opname in de katholieke kerk door het Heilig Doopsel en door een goed godsdienstig leven de weg naar het hiernamaals voor zichzelf kon realiseren. Pedagogische opvattingen die deze leer ontkenden werden fel veroordeeld. Dat betekende dat de katholieken alle moderne pedagogiek vanaf de Verlichting afwezen. Zowel de 'tabula rasa'-opvatting van John Locke als de opvattingen van Rousseau over de 'van nature goede mens' stonden haaks op het katholieke denken, dat ervan uitging dat de pasgeborene juist niet 'blanco' of 'van nature goed' was. Integendeel, de mens was belast met het kwade en slechts een harde en strenge opvoeding kon erin slagen dat kwaad te overwinnen. We zullen later in dit hoofdstuk zien dat op basis van deze

¹ De katholieke pedagogiek werd in talrijke publikaties weergegeven. Hier wil ik wijzen op de encycliek *Divini illius magistri*, op de samenvatting en bespreking daarvan door J. H. Niel in een reeks artikelen in *Dux* 8(1935) en op artikelen van P. van Luyk SJ en G. Lamers SJ in *Opvoeding en onderwijs* 6(1914). Belangrijke overzichten zijn S. Rombouts, *Leerboek historische pedagogiek*, Tilburg 1929 en Frans de Hovre, *Paedagogische wijsbegeerte*, Den Bosch 1924 en idem, *Paedagogische denkers van onze tijd*, Den Bosch 1930.

principiële opvatting moderne pedagogische en psychologische opvattingen over een al te kindvriendelijke opvoeding en over de zelfstandigheid van de jeugd werden veroordeeld.

Het tweede bezwaar tegen de moderne pedagogische opvattingen was uiteraard dat deze zich uitsluitend richtten op de vervolmaking van de natuur en het bovennatuurlijke ontkenden. Natuur en bovennatuur waren in de visie van de katholieke theologen en pedagogen complementair. Het aardse bestaan was een noodzakelijke fase om het eeuwige te bereiken. Slechts door een godvruchtig leven volgens de leer van de kerk kon het hiernamaals binnen bereik komen. Maar de mens werd voortdurend afgeleid van die eindbestemming. De natuur met al zijn verlokkingen stond een goed gelovig leven maar al te vaak in de weg. Godsdienstige opvoeding, catechese en geloofsprediking moesten de mens helpen om op de goede weg te blijven. Opvoeding en onderwijs werden daarom als een belangrijke taak van de kerkelijke zielzorg beschouwd. Maar deze middelen alleen waren niet toereikend. De mens moest ook zelf openstaan voor bovennatuurlijke krachten, de 'genademiddelen', waarmee God tijdens het leven op hem inwerkte. Deze genademiddelen, bovennatuurlijke en dus onzichtbare krachten, werden gesymboliseerd in een aantal riten en instrumenten van de katholieke kerk. De belangrijkste daarvan was de Heilige Communie, die de gelovige tijdens de Heilige Mis ontving in de vorm van het brood, de hostie. Andere genademiddelen waren het Heilig Doopsel, dat onmiddellijk na de geboorte werd toegediend en dat de pasgeboren sterveling tot kind Gods maakte, het Heilig Vormsel, dat in de regel werd ontvangen bij het verlaten van de lagere school en het Heilig Oliesel, dat aan stervenden werd toegediend. Bij al deze riten werden symbolisch louterende en versterkende middelen aan het lichaam toegediend.

De genademiddelen werden beschouwd als belangrijke krachten in de opvoeding; de riten en symbolen, waarmee zij werden toegediend en ontvangen waren belangrijke opvoedingsinstrumenten. In de praktijk van de opvoeding namen zij dan ook een prominente plaats in in de vorm van het gemeenschappelijke bijwonen van de Heilige Mis en ontvangen van de Communie, het gezamenlijk biechten en het meegaan in processies, waarin de Eucharistie werd vereerd en getoond. In het kielzog van de toenemende belangstelling voor opvoeding en jeugdzorg nam de aandacht voor de opvoedende kracht van de genademiddelen toe. In 1907 werd de leeftijd van de Eerste Heilige Communie verlaagd van twaalf naar zeven jaar; tegelijkertijd ook de leeftijd waarop kinderen voor het eerst gingen biechten. In de loop van de jaren twintig kwam de viering van het Koningschap van Christus op. Met name in de praktijk van de jeugdzorg werd sterk aan de symbolische waarde hiervan geappelleerd. Ook de liturgie, waarin veel 'te zien' was, werd geprezen als schoolvoorbeeld van aanschouwelijk onderwijs.¹

De kern van de katholieke opvoedingsleer behoorde tot de eeuwige en onveranderlijke geloofswaarheden van de katholieke kerk:

'Een pedagogiek die in eerste en laatste instantie niet steunt op menselijke bedenksels of op een algemeen, interkonfessioneel Kristendom, maar op de katholieke theologie,

1 Vgl. de later in dit hoofdstuk te bespreken opvattingen van Linus Bopp, G. Lamers SJ en anderen.

die zelf weer rust op het onfeilbaar leergezag der katholieke Kerk, dat is katholieke pedagogiek; 't is de pedagogiek van Kristus, de pedagogiek der eeuwen, de "*paedagogia perennis*",

schreef de Tilburgse frater S. Rombouts in 1929 in de voor hem karakteristieke moderne spelling.¹ Zij werd nog eens bevestigd in de encyciek *Divini illius magistri* van Paus Pius XI uit 1929.² Maar uiteraard maakten veranderende maatschappelijke omstandigheden en opvoedingssituaties een voortdurende herformulering van deze kern naar steeds veranderende eisen des tijds noodzakelijk. De schets die in de encyciek werd gegeven van de zaken die het geloof en de godsdienstige opvoeding bedreigden, maakte haar daarom tevens tot een document van de tijd waarin zij werd gepubliceerd.

De directe aanleiding tot het verschijnen van *Divini illius magistri* vormde het conflict tussen kerk en staat in het fascistische Italië over de zeggenschap over de opvoeding, de school en de jeugdorganisaties. De encyciek werd dan ook bij uitzondering oorspronkelijk in het Italiaans gepubliceerd (de Latijnse versie volgde later) en opende met een principiële beschouwing waarin het primaat van de kerk over de opvoeding werd opgecist.³ De mens werd, aldus de encyciek, in drie 'maatschappijen' geboren, twee van 'natuurlijke' orde, te weten het gezin en de burgerlijke maatschappij, en een van 'bovennatuurlijke' orde, te weten de kerk. Het gezin was door God zelf ingesteld voor de voortbrenging en de opvoeding van de kinderen en was daarom een intermediair tussen de natuurlijke en de bovennatuurlijke orde. Het kon derhalve niet 'volmaakt' zijn, omdat het hem aan de middelen ontbrak tot eigen vervolmaking. De burgerlijke maatschappij daarentegen was gericht op het tijdelijk welzijn van de mens en bezat daartoe alle middelen. Zij was daarom wel volmaakt. Tussen gezin en burgerlijke maatschappij bestond derhalve een ambivalente relatie. Omdat het gezin door God was ingesteld en een taak vervulde in de godsdienstige opvoeding van het kind had het voorrang boven de burgerlijke maatschappij. Maar omdat de burgerlijke maatschappij wel volmaakt was, had deze ten aanzien van het tijdelijk welzijn van de mens voorrang boven het gezin. De kerk ten slotte was een maatschappij van bovennatuurlijke en alomvattende orde, een *volmaakte* maatschappij met in zich alle middelen ter bereiking van haar doel, te weten het eeuwig heil der mensen. Zij was daarom de hoogste in orde. De opvoeding was de verantwoordelijkheid van al deze drie 'maatschappijen', in de eerste plaats van de kerk. Die voorrang gold niet alleen op het gebied van de geloofsoverdracht en van het godsdienstonderwijs, maar in de gehele opvoeding. In de visie van de kerk stonden opvoeding en onderwijs immers ten dienste van het bereiken van het hiernamaals. De bemoeienis van staat en gezin met de opvoeding was een afgeleide van de verantwoordelijkheid van de kerk en behoorde in overeenstemming te zijn met de opvattingen van de kerk.

Na deze principiële uiteenzetting ging de encyciek in op de eigentijdse opvoedingssitu-

1 Fr S Rombouts, *Leerboek historische pedagogiek*, Tilburg 1928 p 47 Rombouts, lid van de door Mgr Zwijnen gestichte onderwijscongregatie van de Fraters van Tilburg, was een erkend deskundige op het gebied van de katholieke pedagogiek Hij publiceerde veel en was onder meer redacteur en drijvende kracht van de *Opvoedkundige Brochurenreeks*, waarin jaarlijks twee of drie brochures over onderwerpen uit de katholieke pedagogiek verschenen

2 Fr zijn van deze encyciek verscheidene vertalingen verschenen Hier is gebruik gemaakt van de uitgave in de vertaling van F.A.J. van Nimwegen CSSR, die in 1930 te Tilburg werd uitgegeven

3 Idem, p 26-45

atie en besprak een aantal zaken die een goed-katholieke opvoeding van de jeugd in de weg stonden. In de betreffende passages werd een blik geworpen op de visie van de katholieke kerk op de samenleving van dat moment. In de eerste plaats bestempelde de encycliek het 'pedagogisch naturalisme' als een 'valsche dwaling'.¹ Daarbij doelde zij op pedagogische stromingen die zich op de autonomie en de vrijheid van het kind beriepen en het gezag van de opvoeder wilden beperken. Het belangrijkste bezwaar tegen deze stromingen, die overigens niet bij naam werden aangeduid, was dat zij het bestaan van de erfzonde en van de genade ontkenden en alleen steunden op de krachten van de menselijke natuur. Als bijzonder gevaarlijke en verwerpelijke uitingen van het pedagogisch naturalisme beschouwde de encycliek moderne, vrije, opvattingen over de seksuele opvoeding en de coëducatie. Seksuele voorlichting, gemengd sporten en baden, maar ook veel foto's en bioscoopvoorstellingen zouden de verleiding alleen maar doen toenemen. De gedachte dat men hieraan kon gewinnen of dat men jonge mensen hiertegen kon wapenen door open en eerlijke gesprekken vormde, naar het oordeel van de paus, een ontkenning van de zwakke wil van mensen. Vervolgens besprak de encycliek kort enkele problemen van het pedagogisch milieu: veel ouders heetten onvoldoende of in het geheel niet voorbereid op de opvoedingstaak. School, arbeid en vooral allerlei vrijetijdsevenementen onttrokken de jeugd aan het gezin. Goddeloze lectuur, bioscoop en schouwburgen vormden eveneens een bedreiging voor een gezonde opvoeding.²

De stellingname in de encycliek vormde in al haar beknoptheid een zuivere weergave van het denken over jeugd en opvoeding in katholieke kring in de eerste helft van de twintigste eeuw. Met name het verzet tegen moderne pedagogische ideeën en de als zodanig ervaren gevaren van de moderne maatschappij waren voor de katholieke geestelijken in Nederland de kern van hun visie op de jeugd. Ook al lag de directe aanleiding in gebeurtenissen buiten Nederland, de encycliek werd aangegrepen om de jeugdzorg met hernieuwde inzet ter hand te nemen en zich te verzetten tegen de secularisering van de wereld en van de opvoeding. Direct na het verschijnen van de encycliek wijdden vrijwel alle Nederlandse bisschoppen hun vastenbrieven aan het thema van de opvoeding van de jeugd en gaven de standpunten van de encycliek door aan hun gelovigen.³ Aartsbisschop Jansen van Utrecht stelde het probleem in de aanhef van zijn brief klip en klaar:

'Als wij de ontstellende verwoestingen zien, welke de naturalistische, materialistische, ongeloovige en zedeloze geest der wereld reeds heeft aangericht onder ouderen, die in hun jeugd nog van christelijke ouders gezonde begrippen van geloof en zeden ontvingen, dan moeten wij in die wereld vol gevaren temeer sidderen voor de toekomst van onze jongeren, wanneer dezen door hunne ouders niet door en door christelijk worden opgevoed, teveel aan zichzelf overgelaten of toevertrouwd aan verkeerde opvoeders. Tot volwassenen uitgegroeid, losgevochten van alle gezag, worden zij een speelbal van onverschilligheid in het geloof en van losbandigheid in zeden.'⁴

1 Idem, p. 45-47.

2 idem, p. 50-55.

3 De teksten zijn onder meer te vinden in het *Jaarboek* 1933, deel IV, p. 100-104 en 122-125; voor de brief van de bisschop van Haarlem: ABH 248.30.

4 *Jaarboek* 1933 IV, p. 100.

Tegelijkertijd werd de leiding van de bisschoppen over het jeugdwerk in hun dioceses versterkt en werd in het kader van de Katholieke Actie de vorming van jeugdleiders in katholieke zin ter hand genomen. Maar de in de encycliciek gepresenteerde problemen rondom de jeugdoopvoeding waren op dat moment niet nieuw. Al veel eerder hadden ook de Nederlandse bisschoppen en andere katholieke autoriteiten gewaarschuwd tegen de opvoedingssituatie waarin veel jeugdigen verkeerden en aanzetten gegeven tot de inrichting van velerlei soorten jeugdwerk, zoals in hoofdstuk 6 beschreven.

De hier gepresenteerde katholieke opvattingen over de opvoeding werden beschouwd als eeuwige beginselen, waarop de katholieke opvoedingspraktijk diende te zijn gebaseerd. Dit beroep op de traditie en de eeuwigheid van de opvattingen maakte deel uit van het proces waarmee de katholieken zich aanpasten aan een sterk in verandering zijnde wereld, waarin het katholieke geloof en de katholieke maatschappijleer werden bedreigd. Het vormde de legitimatie van het eigen gelijk. Deze overtuiging kwam onder meer tot uitdrukking in de wijze van presentatie van de 'eigen' katholieke schrijvers. Goddijn en Sloot hebben in een analyse van katholieke sociologie-handboeken uit de jaren twintig en dertig gewezen op het critiekloze beroep dat daarin veelal gedaan werd op overeenstemming met de pauselijke opvattingen.¹ In de katholieke handboeken van de pedagogiek gebeurde hetzelfde. De werken van katholieke schrijvers als Willmann, Frobes, Lindworsky en anderen werden onveranderlijk aangeduid met superlatieven als 'meesterlijk', 'schitterend', 'heerlijk' en 'geniaal'. Over de Duitse katholieke pedagoog Otto Willmann (1839-1920) schreef Rombouts bijvoorbeeld:

'Naast Willmann's Didaktik kunnen andersdenkenden niets beters of zelfs maar iets gelijkwaardigs plaatsen; wat door allen die eerlijk en tot oordelen bevoegd zijn, geredelijk wordt toegegeven. Met geniaal ruime blik en verbazingwekkende eruditie omvat de schrijver het enorme veld van het hele "Bildungswesen", wijst met meesterhand de historische lijn die het heden met het verleden verbindt en beide tot een aaneensluitend geheel maakt, en graaft door tot de diepste filosofiese fundamente van oudheid, middeleeuwen en moderne tijden.'²

En van een van de publikaties van de Belgische priester-pedagoog Frans de Hovre zei hij:

"Paedagogische wijsbegeerte" is een wetenschappelijk tuighuis dat om zijn geweldige rijkdom het hoogste respect afdwingt, en waardoor de wakkere belgische werker, de geestdriftige, meeslepende spreker, de knappe redakteur zich een ereplaats verworven heeft onder de kontemporaine pedagogen der ganse wereld. Het is diepte-filosofie, diepte-pedagogiek, wat ons hier geboden wordt, geen gepraat aan de oppervlakte, met schijn gewicht van grote woorden (...). Zulke dingen zijn interessant (...), maar zij geven niet, wat onze verwarde tijd en onze dolende mensen allereerst nodig hebben: vaste richtpunten, grote lijnen, sluitende synthese.'³

1 Walter Goddijn en Jan Sloot, *Katholieke sociologie Opkomst en ondergang van een sociale leer*. in F Bovenkerk e a., *Toen en thans*, Baarn 1978, p 168-174

2 Rombouts a w., p 260

3 Idem, p 358

Neeft men dit 'diepte-pedagogische' werk ter hand, dan moeten we toch constateren dat het niet veel meer was dan een compilatie van het werk van anderen, waaronder - opnieuw - Willmann, de Engelse kardinaal Newman, de Amerikaanse bisschop en pedagoog Spalding en, opvallend, de niet-katholieke moraal-pedagoog Foerster.¹

Tegenover deze verheerlijking van de katholieke pedagogiek stond de verguizing van de niet-katholieke. Een steeds terugkerend thema daarbij was de 'ontredding', waarin de niet-katholieke pedagogen gedwongen waren rond te dwalen. Zij kenden immers de uiteindelijke waarheid niet, die richting gaf aan het pedagogisch denken en daarin eenheid bracht. Opnieuw Rombouts in zijn markante stijl:

'Ontrederd is ook de pedagogiek. De meningen en stelsels zijn aangegroeid tot een onontwarbare veelheid en nog dagelijks komen nieuwe bedenksels en voorstellen de chaos vergroten. Het is haast onmogelijk in die baaierd logiese orde te scheppen, doch zodra dit enigszins gelukt, ontdekt men, dat naast bijna iedere mening een andere te plaatsen is die de eerste diametraal tegenspreekt. Eenheid, continuïteit, traditie, samenwerking in pedagogies denken zijn hopeloos zoek. Wat de ene denker vandaag opzet wordt morgen door een ander omvergeworpen. Eenzijdigheid rust als een vloek op het denken der mensheid, sinds zij verleerde haar wijsheid te leren aan de voeten der Kerk.'²

Nee, dan de katholieken; de Bossche bisschop A.F. Diepen in zijn openingstoespraak tot het katholiek jeugdcongres in 1922:

'En nu kwam bij mij de gedachte op: wat een heerlijke eenheid overstraalt het Katholiek congres. Want als ik zoo terug ga naar hetgeen ik van vroegere, niet-Katholieke congressen gelezen heb - nooit heb ik ze bezocht: ik zou er mij niet op mijn plaats geacht hebben - dan zie ik alom een zoeken en tasten, een onzekerheid en weifeling. Wel heet het: wij gaan zorgen voor het kind, maar de grondslag, de beantwoording van de allesbeslissende vraag: "willen wij het kind vormen voor God of niet" ontbreekt.'³

Katholieken hadden de waarheid in pacht. Zij wisten hoe de maatschappij in elkaar zat. Zij kenden de eindbestemming daarvan. En zij waren niet verscheurd door tegenstrijdigheden en onenigheid. Deze zelfgenoegzaamheid was een van de markantste trekken van de katholieke, verzuilde, mentaliteit van die dagen. Maar tegelijkertijd moeten wij ons afvragen of hiermee niet een façade werd opgetrokken waarachter onzekerheid en toenemende verdeeldheid schuil gingen. Trachtte men niet de werkelijkheid te overstemmen? Op het hetzelfde moment immers dat men de eigen katholieke opvattingen met een krachtig beroep op de eeuwigheid ervan naar voren bracht, waren

1 F.de Hovre, *Paedagogische wijsbegeerte*, Den Bosch 1926; met Rombouts gold De Hovre in deze tijd als een van de belangrijkste katholieke kenners van de pedagogiek. Hun werken werden aanbevolen om kennis te nemen van de belangrijkste opvattingen van katholieken en niet-katholieken, en om de opvattingen van de laatsten te meten aan de katholieke beginselen; Vgl. Henk de Wolf, *Om de ziel van de jeugd*, in: *Jeugd en samenleving* 9(1979), p. 525-563.

2 Rombouts a.w., p. 270.

3 *Verslagboek RK Nationaal Jeugdcongres 1922*, p. 20.

deze in de samenleving als geheel sterk aan erosie onderhevig. De opkomst van de industriële samenleving, de trek van het platteland naar de steden, de opkomst van liberalisme en socialisme, de moderne, op empirische waarneming en evolutionistisch denken berustende wetenschapsopvatting, het waren alle ontwikkelingen die een bedreiging vormden voor het katholieke geloof en de katholieke maatschappijopvatting. De katholieke kerk kon op den duur niet volstaan met louter een ontkenning en afwijzing van deze ontwikkelingen. Zij was gedwongen daar een eigen visie tegenover te stellen en vond deze in een verzoening tussen traditie en moderniteit.

In de encyclieken *Rerum Novarum* (1891) en *Quadragesimo Anno* (1931) zetten de pausen Leo XIII en Pius XI een alternatief uiteen voor liberalisme en socialisme. Zij schetsten een katholiek maatschappijbeeld dat gebaseerd was op de corporatistische idee van organische samenwerking der standen. *Rerum Novarum* maakte de weg vrij voor de oprichting en erkenning van katholieke sociale organisaties. De kloof tussen geloof en wetenschap werd overbrugd door de neo-scholastiek, een vernieuwing van de filosofie van Thomas van Aquino (1225-1274). Dit zogenaamde Neo-Thomisme, dat vooral ontwikkeld werd aan de Leuvense katholieke universiteit onder leiding van de latere kardinaal Désiré Mercier, wilde een wijsbegeerte vormen op basis van louter rationele principes, niet alleen op basis van geloof en dogma, en achtte daarom de beoefening van de empirische wetenschappen van groot belang. Het opende de deur voor een minder afwijzende houding ten opzichte van de resultaten van de natuurwetenschappen en van andere op empirie en experiment gebaseerde wetenschappen zoals de psychologie.¹

Ook in de pedagogiek zagen we deze assimilatie van de aloude opvattingen met de veranderende omstandigheden. De maatschappelijke veranderingen dwongen tot een voortdurende vertaling van de 'eeuwige' beginselen naar de concrete opvoedingspraktijk. Daar vond de confrontatie plaats met de problemen waarvoor de kerk zich van tijd tot tijd gesteld zag en moesten de antwoorden daarop geformuleerd worden. De maatschappelijke veranderingen dwongen tot een heroriëntatie op de praktijk van de opvoeding. De uitbreiding van het onderwijs, de opkomst van de industriële samenleving, de veranderingen in het arbeidsproces, het 'grote stadsleven', de vrijetijdsbesteding, de toenemende secularisering van de maatschappij vroegen om een nieuwe aanpak van de jeugdzorg. De moderne pedagogische en psychologische wetenschappen op hun beurt leverden nieuwe inzichten aan voor de aanpak en de inrichting daarvan. Deze stonden echter voor een deel haaks op de traditionele opvattingen van de kerk.

De opkomst van de katholieke jeugdbewegingen bevond zich op het snijpunt van dat proces van vasthouden aan de eeuwige en veranderlijke waarheden enerzijds en assimilatie aan het nieuwe anderzijds. Lange tijd stond men in katholieke kring vrij afwijzend tegenover de aanpak van de jeugdbeweging. Men ging uit van de gedachte dat opvoeding gelijk stond aan leren en kennisoverdracht. Zaken als zelfregering en zelfwerkzaamheid, clubvorming van jongens-onder-elkaar, sport en spel en kamperen als opvoedingsinstrument, werden afwijzend beoordeeld. Toch zien we ook hier een verandering optreden en werd de jeugdbeweging gemotiveerd omwille van haar

1 Ter Meulen a.w., p. 15-17.

'karaktervormende functie' en vanuit 'de psyche van de rijpere jeugd'. In dit hoofdstuk wil ik deze verschuiving van opvattingen nader uiteen zetten. Naar zal blijken speelden twee personen een belangrijke intermediaire rol in dat proces: de moraal-filosof-pedagoog Friedrich Foerster en de psycholoog Linus Bopp. Op de betekenis van hun werk ga ik in het bijzonder in.

Godsdienstige en zedelijke opvoeding

Het beeld dat de katholieken hadden van de moderne samenleving en van de daaruit voortvloeiende opvoedingssituatie week in essentie niet af van dat van niet-katholieken. Ook bij hen overheerste een negatieve waardering, een afkeer van de industrie en van de grote stad, van de moderne techniek en vooral van de daarmee samenhangende leefwijze. Ook bij hen zien we dat vooral de jeugd als slachtoffer van deze omstandigheden werd gekenschetst. Deze visie werd kernachtig weergegeven door de voorzitter van het Centraal Comité van de patronaten en van de Interdiocesane Jeugdcommissie, rector B.H. de Groot, bij de opening van het tweede patronatencongres in 1928:

'Het huiselijk milieu waarin het kind voorheen zoo rustig zich bewoog onder de zorgende hand van een vader en het waakzame oog van een moeder, werd verdrongen door de verleiding van de straat en de verruwing van de fabriek en werkplaats; de eenvoudige ontspanning, waarbij de kinderziel haar frischheid niet verloor en het gelaat niet zijn reine oogopslag, boette haar bekoorlijkheid in door het prikkelend beeld van theater en bioscoop en decadente genotmiddelen van een verfijnde overbeschaving; de beroepsopleiding, die normaal zich voltrok en het eerbare handwerk in hooge waarde hield, moest het afleggen tegen het geest en wilskracht doodende systeem van africhting op een bepaalde vaardigheid, door de moderne techniek in fabriek en werkplaats ingedrongen. En die uiterlijke invloeden lieten hun sporen ook achter in het geestelijk leven van het opgroeiend geslacht.

Verflauwing van godsdienstig leven naast oppervlakkige geloofskennis en te weinig beleving van onzen H. Godsdienst; verzwakking van zedelijke kracht door gebrek aan zelftucht en versterving; het verloren gaan der Christelijke naastenliefde door vaak onrechtvaardig egoïsme; het gemis van schier elke bovennatuurlijke opvatting en hoger levensideaal: die geest, die voor een groot deel de geest is geworden van onze moderne maatschappij, gaat zich ook meester maken van de kinderzielen en dreigt de ontwikkeling van het jonge geslacht tot mannen van deugd en geloof en Christelijke levensopvatting jammerlijk te doen verloren gaan.'¹

In katholieke kring werden de maatschappelijke problemen sterk herleid tot morele, zo men wil zedelijke, problemen. Geloofsafval en zedenverval waren de termen waarin katholieken dachten en die zij veelal het eerst noemden wanneer zij de problemen van de tijd schetsten. Een voorbeeld daarvan zagen we reeds in de encycliciek *Divini illius magistri*, waarin de paus eveneens het zedelijk verval als eerste probleem noemde.

1 *Het Patronaat* 24(1928), p. 185-186.

Op zich was dit niet verwonderlijk. Het aardse bestaan was immers voor de katholieken een - noodzakelijk - doorgangshuis naar de eigenlijke bestemming: de onvergankelijkheid in de vereniging met God in de hemel. Die bovennatuurlijke eindbestemming was bereikbaar door een goed godsdienstig en deugdzaam leven. De aandacht was dan ook gericht op de omstandigheden en condities die de godsdienst en de deugd bedreigden. De moderne maatschappij werd vooral in dat licht beoordeeld. En we zien dan dat de industrie-arbeid en vooral het grote stadsleven werden gezien als gelegenheden waar katholieke mensen, in het bijzonder de jeugd, in contact kwamen met andersdenkenden en in verleiding werden gebracht om af te wijken van de katholieke geloofs- en zedenleer. Deze vrees was niet onterecht. Het was de geestelijkheid maar al te goed bekend dat met name in de grote steden velen, die nog wel als katholiek te boek stonden, de kerkelijke plichten maar matig vervulden. De geloofsafval nam daar grote vormen aan.¹

Het eerste en allesoverheersende doel van het katholieke jeugdwerk was daarom de godsdienstige en zedelijke opvoeding. De begrippen godsdienstig en zedelijk zijn niet van elkaar te scheiden; de zedelijke (ook wel morele) opvoeding omvatte datgene wat de mens moest doen om het goede te *kennen*, te *kunnen doen* en te *willen kiezen*.² Wat 'het goede' was, met andere woorden, de moraal, werd bepaald door en stond niet los van de godsdienst. Deze gaf de normen van goed en kwaad. Een goede zedelijke opvoeding impliceerde daarom het religieuze en kon niet bestaan zonder dat er een godsdienstige vorming werd gegeven. En de godsdienstige vorming, de catechese, was tegelijkertijd zedelijke opvoeding. Om haar doel te bereiken diende de morele opvoeding de opvoedeling kennis van goed en kwaad bij te brengen en van de redenen waarom dat zo was. Een belangrijk deel van de godsdienstig-zedelijke vorming bestond dan ook uit deze kennisoverdracht van wat mocht en niet mocht. Maar de zedelijke opvoeding omvatte niet alleen deze kennis, maar ook het vermogen om daarnaar te (willen) leven. De opvoedeling moest worden gemotiveerd tot het goede en hij moest gedreven worden door afkeer van het kwade. En hij moest in dit streven kunnen en willen volharden. Dat vereiste doorzettingsvermogen, wil en karakter.

Godsdienstige opvoeding

Godsdienstige opvoeding was het primaire doel van het katholieke jeugdwerk en het was daarom vanzelfsprekend dat de kerk de leiding daarvan voor zich op eiste. Jeugdwerk was een zaak van gewone zielzorg en behoorde tot de reguliere taken van de geestelijkheid; we stelden dat reeds in het vorige hoofdstuk vast. De pretentie ging echter verder: de kerk was de hoeder van de eeuwige en onveranderlijke pedagogische beginselen en de priester was daarom gekwalificeerd pedagoog. Dit standpunt stond in het katholieke jeugdwerk niet ter discussie. Dat zou ook moeilijk gaan; het merendeel van de katholieke jeugdleiders en van degenen die opinierend over jeugd en jeugdwerk schreven was zelf priester of lid van een broeder- of fraterscongregatie. Leken waren weliswaar bij

1 Vgl. H. Faber e.a., *Ontkerkelijkheid en buitenkerkelijkheid in Nederland tot 1960*, Assen 1970, p. 32-34; J. Bosmans, *Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918-1940*, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden* deel 14, Bussum 1979, p. 206-208.

2 Deze omschrijving is ontleend aan Sturm a.w., p. 9, maar gaat eveneens op voor de katholieke leer.

het jeugdwerk betrokken, maar tot aan het einde van de jaren twintig voornamelijk in ondergeschikte, assisterende functies.¹ Het groeiende aantal lekenleiders na 1930 en hun toenemende betekenis deed aan dit principiële uitgangspunt niets af. Het tijdschrift *Dux*, in 1927 opgericht om aan de vernieuwing van het jeugdwerk vorm te geven, was in de allereerste plaats bedoeld voor priesters. Ter verantwoording daarvan schreef hoofdredacteur Lamers:

‘Wie immers heeft meer recht aanvoerder en leider der jeugdzelen genoemd te worden dan de priester?’²

En in 1933 herhaalde hij dat standpunt nog eens tegenover kritiek op de grote clericale invloed op het katholieke jeugdwerk: de priester was, juist omdat hij priester was, pedagoog. De seminarieopleiding met haar brede aandacht voor theologie, filosofie, recht en sociologie was juist bij uitstek een opleiding voor pedagogen. Want:

‘Wie kan paedagogisch juist oordelen zonder den rijkdom van paedagogische ervaringen? En waar is die edeler, rijker, veelzijdiger te vinden dan bij de uit eeuwenoude ervaring geboren zedenwetten der Kerk?’³

Toch dwong de toename van het aantal leken in het katholieke jeugdwerk na 1930 tot een heroriëntatie. De verhouding tussen priesterleider en lekenleider werd nader geregeld op basis van de scheiding der opvoedingsverantwoordelijkheden, zoals die onder meer was verwoord in de encyciek *Divini illius magistri*. De jeugdorganisatie richtte zich zowel op het tijdelijk welzijn, op de positie van de jeugd in de aardse samenleving, als op het hiernamaals, het eeuwig heil. Daaruit vloeide voort dat zowel de burgerlijke maatschappij als de kerk een verantwoordelijkheid hadden in de jeugdorganisatie. De lekenleider, als vertegenwoordiger van die burgerlijke maatschappij, had een zelfstandige taak voorzover het ging om het bereiken van die aardse doelstellingen. De priester, als vertegenwoordiger van de kerk, behield echter zijn verantwoordelijkheid inzake het godsdienstig-zedelijke leven. In de praktijk betekende dat dat de leek de leiding had over de alledaagse, organisatorische en technische zaken, maar de priester de eindbeslissing hield waar het aspecten van zielzorg betrof. Dit principiële standpunt bood verschillende interpretatiemogelijkheden. Enerzijds kon men concluderen dat de priester zich dus wat afzijdig moest houden, zoals bijvoorbeeld de jezuïet F. Koppendrayner in een artikel in *Dux* deed.⁴ Door anderen, met name in de kring van de patronaten, werd het standpunt ingenomen, dat de primaire doelstelling van jeugdzorg zielzorg was en dat derhalve de priester ten allen tijde de eindverantwoordelijkheid had. Op de keuzes die de verschillende jeugdbewegingen maakten en de praktische consequenties daarvan kom ik in de hoofdstukken 9 en 10 terug.

1 Twee voorbeelden: van de 51 sprekers op het RK Nationaal Jeugdcongres van 1922 waren 34 geestelijke; van de 6 sprekers op het Patronatencongres in 1928 5, te weten B.H. de Groot, F. Frencken, pastoor A.P.C. Konijn, pater Paschasius en rector A.J. Brouwers; de zesde was het Tweede Kamerlid H. Hermans.

2 Ter Inleiding, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 2, de ondertitel van het blad luidde tot de zesde jaargang (1932-1933) ‘Tijdschrift voor priesters, die zich met de vorming der RK rijpende jeugd bezighouden’.

3 *Dux* 6(1932-1933), p. 153-157.

4 Vgl. F. Koppendrayner SJ, De juiste positie en de juiste taak van den priester in de jeugdvereniging, in: *Dux* 6(1932-1933), p. 158-166.

Tegelijkertijd werd gepoogd om de lekenleiders van de jeugdorganisaties meer direct aan de clerus te binden. In 1934 verleende het episcopaat de jeugdorganisaties (d.w.z. de leiding daarvan) de 'zending tot Katholieke Actie' en daarmee de opdracht om de geestelijkheid de helpende hand te bieden bij haar zielzorgelijke taak.¹ De Katholieke Actie werd gedefinieerd als 'deelname van leken aan het hiërarchisch apostolaat der Kerk'. Deze beweging kwam op gang onder de pausen Pius X (1903-1914) en Pius XI (1922-1939) en kreeg vooral onder de laatste haar organisatorische vorm. De directe aanleiding was de bezorgdheid om de ontkerstening van de samenleving en het onvermogen van de katholieke kerk (onder meer door een priestertekort) daar wat tegenover te stellen. De Katholieke Actie vormde een oproep aan leken om de geestelijkheid behulpzaam te willen zijn bij haar apostolische taak, zowel intern, tot behoud van de katholieken voor de kerk, als extern, ter bekering van andersdenkenden. Deelname aan deze apostolische taak veronderstelde van de leek vorming; de Katholieke Actie was dus tegelijkertijd een middel tot versterking van de betrokkenheid van leken bij de kerk en van de vroomheid van die leken.²

Deelname aan het apostolaat veronderstelde dus *vorming* en het was hierin dat de belangrijkste betekenis van de Katholieke Actie in het jeugdwerk lag. De kerkelijke overheid wilde, door de jeugdorganisaties in te schakelen bij de Katholieke Actie, de (leken)jeugdleiders dwingen tot godsdienstige vorming als middel tot geestelijke vernieuwing van zichzelf en van de jeugd.³ De Interdiocesane jeugdcommissie nam de uitvoering daarvan op zich. Jaarlijks werd onder haar verantwoordelijkheid een vormingsprogramma ontwikkeld, dat via *Dux* en de overige jeugdleidersbladen werd toegelicht en uitgewerkt voor praktisch gebruik. Het eerste jaarprogramma verscheen in 1936 en had de titel *Aposteljeugd*, de daarop volgende jaren waren de programma's gewijd aan de thema's *Verantwoordelijkheid*, *Sentire cum Ecclesia* en *Katholiek Familieleven*.⁴

Een interessant aspect aan deze poging tot versterking van de godsdienstige vorming in het jeugdwerk was dat men deze wilde inpassen in de stijl en de ideologie van jeugdbeweging. In de retoriek, die de Katholieke Actie omringde, werd de apostolaatsgedachte benadrukt: het actief meewerken aan de bekering van de wereld en aan het herwinnen van de maatschappij voor Christus. De jeugd moest, in de woorden van De Groot, 'strijder voor Christus Koning' worden, bezielde zijn van een ideaal en daarvan getuigenis afleggen. Tegelijkertijd maakte hij echter duidelijk dat dat apostolaat zelf

1 Besluit episcopaat, geciteerd in *Dux* 8(1934-1935), p. 15.

2 De Katholieke Actie werd vooral door Pius XI (1922-1939) gestimuleerd, onder meer in zijn encycliek *Ubi Arcano* van 1922. In Nederland werd een grote activiteit ontwikkeld; enerzijds organiseerden leken zichzelf, bijvoorbeeld in de Actie 'Voor God' (vgl. P. Luyckx *De Actie 'Voor God' 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief*. Nijmegen 1978), anderzijds werden bestaande organisaties door de kerkelijke overheid ingeschakeld in de Katholieke Actie, zoals bijvoorbeeld met de jeugdorganisaties het geval was; over de exacte invulling van de Katholieke Actie en de aard van de lekendeelname werd voortdurend gediscussieerd (vgl. I.J. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren Katholiek Nederland 1853-1953*. Den Haag 1953, p. 832-837).

3 Vgl. onder meer artikelen van B.H. de Groot in *Dux* 8(1934-1935), p. 49-52 en 9(1935-1936), p. 169-172 en een serie van 5 artikelen onder de titel 'Katholieke Actie en vrije jeugdvorming', in: *Dux* 10(1936-1937).

4 B.H. de Groot, *Katholieke jeugdvorming en katholieke actie*, in: *Dux* 10 (1936-1937), p. 3-5; Jos. van Campen, *De doorvoering van ons jaarprogramma 'Aposteljeugd' in de verschillende jeugdorganisaties*, in: idem, p. 5-14 en 77-80.

nog niet de taak van de jeugd en de jeugdbeweging was, maar slechts de voorbereiding daarop. De jeugdbeweging moest in het teken staan daarvan.¹

Een ander thema van de godsdienstige opvoeding der jeugd was de wijze van geloofsoverdracht. Steeds meer raakte men doordrongen van het besef dat het geloof niet langer vanzelfsprekend doorgegeven werd van ouders op kinderen en dat geloofsoverdracht niet louter een kwestie was van het doorgeven van kennis en het leren van de catechismus. De Nijmeegse pater P. van Luyk SJ, schrijvend over het feit dat veel katholieken op het moment dat zij in aanraking kwamen met een andersdenkende omgeving zo snel het geloof verloren, zei het in de eerste katholieke systematische studie over jeugdvorming in Nederland zo:

'Hun geloof mist den vasten grondslag: de overtuiging van een goddelijk gezag en van 't bovennatuurlijk gezag der Kerk is te weinig in hen gegrondvest. De behoefte daaraan wordt in een geheel katholieke omgeving te weinig gevoeld. In een andere omgeving echter komen de moeilijkheden, dikwijls de zwaarste beproevingen tegen 't geloof. Nooit werd vroeger goed daarover nagedacht en nu in den strijd ziet men ze niet in. 't Is dus noodzakelijk dat in een land als 't onze bij 't godsdienstonderwijs 't grootste gewicht wordt gelegd op 't goddelijk karakter der Kerk.'²

Vanuit deze opvatting waarschuwde Van Luyk ervoor dat godsdienstkennis alleen niet afdoende bescherming gaf:

'Zooals in 't algemeen bij de opvoeding, zoo kan bij de opvoeding tot een godsdienstige overtuiging 't zwaartepunt niet liggen in vorming van 't verstand, maar in de sterking van den wil. (...) De kennis is wel noodzakelijk voor de richting van den wil, maar 't is slechts een voorwaarde. (...) Het kind moet ook een zedelijk leven leeren leiden, dat zich vooral in de drie voorname levensvormen van waarheid, gerechtigheid en opofferende liefde toont. Deze levensvormen zullen echter nooit in een bedorven natuur tot volle levensuiting komen zonder zelfverloochening en versterving. (...)

Tot dat zedelijk leven, tot heiligheid en versterving en verloochening, in waarheid, gerechtigheid en opofferende liefde moet de jeugd voortdurend worden opgewekt: dan eerst zal ze tot een waarachtig geloofsleven worden opgevoerd en dan ook pas de vrucht van 't volle geloofsleven genieten en door dat genot overzalig, zal ze daar nooit meer van scheiden.'³

Op het tijdstip dat Van Luyk deze woorden neerschreef was deze opvatting nog lang geen gemeengoed in de praktijk van het katholieke jeugdwerk. Op het patronatencongres van 1914 erkende pastoor A. Mutsaers uit Den Bosch weliswaar de betekenis van de wilsvorming, maar het middel daartoe was in zijn visie puur onderricht:

1 B.H. de Groot, Wat voor alles nodig is, in: *Dux* 9(1935-1936), p. 169-172.

2 P. van Luyk SJ, *Voor 't leven. Studies over jeugdvorming in onzen tijd*. Den Bosch 1915, p. 7.

3 Idem, p. 9-11.

'Er moet voortdurend worden ingewerkt op het verstand en den wil onzer jongens, opdat zij zich oefenen en gewoon maken in katholieken zin te denken en te handelen. Onder de middelen die daartoe gebruikt moeten worden, komt zeker de eerste plaats toe aan het onderricht in de katholieke geloofs- en zedenleer; zoowel het gezamenlijke onderricht, waardoor men vooral op het verstand, als het afzonderlijke, waardoor vooral kan worden ingewerkt op den wil.'

In de loop van de jaren twintig werd deze vorm van geloofsoverdracht steeds meer bekritiseerd. B.H. de Groot onderstreepte tijdens het jeugdcongres van 1922 de opvatting van Van Luyk. Vorming, die slechts bestond uit onderricht, zo zei hij, dringt niet door in het binnenste van de ziel. De jeugdvorming moest daarom anders zijn, meer ruimte laten voor de zelfwerkzaamheid van de jeugdigen en meer gericht op karaktervorming.²

Vanaf 1927 ontwikkelde Dux zich tot de belangrijkste spreekbuis van deze opvattingen. Regelmatig werd daarin de aandacht gevraagd voor het probleem van de 'geloofscrisis' van de jeugd. Verschillende auteurs interpreteerden geloofsafval en onkerkelijkheid niet uitsluitend als een maatschappelijk probleem, als een gevolg van industrialisatie en verstedelijking. Zij zagen het meer als een ontwikkelingsprobleem, een aspect van de puberteitsfase. 'In de ontwikkelingsjaren ontwaakt ...', aldus H. Robbers in een themanummer hierover:

'het emotioneel gevoelsleven en het redeneerende denken, en daarmee gaat gepaard een meer zelfstandig religieus leven, of - en soms tegelijkertijd - periodes van heftige geloofswijfel.'

Robbers en ook Lamers waren van mening dat de puberteitsjaren beslissend waren voor het verdere geloofsleven: of men ontwikkelde een diep religieus bewustzijn of men verloor alle besef daarvan. Om die reden was goed godsdienstonderricht niet voldoende. Het moest op zijn minst aangepast zijn aan de situatie van de jeugd. Niet na een lange saaie werkdag in de fabriek nog eens een saaie catechismusles, maar een stemmige sfeer in een kapel of zaaltje, waarbij men de geloofswaarheden meer 'voelde' en 'onderging', dan leerde. Verder was waakzaamheid van de ouders geboden op de vriendenkring van hun kinderen, op hun lectuur en bezigheden buitenshuis. Maar godsdienstige vorming was vooral een zaak van wils- en karaktervorming.

Opmerkelijk is dat Robbers de structuur van de katholieke kerk en de katholieke liturgie bevorderlijk achtte voor de religieuze ontwikkeling, meer dan piëtistisch en bevindelijk ingestelde godsdiensten. De katholieke kerk kende een hiërarchische opbouw met duidelijke regels en voorschriften; de interpretatie van het goddelijk woord werd

1 *Verslag van het Eerste Patronatencongres*, Utrecht 1914, p. 55.

2 *Verslagboek RK Nationaal Jeugdcongres 1922*, p. 46-48.

3 H. Robbers, 'Het wetenschappelijk onderzoek van de geloofscrisis bij de rijpe jeugd', in: *Dux* 2(1928-1929), p. 266-273 (citaat: p. 266); Robbers baseerde zich onder meer op Spranger's *Psychologie des Jugendalters*, J. Starbuck, *The psychology of religion* (London 1899), G. Dehn, *Die religiöse Gedankenwelt der Proletariatsjugend* (Berlin 1923) en op L. Bopp, *Das Jugendalter und sein Sinn* (Freiburg 1926). Vgl. ook G. Lamers SJ, 'De geloofscrisis der rijpe jeugd', in: *Dux* 2(1928-1929), p. 247-250. Lamers besprak in dit artikel het onderzoek onder de Berlijnse jeugd van Dehn, die een somber beeld schetste, dat weliswaar betrekking had op Berlijn, maar volgens Lamers evenzeer op kon gaan voor Nederlandse industriesteden. Ook Dehn wees op het verschil tussen katholieken en protestanten. Het werk van Bopp wordt verderop in dit hoofdstuk uitvoeriger besproken.

niet aan de gelovige zelf overgelaten; van de bovennatuurlijke genademiddelen ging reeds op het jonge kind een goede invloed uit. Hij citeerde daarbij met instemming Spranger, die stelde:

‘Men gaat naar de eerste H. Communie als naar het grootste in de wereld ingrijpende Godsgeheim met innige ontroering en zelfonderzoek. Wellicht ligt daarin de diepe wijsheid, dat de sacramentele wijding en genade zich voltrekt en kan werken, alvorens het mijmerend verstand ontwaakt, dat daartegen toch niet opgewassen is. Het is steeds raadzaam, meer aan God over te laten, dan aan de menschen zelf.’¹

Het deelnemen aan de katholieke liturgie en het regelmatig biechten en communiceren waren voor Lamers en Robbers dan ook belangrijke middelen tot de katholieke geloofsvorming.

Zedelijke opvoeding

Hoewel de ‘zedenleer’ in principe alle terreinen van de sociale en morele opvoeding besloeg, leek deze in de katholieke opvoedingspraktijk van de eerste helft van deze eeuw wel verengd te zijn tot het louter lichamelijke en seksuele. Alles wat met seksualiteit te maken had was een obsessie voor de geestelijkheid. De moderne maatschappij werd bij voorkeur afgeschilderd als een zedeloze maatschappij, waar de goede zeden werden vertrapt onder zwoele dans, aanstootgevende foto’s, losbandige films, gemengd baden, openlucht-sportdemonstraties, naaktcultuur en Neo-Malthusianisme. Uit de vele teksten over dit thema zijn fraaie collages samengesteld.² Er ging bijvoorbeeld geen jaar voorbij dat niet een van de bisschoppen gedetailleerde voorschriften uitvaardigde voor kleding bij sportmanifestaties, waarin exact de hoeveelheid toegelaten zichtbaar bloot werd aangegeven. Gedetailleerd waren ook de kleding- en gedragsvoorschriften voor priesters die met jeugdkampen meegingen. Zij moesten in een afzonderlijke ruimte of tent overnachten en mochten zich slechts in priestergewaad aan de jongens vertonen.³ De boventoon in deze werd gevoerd door de leden van de speciaal voor de bestrijding van de onzedelijkheid opgerichte *Vereeniging ‘Voor Eer en Deugd’*. In zijn toespraak tot het jeugdcongres van 1922 liet directeur J. Bemelmans achtereenvolgens de moderne dans, het gemengd zwemmen en baden, de bioscoop, ‘Schund’lectuur (met name de geïllustreerde weekbladen) en de tot verleiding uitnodigende vrouwenkleding de revue passeren. Het grootste gevaar vormden voor hem echter de ouders, die hun kinderen onvoldoende beschermden, te weinig opletten welke lectuur zij in handen kregen en hoe en waar zij hun vrije tijd doorbrachten. Ouders waren, aldus Bemelmans, veelal te gemakzuchtig en te toegevend: ze zagen te veel door de vingers. Ook het huwelijkleven van veel ouders stelde hij aan de kaak. Het was volgens hem vaak in

1 Spranger, *Psychologie des Jugendalters*, p. 300, geciteerd bij Robbers a.w., p. 268-269.

2 Een zulke collage is Michel van der Plas, *Uit het rijke Roomsche leven*, Baarn 1964, daarin met name hoofdstuk 7 ‘Voor eer en deugd’

3 Zie hierna, hoofdstuk 10

lijnrechte tegenspraak met de christelijke zedenleer. Hoe kon hiervan een goede invloed op de jeugd uitgaan, was de retorische slotvraag.¹

Zo bont en exuberant in hun uitspraken als Bemelmans waren weinigen, maar alleen reeds het feit dat hij niet tegengesproken werd (integendeel: in het 'debat' vielen velen hem bij met andere voorbeelden van onzedelijk en aanstootgevend gedrag), gaf iets weer van de collectieve gesteldheid van de katholieke geestelijkheid in die dagen. Terecht stelde Van Laarhoven vast dat deze tijd als geen andere leek te worden beheerst door de angst voor het seksuele.²

De vraag komt op waardoor dan deze obsessie met het lichamelijke en seksuele aspect van de zedelijkheid werd opgeroepen. Kees Fens wees er in het nawoord van *Uit het rijke Roomsche leven* op dat 'reinheid' het ideaalbeeld van de katholieke theologie was. Hij schreef:

'Wat men onder reinheid verstond laat zich het best afleiden uit het tegenovergestelde. De tegenpool van de reine is de vleeselijke man, de mens die leeft naar zijn zinnen, zijn instincten, en dat doen in feite alle niet-christenen.'³

Op deze wijze werd een invulling gegeven aan de begrippen natuur en bovennatuur: de natuur was het zinnelijke, het vleeselijke (lichamelijke) en het instinctieve gedrag; de bovennatuur werd gevormd door reinheid en zuiverheid. Reinheid gold als het ideaalbeeld voor een katholiek. En alles wat te zeer neeg naar toegeven aan het lichamelijke, de lustbeleving, werd afgewezen. De opvoeding moest dan ook gericht zijn op het nastreven van die reinheid. We zien dat bijvoorbeeld in de voorbeelden die aan katholieke jongens en meisjes werden voorgehouden. De favoriete heiligenverhalen in (aangeprezen) jeugdliteratuur waren die van kindheiligen als de H. Aloysius van Gonzaga, de zalige Grignon de Montfort of de zalige André de Thaye. Het waren jongens die vanaf hun geboorte een braaf en oppassend leven hadden geleid en overleden voordat zij werkelijk in het volle leven stonden. Hun namen keren veelvuldig terug als patroonheilige van jeugdorganisaties en dus als voorbeeld voor de jeugd. Aan meisjes werden bij voorkeur vrouwen ten voorbeeld gehouden die zich 'als bruid aan Christus hadden gegeven' zoals kloosterzusters en vrouwen, die een of ander lijden in dienst van God doorstonden, zoals de H. Liduina van Schiedam; of liever nog de jonge vrouwen die een aanval op hun maagdelijkheid hadden doorstaan als een offer aan Christus als de H. Susanna en de H. Agnes.

De ontmoeting van de seksen moest vanuit een dergelijke gedachtengang wel als een groot gevaar voor een deugdzame opvoeding worden beschouwd. Het was dan ook geen wonder dat men juist de leeftijdsfase waarin deze ontmoeting bij uitstek plaatsvond als een zeer gevaarlijke beschouwde. Coëductie was bij katholieken dan ook uit den boze en zij konden daarbij steunen op de pauselijke veroordeling daarvan in de encycliek *Divini illius magistri*. Coëductie steunde, aldus de encycliek, op het

1 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 712-723.

2 J. van Laarhoven, *De kerk van 1770-1970. Handboek van de kerkgeschiedenis V*, Nijmegen 1974, p. 317.

3 Kees Fens, *Nawoord*, in: Van der Plas a.w., p. 331.

naturalisme en ontkende de erfzonde. Man en vrouw waren niet gelijk, maar door God en door de natuur verschillend geschapen om elkaar ...

‘wederkerig in huisgezin en maatschappij aan te vullen, juist om hun verschil. Dit verschil moet daarom ook bij de vorming en opvoeding worden gehandhaafd en bevorderd.’¹

Ook de seksuele opvoeding van de jeugd werd vanuit dit licht beschouwd. Het was een van de belangrijkste, en bloemrijkste, thema's uit de opvoedingsliteratuur, maar in feite waren alle teksten een parafrase op één motief: de ontwakende geslachtsdrift onder jeugdigen moest beteugeld worden. Seksuele opvoeding was vooral een kwestie van wilstraining en van bescherming. In een artikel in *Dux* over het 'schaamtegevoel' (ook al zo'n beladen woord) gaf V. Cathrein dit helder weer:

‘De geslachtsdrift is de machtigste en heftigste zinnelijke drift, die het moeilijkst te bedwingen is, en waarin het dierlijke in den mensch het meest te voorschijn komt. De deugd der kuisheid is er om die drift in toom te houden, zedigheid en schaamtegevoel helpen hierbij.’²

De angst voor en afkeer van het seksuele was zo sterk dat seksuele voorlichting door de meeste katholieke geestelijke leiders als iets van 'uiterste noodzaak' werd gezien. De voorlichting moest voor jeugdigen beperkt blijven tot de meest essentiële zaken rondom de lichamelijke rijpwording. Ouderen, met name verloofden, dienden voorlichting te krijgen, maar dan meer gericht op algemene opvattingen omtrent de katholieke zeden- en huwelijksleer dan op de kennis van de voortplanting als zodanig. Kennis van seksuele zaken riep naar het oordeel van vele geestelijken slechts de nieuwsgierigheid op en stelde daarom jonge mensen aan meer gevaren bloot dan zij wilde voorkomen.³

Seksualiteit werd gezien als een drift; het belangrijkste middel tot seksuele opvoeding was daarom wils- en karaktertraining als middel om die drift te beteugelen. Deze 'training' werd in een enkel geval wel erg letterlijk genomen. In zijn hoofdstuk over *De zonde der jeugd en hare bestrijding* gaf Van Luyk een aantal remedies ter voorkoming van dit kwaad. Allereerst meende hij dat de jeugd niet 'wekelijks' moest worden opgevoed; dagelijks een flinke beweging in de vrije lucht werkte ook zeer voordelig.⁴ Als de belangrijkste remedies tegen de onzedelijkheid werden echter gezien vroomheid en deugdbeoefening, het ontvangen der sacramenten en, niet in de laatste plaats, bescherming, bijvoorbeeld in de eigen katholieke (jeugd)organisaties. Ook werden herhaalde malen pogingen ondernomen om de onzedelijkheid in de samenleving aan de kaak te stellen en trachtte men de burgerlijke overheid over te halen tot het nemen van wettelijke maatregelen, bijvoorbeeld tegen het gemengd zwemmen, tegen het dragen

1 *Divini illius magistri* a.w., p. 48

2 *Dux* 1(1927-1928), p. 241.

3 Vgl. onder meer Lamers in *Dux* 1(1927-1928), p. 106-109 en 127.

4 Van Luyk a.w., p. 76-90.

van 'onwielvoeglijke kleding', tegen voorstellingen op aanplakbiljetten bij bioscopen, tegen openbare dansgelegenheden, etc.¹

Achteraf beschouwd was datgene wat men in katholieke kring seksuele opvoeding en vorming noemde dus vooral het gebrek daaraan. Seksuele vorming betekende het ontwikkelen van een zodanig karakter dat men de seksuele driften wist te beteugelen en de onzedelijke verleidingen kon weerstaan. Dat was vooral een zaak van wil en karakter. Ofwel in de woorden van Van Luyk:

'Bloote voorlichting geeft geen bescherming. Een krachtige voorbereiding van den wil bij de nadering van sexueele gevaren, is duizendmaal belangrijker dan de voorbereiding van het verstand. Bescherming van de jeugd tegen de sexueele gevaren is een krachtvraag, geen wetensvraag. De meest heldere kennis van alle gevaren is ijdel, zoo de mensch niet geleerd heeft, in het uur der bekoring te handelen overeenkomstig beginselen.'²

Karaktervorming

Met dit accent op karaktervorming en wilsvorming sloten Van Luyk en anderen nauw aan bij toonaangevende (sociaal-)pedagogische stromingen van de tijd.³ Zoals wij in hoofdstuk 4 reeds schetsten kenmerkte de pedagogiek zich in het begin van de twintigste eeuw door een reactie op de sterk intellectualistische stromingen van voor die tijd. Het kind kwam centraal te staan, onder meer in de *Reformpädagogik*. De katholieke pedagogiek werd heen en weer geslingerd tussen acceptatie en verwerping van deze stromingen. De katholieke pedagogen hadden de neiging de daarin aanwezige afwijzing van mechanisme en rationalisme in de opvoeding te accepteren omdat die overeenkwam met de uitgangspunten van de katholieke geloofsleer. Maar anderzijds waren velen binnen deze stroming niet katholiek en erkenden dus niet de bovennatuurlijke bestemming en goddelijke leiding in de opvoeding.

In het blad *Opvoeding en onderwijs* van 1914 en 1915 gingen Lamers en Van Luyk de discussie aan met de opvattingen van toonaangevende sociaal-pedagogen als Ludwig Gurlitt, Paul Natorp en Georg Kerschensteiner. Hun belangrijkste bezwaar tegen genoemde schrijvers was dat zij het doel van de opvoeding zagen in de individuele ontplooiing van de opvoedeling. Gurlitt bijvoorbeeld omschreef 'karakter' als: de menselijke wil, geleid door vaste beginselen. Lamers en Van Luyk waren het daarmee eens, maar de vraag bleef dan waaraan deze vaste beginselen werden ontleend. Niet aan de mens zelf, aldus Lamers, maar aan de bovennatuur. En dat veronderstelde dat vorming van het geweten aan karaktervorming vooraf moest gaan.⁴ Vanuit die algemene opvatting werden de niet-katholieke denkbeelden bijna als een karikatuur

1 In 1934 bracht een door de Interdiocesane Jeugdcommissie ingestelde commissie verslag uit over mogelijk te nemen maatregelen ter bestrijding van de onzedelijkheid, vgl. *Dux* 8(1934-1935), p. 25-42, 10(1936-1937), p. 98-103 en 130-133

2 Van Luyk a.w., p. 69-70

3 Deze en de volgende paragraaf (over de katholieke receptie van de adolescentiepsychologie) zijn een bewerking van een eerder door mij gepubliceerd artikel 'Het volle leven tegemoet Katholieke opvattingen over de psyche van de rijpe jeugd' in J.J.H. Dekker e.a. (red.), *Pedagogisch werk in de samenleving*, Leuven 1988, p. 181-197

4 G. Lamers SJ, *Moderne opvoeding*, in *Opvoeding en onderwijs* 2(1914), p. 188-190

beschreven, alsof het niet erkennen van de vaste, bovennatuurlijke beginselen automatisch tot het losgooien van alle banden en het nastreven van het individuele geluk met veronachtzaming van dat van anderen zou leiden:

‘De naturalist, die dit kernwoord tot grondslag neemt der opvoeding, kan konsekwent van een beteugeling der hartstochten niet spreken. Hij doet het ook niet. Vrij moet de natuur van het kind zich maar ontwikkelen, maar volgroeien volgens de ingeboren neigingen. Alles wat het doet en laat, geschiedt volgens de wetten der natuur, is dus noodzakelijk en daarom goed. De opvoeder moet, zo zeggen ze, zeer omzichtig te werk gaan. Hij moet alles verwijderd houden, wat maar enigszins de zelfontwikkeling van ‘s menschen lichamelijk en geestelijk leven kan tegenwerken.’¹

Wat van deze houding de gevolgen zouden zijn liet geen twijfel:

‘Is het wonder dat door den invloed van zulk een systeem de klachten over de zedeloosheid, de genotzucht, de teugelloosheid der moderne jeugd in alle landen dagelijks toenemen! Wat leeren de jaarlijksche statistieken niet over de toenemende misdaden der jeugd op ALLE gebied.’²

En hoe moest het dan wel?

‘Wanneer men dit alles nagaat, zou men verlangen naar een Spartaansche opvoeding, naar de opvoeding tot eenvoud, strengheid en smartgewenning. Want een opvoeding tot genotzucht en aangename levenswijze verheft tot principieel de meest ellendige karakterloosheid. Zij ontnemt aan het karakter alle kracht en energie. Zij maakt den mensch onbruikbaar voor de plichten van het leven. Zij maakt ook het gemeenschappelijk leven in huisgezin en maatschappij onmogelijk. Want toewijding van een gezamenlijk leven is steeds een binden, een beperken der persoonlijke wenschen, is een leven van offers zonder eind.’³

Deze stellingname was een oorlogsverklaring aan een groot deel van de moderne pedagogiek die immers het kind centraal wilde stellen en de natuurlijke ontwikkeling van het kind bevorderen.⁴

Zoekend naar een voor katholieken acceptabele interpretatie van karaktervorming kwam men terecht bij de opvattingen van de moraal-filosoof-pedagoog Friedrich Foerster. Door Rombouts werd deze gekarakteriseerd als:

‘een onverschrokken, eerlijk oprechte en ridderlike man, die door zijn nieuw betoog voor oude waarheden, de katholieke beginselen zo meesterlijk in een moderne-gedachtenlijst weet te zetten en de voosheid van allerlei nieuwe bedenksels zo grondig

1 Idem, p. 210.

2 Ibidem

3 Ibidem.

4 Over de visie op de Reformpädagogik zie bv. Rombouts a.w., p. 271-291.

aantoont, en daarom niet alleen recht heeft op onze volle sympathie, maar ons ook in menig opzicht ten voorbeeld strekt.¹

Deze waardering voor de niet-katholiek Foerster is opvallend. Met name de jezuïeten Van Luyk en Lamers hebben er in de onder hun redactie staande tijdschriften *Opvoeding en onderwijs*, later *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer*, en *Dux* veel toe bijgedragen dat diens opvattingen in katholiek Nederland werden verbreed. In de *Opvoedkundige brochurenreeks* verscheen een uit het Duits vertaalde studie over Foerster, door Rombouts van een positieve inleiding voorzien.² Foerster genoot overigens ook in niet-katholieke kring veel waardering, bijvoorbeeld bij J.H. Gunning Wzn. en J.H.F. Kohlbrugge. De directeur van de *Amsterdamsche Maatschappij voor Jonge Mannen*, J. Eykman, promoveerde zelfs op hem.³

F.W. Foerster⁴ speelde aanvankelijk onder invloed van zijn vader, Wilhelm Foerster, een belangrijke rol in de zogenaamde 'ethische richting'. Na zijn studie was hij een aantal jaren secretaris van de *Deutsche Gesellschaft für ethische Kultur*. Maar omstreeks 1910 vond er een ommekeer plaats in zijn denken. Hij maakte zich los van een godsdienstloze moraal en ageerde tegen moderne cultuur-filosofische stromingen, de esthetiek van Nietzsche, het naturalisme en materialisme en het socialisme. In deze stromingen miste hij het besef dat de mens slechts kon groeien tegen de verdrukking in, door zelfopoffering en door vaste beginselen. Harmonische karaktervorming kon in zijn ogen alleen bestaan bij de gratie van een duidelijk omschreven doel. Dat doel vond hij in de christelijke cultuur, met name in het katholieke gedachtengoed:

'Het hoofddoel van alle ware opvoeding moet zijn de natuurlijke krachten in het licht van een bovennatuurlijk ideaal ver boven zich uit te doen groeien.'⁵

Daarin lag het aanknopingspunt voor de bewondering van Foerster door katholieke pedagogen. Van Luyk gaf het kernachtig weer:

1 Idem, p. 331

2 L. Pilger, *F.W. Foerster, zijn ethiek, politiek en paedagogiek*, ingeleid door S. Rombouts, Tilburg 1923, *Dux* wijdde in zijn eerste jaargangen veel aandacht aan Foerster, waaronder twee themanummers

3 J. Eykman, *F.W. Foerster als zedelijk opvoeder*, Den Haag 1924, Vgl. ook Sturm a.w., p. 145-147, en J.H.F. Kohlbrugge, *Practische sociologie Deel IV De zorg voor de jeugd* Groningen 1927. De *Amsterdamsche Maatschappij voor Jonge Mannen* was een plaatselijke jongerenorganisatie van protestants-christelijke signatuur

4 Friedrich Wilhelm Foerster (1869-1966) groeide op in een ongodsdienstig, liberaal milieu. Hij studeerde staathuishoudkunde en wijsbegeerte en promoveerde in Freiburg op Kant. Hij was privaät-docent en hoogleraar in Freiburg, Zürich, Wenen en München. In de laatste stad werd hij in 1916 vanwege pacifistische sympathieën ontslagen. Na het einde van de Eerste Wereldoorlog speelde hij kort een rol in de Beierse republiek maar na de opheffing daarvan en de moord op Kurt Eisner in 1920 vestigde hij zich definitief in Zwitserland. Hij heeft een groot aantal publikaties op zijn naam staan, de belangrijkste zijn *Jugendlehre* (1904, in het Nederlands vertaald onder de titel *Karaktervorming*), *Schule und Charakter* (1907), *Lebensführung* (1907, in het Nederlands *Levenswandel*), *Erziehung und Selbsterziehung* (1917, in het Nederlands *Opvoeding en zelfopvoeding*) en *Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel* (1923).

5 Geciteerd bij Pilger a.w., p. 90. Hoewel Foerster zich, althans tot in de jaren twintig, nooit officieel tot de katholieke kerk bekeerde, gold hij voor velen als katholiek. De protestant Eykman voegde daarom aan zijn dissertatie de stelling toe dat 'de moderne opvoedkunde, voorzover zij is geschoeid op de leer van F.W. Foerster, in haar consequentie tot het roomsch-katholicisme leidt.'

'Hij baseert zijn opvattingen op de aloude, van godsdienst afhankelijke, beginselen in de zedenleer; hij heeft zich onttrokken aan de chaos der moderne levensopvattingen, die godsdienst en openbaring hebben losgemaakt van de zedenwet.'¹

Maar tegelijkertijd waarschuwden de katholieke bewonderaars van Foerster er voortdurend voor hem als een der hunnen te beschouwen. Zij erkenden dat zijn gedachten veel overeenkomsten vertoonden met het katholieke gedachtengoed, maar in de kern bleven er verschillen. Foerster kende noch erkende de betekenis van de bovennatuur en de genademiddelen. Zijn voornaamste betekenis lag voor de katholieken dan ook niet in zijn moraal-filosofische opvattingen. Uiteindelijk hadden zij, zoals Lamers zei, op dat punt geen bewijsvoering 'van buiten' nodig. Foerster was 'meer apologet van christelijke cultuurwaarden dan paedagoog der praktijk'.² Toch was Foerster in de katholieke bladen voor jeugdoopvoeding een van de meest aangehaalde en besproken auteurs. De reden daarvoor was dat hij, hoewel zeker geen praktisch-pedagoog, nieuwe visies op de methodiek van de jeugdvorming, zoals zelfwerkzaamheid, delegering van taken, clubvorming en trekken en kamperen ook voor de katholieken acceptabel maakte. Hij liet zien dat dergelijke vormen ook in een katholiek kader inpasbaar waren.

Belangrijke inspiratie voor zijn ideeën had Foerster opgedaan tijdens enkele reizen door Engeland en de Verenigde Staten. Op grond van de daar opgedane ervaringen toonde hij zich een enthousiast voorstander van zelfregering door jeugdigen in een pedagogische omgeving.³ Op die manier kon de in jeugdigen aanwezige drang om zich los te maken van de enge kring van het huisgezin (het 'antidomestic instinct') en zich te richten op de leeftijdsgenoten ingebed worden in een pedagogisch milieu waarin de jeugdige drang tot zelfstandigheid werd verzoend met de introductie in het maatschappelijke leven. Met instemming beschreef hij experimenten in grote steden in de Verenigde Staten ter preventie van criminaliteit en de inrichting van de Engelse Public schools. Ook scouting werd om die reden door Foerster aangeprezen. Maar tegelijkertijd waarschuwde hij voor een te grote toegevendheid jegens dergelijke opvattingen. Zelfstandigheid mocht nooit absoluut zijn, maar moest ingebed zijn in een pedagogisch milieu. En ook meende hij dat in scouting wel erg het gevaar bestond dat het te eenzijdig op de lichamelijke ontwikkeling gericht was, terwijl de algehele karaktervorming, waarvoor de opzet toch uitmuntend geschikt was, werd verwaarloosd.⁴

De receptie van de adolescentiepsychologie

Een andere auteur die de verbinding wist te leggen tussen moderne wetenschap en katholieke opvoedingsleer was de Duitse theoloog-psycholoog Linus Bopp. Zijn in 1926 verschenen *Das Jugendalter und sein Sinn* vervulde in katholieke kring eenzelfde functie als het werk van Foerster: het integreerde de resultaten van modern, in dit geval psychologisch, onderzoek met traditionele katholieke wijsgerige en theologische opvattingen

1 Van Luyk, *Voor 't leven a w.*, p. 57.

2 Dux 2(1928-1929), p. 53

3 FW Foerster, *Opvoeding en zelfopvoeding*, Zeist 1917, vooral p. 295-358.

4 Idem, p. 311

en maakte daarmee de psychologie acceptabel voor de katholieke opvoedingspraktijk.¹ Een dergelijke intermediaire functie was noodzakelijk. Want de katholieke pedagogiek en de relatief nieuwe wetenschap van de psychologie stonden met elkaar op gespannen voet.² De psychologie had immers als object van onderzoek de psyche, de menselijke ziel, welke tot dan toe als het particuliere bezit van de godsdienst was beschouwd. Zij baseerde zich daarbij op de ideeën van de Verlichting en, dit in tegenstelling tot de pedagogiek die sterk wijsgerig van aard was, op de methode van het natuurwetenschappelijk onderzoek, de empirie. De daaruit voortvloeiende opvatting dat het menselijk doen en laten volledig gekend en uit de mens zelf verklaard kon worden stond haaks op de denkwijze, die de wetenschapsbeoefening ondergeschikt maakte aan de vaststaande en eeuwige beginselen van de katholieke geloofsleer. Katholieken vreesden in de beoefening van de psychologie een ontkenning van de vrije wil, omdat daarin het menselijk gedrag werd teruggebracht tot waarneembare en beïnvloedbare condities.

Toch was die afwijzing van de psychologie niet absoluut. Integendeel: onder invloed van de neo-scholastiek erkenden vele katholieken dat de resultaten van psychologisch onderzoek uitstekend bruikbaar waren op velerlei terreinen, met name op dat van onderwijs en opvoeding. Het in 1918 opgerichte *Centraal Zielkundig Beroepskantoor* verrichtte onder leiding van Jac. van Ginneken SJ en diens assistent G. Zeegers psychotechnisch onderzoek. En zowel aan de RK Universiteit van Nijmegen als aan de RK Handelshoogeschool te Tilburg werden bij de oprichting (in 1923 en 1927) leerstoelen in de psychologie gevestigd. In Nijmegen werd aanvankelijk de Utrechtse katholieke hoogleraar F. Roels benoemd, later diens leerling Th. Rutten; in Tilburg een andere leerling van Roels, J. de Quay. En ook in de opvoedkundige tijdschriften werd veel aandacht aan de psychologie geschonken. Niet voor niets werd *Opvoeding en onderwijs* in 1918 herdoopt in *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer*.³

Algemeen werd erkend dat de resultaten van psychologisch onderzoek van grote betekenis waren voor het pedagogisch handelen. De opvoeding moest weliswaar gericht zijn op de 'bovennatuur', maar dat betekende nog niet dat de ontwikkeling van de 'natuurlijke vermogens' verwaarloosd kon worden. Maar de psychologie kon in de ogen van de katholieke pedagogen nooit de plaats van de pedagogiek innemen. Rombouts maakte dat duidelijk toen hij schreef:

-
- 1 Linus Bopp, *Das Jugendalter und sein Sinn*, Freiburg im Breisgau 1926, in het Nederlands verschenen onder de titel *Jeugdopgang*, z.p. 1927, tevens verscheen een bewerking van enkele hoofdstukken uit het boek door F.J. Schimmel, *Leven en verzorging der rijpere jeugd*, Tilburg 1927. Linus Bopp (geboren in 1887) werd in 1909 tot priester gewijd. In 1916 promoveerde hij te Freiburg tot doctor in de theologie. Aldaar werd hij in 1924 benoemd tot hoogleraar in de pastorale theologie en de godsdienstp pedagogiek. Naast *Das Jugendalter und sein Sinn* publiceerde hij over godsdienstige opvoeding en catechese. In 1929 hield hij een lezing voor de jaarlijkse *RK Paedagogische Week* in Tilburg (gepubliceerd onder de titel 'Die Psyche der reifenden Jugend und die katholischen Religionspädagogik' in het *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer* 21(1929), p. 218-232).
 - 2 Ruud Abma, *Psychologie en katholicisme. Een episode uit de geschiedenis van de Nijmeegse psychologie in Psychologie en maatschappij* 1979, afl. 7, p. 35-65 en Ter Meulen a.w.
 - 3 Juist de (wijsgerig-) pedagoog Hoogveld, ook hoogleraar in Nijmegen, was een belangrijk voorstander van de instelling van een leerstoel psychologie meteen bij de oprichting van de RK Universiteit, zoals hij eerder had bevorderd dat Roels als docent psychologie werd aangesteld aan de RK Leergangen te Tilburg. Hoogveld en Roels waren beide lid van de redactie van het *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer*. Ook bisschop Diepen zag in de beoefening van de psychologie een middel om de kwaliteit van de katholieke pedagogiek te bevorderen en stimuleerde daarom een leergang psychologie in de cursussen voor aankomende onderwijzers, vgl. Ter Meulen a.w., p. 34-41. De Freudiaanse psychoanalyse kon in katholieke kring uiteraard geen genade vinden, vgl. Ter Meulen a.w., p. 75 e.v.

‘Waardeoordelen kunnen toch nooit logisch uit zijns-oordelen worden afgeleid. Niet in het empirisch gegeven liggen de maatstaven ter beoordeling; deze komen van buiten en worden uit principes deductief afgeleid. Psychologie zegt wel wat *is*, niet wat *moet*. Daarom is het onmogelijk een pedagogiek op basis van de psychologie in te richten.’¹

Zolang de psychologen zich in deze taakverdeling schikten - en dat was met de natuurwetenschappelijk georiënteerde experimentele psychologie merendeels het geval - was er dus geen probleem. Kennis van het menselijk gedrag en van de individuele ontwikkeling had uiteraard consequenties voor het opvoedingshandelen, maar zei niets over het doel van de opvoeding of over de aard van de pedagogische relatie. Beoefening van de psychologie om daarmee het pedagogisch handelen te kunnen verbeteren werd daarom aangemoedigd.

Dat kwam echter anders te liggen, toen in de loop van de jaren twintig als reactie op de experimentele psychologie een meer persoonsgerichte benadering naar voren kwam die er voor pleitte om de mens in zijn totaliteit in ogenschouw te nemen, zoals in Sprangers *Psychologie des Jeugdalters*. Deze geesteswetenschappelijke of structuurpsychologie betrof de zin van het menselijk bestaan in haar beschouwingen en trad aldus binnen in het terrein van de pedagogiek. Zij nam ‘de volle werkelijkheid van het zieleleven’ tot uitgangspunt van onderzoek en trachtte afzonderlijke psychische verschijnselen te *duiden* in hun onderlinge samenhang en in hun betekenis voor de ontwikkeling van het kind en de jeugdige. Opvoedingsdoelen werden in het psychologisch onderzoek betrokken en niet zelden mondden psychologische beschouwingen rechtstreeks uit in pedagogische adviezen.

Dit bracht de katholieken in een lastig parket: enerzijds stonden zij tegenover deze geesteswetenschappelijke stroming positief omdat daarin ziel en lichaam (bovennatuur en natuur) als één geheel werden gezien. In het geval van de puberteitspsychologie betekende dit bijvoorbeeld dat psychische rijpingsproblemen niet meer louter op de lichamelijke rijpwording werden teruggevoerd en dat het zoeken naar een waardevolle en geïnternaliseerde geloofsovertuiging als een normaal proces van ontwikkeling werd gezien. Maar in deze benadering school ook een gevaar: de ‘taakverdeling’ tussen psychologie en pedagogiek kwam op de tocht te staan. Opvoedingsdoel en opvoedingsmiddelen werden immers niet meer van elkaar gescheiden. De psychologie beperkte zich niet langer tot de zijns-vraag, maar betrof waardeoordelen in haar programma en deed waarde-uitspraken. Aan een niet vanuit katholieke leerstellingen bedreven psychologie kleefden dan dezelfde bezwaren als aan de niet-katholieke pedagogiek: ook zij erkende immers niet de zondige oorsprong van de mens en het bestaan van de bovennatuurlijke genademiddelen.² De moderne kinderpsychologie, die de nadruk legde op de eigen aard van het kind en inspireerde tot de kindvriendelijke aanpak van de pedagogiek-‘vom Kinde aus’, stuitte daarom op grote weerstand. Het ‘moeizaam en langzaam disciplineren der natuurdrijven, het ondergeschikt maken van het lagere aan het hogere, het tot stand brengen van een evenwicht in het van nature ongeorganiseerde beger-

1 S Rombouts, *Catechismus en catechese*, Tilburg 1924, p 7

2 S Rombouts, *Nieuwste banen in psychologie en pedagogiek*, Tilburg 1931, p 52-60

en streefleven' vereisten, in de ogen van de katholieke moraalceer, een strenge aanpak.¹ Dezelfde weerstand was er tegen de door veel adolescentiepsychologen beschreven drang tot zelfstandigheid van de jeugd. Het van God gegeven opvoedingsgezag van ouders en kerk kon immers niet worden genegeerd.²

Daar nu lag de betekenis van het werk van Linus Bopp. Want hij stelde zich, evenals Spranger, op geesteswetenschappelijk standpunt. Ook hij bleef niet stil staan bij de beschrijving van de psyche, maar wilde deze interpreteren in het licht van haar betekenis, de *Sinn*:

'Die vorlegende Jugendkunde betrachtet die Jugend nach Sein und Sinn, sie nimmt sie, wie sie ist, und sieht zu, was in ihr werden will.'³

Daarbij stelde hij zich op katholiek standpunt: 'Die Gnade setzt die Natur voraus'.⁴

De betekenis van de jeugdfase lag volgens Bopp in de alzijdige rijping van de adolescent tot volwassenheid. Die rijping impliceerde niet alleen de lichamelijke en verstandelijke groei, maar ook de gevoelsmatige, sociale en religieuze. Het doel van het rijpingsproces was uit te groeien tot een waardevolle, religieuze persoon, tot Gods evenbeeld op aarde:

'So ist die dritte Jahrwoche im Menschenleben (de jeugdfase) die grosse Schöpfungswoche, in der aus dem Chaos der jugendlichen Streben ein Kosmos, der Kosmos der wertvollen religios-sittlichen Persönlichkeit werden soll.'⁵

Het resultaat was een boek waarin een beschrijving werd gegeven van de psychische ontwikkeling van jeugdigen en tevens suggesties werden gedaan voor jeugdvorming. Zo wijdde Bopp onder meer een hoofdstuk aan de, zijns inziens positieve, betekenis van de jeugdbeweging. Maar deze standpunten werden onmiddellijk en op een bijna apologetische wijze gerelateerd aan de katholieke geloofsleer. Om die reden kon het werk na verschijnen een belangrijke rol spelen in de meningsvorming in het katholieke jeugdwerk.

In tegenstelling tot het niet-katholieke jeugdwerk, waar al omstreeks 1920 de adolescentiepsychologie werd aangevoerd als het belangrijkste argument voor de inrichting van de jeugdbeweging, werd in katholieke kring tot aan het einde van de jaren twintig nauwelijks over de psychologie van de jeugd geschreven en gesproken. Alleen Van Luyk wijdde in 1915 een van de hoofdstukken van zijn *Voor 't leven* aan een beschrijving van de puberteitsfase, die voornamelijk was gebaseerd op het in 1909 verschenen werk van de Duitse psychiater A. Cramer, *Pubertät und Schule*.⁶ Van Luyk besteedde daarom veel aandacht aan de biologisch-lichamelijke en de criminogene aspecten van de puberteit en legde, evenals bijvoorbeeld Klootsema, een direct verband tussen

1 Vgl J D J. Aengenent en Chr Wesseling, *Handboek der zielkunde met toepassing op onderwijs en opvoeding*, Bussum 1910 p 15-20, G Lamers SJ, *Critische Revue*, in *Dux* 3(1929-1930), p 95-98

2 G Lamers SJ, *Ter Inleiding*, in *Dux* 1(1927-1928), p 1-5

3 Bopp a w, p 11

4 Idem, p iv en 2

5 Idem, p 276

6 Van Luyk a w, p 156-179, volgens De Graaf heeft Van Luyk grote delen vrijwel letterlijk vertaald overgenomen uit het werk van Cramer (vgl De Graaf a w, p 234)

puberteit en criminaliteit. Het ontwaken van het gevoelsleven was enerzijds een goede zaak, kon anderzijds bij bepaalde personen juist tot het slechte leiden:

‘In deze jaren der gisting, waarin gevoel en hartstochten in geheel hun sterkte zich vertoonen, is nog niets vast en blijvend; al de menselijke eigenschappen zijn in beweging: allerlei gevoelens doorkruisen elkander en stooten op elkander. Daarom is deze leeftijd de meest gevaarvolle: ’t zijn de jaren waarin de een zich opwerkt tot het hogere en de ander, die de kracht daartoe mist, voortdurend aan ’t gevaar bloot staat steeds dieper weg te zinken.’¹

Waar dacht Van Luyk zoal aan bij deze voorstelling van zaken? De ‘opvallende verstrooidheid, waarover menig leeraar een klaaglied zou kunnen aanheffen’ werd door hem ‘een vorm van lichte psychopathische storing’ genoemd, evenals ‘geestesvermoeidheid’. Ter geruststelling: ‘het waren storingen, die meestal van korte duur zijn en vanzelf weer over gaan’.² Van Luyk trok duidelijke pedagogische conclusies: teveel zachtzinnigheid in de opvoeding zou niet het gewenste effect hebben; van die zachtheid zou alleen maar misbruik worden gemaakt. Een flinke discipline was nodig. De lichamelijke ontwikkeling vroeg om lichamelijke beweging, bijvoorbeeld in spel en handenarbeid. Ten slotte hadden jeugdigen behoefte aan idolen om hun hang naar heldendom te kunnen bevredigen. Maar van een aanzet tot jeugdbeweging was bij hem geen sprake. Zo is het opvallend dat Van Luyk met geen woord rept over de hang naar clubvorming onder jeugdigen. Gunning noemde dat tezelfdertijd een van de meest karakteristieke elementen van de jeugdfase en verbond daar zijn pleidooi voor de jeugdbeweging aan.

Ook op het katholieke jeugdcongres van 1922 werd nauwelijks een woord over de adolescentiepsychologie gezegd. Van de tientallen sprekers, afkomstig uit alle kringen van het katholieke jeugdwerk, wijdde alleen professor G.P.J. van der Burg van het seminarie Hageveld een passage aan wat hij noemde ‘de psychologie van de rijpere jeugd’.³ In tegenstelling tot Van Luyk vinden we bij Van der Burg geen enkele verwijzing naar een verondersteld verband tussen puberteit en misdadigheid. Daarentegen werden nu het veranderende gevoelsleven van de jeugdige en vooral de tegenstrijdigheden daarin onder de aandacht van de toehoorders gebracht in frasen die sterk doen denken aan Stanley Halls ‘storm-and-stress’-fragment.

Pas tegen het einde van de jaren twintig werd ‘de psyche van de rijpere jeugd’ ook in katholieke kring een belangrijk onderwerp van gesprek. Op het patronatencongres van 1928 gaven twee van de vijf sprekers, F. Frencken uit Breda en pater Paschasius O.Cap. van het seminarie Langeweg, een uitvoerige beschrijving daarvan, die nu ook uitmondde in aanbevelingen tot de inrichting van katholieke jeugdbewegingen. Geheel toevallig was dit niet, want het congres was opgezet met de uitdrukkelijke bedoeling de vernieuwing van de patronaten in te zetten. De sprekers en hun onderwerpen waren uiteraard met dat oogmerk uitgezocht (zie verder hoofdstuk 9). Inzichten uit de adolescentiepsychologie werden nu aangevoerd ter legitimering van die vernieuwing.⁴

1 Van Luyk a.w., p. 158

2 Idem, p. 173-174

3 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 69-74

4 Vgl. het congresverslag in *Het Patronaat* 24(1928), p. 163-276

Hoewel geen van beide sprekers een bron vermeldde, was hun tekst sterk geïnspireerd op het zojuist verschenen *Das Jugentalter und sein Sinn* van Linus Bopp. Sommige passages uit hun lezingen waren bijna letterlijke vertalingen hiervan. Zo bijvoorbeeld waar Bopp de katholieke liturgie zeer geschikt noemde om de zintuigen te scherpen en daarmee de cognitieve en morele ontwikkeling (het kunnen onderscheiden van fantasie en werkelijkheid) te bevorderen. Door middel van de sacramenten konden abstracte geloofsinhouden zichtbaar en tastbaar worden gemaakt: de doop met water en zout; het sacrament der stervenden met heilige olie, de eucharistie in de vorm van brood en wijn. Ook de rituelen, ceremonies en gewaden van de liturgie bevorderden het begrip van het geloofsleven.¹ Een ander voorbeeld was de betekenis die Bopp hechtte aan de martelarenverering. De martelaren waren 'idolen' voor de jeugd, die in hen voorbeelden kon vinden om de eigen persoon op te richten. Daardoor kon duidelijk gemaakt worden dat de beoefening van christelijke deugden niet van zwakte en lafheid getuigde, maar juist van mannelijke kracht en heldhaftigheid. Ook dit fragment werd door Frencken en Paschasius herhaald.²

Aan de betekenis van de jeugdbewegingen wijdde Bopp een apart hoofdstuk.³ Deze waren, en hij doelde dan vooral op de hem bekende vrije jeugdbewegingen in Duitsland, een uitdrukking van wat de jeugd zelf nastreefde. Volwassenen konden daarom uit de jeugdbeweging veel over jeugd leren, zoals de behoefte aan een alomvattende wereld- en levensbeschouwing en het streven naar 'Ganzheit in Denken und Sinn'. In de jeugdbewegingen kwam de behoefte van de jeugd naar voren naar romantiek, activiteit, sport en spel en naar het echte, het natuurlijke. Maar Bopp plaatste de jeugdbewegingen onmiddellijk in de katholieke traditie. De twintigste-eeuwse jeugdbewegingen hadden hun voorgangers in de Middeleeuwse bedelorden, de kinderkruistocht en de hospitaalridders en ook in Jezuïetenorde. Daar was reeds de neiging tot ascese, gemeenschap, strijd voor een maatschappelijk en godsdienstig geïnspireerd ideaal en ridderlijkheid aanwezig. Veel van wat de jeugdbewegingen te bieden hadden was daarom naar zijn mening niet nieuw, maar wel pedagogisch bruikbaar, zoals het streven naar eenvoud en echtheid, gelijkheid en gemeenschap, armoede en ascese en de wil om zich in te zetten voor een ideaal. Afkeurenswaardig achtte Bopp vooral het doorslaan van de jeugdbewegingen naar een volstrekte afwijzing van de samenleving en het daarvoor in de plaats stellen van een eigen jeugdwereld. Hij bekritiseerde daarom de *Hohe Meissner-verklaring* van de Duitse jeugdbewegingen, omdat daarin uitsluitend over autonomie van de jeugd gesproken werd ('aus eigener Bestimmung', 'mit eigener Verantwortung') zonder dat ook maar op enigerlei wijze richting gegeven werd aan het doel en de idealen van de jeugdbeweging. Naar het oordeel van Bopp verstanden de jeugdbewegingen daardoor tot een naar binnen gerichte cultuur, waarin jeugdigheid en jeugdcultuur tot zelfstandige grootheden werden.

1 Bopp a.w., p. 50-55.

2 Idem, p. 100-104; dergelijke passages troffen we ook aan bij anderen als de theoloog Robbers (zie de paragraaf over godsdienstige opvoeding in dit hoofdstuk) en de aalmoezenier van de RK Verkenner A.C. Ramselaar, vgl. P. Selten, *Werken aan een nieuwe wereld*. Ramselaar in de jeugdbeweging, in: Th. de Kruijff e.a. (red.), *Sjaloom. Ter nagedachtenis van Mgr. dr. A.C. Ramselaar*. Hilversum 1983, p. 21-35.

3 Bopp a.w., p. 198-214.

Een andere bezwaar jegens de jeugdbewegingen was volgens Bopp het samengaan van jongens en meisjes en de nadruk op lichaamscultuur. Verder merkte hij op dat de jeugd in de jeugdbewegingen, zoals alle jeugd, sterk beïnvloedbaar was door personen met een charismatisch overwicht. Dat waren in de regel niet ouders en onderwijzers of leraren. Het was een karakertrek, die geen nadelige gevolgen behoeft te hebben; integendeel, hij kon juist sterk positief benut worden, mits de leider uit het goede, godsdienstige, hout gesneden was. Zijn eindoordeel over de jeugdbeweging was daarom onverdeeld gunstig:

‘Von der Jugend aus gesehen ist die Lage so: der Erlebnisdrang, der Drang nach überzeugter Weltanschauung, nach folgerichtiger und schöner Lebensgestaltung und Betätigung, nach umfassendem Leben und nach Gemeinschaft ist da. Unterdrücken wir ihn, versagen wir ihm in unserem Lager jugendtumlicher Befriedigung, dann wird er in Hass und Feindschaft umschlagen, oder er wird Ersatz suchen in Richtungen, auf Gebieten und in Formen, die uns sehr unerwünscht sein mussten. Alles freilich kommt auf eine gute Führung an, die in Jugendkunde stützt und zugleich an dem Stern richtiger Weltanschauung sich orientiert.’¹

Das Jugendalter und sein Sinn heeft grote invloed gehad op de praktijk in het Nederlandse katholieke jeugdwerk, vooral bij het toegankelijk maken van de ideeën achter jeugdbeweging. Natuurlijk, het verschijnen van het werk op zich was niet voldoende, maar wel verscheen het op het juiste moment. Bopp verwoordde systematisch de inzichten die voorstanders van jeugdbeweging hadden en werd door hen met graagte geciteerd en als inspiratiebron gebruikt. Zo citeerde Lamers Bopp vrijwel letterlijk toen hij schreef:

‘De jeugd *wil* niet zelf, de jeugd *kan* niet zelf, de jeugd *wil geleid* worden. Dat is de historische, dat is de psychologische, dat is de pedagogische werkelijkheid.’²

Ook pater Paschasius bepleitte een toegeven aan de drang tot zelfstandigheid van de jeugd; met mate en onder toezicht, maar toch! De bestaande patronaatspraktijk kon dan ook in de ogen van Paschasius weinig goeds doen:

“n Patronaat waar weinig en noode gespeeld wordt en liever in onderonsjes gepraat en geslenterd, geeft ernstige reden tot ongerustheid over den geest. Ons Patronaatspaar moet dus wezen: *de jeugd aan het werk*. (...) Zorgt voor spannend spel waarin ze kunnen opgaan. Dus geen kaarten of dammen of biljarten of schaken of gymnastiek in 't wilde weg. Neen, leidt ze in 't fijne van ieder spel in. Leert ze er voor voelen, zich stelselmatig in te werken in 't spel, in spel even zedelijk correct als kunstig gespeeld. Dan bestaat er kans op succes met clubvorming.’³

1 Idem, p. 214

2 G. Lamers SJ, Ter Inleiding, in *Dux* 1(1927-1928), p. 3, vgl. Bopp a.w., p. 98 ‘Die Jugend will zwar Bindung und Anlehnung, aber sie möchte diese Bindungen und Autoritäten nicht aufgenötigt erhalten, sondern durch eigenen inneren, sympathischen Zustimmung gleichsam erwählen’

3 *Het Patronaat* 24(1938), p. 208-209

Veel waardering had Paschasius daarentegen voor de padvinderij:

‘Padvinderij acht ik iets, wat aan den physischen bewegingsdrang en de psychische verstrooiingsdrift en de drang naar organisatorisch optreden correspondeert, dat daarenboven bevredigt de zucht van zichzelf kunnen redden in 't dagelijksch leven (...). Speciaal heeft de padvinderij in hooge mate onze waardering, in zoo verre dit spel, spel blijvend, oorspronkelijk is bedoeld en historisch nog wordt gehandhaafd als zedelijk trainingsmiddel.’¹

En ook vroeg Paschasius aandacht voor de pedagogische waarde van idolen en idealen:

‘Idealisme leeft er in de hooge eischen, die zij stellen aan anderen uit eigen omgeving; zoo vervreemden zij ook vaak van hun ouders of andere opvoeders, wanneer zij hen als te klein-menschelijk leeren kennen. Radicaal-consequent zijn is jée. Compromismensen zijn uit den boeze. (...) Slachtoffers en martelaren van hun overtuiging ‘umschwärmen’ zij het liefst. In intieme gesprekken verbluffen ze ons vaak door hun hoogideale tendenzen. (...) Wij hebben dat idealisme gezond te prikkelen door het au sérieux te nemen, door onze leiding aan dat idealisme vast te knopen, op dat idealisme te baseeren, en zoo de jeugd zelf te laten voelen, dat wij hen, door dat idealisme gestuwd, hopen te brengen tot de ideale daad, met werkelijke offering van eigen ik, door blijde, dienende, naastenliefde, 't beste controlemiddel voor leiders en geleiders van vruchtdragend idealisme. Wij hebben dat idealisme katholiek te richten, door de katholieke idealen in al hun hooge heerlijkheid en begeesterende kracht voor hun ontvankelijken geest en snel vlammend gemoed te doen leven.’²

Paschasius eindigde zijn bijdrage aan het congres met een oproep de jeugd tot strijders voor *Christus Koning* te maken.

Katholieke jeugdbeweging

Langzaam drongen moderne opvattingen door in de visie van de Nederlandse katholieken op jeugd en jeugdoopvoeding. Het sluitstuk van deze assimilatie van traditie en moderniteit was een meer open staan voor *jeugdbeweging* als middel van jeugdwerk. In deze slotparagraaf concentreer ik mij op deze afweging van gedachten.

In zijn inleiding tot het RK Nationaal Jeugdcongres van 1922 constateerde B.H. de Groot, toen nog slechts secretaris van de Aartsdiocesane Patronatenbond, dat het Nederlandse katholieke jeugdwerk teveel was blijven steken in louter beschermen van de katholieke jeugd tegen de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke gevaren die hen bedreigden. Van echte vorming was nauwelijks sprake.³ De jeugdverenigingen waren vooral instellingen waar scholing werd gegeven en de vrije tijd onder leiding van ouderen

1 Idem, p. 209.

2 Idem, p. 215-216.

3 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 36-55.

kon worden doorgebracht. De leiding was weinig inspirerend en het effect was dat al het werk aan de oppervlakte bleef en niet wist door te dringen in de kindersiel. Voor De Groot was het tijd voor verandering: het jeugdwerk zou steeds meer het karakter moeten dragen van karaktervorming. Daartoe moest het zich in vorm en organisatie aanpassen aan de nieuwe levensomstandigheden, waaronder de rijpere jeugd opgroeide en aan, wat hij noemde, 'de redelijke verlangens van de leeftijd'. Dat betekende ...

'een vorm, waardoor ze geleid worden zonder zelf den drang der leiding te gevoelen; waardoor ruimte wordt geboden aan een gezonde zelfwerkzaamheid, zonder dat de leiders het eigenlijke opvoedingswerk uit handen geven; waardoor het beginsel van eigen keuze op een gelukkige wijze wordt geregeld; een opvoedingsmethode in één woord, die de kunst verstaat het autoriteitsbeginsel op menselijke wijze aan dat der vrijheid te verbinden.'¹

Met andere woorden, De Groot wilde, zonder het woord zelf al in de mond te nemen, een katholieke *jeugdbeweging*.

De volgende spreker, professor G. van der Burg van het seminarie Hageveld, sloot zich bij dit standpunt aan.² In sterkere bewoordingen nog dan De Groot stelde hij vast dat de psychische structuur van de jeugd een vorm van jeugdwerk vergde, waarin het verlangen naar zelfstandigheid van de jeugd met de noodzaak van volwassen leiding werd verenigd. Daartoe moest het jeugdwerk worden ingericht in *clubs*, die naar het voorbeeld van de gang van zaken in sommige internaten onder leiding stonden van jongere lekenleiders van omstreeks 20 jaar. Dezen hadden de dagelijkse leiding, maar onder het toezicht en de verantwoordelijkheid van ouderen. Van der Burg noemde deze werkwijze 'psychologisch juist' omdat de jeugd zich, ondanks haar uiterlijk verzet tegen leiding, graag zou laten leiden, maar dan door leeftijdsgenoten in wie zij de meerdere wilde erkennen. Jeugdige leiders stonden dicht bij de jeugd en hadden een gemakkelijker contact met haar. Hij eindigde daarom met een pleidooi voor de oprichting van een katholiek jeugdleidersinstituut.

Met hun redevoeringen sloten De Groot en Van der Burg nauw aan bij ontwikkelingen elders. Scouting was, ook in Nederland, tot bloei gekomen. De AJC was net opgericht. In Duitsland waren de jeugdbewegingen na de Eerste Wereldoorlog in een nieuwe fase van ontwikkeling terechtgekomen. Het meest opvallende in beide voordrachten was daarom wel dat geen van beide sprekers aan deze ontwikkelingen refereerden en deze en andere jeugdbewegingen niet noemden, in positieve noch in negatieve zin.³ Even opvallend was dat De Groot en Van der Burg hun lezingen hielden in de 'Algemeene vergadering' van het congres, dus onder de directe verantwoordelijkheid van het congresbestuur, en niet in een van de sectievergaderingen die onder de verantwoordelijkheid vielen van de respectievelijke jeugdverenigingen zelf. Van hetgeen De Groot en Van der Burg zeiden klonk dan ook niets door in bijvoorbeeld de

1 Idem, p. 54

2 Idem, p. 57-93.

3 De Groot had op dat moment in *Het Patronaat* al wel enkele artikelen geschreven over niet-katholiek jeugdwerk en de jeugdbewegingen

sectievergadering van de Patronaten. De sprekers daar, de secretaris van het Centraal Comité W.H. de Grijns en kapelaan A. Manders uit Den Bosch, hielden aan de beproefde werkwijze vast. De Grijns greep in zijn toespraak terug op de in 1914 door de Aartsbisschop geformuleerde uitgangspunten van het katholiek jeugdwerk, waarin onder meer werd gesteld dat het patronaat voor alles het karakter moest dragen van 'zakelijken ernst'. En hij voegde er veelbetekenend aan toe, dat ...

'wie meende nieuwe ideeën op het gebied der jeugdorganisatie te mogen en te moeten propagereen, zijn ideeën eerst aan deze beginselen moest toetsen en ze niet moest verkondigen alvorens ervan overtuigd te zijn dat ze hiermee overeenstemden.'¹

De enige die nadrukkelijk zijn instemming betuigde met de voorstellen van De Groot en Van der Burg was H.L.F.J. Deelen. In het debat na de rede van Van der Burg 'bracht hij de spreker hulde' en hij voegde eraan toe te hopen dat uit het congres een katholieke jeugdbeweging zou groeien.² Deelen was echter een buitenstaander. Hoewel katholiek, was hij nauw verbonden met de organisaties van het niet-katholieke jeugdwerk, onder meer als leider van de Amsterdamse padvinders en secretaris van het *Nederlandsch Jeugdleidersinstituut*.³ Later op het congres veroorzaakte Deelen in de sectie Lichamelijke opvoeding een incident door tijdens het debat, ondanks pogingen van de voorzitter hem te onderbreken, een uitvoerig en voorbereid pleidooi te houden voor padvinderij. Scouting was op het congres geen apart onderwerp van bespreking en Deelen wees op de zijns inziens ongerijmde situatie dat de Nederlandse bisschoppen scouting veroordeelden, terwijl katholieke prelaten elders, waaronder de Paus, scouting openlijk toejuichten.⁴

Hoewel dus tijdens het congres wel kritiek werd geuit op de werkwijze van het katholieke jeugdwerk was de algemene tendens gericht op behoud en zelfs uitbreiding van het bestaande. De jeugdbewegingen werden tot het einde van de jaren twintig in katholieke kring vrijwel doodgezwegen. De term viel vrijwel niet, en waar het onderwerp ter sprake kwam was dat in sterk negatieve zin. De bezwaren, die men tegen jeugdbeweging had, zijn in een drietal punten samen te vatten: in de eerste plaats werd de idee van een zelfstandige jeugd en het ontbreken van leiding volstrekt afgewezen. Het tweede bezwaar was dat in de jeugdbeweging het accent te sterk zou liggen op ontspanning, op sport en spel, waardoor de eigenlijke vormende en opvoedende taak onvoldoende tot haar recht kon komen. En ten derde had men in katholieke kring overwegende bezwaren tegen de stijl en het uiterlijk vertoon van de jeugdbewegingen, met name tegen het rondtrekken in de natuur en het kamperen; men zag daarin een bedreiging voor de zedelijkheid.

Het is moeilijk te bepalen welk van deze bedenkingen het zwaarste woog. Het eerste, het ontbreken van leiding, was een onoverkomelijk punt. Het principe van de autonomie stond immers haaks op de katholieke pedagogische leer, volgens welke het opvoedingsge-

1 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 97-117.

2 *Idem*, p. 91.

3 *Zie hoofdstuk 6.*

4 *Idem*, p. 672-675.

zag niet genegeerd kon, ja zelfs met enige strengheid gehandhaafd moest worden. Ook katholieke organisaties werden daaraan gemeten. Voor bisschop Diepen van Den Bosch was dit bijvoorbeeld reden geweest om de oprichting van Quickborn-afdelingen in zijn bisdom (te Nijmegen en Uden) te verbieden omdat daar de volwassen leiding zou ontbreken.¹ Van der Burg steunde dat besluit. Quickborn was, zo zei hij op het congres, van de jeugd zelf uitgegaan en niet van bovenaf georganiseerd. Ieder bleef er vrij in doen en laten.² Het tweede punt woog eveneens zwaar: we hebben gezien (en zullen dat nog illustreren) dat met name de patronaten hun organisatie en werkwijze hadden ingericht als een leer- en onderwijsinstelling. De gedachte dat een katholieke geloofsen levenshouding niet alleen een kwestie van kennis, maar vooral van levenshouding was en, meer nog, dat jeugdvorming dus heel goed via spel en kamperen en andere activiteiten kon plaatsvinden, wilde maar moeilijk doordringen in een omgeving waar geloofsoverdracht als vanouds *ex cathedra* plaats vond. Het derde punt, de angst om de zedelijkheid, was in het algemene klimaat van die tijd vooral gevoelsmatig een bijzonder zwaarwegend bezwaar. Het openbaar optreden van sommige jeugdbewegingen, waarin jongens en meisjes samen optrokken en de vooral in de Duitse jeugdbewegingen manifest aanwezige verheerlijking van de vriendschap tussen jongens, versterkten die afkeer. Een enkel incident rondom vermoede homoseksuele contacten in scouting was dan voldoende om elke vorm van jeugdbeweging te verbieden.³

Tegen het einde van de jaren twintig kwam hierin verandering. Het dagblad *De Tijd* was in het voorjaar van 1926 de spreekbuis van een aantal personen die zich beklagden over het gezapige karakter van het Nederlandse katholieke jeugdwerk.⁴ In de loop van 1927 en 1928 klonken deze geluiden ook door in de top daarvan: B.H. de Groot was inmiddels voorzitter van het Centraal Comité van de patronaten geworden en voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie. In beide hoedanigheden spande hij zich in om de door hem al in 1922 gewenste kwalitatieve verbetering van het katholieke jeugdwerk te bewerkstelligen. Die veranderingen in de waardering van de jeugdbeweging kwamen vooral tot uitdrukking in het blad *Dux* dat vanaf het najaar van 1927 verscheen. Het blad maakte zich onder leiding van hoofdredacteur Lamers tot een van belangrijkste spreekbuizen van de vernieuwing van het katholieke jeugdwerk. Dat bleek al onmiddellijk aan de ruime aandacht die in *Dux* aan verschillende jeugdbewegingen, katholieke en niet-katholieke, werd gewijd. Een van de regelmatige medewerkers daaraan was, opnieuw, B.H. de Groot, die in zijn rubriek *Van de overzijde* onder meer een aantal artikelen schreef over niet-katholieke jeugdorganisaties zoals de AJC, het christelijk jeugdwerk en de Italiaanse fascistische Balilla-beweging.⁵ Deze werden opvallend feitelijk, bijna objectief, beschreven met veel waardering

1 Vgl. informatie prof. Groenen aan Diocesane Jeugdcommissie Haarlem 14 juni 1921, ABIH Haarlem 248.261 2

2 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 83.

3 Zie hierna hoofdstuk 10.

4 De artikelen verschenen in de periode van 15 februari tot 13 maart 1926

5 *Balilla* stond sterk in de belangstelling, in de jaargangen 1929-1931 wijdde *Dux* herhaalde malen uitvoerige artikelen aan deze organisatie, meer dan aan andere niet-katholieke jeugdbewegingen. Dit moet gezien worden tegen de achtergrond dat in deze jaren, na het verschijnen van *Divini illius magistri* en het sluiten van het concordaat van de Italiaanse staat met de paus de positie van de katholieke kerk in Italië sterk in de belangstelling stond. Over het geheel genomen was de waardering voor *Balilla* negatief: de auteurs maakten duidelijk dat het om een staatsjeugdorganisatie ging, die weliswaar enige godsdienstige opvoeding toestond, maar elke godsdienstige leiding afwees. Ook had men ernstige bezwaren tegen

(Wordt vervolgd.)

steeds voor de aanpak en werkwijze van deze organisaties. Pas aan het einde van elk artikel verscheen een principiële stellingname dat het om een niet-katholieke, dus niet-toegestane, beweging ging. De teneur van deze artikelen was echter dat de katholieken van de geschetste beweging konden leren. Ruime aandacht was er ook voor scouting, onder meer in twee themanummers. De initiatiefnemers van de katholieke scouting-beweging kregen hierin de kans om scouting in een gunstig daglicht te stellen bij de katholieke jeugdleiders. Verkennersegeestelijken hielden de lezers van *Dux*, vooral priesters, voor dat geestelijken in scouting een mooie taak konden verrichten.¹

Ook anderszins liet *Dux* merken voorstander van jeugdbeweging te zijn. Een van de belangrijkste punten daarbij was, zoals gezegd, dat van de relatie tussen gezag en vrijheid. De toon van het katholieke standpunt werd reeds gezet door De Groot en Van der Burg: een katholieke jeugdbeweging zou het juiste midden moeten zien te vinden tussen zelfstandigheid en leiding. Leiding door volwassenen was in het katholieke jeugdwerk onaanvaardbaar. Bewust had men bij het uitgeven van een blad voor jeugdleiders voor de titel *Dux* gekozen en daarmee stelling genomen tegen de autonome jeugdbeweging.² En in het *Ter Inleiding* bevestigde Lamers die stellingname nog eens, waarbij hij niet alleen wees op het feit dat jeugd geleid moest worden, maar dat ook zelf wilde. Maar hij voegde eraan toe:

‘Alleen wil de jeugd anders geleid worden dan een kind, anders ook dan een volwassene: zij heeft behoefte aan een leiding, die karakteristiek is aan de zich tot zelfstandigheid ontwikkelende jeugd.’³

Essentieel voor de opiniering in *Dux* was dat het jeugdwerk de jeugd de gelegenheid moest bieden om een eigen jeugdwereld te creëren. Jongens moesten zichzelf leren leiden, elkaar opvoeden, leren verantwoordelijkheid te dragen voor wat ze deden en ondernamen, zonder dat elk volwassen toezicht afwezig was. Deze stellingname werd zowel in de meer beschouwende bijdragen beargumenteerd als aan de hand van voorbeelden uit de praktijk toegelicht. Zo kregen katholieke scouting-leiders de gelegenheid om de techniek van het spel van verkennen uiteen te zetten en publiceerde het blad ook een rubriek binnen- en buitenspelen, onder redactie van de latere Nationaal Leider van de Jonge Wacht, Karel Peters. Clubvorming werd daarin aangeprezen als de methode bij uitstek voor de organisatie van de jeugd.

De essentie van jeugdbeweging zat hem voor de katholieken dus niet in de autonomie. Die essentie zochten zij in een ander kenmerk van jeugdbeweging: het idealisme:

5(. vervolg)

het nadrukkelijke militaristische karakter van de beweging, vgl. *Dux* 3(1929-1930), p. 97-110, 5(1931-1932), p. 123-132

1 Zie verder hoofdstuk 10

2 Aanvankelijk circuleerde in kringen van initiatiefnemers de naam *Adolescens*, vgl. Roes a.w., p. 492

3 Ter inleiding, in *Dux* 1(1927-1928), p. 5

‘De katholieke jeugdbeweging is op de eerste plaats een geestesbeweging. Meer dan questies van organisatie, vorm en techniek moet een levensgedachte de geheele beweging beheerschen,’

schreef B.H. de Groot in 1936.¹ Ook voor de Hoofdverkennerseestelijke A.C. Ramseelaar stond het buiten kijf dat de katholieke jeugdbeweging echt jeugdbeweging was:

‘Wat is een jeugdbeweging? Een verzet tegen de levenshouding van een vorige generatie in haar geheel, een zelf willen bereiken van een betere levenshouding, snel, gemeenschappelijk en radicaal, door het kweken van een nieuwe mentaliteit.’²

Levenshouding en mentaliteit waren de kernbegrippen waarmee de katholieke jeugdbewegingen hun identiteit als jeugdbeweging wilden bevestigen. Daarbij stond voorop dat het na te streven ideaal, die nieuwe levenshouding, reeds bestond in de christelijke sociale leer: apostolaat en herkerstening van de wereld. De jeugd moest gevormd worden tot ‘strijders voor Christus Koning’ en zich in haar eigen leven de christelijke waarden eigen maken. In de RK Verkenner, de Jonge Wacht, de Jonge Werkman, maar vooral in de Haarlemse Kruisvaart en De Graal, kwam deze opvatting sterk naar voren in de symboliek en in de aankleding van de bewegingen. Zo sprak de Kruisvaart in haar rangenstelsel van *Koningswachters*, *Koningsdienaren* en *Koningsstrijders* en werden de eisen om deze rangen te kunnen behalen onder meer ingevuld met godsdienst- en bijbelkennis en liturgische taken. Het waren uitingen van een sterk naar binnen gerichte werking: niet het daadwerkelijke apostolaat, maar vorming tot apostolaat moest de taak van de jeugd en van de jeugdbeweging zijn. Het apostolaat zelf, het daadwerkelijk meehelpen aan een betere en christelijke wereld, werd de jeugd voorgehouden als haar toekomstige levensvervulling. In dat opzicht werd - ook - de katholieke jeugd nadrukkelijk als niet-volwassen benaderd. De eigenlijke sociale, politieke en religieuze actie was voorbehouden aan volwassenen.³

Die gewenste levenshouding kwam ook hier tot uitdrukking in een eigen stijl waarin elementen van de stijl van andere, niet-katholieke, jeugdbewegingen werden gecombineerd met katholieke opvattingen en componenten. De katholieke jeugdbeweging was een kerkelijke jeugdbeweging. De kerk en de kerkgeschiedenis werden bij veel van de werkzaamheden betrokken en omgekeerd namen de jeugdbewegingen deel aan kerkelijke activiteiten: in processies, bij kerkelijke feesten, priesterwijdingen, jubilea en dergelijke maakte de geuniformeerde jeugd deel uit van de schare. Ook de katholieke jeugdbewegingen lieten zich kennen door een ascetische levenshouding en door een voorliefde voor de natuur en het buitenleven. Ook hier zagen we een teruggrijpen op volkslied en volksdans als uitingen van de nieuwe cultuur. Misschien meer nog dan andere jeugdbewegingen presenteerden de katholieke jeugdbewegingen zich in manifestaties

1 *Dux* 9(1935-1936), p. 169-173.

2 *De Katholieke Verkenner* 7(1938), p. 203.

3 In een serie artikelen over de verhouding tussen jeugdorganisatie en de politiek werd deze houding verdedigd. Nadrukkelijk werd een onderscheid gemaakt tussen politieke *opvoeding* en politieke *actie*. Het laatste was voorbehouden aan volwassenen; vgl. *Dux* 8(1935-1935) passim. Ook in de invulling van de Katholieke Actie werd deze opvatting gerealiseerd.

en uiterlijk vertoon. Het wemelde van de demonstraties waarbij de katholieke jeugd met vlaggen en vaandels voor de kerkelijke autoriteiten paradeerde.

Een van de opvallendste uitingen van de katholieke jeugdbewegingen was het massale lekespel, dat vooral in de jaren dertig werd gepropageerd. Dit lekespel was geen geacteerd toneelvoorstelling, maar bestond uit een opstelling van 'koren', groepen deelnemers die afwisselend teksten declameerden. De beweging bleef beperkt tot een enkele verplaatsing van de koren en een enkele solist die zich over de ruimte van het toneel (soms een toneel, vaak ook een zaalruimte of zelfs een stadion) bewoog. De teksten werden ondersteund door muziek, soms ook door dans en zang. Lekespelen werden ook opgevoerd door andere jeugdbewegingen (bijvoorbeeld de AJC), maar volgens de katholieke traditie gingen zij terug op de Middeleeuwse mysteriespelen en de Spaanse 'autosacramentales'. Opgevoerd werden onder andere bewerkingen van spreekkoren van de zeventiende eeuwse Spaanse dichters Caldéron en Gheon, maar ook werden originele Nederlandse teksten gebruikt.

De keuze van het lekespel en spreekkoor werd gemotiveerd doordat in deze vorm alle leden van een jeugdgroep aan het spel konden deelnemen, in tegenstelling tot een gewone toneelvoorstelling, waarbij slechts enkele rollen te vergeven waren. Het spreekkoor vereiste ook minder specifieke talenten en kon daardoor gemakkelijker met een doorsnee jeugdgroep worden opgevoerd. Een ander argument was, dat het spreekkoor het publiek niet alleen op afstand vermaakte, maar daadwerkelijk bij de inhoud van de voorstelling wilde betrekken. Voorstanders van spreekkoren meenden dat een goed, met enthousiasme en overtuiging gebracht spreekkoor zowel de opvoerenden als het publiek zou stichten.¹

Deze voorkeur voor de mysteriespelen en de spreekkoren was niet van kritiek ontbloot. Critici noemden het een uitdrukking van martiale praal, zonder veel innerlijke overtuiging bij de jeugd zelf. Ook de kwaliteit van de opvoeringen werd bedroevend genoemd. Deze kritiek kwam niet alleen van buiten, maar werd ook binnen de katholieke wereld geuit en stond in een bredere context. Met name in de kring van de 'radicale jongeren' werd de katholieke jeugdbewegingen verweten, en men dacht dan met name aan de Jonge Wacht en Kruisvaart, een flauwe imitatie te zijn van de echte jeugdbewegingen. Zij namen wel, zo luidde de kritiek, de uiterlijke vormen en de stijlelementen over, maar het ontbrak aan innerlijke bezieling en aan overtuiging. Van een echte jeugdwereld en jeugdidealisme was geen sprake.² Uiteraard was men het binnen de jeugdbewegingen hiermee niet eens. De hiervoor geciteerde standpunten van Lamers en Ramselaar vormden er een direct antwoord op. Maar tegelijkertijd waarschuwden zij ervoor dat overnemen van stijl-elementen van jeugdbewegingen indruiste tegen de katholieke opvoedingsleer en een te veel toegeven was aan oppervlakkige verlangens van jeugdigen. Lamers bijvoorbeeld schreef in 1932, dat een gezonde en christelijke jeugdvorming nooit een slaafse navolging mocht zijn van de vrije jeugdbewegingen. Het katholieke jeugdwerk

1 In *Dux* werd veel aandacht aan deze spreekkoren besteed. Naast verslagen van opvoeringen (met foto's) en suggesties voor de regie, ook een aantal meer beschouwende artikelen; vgl. onder meer J. Tesser, 2(1928-1929), p. 193-200, Jan Creyghton, 6(1932-1933), p. 93-96 en 105-109; K. Peters, 8(1934-1935), p. 205-207.

2 Met name in bladen als *De Gemeenschap*, *Aristo*, *Bouwen* en *De Valbijl* werd deze kritiek geventileerd door auteurs als Ernest Michel, Albert Kuyle en Henri Bruning. In *Dux* reageerden onder meer Lamers, Koppendrayner, Herman Divendal en Jan Creyghton (die de opposenten een 'Gideonsbende' van katholieke radicalen noemde); vgl. het themanummer 6(1932-1933), p. 153-175: 'De critici over onze jeugdbeweging'.

moest haar eigen instelling bewaren. Dat kwam tot uitdrukking in een afwijzing van de volstreckte autonomic, maar ook verzette Lamers zich tegen een teveel aan uiterlijke activiteit: de katholieke jeugdbeweging ging het toch allereerst om de ziel.¹

In dat licht is het ook aardig om te zien hoe met name in de kring van de Franciscanerorde en de daarmee verbonden godsdienstige congregaties tegen de opkomst van scouting werd aangekeken. Men meende daar dat Franciscus van Assisi, de twaalfde-eeuwse stichter van de orde der Franciscanen/Minderbroeders en geestelijk vader van de Middeleeuwse bedelorden, een beter, want waarachtig katholiek, voorbeeldfiguur voor jongens was dan de naturalistische en laicistische beelden en verhalen van scouting, zoals Mowgli uit Kipling's *Jungle Book* en de trekkers- en verkennerverhalen van Baden-Powell zelf. Franciscus zelf had, volgens de overlevering, toch ook met de dieren kunnen spreken. Zij richtten daarom eigen jeugdbewegingen op zoals *De Tochtgenoten van Sint Frans*, die zich vooral kenmerkten door wandeltochten met een godsdienstig-religieuze tintje.²

In de volgende hoofdstukken zal ik de ontwikkeling van jeugdzorg naar jeugdbeweging binnen de patronaten en de opkomst van de katholieke verkenner meer uitgebreid bespreken.

¹ G Lamers SJ, Naar het einde der jeugdbeweging? in *Dux* 6(1932-1933), p. 177-180

² Vgl Fr Perpetuus Palant OFM, De Franciscaanse jeugdbeweging, in *Dux* 6(1932-1933), p. 17-27, idem, De Jeugd Derde Orde van Sint Franciscus, in B H de Groot (red.), *Rk Jeugdbeweging in Nederland*, deel 2, Tilburg 1933

Hoofdstuk 8

De Patronaten 1900-1928

De oprichting van de Patronaten

In 1902 en 1903 deden de bisschop van Haarlem, mgr. A. Callier, en de aartsbischop van Utrecht, mgr. H. van de Wetering, een oproep aan de geestelijken in hun bisdommen om in alle parochies patronaten te stichten voor de schoolvrije jeugd. De daarop volgende jaren werden zij daarin gevolgd door hun collega's van Den Bosch, Breda en Roermond.¹ Aan deze aansporingen werd gehoor gegeven. In 1907 al waren er over het hele land verspreid 124 patronaten met 6435 'beschermelingen', meest in de grote en middelgrote steden.² Hoezeer het de geestelijkheid ernst was met de oprichting van patronaten bleek uit het feit dat onmiddellijk op diocesaan niveau 'modelstatuten' werden opgesteld en bisschoppelijk goedgekeurd. De parochiegeestelijken konden met deze statuten in de hand snel tot handelen overgaan.³ Ook werden in alle bisdommen tussen 1903 en 1907 diocesane patronatenfederaties of -bonden opgericht. Tezamen stelden zij in 1908 het *Centraal Comité tot Bevordering van de Patronaatsbelangen in Nederland* (voortaan kortweg het *Centraal Comité* genoemd) in.⁴ In 1904 verscheen ook het eerste nummer van *Het Patronaat*, maandblad van de (geestelijke) leiders. En in 1914, tien jaar na het begin, organiseerde het Centraal Comité een eerste nationaal patronatencongres. Op dat moment waren er in het hele land 210 patronaten met 14.075 leden.⁵

Waarom achtten de bisschoppen in 1903 de tijd gekomen voor hun actie? Om te beginnen waren de eerste lokale patronaten al vóór 1902 ontstaan. In de bronnen vinden we de vermelding van de oprichting van patronaten in Soest (1899), Tiel (1901), Enschedé (1902) en Maastricht (1899). Daarnaast bestonden er in verschillende plaatsen soortgelijke verenigingen onder een andere naam, zoals St. Aloysiusvereniging of simpelweg

1 *Het Patronaat* 1(1904-1905), p. 47-48, 3(1906-1907), p. 78, 5(1908-1909), p. 26, zie ook S. Braakman, *Het jongenspatronaat*, in: B.H. de Groot (red.), *RK Jeugdbeweging in Nederland*, deel 1, Tilburg 1932.

2 *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 54

3 AAU Jeugdwerk, II, 1, de statuten zijn ook afgedrukt in *Het Patronaat* 1(1904-1905), p. 27-30 (Utrecht) en p. 30-33 (Haarlem)

4 *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 182-183

5 *Het Patronaat* 10(1914), p. 98-119, zie ook volgende paragraaf

jongelingsvereniging.¹ Deze initiatieven waren uitgegaan van uiteenlopende instanties, somtijds de katholieke armenzorg, soms een actieve parochiegeestelijkheid en anderen.² Nu echter was er sprake van een gecoördineerde actie, een pedagogisch offensief, waarbij de kerkelijke leiding zelf het initiatief nam. W. van Stee, de eerste voorzitter van het Centraal Comité, vertelde in 1928 bij de herdenking van het vijftiengestigjarig bestaan van de patronaten in Nederland dat het begin lag op de Noord-Hollandse katholiekendag van 1902 in Alkmaar.³ Callier riep daar de aanwezigen op meer aandacht te gaan besteden aan de jeugd. Op 9 december 1902 vond vervolgens op initiatief van H. Stoffels, centraal-praeses van de Sint-Jozefsgezellenverenigingen, in Amsterdam een bijeenkomst plaats om aan deze bisschoppelijke aanwijzing een uitwerking te geven. Inleidingen werden gehouden door Stoffels, H. Louritz en A.J. Clarijs. De laatstgenoemde verzorgde op 26 januari 1903 eveneens een inleiding tijdens een soortgelijke bijeenkomst in het aartsbisdom Utrecht.⁴

De betrokkenheid van de Sint-Jozefsgezellenvereniging verdient aandacht. Want naast Stoffels waren ook Louritz en Clarijs aan deze vereniging verbonden. Clarijs zou in 1903 Stoffels als centraal-praeses opvolgen; tegelijkertijd was hij (tot 1912) secretaris van het Centraal Comité van de patronaten en hoofdredacteur van *Het Patronaat*. Door hun werk bij de Sint-Jozefsgezellenvereniging waren deze geestelijken op de hoogte van de opvoedingssituatie van de arbeidersjeugd en van de leemten daarin. De Sint-Jozefsgezellen richtten zich immers vooral op de wat oudere jeugd. Voor de jongere schoolverlaters was er niets anders dan de godsdienstige congregatie. Tegelijkertijd waren zij door hun contacten met de *Gesellenvereine* goed geïnformeerd over het katholieke jeugdwerk in Duitsland.⁵ Daar waren aan het einde van de negentiende eeuw in verscheidene parochies verenigingen voor de jongere jeugd ontstaan die zich in 1896 aaneensloten. Zij gingen uit van de kerk en stonden onder leiding van de geestelijkheid. Het is aannemelijk dat dit Duitse voorbeeld tot de inrichting van de patronaten in Nederland heeft geïnspireerd. Ook in België bestonden al vanaf 1850 patronaten, maar deze waren meer verbonden met de katholieke arbeidersbeweging. We zullen later in dit hoofdstuk nog zien dat een dergelijke opzet de Nederlandse initiatiefnemers niet voor ogen stond. De patronaten waren in de eerste plaats organen van zielzorg, niet van sociale actie.⁶

Voor de omschrijving van het doel van de op te richten patronaten liet zien waar het de initiatiefnemers om te doen was opvoeding, scholing en vorming. Het ging niet om charitas of louter ontspanning, maar de patronaten wilden ...

1 *Overzicht van patronaten in het Aartsbisdom*, in AAU Jeugdwerk II, 2, in hetzelfde archief, doos II, map 1, zit een brief van de pastoor van Tiel waarin hij de oprichting van het patronaat aan de aartsbisschop meldt. Voor Maastricht zie Jos Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts*. Amsterdam 1983 en Jansen a w. In Zutphen bestond een *Vereeniging van Jongelieden onder het patronaat van de H. Aloysius van Gonzaga*, opgericht in 1899, het archief van deze vereniging berust in het GA Zutphen.

2 Zie hoofdstuk 6 en de daar vermelde literatuur.

3 *Het Patronaat* 24(1928), p. 109, zie ook de brochure *Aan het werk. Een opwekkend woord tot oprichting van katholieke jongenspatronaten in het Aartsbisdom Utrecht en het Bisdom Haarlem* Haarlem 1903.

4 Verslagen van deze vergaderingen en bijeenkomsten in AAU, Jeugdwerk II, 1.

5 Clarijs publiceerde daar ook regelmatig over, bijvoorbeeld in *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 165-169, 10(1914), p. 40-43.

6 Vgl. Dendooven a w., De Vroede en Hermans (red.) a w., m n p. 11-29 over de voorgeschiedenis van de Chirojeugd aldaar. Overigens veranderde omstreeks deze tijd ook het karakter van de Belgische patronaten en kreeg de geestelijkheid daar meer invloed op.

'in overleg met de ouders de godsdienstige en maatschappelijke vorming van RK jongelingen uit de volksklasse bevorderen en hen zodoende voor verderfelijke invloeden beschermen bij hunne opleiding voor vak, ambt of bedrijf'.¹

Nadrukelijk werd het doel van de patronaatswerkzaamheden omschreven als algemene vorming die verder ging dan de louter godsdienstige vorming. De (bestaande) godsdienstige verenigingen en congregaties konden deze taak niet vervullen. Daarom was de oprichting van een nieuwe instelling, het patronaat, noodzakelijk. Die instelling werd in de eerste plaats gezien als een onderwijs-instelling. Daarbij werd een relatie gelegd met het einde van de leerplichtige leeftijd. De patronaten wilden de schoolvrije jeugd vormen en opvoeden vanuit de perceptie dat deze vorming na het verlaten van de lagere school nog onvoltooid was.

Een belangrijke bestaansreden voor deze inrichting van de patronaten vormde het feit dat er nog weinig voortgezet nijverheidsonderwijs was en dat dit onderwijs tot 1920 niet wettelijk was geregeld. Het merendeel van de jongens ging na het verlaten van de lagere school aan het werk. Geconstateerd werd dat de lagere schoolopleiding, ook na de invocering van de leerplicht, nog gebreken vertoonde. De eigenlijke opvoeding, zei bijvoorbeeld kapelaan A. van de Venne uit Roermond, begon nu pas. Er moest doorgewerkt worden, zowel op het punt van de ontwikkeling als op dat van de godsdienstige vorming. Met name voor jongens uit de volksklasse dreigde het gevaar dat zij onvoldoende voorbereid in de volwassen maatschappij zouden komen te staan. De patronaten werden daarom in de eerste plaats gezien als onderwijsinstellingen, die kennis moesten bijbrengen zowel over de godsdienst en de katholieke maatschappijleer als op het gebied van het herhalings- en vakonderricht. De patronaatscommissie van Helmond noemde in een circulaire het patronaat zelfs 'een soort van kostschool'.² En in een circulaire aan de priesters van het aartsbisdom in 1914 bevestigde aartsbisschop Van de Wetering nog eens dat het patronaat niet een vereniging van jongelieden zelf was, maar van de ouders die hun kinderen naar het patronaat stuurden zoals ze hen ook naar school gestuurd hadden. Het doel van het patronaat was volgens de aartsbisschop vorming. Het bewaren voor de gevaren van de moderne samenleving kwam op de tweede plaats. In de bijeenkomsten moest daarom 'zakelijke ernst' worden gehandhaafd. Vermaak en ontspanning behoorden bij gewone bijeenkomsten zoveel mogelijk te worden geweerd.³

De oprichting van de patronaten was een onderdeel van de opkomst van het derde opvoedingsmilieu. Dezelfde motieven die elders hadden aanzet tot de oprichting van clubhuizen en jeugdverenigingen waren ook hier aanwezig. Ook het tijdstip waarop de bisschoppen actie ondernamen was niet toevallig. Nu de leerplicht was geregeld

1 Er verschenen in de beginjaren van de patronaten talloze artikelen, brochures, redevoeringen, en dergelijke, die de oprichting van de patronaten stimuleerden en begeleidden, bijvoorbeeld de brochure *Aan het werk* uit 1903, de brochures van H. van Ruth SJ (*De Patronaten*, Sittard 1912) en van A. van de Venne (*Over Jongens-patronaten*, Sittard 1913), de artikelenserie van A.J. Clarijs, 'Patronaat en opvoeding', in *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 126-128, 137-139, 153-156. Het citaat is ontleend aan *Statuten van eene parochiale patronaatscommissie*, vastgesteld op de Algemeene Vergadering van de Aartsdiocesane Patronatenbond 8 juni 1903, in AAU Jeugdwerk II, 1.

2 *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 6-7.

3 *Circulaire Aartsbisschop Van de Wetering aan de priesters van het aartsbisdom*, in ABH Jeugdwerk 248 252 11.

kon de aandacht gevestigd worden op de jeugd die na het verlaten van de lagere school geen verder onderwijs meer volgde.

Groei en verspreiding

Zoals hiervoor al aangegeven breidden de patronaten zich snel uit. In onderstaande tabel is de groei weergegeven over een viertal jaren: 1908 (het eerste jaar waarover centraal cijfers verzameld werden), 1914 (na het eerste patronatencongres), 1920 (na de Eerste Wereldoorlog en het verschijnen van het verslag van de Staatscommissie-Van Wijnbergen) en tenslotte 1928, het jaar waarin de patronaten besloten tot een ingrijpende reorganisatie. In de eerste kolom is het aantal patronaten weergegeven, in de tweede het aantal beschermelingen. Ter vergelijking staat achter elk bisdom het aantal parochies in 1920 vermeld.

| Bisdom | | 1908 | | 1914 | | 1920 | | 1928 | |
|-----------|--------|------|------|------|-------|------|-------|------|-------|
| Utrecht | (318) | 29 | 1460 | 36 | 1812 | 132 | 5589 | 133 | 5620 |
| Haarlem | (264) | 41 | 2985 | 67 | 5292 | 146 | 10045 | 162 | 10704 |
| Den Bosch | (288) | 24 | 1729 | 40 | 2735 | 60 | 3542 | 96 | 6998 |
| Breda | (107) | 17 | 1733 | 23 | 2424 | 45 | 2967 | 60 | 4029 |
| Roermond | (185) | 22 | 1230 | 35 | 2212 | 53 | 3387 | 88 | 6145 |
| Nederland | (1162) | 133 | 9137 | 220 | 14075 | 436 | 25530 | 540 | 33496 |

Bron: *Het Patronaat* 5(1908 1909), p. 117 e.v.; 11(1915), p. 98 115, *Jaarboek* 1921, 1929

De tabel laat zien dat in 1908 in ruim 10% van de Nederlandse parochies een patronaat bestond; in 1914 was dat aantal gestegen tot bijna 20%; in 1920 was het percentage opnieuw verdubbeld tot bijna 40% en in 1928 telde bijna de helft van de parochies een patronaat. Het *aantal* jongens dat in de patronaten was georganiseerd steeg eveneens snel, van bijna 10.000 in 1908 tot 33.500 in 1928. In de jaren twintig was ongeveer 25% van het totaal aantal katholieke jongens in de leeftijdsgroep van 13 tot 18 jaar in de patronaten georganiseerd.¹

De patronaten waren het sterkst aanwezig in het bisdom Haarlem dat, ook procentueel, de meeste patronaten en beschermelingen telde. Het bisdom kende een sterk centralistische bestuursopbouw waarin het *Juvenaat*, zoals de diocesane patronatenbond aldaar werd genoemd, een leidende en trekkende rol vervulde. Ook in de zuidelijke bisdommen Roermond en Breda waren de patronaten sterk vertegenwoordigd. In 1914 telde het veel kleinere bisdom Roermond bijna evenveel patronaten als het

1 Het *Jaarboek* van 1921, p. 694-695 noemde voor 1920 een totaal van 251 000 katholieke jongens en meisjes in de leeftijdsgroep van 13 tot 17 jaar. Aannemelijk is dat ongeveer de helft daarvan, 125 000, van het mannelijk geslacht was. Per bisdom: Utrecht 24 000 jongens, Haarlem 37 000, Den Bosch 28 000, Breda 13 000 en Roermond 21 000. Tot die schatting kwam ook B.H. de Groot in enkele kwantitatieve overzichten van het katholieke jeugdwerk, bijvoorbeeld in zijn lezing op het RK Nationaal Jeugdcongres van 1922, in *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 36-44 en in de jaarlijkse *Spiegel Historiæ*.

aartsbisdom (35 tegen 36), terwijl zowel Roermond als Breda op dat moment meer beschermelingen opgaven. Tussen 1914 en 1920 was de groei het sterkst in de twee noordelijke bisdommen Haarlem en Utrecht. Het bisdom Den Bosch had aanvankelijk duidelijk een achterstand: in de beginjaren bleef het zowel in aantal patronaten als in aantal beschermelingen achter bij de overige bisdommen. Een in de patronaten zelf genoemde reden voor het achterblijven van het bisdom Den Bosch was, dat daar veel parochiële patronaten niet zouden zijn aangesloten bij de diocesane Bond en dus niet werden meegeteld.¹

In welke plaatsen kwamen de eerste patronaten tot stand? In 1907 publiceerde *Het Patronaat* een overzicht van de bij de diocesane bonden van Utrecht, Haarlem, Den Bosch en Breda aangesloten afdelingen. In Roermond ontstond de diocesane bond eerst in de loop van 1907; gegevens over dat bisdom waren dan ook niet in dit overzicht verwerkt, maar kunnen wel aan afzonderlijke verslagen worden ontleend.² Uit dit overzicht blijkt dat de patronaten het eerst in de grote en middelgrote steden bestonden. Plattelandsparochies ontbraken vrijwel in de opgaven. Maar er ontbraken ook steden en stedelijke gebieden: zo kende Twente op dat moment nog slechts 1 patronaat, in een parochie te Enschedé. In Rotterdam waren er 3 tegen bijvoorbeeld 8 te Amsterdam, 4 te Den Haag en 3 te Haarlem. In het bisdom Den Bosch had Eindhoven 1 patronaat tegenover de stad Den Bosch 4; ook een plaats als Oss had op dat moment volgens deze opgave nog geen patronaat. En in het bisdom Roermond werd in de jaren 1910-1914 herhaaldelijk geklaagd dat er in de Mijnstreek geen patronaten waren.³

Dat de patronaten in eerste instantie vooral als een stedelijke instelling werden gezien bleek ook uit regelmatig terugkerende artikelen, waarin op oprichting van patronaten ook op het platteland werd aangedrongen. Er waren nogal wat pastoors van plattelandsparochies die meenden dat de oproep van de bisschoppen vooral de steden gold. De band tussen ouders en kinderen zou op het platteland nog goed zijn en de gevaren van geloofsafval en verkeerde invloeden in de vrijetijdsbesteding afwezig. Verschillende schrijvers wezen er echter op dat het platteland in de moderne tijd niet meer geïsoleerd was. De invloeden van de stad, van de moderne tijd drongen ook daar door. Veel plattelandsjeugdigen gingen na de lagere school in de stad in fabriek of huishouding werken. Ook op het platteland was de godsdienstkennis na het verlaten van de lagere school in de regel onvoldoende. Veel jongens moesten daarbij in het leger en kwamen dan in aanraking met andersdenkenden en andere levensstijlen. Daarom was ook op het platteland godsdienstige en sociale vorming van de jeugd noodzakelijk.⁴ De (nieuwe) redacteur van *Het Patronaat*, W.H. de Grijp, schreef in 1912:

1 *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres 1922*, p. 98.

2 *Het Patronaat* 4(1907-1908), bijlage bij nr.2, voor Roermond 5(1908-1909), p. 105-106. Zie ook bijlage. In *Het Patronaat* werd jaarlijks een statistiek van patronaatsafdelingen en ledentallen gepubliceerd.

3 Vgl. de jaarverslagen van het bisdom in *Het Patronaat* 6(1909-1910), p. 11 en 8(1911-1912), p. 115.

4 Vgl. *Het Patronaat* 5(1908-1909), p. 107-115; 153-156, 7(1910-1911), p. 6-7; 8(1912), p. 23-24, 35-41; in 1918 wijdde *Het Patronaat* zelfs nog een themanummer aan deze problematiek 14(1918), p. 114-141.

'Zou men op de dorpen eindelijk gaan begrijpen, dat ook daar de patronaten nog wel redenen van bestaan hebben? Maar dan patronaten, waar nog iets anders wordt geleerd dan kaarten, biljarten of toneelspelen'.¹

De bisschoppen ondersteunden dit standpunt en waren er herhaalde malen op dat hun aanwijzing alle parochies gold. De verdere groei, vooral na 1914, liet zien dat de patronaten toen ook op het platteland doordrongen. Men kan zich op grond van de jaarlijkse ledenlijsten zelfs afvragen of zij in de jaren 1920 op het platteland niet steviger gevestigd waren dan in de steden.

We kunnen vaststellen dat de patronaten een omvangrijke instelling voor jeugdzorg waren. Bij die indrukwekkende omvang moet echter de kanttekening worden geplaatst dat het onduidelijk is hoe de getelde aantallen werden bereikt. Ging het om regelmatige of ook om incidentele bezoekers? En telde men de werkelijk actieve deelnemers aan cursussen of iedereen, ook de niet regelmatige bezoekers die wel eens de zondagmiddag-ontspanning bijwoonden. Anderzijds kunnen we constateren dat er van de zijde van de parochiegeestelijkheid veel druk werd uitgeoefend op de ouders om hun zonen naar de patronaten te sturen. Het bezoek aan het patronaat werd gezien als bijna een kerkelijke verplichting en werd via de kansel en huisbezoek aangemoedigd.

De activiteiten

Hoe moeten we ons een patronaat voorstellen? In elk geval geen jeugdbeweging zoals die in een eerder hoofdstuk is beschreven. Het eigenlijke patronaat werd gevormd door een aantal volwassenen die zich de zorg voor de godsdienstige en sociale vorming van jeugdigen ter harte namen. Zij waren de leden; de jeugdigen werden beschermelingen genoemd. Onder die leden nam de geestelijkheid een vooraanstaande plaats in: de pastoor was qualitate qua 'directeur' van het patronaat in de parochie, al was meestal een van de kapelaans met de dagelijkse leiding belast. Verder hadden in het bestuur zitting enkele 'RK Heeren Leeken, van onbesproken gedrag, door christelijke naasteliefde beziel'.² Vaak ging het hier om onderwijzers en middenstanders.

Als onderdelen van de zielzorg waren de patronaten parochiaal georganiseerd. Op diocesaan niveau waren er de bonden van parochiale patronaatscommissies die onder leiding stonden van een door de bisschop benoemde voorzitter. De gezamenlijke besturen van de diocesane bonden vormden tezamen het Centraal Comité. De leden hiervan kozen uit hun midden een bestuur, bestaande uit een vertegenwoordiger van elk der vijf bisdommen.³ Diocesane bonden en Centraal Comité hadden slechts tot doel het onderlinge contact en daarmee de werkzaamheden te bevorderen. Er ging in de eerste jaren weinig centrale leiding van uit. De activiteiten beperkten zich tot jaarvergaderingen, waar de stand van zaken werd opgemaakt en door middel van een inleiding en debat een actueel probleem werd besproken. Wel dienden de federatiebesturen

1 *Het Patronaat* 8(1912), p. 24. De Grijs, kapelaan in Arnhem, later pastoor in Assen, volgde in 1912 Clarys op als secretaris van het Centraal Comité en als redacteur van *Het Patronaat*.

2 Vgl. *Modelstatuten Utrecht a.w.*

3 *Statuten van het Centraal Comité*, goedgekeurd door de bisschoppen op 4 maart 1909, in AAU Jeugdwerk I, 1.

en het bestuur van het Centraal Comité op diocesaan en landelijk niveau de bisschoppen van advies en verzorgden zij de contacten met andere katholieke en ook niet-katholieke instellingen. Zo voerde het bestuur van het Centraal Comité in de periode 1912-1918 besprekingen met de katholieke arbeidersbeweging over samenwerking en vertegenwoordigde het de patronaten bij de Staatscommissie-Van Wijnbergen.

In de eerste jaren waren de patronaten echter vooral op lokaal niveau werkzaam. In latere jaren nam, met de algehele tendens tot centralisatie in de jeugdzorg, ook de centralisatie in de patronaten toe. In 1918 stelde het Centraal Comité aan de diocesane besturen voor om naar Duits voorbeeld een landelijk secretariaat te vestigen onder leiding van een vrijgestelde priester-directeur. De bekostiging daarvan zou moeten worden opgebracht door de beschermelingen, die dan jaarlijks één stuiver offerden. Het voorstel werd aangenomen; de eerste 'stuivers-zondag' werd vastgesteld op 8 december.¹ Deze poging strandde echter op een weigering tot toestemming van de bisschoppen. Zij wilden het in statu nascendi verkerende RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding met deze taak belasten.² In de volgende jaren verzetten de patronaten zich hevig tegen centralistische plannen van onder meer de Interdiocesane Jeugdcommissie omdat daarin aan de patronaten geen rol van betekenis was toebedeeld.³ Pas in 1928 nam de betekenis van het Centraal Comité toe, toen het de leiding nam over de vernieuwing in de patronaten (zie volgende hoofdstuk).

Het Centraal Comité was de uitgever van het besturenblad *Het Patronaat* (vanaf 1933 *De Katholieke Jeugdleider*) en een blad voor de jeugd *De Jonge Wacht*. *Het Patronaat* bevatte naast mededelingen, (jaar-)verslagen en dergelijke, godsdienstige en pedagogische beschouwingen, maar vooral ook veel praktische informatie die de leiders van de patronaten in hun werk konden gebruiken. Men streefde ernaar dat per patronaatsafdeling twee abonnementen werden genomen, een streven dat blijkens herhaalde oproepen niet werd gehaald. In 1914 werd, nadat eerdere pogingen in 1911-1912 waren mislukt, het jongensblad *De Jonge Wacht* uitgegeven, dat vooral (godsdienstige) verhaaltjes gaf. De oplage van het blad was gering.

Het middelpunt van het patronaat werd gevormd door het patronaatsgebouw. In vrijwel alle katholieke parochies van Nederland verrees in die jaren zo'n 'patronaat', want gebouw en vereniging werden meestal met elkaar geïdentificeerd. Het gebouw kende in elk geval een grote zaal met toneel; daar vonden de gemeenschappelijke activiteiten plaats: de preken en toespraken, de ontspanning, de gymnastiek en de regelmatig terugkerende feestavonden met zang en dans. Om de grote zaal heen of op een verdieping waren kleinere ruimtes die gebruikt werden als leslokalen. Het patronaatsgebouw groeide in veel parochies uit tot de centrale plaats van het katholieke sociale en culturele leven, waar voordrachten en lezingen, feestavonden, toneel- en wat later ook filmvoorstellingen werden gehouden, niet alleen voor de jeugd, maar ook van en voor volwassenen.

1 Verslag Jaarvergadering Centraal Comité 10 juli 1918, in: *Het Patronaat* 14(1918), p. 99; Verslagen van de diocesane vergaderingen, in: *Het Patronaat* 14(1918), p. 145 e.v.

2 Vgl. *Correspondentie Centraal Comité met Episcopaat mei 1919*, in: AAU Jeugdwerk I, 1.

3 Vgl. hoofdstuk 6; ook bijdragen in *Het Patronaat*, bv. de artikelenserie van W.H. de Grijns, 'In verkeerde banen', 18(1922), p. 33-37 en 49-52 en de reactie daarop van M.J. Schrader (voorzitter aartsdiocesane patronatenbond), 18(1922), p. 114-116.

Hoewel de patronaten instellingen van jeugdzorg waren, viel het de organiserende geestelijkheid moeilijk om opvoeding en vorming in andere termen te vertalen dan in die van schoolse overdracht van kennis.¹ Onderwijs nam in de patronaten verreweg de belangrijkste plaats in. En men wilde dat ook, getuige uittalingen dat het patronaat geen vrijblijvend jeugdhuis was, waar aan ontspanning werd gedaan, maar een opvoedingsinstelling. Het ging daarbij om verschillende soorten onderwijs: uiteraard godsdienstig onderricht, maar ook herhalingsonderricht en meer op ambachtelijke vorming gerichte scholing. Het godsdienstonderricht werd verzorgd door de directeur van het patronaat, de pastoor of kapelaan, en bestond voornamelijk uit geloofsverkondiging en uit het leren van de catechismus. Een patronaatsdirecteur vertelde ...

‘want ik neem eenvoudig een artikel over geloofsleer of kerkelijke geschiedenis uit de jaargangen van De Jonge Wacht. Met één keer overlezen en een paar vragen veranderen of erbij voegen heb ik mijn les klaar. (..) Zoo heb ik reeds alleen door de oudste afdeling zo’n 1300 vragen laten beantwoorden uit de vijf eerste jaargangen’.²

En ook anderen zeiden dat ze de vraag- en antwoordmethode hanteerden van de catechismus. Er werden lesschema’s ontwikkeld voor drie- of vierjarige cursussen. Eén zo’n schema ging uit van 30 lessen van 1 à 1½ uur per jaar. In het eerste jaar waren de onderwerpen van behandeling God, de schepping, de zondeval en de verlossing. In het tweede jaar stond de Kerk centraal met de ge- en verboden, de zonden en de deugden. In het derde jaar ten slotte werden de sacramenten behandeld.³ Dit godsdienstonderricht werd in de regel gegeven in combinatie met de godsdienstige congregaties. De jongens waren dan zowel lid van de congregatie als van het patronaat.

Naast godsdienstonderricht werd herhalingsonderricht verzorgd. Hieronder werd vooral begrepen een soort van aanvulling op en herhaling van lagere schoolvakken en dan meer toegespitst op de omstandigheden van de patronaatsjongens. Er werd les gegeven in het schrijven van brieven of postwissels, rekenen met nadruk op het uitrekenen van bouwkundige maten, geschiedenis (‘wordt zoveel mogelijk apologetisch gegeven’) en maatschappijleer en staatsinrichting, waarin uiteraard de positie van de katholieken in het Nederlandse staatsbestel uitvoerig werd behandeld. Voor verschillende vakken werden leerplannen gemaakt voor één-, twee- en driejarige cursussen. Ten behoeve van dit herhalingsonderricht werd in 1917 een *Leerboek voor patronaten* uitgegeven, geschreven door de onderwijzer Willem Wiltchut uit Arnhem. Dit boek was als winnaar uit een door het Centraal Comité uitgeschreven prijsvraag naar voren gekomen. Het omvatte een leerprogramma voor drie jaar avondcursussen, gedurende 6 maanden van 6 tot 8 uren per week. In 1926 verscheen een bewerking van dit boek door de Bredase rector A.J. Brouwers. Het bestond uit een deel voor beschermelingen (met vragen)

1 De nu volgende gegevens over de inrichting en de werkwijze van de patronaten zijn ontleend aan de jaarverslagen van afdelingen en diocesane bonden, die jaarlijks in *Het Patronaat* werden gepubliceerd en andere daarin gepubliceerde verslagen, mededelingen, ingezonden brieven, etc.

2 *Het Patronaat* 20(1924), p. 62.

3 *Het Patronaat* 6(1909-1910), p. 272-273.

en een voor de directeuren (met de antwoorden).¹ In dit schoolse kader paste ook het afnemen van examens en de uitreiking van een patronaatsdiploma aan jongens die vier jaar met goed gevolg de lessen hadden gevolgd. De vragen, die bij deze examens werden gesteld, geven een goede indruk van de inhoud en de inrichting van dit herhalingsonderwijs.²

Een belangrijke tak van het patronaatswerk was het tekenonderwijs. Dit getuigde met de lessen in rekenen van de betekenis die men aan *ambachtsonderwijs* hechtte. De tekencursussen waren met name gericht op toekomstige ambachtslieden (timmerlui, meubelmakers, etc.) en zij omvatten vakken als handtekenen, lijntekenen, meetkunde, natuurtekenen en vaktekenen. Ook deze cursussen werden gegeven in meerjarige cursussen en volgens min of meer vaste lesroosters en afgesloten met het behalen van een diploma.³ De docenten waren vaak mannen uit de praktijk of leraren uit het nijverheidsonderwijs. In 1913 werd een centraal secretariaat gevormd voor het toezicht op de inrichting van het tekenonderwijs. Daarin hadden onder meer zitting een tekenaar en een bouwkundig opzichter.⁴ Het tekenonderricht werd gegeven in nauw overleg met het RK Vakbureau en, in het bisdom Haarlem, met de Sint-Jozefsgzellenvereniging die al een traditie op dit terrein had.

Andere takken van onderwijs waren landbouwonderricht (in plattelandsparochies) en handelsavondscholen, onder meer in een aantal grotere plaatsen in het bisdom Haarlem.⁵ Dit onderwijs werd in veel plaatsen gesubsidicerd door de gemeentebesturen. Via de leidersbladen en de diocesane vergaderingen werd aan patronaatsdirecteuren advies gegeven op welke wijze zij deze subsidie konden verkrijgen.⁶ In aansluiting op de beroeps-scholing deden verscheidene patronaten, vaak in samenwerking met de vakorganisatie, aan arbeidsbemiddeling. Zij onderhielden een arbeidsbeurs of trachtten via persoonlijke contacten met werkgevers patronaatsjongens bij een bedrijf te plaatsen. Ook werd veel aandacht besteed aan de keuze van een beroep. Met name na 1918 verschenen in *Het Patronaat* regelmatig artikelen van de hand van de directeur van het Centraal Zielkundig Beroepskantoor, G.D. Zeegers.

Ontspanning

In aansluiting op de cursussen verzorgden de patronaten ontspanning. Deze kwam op de tweede plaats en moest nadrukkelijk gezien worden als een aanvullende activiteit voor die jongens voor wie in het huisgezin onvoldoende mogelijkheden waren om de vrije tijd op een acceptabele manier in te vullen en om de katholieke jongens weg te houden uit het café, de bioscoop en vooral van de straat. Wanneer zij de zondag thuis, bij ouders en familie, doorbrachten, moest het patronaat geen activiteiten ondernemen.⁷ Het jaarverslag van het Haarlemse Juvenaat van 1908 noemde de ontspanning

1 Vgl. *Het Patronaat* 12(1916), p. 13 en 13(1917), p. 118-121 over de prijsvraag en het winnende boek. A.J. Brouwers, *Leerboek voor Patronaten*, eerste druk 1926, zie ook *Het Patronaat* 22(1926), p. 73

2 Vgl. Verslag van het herhalingsonderwijs Arnhem, in *Het Patronaat* 9(1913), p. 157-163

3 Vgl. Programma der lessen van teekenscholen, in *Het Patronaat* 4(1907-1908), p. 6-8, Inspectierapport van de patronaats-teekenschool te Voorburg, in *Het Patronaat* 5(1908-1909), p. 225-230

4 Vgl. Archief Veldman, 14

5 *Het Patronaat* 6(1909-1910), p. 7-10, 23(1927), p. 184

6 *Het Patronaat* bevatte herhaalde malen modellen voor de aanvraag van gemeente-subsidie

7 Vgl. *Modelstatuten Utrecht a.w.*, ook *Het Patronaat* 5(1908-1909), p. 42-43

een lokmiddel, nodig om de jongens in hun gewone omgang te leren kennen, om ze te leren zich op passende wijze te vermaken, om ze gedurende gevaarlijke uren van de straat te houden en om door gezelligheid en ontspanning aan te vullen wat het huisgezin niet gaf.¹ Om die reden organiseerden de patronaten op kermisdagen of met vastenavond extra activiteiten, bijvoorbeeld door een tractatie of een speciaal optreden van een van de humoristen of andere eenmans-amusementsbedrijven die maandelijks in *Het Patronaat* adverteerden.²

De kern van de ontspanningsactiviteiten bestond echter uit de zogenaamde zondagnamiddag en -avond-bijeenkomsten, waarin de jongens onder toezicht van de leiding in het patronaatsgebouw terecht konden voor het doen van spelletjes, wat praten en zingen en iets te drinken kregen. Daarnaast ontstonden binnen veel patronaten aparte clubs voor sport (voetbal, gymnastiek), toneel, zang en andere activiteiten. Rondom de voetbalsport was in deze jaren in het katholieke jeugdwerk een heftige discussie ontstaan. Het belangrijkste bezwaar van de tegenstanders was dat het bedrijven van de voetbalsport tot zedelijke verzuiming zou leiden. Daarnaast werden bezwaren geopperd dat 'de voetbal' de zondagseheiliging doorbrak en de jeugd uit de geïnnen weg zoog.³ Vanuit de patronaten kwam daar nog als bezwaar bij dat de voetbalclubs de jongens weghielden van de patronaten. De patronaatsleiding stond op het standpunt dat jeugdvorming alzijdige vorming moest zijn. De voetbalsport was uitsluitend op de lichamelijke vorming gericht. Zij ging daarom, zij het aarzelend, over tot de oprichting van voetbalclubs *binnen* de patronaten in voor katholieke acceptabele kaders: geen wedstrijden tegen neutrale clubs en ook niet op zondag vóór 12 uur, zodat de zondagse kerkgang niet in het geding kwam, en bij voorkeur één zondag per maand voetbalvrij, zodat die dag aan het ge/in (en aan het lof) besteed kon worden.⁴ Maar ook voor de wedstrijdbeoefening zelf werden voorstellen gedaan, zoals het brengen van de 'christelijke groet' voor de wedstrijd door beide partijen en het voorstel om halverwege een wedstrijd de teams opnieuw samen te stellen, zodat niemand na afloop kon zeggen welk team gewonnen had.

Meer waardering was er binnen de patronaten voor de gymnastiek. Vele hadden gymnastiekclubs binnen hun deuren. Ook waren er soms wandelclubs. Andere activiteiten die patronaten ondernamen waren drankbestrijding, spaarkassen, lees- en uitleenbibliotheken, toneelclubs en -uitvoeringen, missieclubs, etc. Het was het scala aan activiteiten zoals die elders door club- en buurthuizen werden ondernomen. De motivatie van deze ontspanningsactiviteiten was het 'van de straat houden' van de jongens. Uitgaan, uithuizigheid, bioscoop en dancing werden beschouwd als de grote kwalen van de tijd. Men onttrok zich aan de huiselijke omgeving en was belust op prikkeling en sensa-

1 *Het Patronaat* 5(1908-1909), 72-77

2 Bv. Verslag van het patronaat van Sint Pieter, Den Bosch, in *Het Patronaat* 8(1911-1912), 11-15, verslagen van andere patronaten, in *Idem*, p. 30 e.v.

3 Vgl. het heftige debat op het RK Nationaal Jeugdcongres van 1922, in *Verslagboek van het RK Nationaal Jeugdcongres*, p. 648-681, befaamd is de brochure van J.J. Doodkorte (frater Thomas), *Ouders, Houdt uw kinderen af van den voetbalmatch* in de Opvoedkundige brochurenreeks, Tilburg 1921, zie hierover ook Derks en Budel a.w.

4 Vgl. *Verslag diocesane patronatenbond Utrecht 1912*, in: Archief Veltman, 14, Verslag van de vergadering van het Centraal Comité 1912, in *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 10; verslagen van de vergaderingen van het Juvenaat Haarlem en de Diocesane Patronatenbond Den Bosch in 1912, in *Idem* 9(1912-1913), p. 46-47 en 71, artikelen van o.m. W. Binck en J. van Wijk in *Het Patronaat* 12(1916), p. 27-31 en 101-105.

tie.¹ Daartegenover wist het patronaat weinig meer te stellen dan dezelfde activiteiten, maar dan in een gecontroleerde omgeving. Feestavonden werden bij voorkeur gehouden tijdens carnaval of kermis en opgeluisterd met een kort geestelijk woordje van de directeur. Filmvoorstellingen werden gepropageerd, maar alleen goedgekeurde met een godsdienstig onderwerp; datzelfde gold voor de toneelvoorstellingen. In 1926 waarschuwde de bisschop van Den Bosch tegen het organiseren van uitstapjes naar grote steden als Amsterdam, Den Haag of Antwerpen die zijns inziens niet zonder zedelijke gevaren waren ...

'en om de reis zelf en om wat de kinderen op straten en pleinen, aan strand of in musea etc. te hooren of te zien krijgen'.²

En zelfs rond een onschuldig tijdverdrijf als handenarbeid (omdat het uit Zweden geïmporteerd was, vaak 'slojd' genoemd) werd een serieuze discussie gevoerd of het op zondag geoorloofd was. De bisschop van Haarlem meende van wel; alleen boekbinden mocht niet.³

De relatie met de arbeidersbeweging

In hun streven naar verzorging van scholing en ontspanning richtten de patronaten zich voornamelijk op de arbeidersjeugd. Daarbij raakten zij vanzelfsprekend nauw aan het werk van de katholieke arbeidersbeweging, die evenals de patronaten jonge arbeiders in de gelegenheid stelde lid te worden van hun organisaties. De minimumleeftijd verschilde; in een enkele vakbond konden jongens van 12 jaar zich al als lid aanmelden. Bij andere was dat pas op 16- of 18-jarige leeftijd. De leden beneden 18 jaar hadden meestal geen stemrecht maar konden wel profiteren van de voordelen van het lidmaatschap, zoals deelname aan collectieve verzekeringen en aan cursussen. Maar daar bleef het niet bij: om de binding van de arbeidersjeugd aan de katholieke vakorganisatie te bevorderen streefde de katholieke arbeidersbeweging naar invloed op het jeugdwerk. Zij wilde deelnemen aan de sociale vorming van de arbeidersjeugd, zo mogelijk in samenwerking met de patronaten, maar eventueel door middel van een eigen zelfstandige jeugdorganisatie. De patronaten daarentegen stelden zich op het standpunt dat standsgewijze organisatie van de jongere jeugd ongewenst was. Wat jeugdigen nodig hadden waren *vorming* en *scholing* en die konden het beste gegeven worden door de direct onder de leiding van de kerk staande patronaten. De brochure *Aan het Werk*, gepubliceerd om de oprichting van patronaten in gang te zetten, stelde het kort en bondig:

'In den Algemeenen Volksbond of de Werkliedenvereniging behoort de jongeling nog niet thuis'.⁴

1 Vgl bijvoorbeeld het artikel van D.J. van Goethem in: *Het Patronaat* 20(1924), p. 17-19 en 36-39.

2 *Jaarboek* 1927, p. 429

3 Vgl correspondentie van de DJC Haarlem met bisschop van Haarlem 21 september 1923 ABII Jeugdwerk 248 252 126

4 *Aan het werk* a.w., p. 27

De patronaten wilden daarom wel samenwerken met de katholieke arbeidersbeweging, maar dan alleen op het punt van de sociale vorming en het vakonderricht. De algemene, godsdienstig-zedelijke, vorming bleef aan de patronaatsleiding zelf voorbehouden.

Dit verschil van mening tussen de arbeidersbeweging en de patronaten over de organisatie van de katholieke arbeidersjeugd beheerste in de jaren 1912 tot 1918 de bestuurlijke gang van zaken in de patronaten en werd uiteindelijk door bisschoppelijk ingrijpen, de *Grondslag van jeugdorganisatie* van 27 mei 1918, in het voordeel van de patronaten beslist. De kwestie speelde vooral op het bestuurlijke niveau, met name tussen het bestuur van het Centraal Comité en de besturen van de katholieke vak- en werkliedenorganisaties. Op het werk van de patronaten in de parochies had zij weinig invloed. Van belang is de kwestie vooral omdat zij uiteindelijk tot een demarcatie van taken en bevoegdheden in het katholieke jeugdwerk leidde en omdat zij veel duidelijk maakte over de opvattingen in patronaatskringen over de opvang en de vorming van de arbeidersjeugd. Om die reden ga ik er hier wat uitvoeriger op in.¹

Een complicerende factor bij dit alles vormde de dualistische structuur die de katholieke arbeidersbeweging opdeelde in vak- en standsorganisaties. De vakorganisatie organiseerde arbeiders uit een bepaalde bedrijfstak, bijvoorbeeld metaalbewerkers of sigarenmakers, en was daarom meer op materiële belangenbehartiging gericht. De standsorganisatie richtte zich primair op de sociale en culturele taken en organiseerde daarom arbeiders uit alle beroepsgroepen. De vakorganisatie was landelijk georganiseerd met aan de top het *RK Vakbureau*, de standsorganisatie kende primair een parochiale (lokale) en diocesane structuur; de geestelijkheid had hierin een belangrijke invloed. Volwassen arbeiders werden geacht lid te zijn van beide organisaties, maar de onderlinge taakafbakening leverde voortdurend stof tot strijd. Herhaalde malen was het episcopaat gedwongen hierin te bemiddelen. In een aantal stappen erkende zij het primaat van de standsorganisatie, hetgeen in 1925 leidde tot de oprichting van het *RK Werkliedenverbond*.²

De eerste vraag was of jeugdigen lid konden of moesten worden van de vak- en standsorganisatie. De besturen van de standsorganisaties, de werkliedenbonden, pleitten algemeen voor een jeugdig lidmaatschap, uit vrees dat jongeren die geen lid waren ook later de weg naar de standsorganisatie niet zouden weten te vinden. Van de zijde van de patronaten werd tegen een jeugdig lidmaatschap bezwaar aangetekend. De patronaatsleiding beschouwde de patronaten als instellingen ten behoeve van de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke vorming van de jeugd. Aan een jeugdig lidmaatschap van de werkliedenverenigingen, laat staan aparte jeugdafdelingen daarvan, had zij daarom geen behoefte. Tegenover het lidmaatschap van de vakorganisatie stond zij minder negatief, omdat deze zich - krachtens bisschoppelijk besluit - moest beperken tot de *materiële* belangenbehartiging van de arbeiders.³ De patronaatsbestuurders stuurden

1 Zie ook Peet a.w., p. 34-40.

2 Deze kwestie wordt uitgebreid beschreven in talloze publikaties en gedenkboken, die uiteraard niet geheel onpartijdig het vraagstuk te lijf gaan; vgl. bijv. C.J. Kuiper, *Uit het rijk van de arbeid*, Utrecht 1953 of J. Colsen, *Poels*, Roermond 1956.

3 Vgl. A.H. Smulders, Het Bureau voor RK Vakorganisatie, in: *Verzameling van rapporten ...a.w.*, p. 685-686; Kuiper a.w.

daarom aan op samenwerking met de vakorganisatie.¹ In 1912 sloot het bestuur van het Centraal Comité met het bestuur van het RK Vakbureau, het overkoepelend orgaan van de vakorganisaties, een overeenkomst met als doel de oprichting van aspirant-vakafdelingen. Het patronaat verbond zich om het lidmaatschap daarvan te bevorderen, terwijl de aspirant-vakafdelingen zich uitsluitend met die aangelegenheden der aspiranten zouden bemoeien, ...

‘welke krachtens het wezen der katholieke vakorganisatie tot het arbeidsveld der katholieke vakvereniging behooren, als: het bezorgen van werk, het beschermen op de werkplaats tegen verkeerde invloeden, het bevorderen van vakkennis door speciale vakcursussen, het aanbrengen van kennis omtrent vakorganisatie en vakactie, het financieel steunen bij ziekte, werkloosheid, staking, uitsluiting en dergelijke’.²

Godsdienstig-zedelijke en maatschappelijke vorming bleef een zaak van de patronaten. Alleen in plaatsen waar geen patronaat bestond en voor die jeugdige arbeiders voor wie in de patronaten geen plaats was konden de aspirant-afdelingen in overleg met de parochie-geestelijken ook de godsdienstig-zedelijke en maatschappelijke vorming ter harte nemen. Artikel 5 van de overeengekomen grondslag ten slotte stelde vast dat de leden der aspirant-vakafdelingen niet verplicht konden worden lid te zijn van RK Werkliedenbond of Volksbond, dit in tegenstelling tot volwassenen waar het dubbele lidmaatschap van vak- en standsorganisatie wel verplicht was.

Met deze overeenkomst hadden het Centraal Comité en het RK Vakbureau het arbeidsterrein verdeeld en de concurrentie - de standsorganisatie - uitgeschakeld. De uitvoering werd echter verhinderd. De diocesane patronatenbonden van Utrecht en Den Bosch gingen akkoord, maar de patronaatsbesturen in Haarlem en Roermond verzetten zich en weigerden de concept-overeenkomst goed te keuren.³ In het bisdom Haarlem, de bakermat van de RK Volksbond, richtten de bezwaren zich met name tegen het feit dat door de overeenkomst het patronaat de pretentie liet vallen *alle* jongens te willen organiseren. Men vreesde dat door deze grondslag het patronaat zou worden afgebroken en dat de ‘te rode’ vakverenigingen te veel invloed zouden krijgen. Het verweer van de secretaris van het Centraal Comité, W.H. de Grijns, dat de patronaten toch vooral onderwijsinstellingen waren die grote delen van de arbeidersjeugd niet wisten te bereiken, was vergeefs. De conclusie van het beraad in het bisdom Roermond luidde dat de grondslag allerm minst de goedkeuring der vergadering kon wegdragen. Een nadere argumentatie werd niet gegeven.⁴ Deze afkeuring in Roermond was toch niet geheel onbegrijpelijk. In dezelfde tijd zette Poels de eerste stappen op weg naar de oprichting van *De Jonge Werkman*.

1 Al in 1906 hadden de diocesane patronaatsbesturen van Utrecht en Haarlem de oprichting van ‘leerlingen-afdelingen’ van de vakbonden voorgesteld, die gescheiden van de volwassenen zouden bijeenkomen en zich vooral op vorming en opleiding moesten richten. Het patronaat verzorgde in deze visie dan de godsdienstige- en maatschappelijke vorming van de jeugd, vgl. *Het Patronaat* 3(1906-1907), p. 23-31.

2 Vgl. Brief Centraal Comité aan RK Vakbureau 3 juli 1911, in: *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 102-107, *Jaarverslag RK Vakbureau 1911*, p. 41-42, *Idem* 1912, p. 21-23.

3 *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 20-22 en 71.

4 *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 42-44, p. 79, zie ook de artikelen, die De Grijns na het afketsen van de overeenkomst schreef in *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 101-107 en 118-123.

Op grond van de afwijzing door twee bisdommen (de houding van Breda is niet bekend) kon de voorgestelde overeenkomst niet worden uitgevoerd. De vakverenigingen gingen nu zelfstandig door met de oprichting van aspirant-afdelingen. Volgens een opgave in het blad *De RK Vakbeweging* waren in november 1913 2432 aspirant-leden aangesloten. Activiteiten hiervan waren onder andere het onderhouden van een arbeidsbeurs, toezicht op opleidingen, afsluiting van leerlingcontracten en toezicht op de naleving van de arbeidswet.¹

Om uit de ontstane impasse te komen gaven de bisschoppen de patronaatsbesturen nu opdracht opnieuw de mogelijkheid tot samenwerking te onderzoeken.² Toen resultaat blijkbaar te lang uitbleef, gaven zij in juli 1914 een drietal richtlijnen voor die besprekingen:

‘Vast moet echter staan bij de bespreking:

1. Dat de patronaten niet alle elementen kunnen opnemen.
2. Dat, wie in het patronaat niet wil of kan worden opgenomen, worden losgelaten en voor dezen dus iets anders moet worden gevonden.
3. Dat zowel de sub 1 als sub 2 bedoelden op de een of andere wijze aan de vakverenigingen moeten verbonden zijn, zodat zij van de voordelen, die deze vakverenigingen kunnen aanbieden, genieten, maar zonder dat de patronaatsjongens in ongewenste aanraking komen met anderen’.³

Terecht zagen het bestuur van het Centraal Comité en het bestuur van het RK Vakbureau deze aanwijzingen als instemming van het episcopaat met hun oorspronkelijke voorstel.⁴ De bisschoppen erkenden dat de patronaten niet het alleenrecht op de organisatie van de arbeidersjeugd hadden. De bijzondere positie van het patronaat werd nog versterkt door de laatste zinsnede van het bisschoppelijk communiqué waarin een kwaliteitsverschil tussen patronaatsjongens en anderen werd aangeduid.

Na deze bisschoppelijke oproep werd het overleg tussen het bestuur van het Centraal Comité en het bestuur van het RK Vakbureau hervat. Dit resulteerde in maart 1915 in een nieuwe concept-overeenkomst, die vervolgens per rondzendbrief door alle bisschoppen werd goedgekeurd.⁵ Deze *Grondslag van samenwerking* week inhoudelijk nauwelijks af van de in 1912 afgesloten overeenkomst. De taak van de aspirant-afdelingen werd nauwkeuriger omschreven en beperkt tot de specifiek materiële belangenbehartiging. De patronaten behielden de zorg voor de godsdienstige, zedelijke en maatschappelijke vorming, ook van de aspiranten, en van het vakonderwijs. De taak van de aspiranten-afdelingen werd beperkt tot de jongens die buiten het patronaat stonden. Alleen voor hen mochten zij godsdienstig en ander onderricht verzorgen, aldus artikel VIII van de overeenkomst. De bisschoppen erkenden hiermee dus het bestaansrecht van

1 *RK Vakbeweging* 1(1913-1914), p. 41-42

2 In 1913 stond de kwestie opnieuw op de agenda van de diocesane patronaatsbesturen. Opnieuw kwamen zij niet tot een eensgezind standpunt, vgl. *Het Patronaat* 9(1912-1913), p. 197 e.v.

3 ‘Communiqué van het episcopaat 14 juli 1914’, op het patronatencongres voorgelezen door de deken van Utrecht, H. de Wit, in: *Het Patronaat* 10(1914), p. 96.

4 Vgl. de uitlatingen van de secretaris van het Centraal Comité, W.H. de Grijns, *Het Patronaat* 10(1914), p. 97 en van het bestuur van de RK Vakorganisatie, in: *RK Vakbeweging* 2(1914-1915), p. 31.

5 Stukken in: AAU Jeugdwerk I, 1. Daarn onder meer de rondzendbrief, waarna de bisschoppen hun instemming betuigden; ook: *Het Patronaat* 11(1915), p. 154-156 en Kuiper a.w., deel III, p. 786-787.

aspirant-afdelingen naast patronaten; sterker nog, op instigatie van de bisschoppen van Haarlem en Breda, Callier en Hopmans, werd aan de goedkeuring van de grondslag de passage toegevoegd:

‘Er moet voor worden gewaakt dat in de asp. afdelingen de patronaatsjongens en de niet-patronaatsjongens niet deelnemen aan elkaars ontspanning, feesten en uitstapjes. Tegen gezamenlijke godsdienstonderwijs is geen bezwaar.’¹

Het bestuur van het RK Vakbureau besloot nu, op voorstel van de RK Diamantwerkersbond, een vrijgestelde propagandist aan te stellen ten behoeve van de vakbondsjeugdorganisatie. Als zodanig werd in oktober 1915 na de goedkeuring door de bisschoppen A.J. Klijnee benoemd, in 1917 opgevolgd door A.H. Smulders.²

De goedkeuring van deze grondslag markeerde niet het einde van de problemen. In de eerste plaats werden de aspirant-vakafdelingen niet het succes dat ervan werd verwacht. Na 1915 troffen we regelmatig klachten aan over het geringe aantal jongens dat zich bij een aspirant-vakafdeling aansloot. Volgens een opgave uit 1917 waren er aan het eind van dat jaar ruim 6000 aspirantleden, een aantal dat men teleurstellend vond.³ In 1918 waren het er nog maar 4000.⁴ Als oorzaak hiervan werd genoemd de geringe activiteit die de plaatselijke vakbondsbesturen ondernamen voor de aspirantleden. Dat geringe succes was ook niet zo verbazingwekkend. De grondslag had bepaald dat de aspirant-afdelingen zich alleen met de behartiging van de directe vakbelangen mochten bezighouden. Alleen voor jongens die niet in de patronaten zaten, mocht ook godsdienstig-zedelijke en maatschappelijke vorming worden verzorgd. Maar het was natuurlijk een fictie te denken dat jongens die niet naar de patronaten kwamen, wel naar gelijksoortige activiteiten in de aspirant-afdeling zouden komen. Volgens Klijnee had ook de naam ‘minderwaardige jongens’ de organisatie geen goed gedaan. Wat de directe belangenbehartiging betrof, viel er natuurlijk weinig te organiseren. Behalve in de grote plaatsen zal het aantal jeugdige leden van de vakvereniging in de regel ook te laag geweest zijn om een aparte vereniging te stichten. Meer dan een of twee maal per jaar een bijeenkomst zat er niet in.

Het was dan ook onvermijdelijk dat het RK Vakbureau bij zijn pogingen de aspirant-afdelingen tot leven te wekken op het terrein van de patronaten kwam. Dat gebeurde bijvoorbeeld met het plan om een eigen jeugdblad te gaan uitgeven. W.H. de Grijns sprak zich daartegen uit en eindigde zijn verhaal met de passage:

‘Laat onze rakkers van 12-17 jaar toch jongens blijven, echte jongens, en laat ze niet al op dien leeftijd vroeg-wijze organisatie-mannetjes worden.’⁵

Een ernstiger bedreiging voor het voortbestaan van de aspirant-vakafdelingen was echter

1 *Besluit episcopaat 7 oktober 1915*, in: AAU Jeugdwerk I, 1.

2 *Jaarverslagen van het Bureau voor RK Vakorganisatie 1915*, p. 15-19, en 1917, p. 5.

3 *Jaarverslag RK Vakbureau 1917*, p. 24-27; vgl. ook A. Klijnee, Opschieten!, in: *RK Vakbeweging* 4(1916-1917), p. 60.

4 *Het Patronaat* 14(1918), p. 63.

5 *RK Vakbeweging* 15 mei 1917; zie hierover ook: G. Budde, Geen scheiding tussen aspirant-vakafdeling en patronaat, in: *Het Patronaat* 13(1917), 65-68; A.J. Klijnee, diverse artikelen in: *RK Vakbeweging* 1916-1917.

het feit dat de bisschoppen in juni 1916 definitief hun voorkeur hadden uitgesproken voor de *standsorganisatie* als belangrijkste vorm van katholieke arbeidersorganisatie.¹ De bisschoppen van Roermond en Den Bosch waren van mening, dat met dit besluit de overeenkomst over de aspirant-vakafdelingen van 1915 feitelijk was komen te vervallen. Zij gaven vervolgens in hun bisdommen de diocesane standsorganisatie toestemming tot de oprichting van De Jonge Werkman. In Haarlem daarentegen riep de RK Volksbond, gesteund door bisschop Callier, de afdelingen juist op mee te werken aan de oprichting en instandhouding van patronaten en aspirant-afdelingen.²

Ook de standsorganisatie wilde nu de jeugdige arbeiders aan zich binden, zonodig door eigen jeugdafdelingen op te richten.³ Maar hiertegen verzetten zich de patronaten. Inbreng vanuit de Werkliedenvereniging in het patronaatswerk was een groot goed, aldus De Grijs, maar ...

‘alleen zelfoverschatting van de zijde der werklieden zou de eisch kunnen doen stellen, dat het patronaatswerk voor den werkmansjongen het eigen en uitsluitend werk der werklieden en hunne organisaties mocht zijn.’⁴

Het Centraal Comité legde zich echter bij de situatie neer en haastte zich om nu ook de samenwerking en de taakafbakening met de Werkliedenverenigingen te regelen. Een commissie, bestaande uit dr. H. Poels namens de federatie van RK Volks- en Werkliedenbonden en W.H. de Grijs en kapelaan H. Meijer namens het Centraal Comité, stelde in december 1917 een overeenkomst op die, na goedkeuring door het bestuur van het Centraal Comité, aan het episcopaat werd voorgelegd.⁵ Met dit stuk accepteerden de patronaten dat de jeugdorganisatie, bij gebleken behoefte, zou worden gesplitst in patronaat, Jonge Werkman en eventuele andere standsjeugdorganisaties. De patronaten zouden niet standsgebonden zijn; de overige organisaties wel.

De afspraak tussen patronaatsbesturen en werkliedenbonden doorkruiste de overeenstemming die de patronaten in 1915 met de vakorganisatie hadden bereikt. Het bestuur van het Vakbureau wendde zich daarom in januari 1918 tot het episcopaat met de vraag om opheldering.⁶ De bisschoppen bevestigden echter dat met de gewijzigde verhouding tussen stands- en vakorganisatie ook de grondslag van 1915 tussen de patronaten en de vakorganisaties was komen te vervallen. Volgens de bisschoppen Schrijnen van Roermond en Hopmans van Breda moesten de aspirant-vakorganisaties zelfs worden opgeheven.⁷ In afwachting van een nieuwe regeling werd aan het Vakbureau opgedragen te stoppen met de oprichting van nieuwe aspirant-vakorganisaties.⁸

1 *Bisschoppelijk Communiqué van 31 oktober 1916*, in: Kuiper a.w., deel II, p. 80

2 *Het Patronaat* 12(1916), p. 138-143, ‘Prosynode Haarlem’ 5 februari 1917, geciteerd in *RK Vakbeweging* 15 maart 1917; *correspondentie episcopaat januari 1918*, in: AAU Jeugdwerk I, 1.

3 Circulaire RK Volksbond, in: *Het Patronaat* 12(1916), p. 138-143.

4 *Het Patronaat* 12(1916), p. 129-133; vgl. ook A.J. Klijnee, Zoo niet!, in: *RK Vakbeweging* 15 oktober 1916 en het *Jaarverslag van het RK Vakbureau* 1916, p. 20-26.

5 Verslag bestuursvergadering Centraal Comité 6 augustus 1917, in: *Het Patronaat* 13(1917), p. 126; brief W.H. de Grijs aan Aartsbisschop van Utrecht 26 december 1917, in: AAU Jeugdwerk I, 1. De tekst van de overeenkomst is afgedrukt in *Het Patronaat* 14(1918), p. 17-19.

6 *RK Vakbureau aan Aartsbisschop van Utrecht 14 januari 1918*, in: AAU jeugdwerk I, 1.

7 *Rondzendbrief bisschoppen 16-22 januari 1918*, in: AAU jeugdwerk I, 1.

8 *Aartsbisschop van Utrecht aan RK Vakbureau 25 januari 1918*, in: AAU jeugdwerk I, 1.

Al in oktober 1917 hadden de bisschoppen een concept voor een dergelijke regeling besproken, dat was opgesteld door de Roermondse bisschop Schrijnen. In dit concept, dat duidelijk de situatie in het Roermondse weerspiegelde, werd voorgesteld om een leeftijdsgrens van 15 jaar te hanteren. Beneden die leeftijd zou de jeugd in patronaten georganiseerd moeten zijn onder leiding van de parochiale geestelijkheid; daarboven in jeugdstandsorganisaties met medewerking van de standsorganisatie der volwassenen. Er zou geen aparte aspirant-vakorganisatie zijn. Naar aanleiding van het commentaar van de overige bisschoppen stelde Schrijnen een tweede versie op, gedateerd voorjaar 1918. Hierin werd de leeftijdsgrens op 18 jaar gesteld en werd het patronaat genoemd als de eerste en belangrijkste jeugdorganisatie. Met enkele kleine redactionele wijzigingen werd deze versie door het episcopaat in zijn vergadering van 27 mei 1918 goedgekeurd en vervolgens gepubliceerd als *de Grondslag van jeugdorganisatie*.¹ Artikel 10 van deze Grondslag bepaalde dat hiermee de 'Grondslag van samenwerking tusschen Patronaten en RK Vakorganisatie met betrekking tot de RK Aspiranten-afdeelingen van 7 oktober 1915' was komen te vervallen.

De lijn die de verhouding tussen stands- en vakorganisatie der volwassenen bepaalde werd nu doorgetrokken naar de jeugdorganisatie. De taak van de vakorganisatie werd uiterst beperkt. Duidelijk werd bepaald dat jeugdzorg in de eerste plaats een werk van *zielzorg* was: het ging primair om behartiging van de godsdienstig-zedelijke belangen van de jeugd. Daarom stond het onder de leiding van geestelijken en was het parochiaal en diocesaan georganiseerd. Tevens was nu de leeftijdsgrens bepaald op 18 jaar. Tot die leeftijd behoorde de jeugd niet volgens stand georganiseerd te zijn. De patronaten werden aangewezen als de belangrijkste, liefst enige organisatie voor de jeugd tot 18 jaar. De vakorganisaties mochten geen eigen jeugdafdelingen meer beheren; jeugdige arbeiders behoorden (moesten) zich wel bij hun vakorganisatie aansluiten. In samenwerking met de patronaten mochten de vakorganisaties wel bepaalde activiteiten ten behoeve van de jeugdige leden ondernemen, zoals bijvoorbeeld op het gebied van de beroepskeuze en beroepsadvisering.² Pogingen vanuit het bestuur van het RK Vakbureau om hieraan een meer formele status te geven, bijvoorbeeld door vertegenwoordigers van de vakorganisatie op te nemen in de patronaatsbesturen, stiitten bij de patronaten op tegenstand.³ Overigens leek na 1918 de toch al geringe belangstelling bij vakbondsbestuurders voor de patronaatsjeugd alleen maar verder weg te ebben.⁴

Toch was ook de inbreng van de werklidenvereeniging, de standsorganisatie, in de jeugdorganisatie uiterst gering. In vergelijking met de concept-grondslag die in december 1917 werd overeengekomen tussen het bestuur van het Centraal Comité en de Federatie van RK Werklieden- en Volksbonden werd het bereik van de Jonge Werkman en de Sint-Jozefsgezellenvereniging beperkt tot jongeren boven 17 jaar. Het belangrijkste vraagstuk in de relatie met de patronaten was hier hoe er voor te zorgen dat de jongens na het verlaten van het patronaat inderdaad overgingen naar de jeugdstandsorganisatie. Vanuit deze laatste, en vanuit de standsorganisatie voor volwas-

1 Concepten van mgr. Schrijnen in: AAU Jeugdwerk I, 1; de Grondslag is besproken in hoofdstuk 6.

2 Zie bijvoorbeeld besluit Callier 29 maart 1922, in: *Jaarboek* 1922, p. 170-173; bij deze taken werd ook het *Centraal Zielkundig Beroepskantoor*, een afdeling van het RK Vakbureau, betrokken.

3 Vgl. verslag vergadering Centraal Comité 10 juli 1918, in: *Het Patronaat* 14(1918), p. 99-100; *Jaarverslag Bureau RK Vakorganisatie* 1919, p. 43-46.

4 Vgl. *Het Patronaat* 18(1922), p. 43-45 en 53-59; 19(1923), p. 133.

senen, werd herhaaldelijk de bezorgdheid uitgesproken dat de patronaatsbestuurders onvoldoende aandacht hadden voor deze problematiek en te weinig aandacht besteedden aan de eigenlijke sociale vorming van de arbeidersjeugd. Om die reden drong het RK Werkliedenverbond erop aan de patronaten op te splitsen in twee leeftijdsgroepen en vertegenwoordigers van de standsorganisatie in de hoogste leeftijdsgroep (van 16-18 jaar) een meer leidende rol te laten spelen. De patronaten voelden wel voor die splitsing, in veel afdelingen was die ook reeds doorgevoerd, maar niet voor een actievere bemoeienis van de werkliedenbond.¹

Op weg naar vernieuwing

De positie van de patronaten was nu verstevigd. Zij waren erkend als de enige en algemene organisatie voor de jeugd in de parochie. Maar tezelfdertijd werd hun positie bedreigd. De Wet op het Nijverheidsonderwijs die in 1921 van kracht werd (tot de invoering hiervan werd onder meer aangedrongen door de Staatscommissie-Van Wijnbergen), stelde eisen aan de inrichting van het nijverheidsonderwijs en beperkte de subsidiëring daarvan tot scholen die als zodanig door de overheid erkend waren. De patronaten werden daardoor gedwongen om hun onderwijsactiviteiten los te maken van de overige werkzaamheden en onder te brengen in aparte dag- en avondscholen.² Voor de patronaten zelf resteerden de vrijetijdsbesteding, het herhalingsonderricht en de algemene, godsdienstig-zedelijke vorming. Hoewel verschillende patronaten doorgingen met hun, nu niet meer gesubsidieerde, onderwijsactiviteiten, viel zodoende toch een belangrijke peiler onder hun bestaan weg. De patronaten, die zich in de periode tot 1920 juist vooral als onderwijsinstelling profileerden, zagen deze taak meer en meer overgenomen worden door een groeiend aantal ambachtsscholen. Ook de invoering van het zevende leerjaar voor leerplichtige kinderen die geen vervolgonderwijs genoten - in 1920 bij wet toegezegd, maar pas in 1928 ingevoerd - deed de vraag naar door de patronaten verzorgd vervolgonderwijs verminderen. Een in 1925 in het aartsbisdom gehouden enquête toonde aan, dat het aantal cursussen in de patronaten met de helft, het aantal leerlingen met tweederde gedaald was ten opzichte van 1920.³

De patronaten moesten zich nu wel sterker op de vrijetijdsbesteding van de jeugd richten. Naast de gewone zondagavondontspanning nam de betekenis van de aan het patronaat verbonden sportverenigingen, wandel- en natuurclubs, muziek- en toneelverenigingen en hobbyclubs toe. Veel van deze activiteiten verzelfstandigden zich. Binnen

1 Vgl. jaarverslagen van de diocesane patronatenbonden, jaarlijks afgedrukt in *Het Patronaat*; Over het voorstel van het RKWV en de reactie daarop *Het Patronaat* 22(1926) afl. 6, p. 1-6 en *Jaarboek* 1927, p. 306.

2 In *Het Patronaat* werd al ruim voor het in werking treden van de wet in 1921 gewezen op de consequenties ervan. Zo adviseerde het Centraal Comité al in 1915 de patronaten om hun onderwijsactiviteiten onder te brengen in erkende scholen. Het Centraal Comité wendde zich in 1916 tot de Minister met een adres, waarin, vergeefs, gepoogd werd om de subsidiemogelijkheid aan patronaten te handhaven, vgl. *Het Patronaat* 11(1915), p. 119-125 en 133-137, 12(1916), p. 9-10. De instelling van dergelijke scholen werd overigens bemoeilijkt doordat op deze vormen van onderwijs nog niet de financiële gelijkstelling tussen het openbaar en bijzonder onderwijs van toepassing was. Gemeentebesturen hadden de bevoegdheid om subsidie-aanvragen van bijzondere instellingen af te wijzen, ook al waren er voldoende potentiële leerlingen, wanneer zij meenden dat bestaande openbare instellingen voldoende in de vraag naar vervolgonderwijs konden voorzien.

3 *Het Patronaat* 20(1924), p. 138-143 en 148-151, *Jaarboek* 1926, p. 347.

de patronaten groeide daarom de tendens om het patronaat en dan met name de patronaatscommissie en het patronaatsgebouw als een overkoepelend service-bureau voor al dit soort activiteiten te zien.¹ Mede door deze ontwikkelingen kwam er in de jaren twintig kritiek op de door de patronaten gevolgde werkwijze die als te schools en te weinig enthousiasmerend werd gezien.

Aanvankelijk werd binnen de patronaten deze kritiek van de hand gewezen. W.H. de Grijns, secretaris van het Centraal Comité en redacteur van *Het Patronaat*, pleitte in een serie artikelen in 1924 juist voor het behoud van het verworvene: een parochiale vereniging voor de godsdienstige en verstandelijke ontwikkeling van de katholieke jongens tot het moment waarop zij zouden overgaan naar de hun passende standsorganisatie en onder de leiding van de geestelijkheid. In zijn visie moest het patronaat in de allereerste plaats een vormingsinstituut voor de massajeugd zijn. De kern daarvan werd gevormd door het godsdienstondericht, gegeven door de priester. Daarnaast moest er onderwijs worden verzorgd en ten slotte, maar dat eigenlijk pas op de laatste plaats, was het patronaat er voor de ontspanning en de vrijetijdspassing. Juist het samengaan van deze activiteiten moest de massa van de katholieke jongens aan de patronaten binden. Jeugdbeweging was het patronaat in De Grijns' optiek niet, maar jeugdleiding en -verzorging. Zelfwerkzaamheid achtte hij pas mogelijk bij de oudere jeugd die op het punt stond de patronaten te verlaten. Zelfstandigheid wees hij absoluut af. Het patronaat was een verlengstuk van de pastorale zorg en de priester moest te allen tijde de centrale figuur blijven.²

Tegenover de opvattingen van De Grijns zette B.H. de Groot de zijne over de gewenste richting van het patronaatswerk. Hij deed dat in het leidersblad van de patronaten, maar gebruikte ook de door hem geschreven jaaroverzichten van het katholieke jeugdwerk in de *Jaarboeken* van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding om propaganda te maken voor een vernieuwing van het jeugdwerk. Daarbij sloot hij zich aan bij de opvattingen over vrije jeugdvorming zoals die onder meer door de Staatscommissie-Van Wijnbergen en de Centrale Jeugdraad naar voren waren gebracht.³ De jeugdvereniging, zoals hem die voor ogen stond, omschreef hij als ...

'een vorm van jeugdverzorging, die beslag legt op de gehele jongen in den overgangseleeftijd, om door vorm van organisatie en door methode van werkzaamheid overeenkomstig de behoeften van die leeftijd in godsdienstig, zedelijk, maatschappelijk en lichamelijk opzicht aan de jongen te geven, wat hij voor zijn harmonische ontwikkeling nodig heeft.'⁴

1 B.H. de Groot, Massaorganisatie of kernvorming, in: *Het Patronaat* 14(1918) p. 38-41; W.H. de Grijns, Hoofdzaak, Hoofdzaak, in: *Het Patronaat* 15(1919), p. 17-20 en 33-35; J. van Wijk, Jeugdorganisatie, in: *Het Patronaat* 15(1919), p. 2-4; over de organisatorische gevolgen hiervan, zie ook hoofdstuk 6.

2 Vgl. de serie artikelen van W.H. de Grijns, 'In nieuwe banen?' in: *Het Patronaat* 20(1924).

3 B.H. de Groot, De vrije jeugdvorming, in: *Het Patronaat* 22(1926), afl. 1-6.

B.H. de Groot (1887-1956) werd in 1909 tot priester gewijd. Hij was onder meer kapelaan te Arnhem. Van 1927 tot 1936 was hij rector van het RK Jongensgesticht te Amersfoort. Van 1936 tot zijn dood pastoor te Driebergen-Rijsenburg. Van 1920 tot 1927 was De Groot secretaris van de Aartsdiocesane Patronatenbond. Van 1927 tot 1938 voorzitter van het Centraal Comité van de patronaten en van 1928 tot 1936 tevens voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie.

4 *Het Patronaat* 22(1926), p. 23-24.

Volgens hem voldeed het patronaatswerk niet aan deze eisen. Het was te intellectueel, te zeer een copie van de school. Er werd te veel van bovenaf geleid en gedwongen en er was te weinig prikkeling tot zelfwerkzaamheid. De oplossing voor deze feilen zocht De Groot niet in het opheffen van het patronaat, maar in een wijziging van de structuur en de methode. *Clubvorming* zag hij als het juiste middel om de drang naar vrijheid van jeugdigen te verzoenen met de noodzaak tot opvoeding en controle. Hij stelde een indeling voor in groepen van niet meer dan 20 jongens per groep met een oudere leider. De groepsleden moesten gezamenlijk een aantal taken uitvoeren en daarvoor de verantwoordelijkheid dragen (De Groot dacht hierbij aan activiteiten in de sfeer van de missiepropaganda en leatuurverspreiding). Voor godsdienstige en maatschappelijke vorming wilde hij de verschillende parochiale groepen tezamen brengen voor het meer traditionele onderricht.¹

Met deze voorstellen gaf De Groot een blauwdruk voor de toekomstige patronaatsmethode. Duidelijk hinkte hij daarbij op twee gedachten. In de concrete uitwerking van zijn plannen bleef nog veel van het oude overeind en was de instemming met de ideeën over vrije jeugdvorming nog maar in zeer rudimentaire vorm terug te vinden. De voorgestelde groepsindeling omvatte immers maar een klein gedeelte van de patronaatsbezigheden en voor wat de jongens in de groepen moesten doen, wist De Groot weinig anders te bedenken dan datgene wat ze in de patronaten toch al geacht werden te doen, missie-actie. Die tweeslachtigheid kwam ook in het navolgende citaat naar voren:

‘Veel meer moeten we met onze jongens naar buiten, de lucht in, tot versterking van hun fysieke kracht, ter verademende ontspanning, ter leering en ter kennisvermeerdering, doch ook ter zedelijke vorming en ontwikkeling. Een middag in de openlucht met onze jongens doorgebracht, uittrekkend in flink marschtempo, met de groepsvlag voorop, desnoods onder militair commando, onderbroken door gezond bewegingsspel kan zoo uitnemend werken om de onderlinge groepsgeest te verfrissen en de band van saamhorigheid te versterken.’²

De richting die De Groot met de patronaten in wilde slaan bleek ook uit zijn bewondering voor andere, niet-katholieke, jeugdorganisaties. Elementen daarin als coëducatie en de autonomie waren voor hem onaanvaardbaar, maar voor zaken als ‘het heilig vuur en enthousiasme’, dat onder de jeugd leefde, het nastreven van gemeenschapsvormen en de gevolgde methode van clubvorming was hij zeer geportceerd.³

Zoals gezegd stond De Groot met zijn kritiek op het functioneren van de patronaten niet alleen. Op het congres van 1922 was ook door anderen reeds een modernere aanpak van het jeugdwerk bepleit en in de loop van de jaren twintig was in verschillende dagbladen en tijdschriften tegen de nogal saaie jeugdvorming aan katholieke zijde, zeker in vergelijking met de vrije en de socialistische jeugdbewegingen, geprotesteerd.⁴ De katholieke arbeidersbeweging keek jaloers naar de opbloeiende KAJ van Cardijn

1 Idem, p. 65-68.

2 Idem, p. 72.

3 Idem, p. 85.

4 Vgl. de discussie in *De Tijd*, 15 februari - 13 maart 1926; *Verslag der vier vergaderingen, belegd door de Diocesane Jeugdraad van het bisdom Haarlem, februari-maart 1926*, ABI 248.121.151.

in België die massaal en geüniformeerd, met vlaggen en vaandels en zingend in de openbaarheid trad.¹ Maar B.H. de Groot groeide uit tot de belangrijkste criticus van de patronaatsmethode. In 1928 kreeg hij de kans om zijn opvattingen te realiseren.

1 G.D. Zeegers, Het RK Vakbureau, in: *Het Patronaat* 23(1927), p. 59-61; B.Warndorff, Bespreking van J.H.F. Kohlbrugge, *Practische Sociologie*, deel IV, De zorg voor de jeugd, in: *Het Patronaat* 23(1927), p. 108-110.

Hoofdstuk 9

De vernieuwing van de Patronaten: de Jonge Wacht en de Kruisvaart 1928-1941

De nieuwe methodiek

Op 13 december 1927 werden in een buitengewone vergadering van het Centraal Comité tot Bevordering van de Patronaatsbelangen in Nederland B.H. de Groot tot voorzitter en rector S. Braakman tot secretaris gekozen. Tegelijkertijd werd het bestuur uitgebreid van 5 naar 7 leden: de voorzitter en de secretaris werden voortaan rechtstreeks door en uit het Centraal Comité gekozen en vormden samen met de 5 uit de diocesane besturen aangewezen bestuursleden het bestuur. De bestuurswisseling verliep niet zonder strubbelingen. De nieuw gekozen voorzitter was kandidaat gesteld door de aftredende voorzitter B. van der Hagen. Secretaris De Grijs, die ook kandidaat was voor het voorzitterschap, toonde zich echter gegriefd, dat niet hij verkozen was, ondanks zijn jarenlange arbeid voor de patronaten in Nederland. Daarom wilde hij ook niet langer in aanmerking komen voor herverkiezing als secretaris, waarna de Haagse rector S. Braakman in die functie werd gekozen. Ook de redactie van het blad *Het Patronaat* werd nu door De Groot van De Grijs overgenomen.¹

Aan de vooravond van het 25-jarig jubileum van de patronaten in Nederland verzette men aldus het roer. In De Groot kende men een criticus van de traditionele patronaatsmethode en een voorstander van vernieuwing. De daarmee gestelde verwachtingen bleken juist, want vrijwel onmiddellijk werd onder zijn leiding een offensief gestart tot wijziging van de patronaatsmethode. Dit leidde tot het uiteenvallen van het patronaat in drie typen van werkzaamheden: allereerst de zogenaamde kerngroepen, gemodelleerd naar scouting, die uiteindelijk onder de namen *Jonge Wacht* en *Kruisvaart* een vrij zelfstandig bestaan gingen leiden. Dan de zogenoemde vrije clubs, een breed aanbod van hobby-, sport- en scholingsmogelijkheden, en ten slotte de traditionele zondagavond-ontspanning. De beide laatstgenoemde activiteiten borduurden voort op het aloude patronaatswerk. De kerngroepen waren nieuw en een duidelijke poging om het patronaat om te buigen in de richting van een jeugdbeweging. De ontwikkeling van deze kerngroepen en het ontstaan van de Jonge Wacht en Kruisvaart staan in dit hoofdstuk

1 *Het Patronaat* 23(1927), p. 133 en 216; *Het Patronaat* 24(1928), p. 13-16.

dan ook centraal.

Zoals wel vaker valt ook hier uit de beschikbare bronnen niet op te maken waarom het Centraal Comité op dat moment tot deze koerswijziging besloot. Er was al enkele jaren kritiek op de patronaten, maar binnen het Centraal Comité en de diocesane bonden was die vrijwel genegeerd. Het verslag van de bestuursvergadering van het Centraal Comité zweeg in alle talen over de achtergronden van de bestuurswisseling. Aangenomen mag echter worden dat de kandidatuur van De Groot niet zonder de instemming van de aartsbisschop en mogelijk ook andere bisschoppen werd gesteld. Deze veronderstelling wordt versterkt door het feit dat De Groot korte tijd later tevens tot voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie werd benoemd.

De Groot presenteerde zich in *Het Patronaat* met een artikel onder de titel *Zijn tijd verstaan*. Dat namelijk achtte hij de noodzaak voor de jeugdleiders en voor het blad dat de jeugdleiders wilde vormen. Ook het reeds geplande jubileumcongres bij de herdenking van het 25-jarig bestaan van de patronaten in Nederland werd door hem geheel in het teken van de vernieuwing geplaatst ...

‘omdat de drang der tijden ons noodzaakt te bespreken en te overleggen, wat thans vooral gevraagd wordt van de patronaatsleiding, om met eere haar weg te kunnen vervolgen in het opvoedingswerk der rijpende jeugd’¹

Hoewel het in juli 1928 gehouden congres de geplande vernieuwing moest ondersteunen, bleek ook uit de titels en de inhoud van de daar gehouden redevoeringen. Behoudens het onvermijdelijke herdenkingsverhaal met historisch overzicht, dat W.H. de Grijns mocht uitspreken, sprak de Bredase leider van de Eucharistische Kruistocht, F.B.J. Frencken, over *De verdieping van het godsdienstig leven door het patronaat*, pastoor A. Konijn over *De opvoeding van de rijpende jeugd door het patronaat in verband met de moderne tijdgeest* en de seminarieprofessor pater Paschasius OFM over *De opvoeding door het patronaat in verband met de psyche van de rijpende jeugd van onze tijd*.² In zijn openingswoord gaf De Groot de centrale thema's al aan: hij sprak over de moderne tijd met zijn gevaren voor de zedelijkheid, de aanslag op het huiselijk milieu, de eenvoudige ontspanning die verdrongen werd door de zinneprikkende dans, muziek en film en over de gevolgen van de industrialisatie en de invoering van de moderne techniek die het aloude ambacht verloren deden gaan. Daardoor trad een verflauwing op in het godsdienstig leven. Jeugdvorming was daarom nodig als aanvulling op de opvoeding in het gezin en om de jeugd van de straat en uit de vermaakscentra te houden. Maar in de jeugdvorming moest men, zo benadrukte hij, rekening houden met de *psyche* van de jeugd: ‘Sturm-und-Drang’, de drang naar zelfstandigheid, een zekere levensvreemdheid, het gericht zijn op de toekomst, idealisme, grilligheid en verzet tegen autoriteit. Grote gemeenschappelijke ontspanningsavonden waren voor een keer leuk, maar hadden weinig vormende waarde. Te strenge leiding en controle zouden het verzet daartegen maar aanwakkeren. Alleen bescherming was onvoldoende, vorming in de puberteitsleeftijd moest karaktervorming zijn, de ontwikkeling van een

¹ *Het Patronaat* 24(1928), p. 50-53

² Teksten in *Het Patronaat* 24(1928), p. 185-218; in hoofdstuk 7 is de inhoud van deze redevoeringen besproken.

diep-godsdienstig gevoelsleven. Daartoe moest een ideaal in het leven gebracht worden, dat aan de jongens voorgchouden kon worden als na te streven doel en dat via zelfwerkzaamheid en door indringend contact in kleine groepen moest ingroeien.

Met deze boodschap gingen de congresserende patronaatsdirecteuren naar huis. Concrete handvatten hoe zij de vernieuwing moesten aanpakken hadden zij nog niet. Wel werd op de diocesane jaarvergaderingen aan het einde van 1928 over de aangesneden thema's doorgesproken.¹ En in januari 1929 publiceerde het bestuur van het Centraal Comité een *Concept-programma voor patronaatswerk*, dat in de loop van dat jaar op districts- en diocesane bijeenkomsten werd besproken en op de jaarvergadering van het Centraal Comité in september 1929 als richtsnoer voor het werk in de patronaten werd aanvaard.²

Dit concept-programma was het eerste in een reeks van programma's die tussen 1929 en 1935 het licht zagen. In 1930 verscheen het *Algemeen Patronaatsprogram*, een vrijwel ongewijzigde versie van het *Concept-programma* van 1929, in 1931 het *Ontwikkelings-programma voor groepen*, dat in 1932 werd verfijnd tot *De bijzondere methodiek*. In 1934 ten slotte werd het *Doe-programma* gepubliceerd, het laatste dat voor alle diocesen gold.³ In de loop van 1934 leidden meningsverschillen over de toepassing van dit Doe-programma tussen het Haarlemse Juvenaat en de vier overige diocesane patronatenbonden tot een splitsing: Haarlem ging verder met de Kruisvaart, de overigen met de Jonge Wacht. Alle programma's werden van maand tot maand door De Groot toegelicht en uitgewerkt in *Het Patronaat*. Daardoor is de invoering ervan tot in details te volgen.

In zijn introductie van het *Concept-programma* van 1929 gaf De Groot het dilemma aan waar de patronaten voor stonden.⁴ Zij waren ingesteld op scholing en ontspanning en dat bij een omvang van vaak meer dan 100 jongens. Hoe kon men die zodanig organiseren dat aan ieders individuele behoeften tegemoet gekomen werd? De oplossing dacht De Groot te vinden in een tweeledige groepsvorming: enerzijds een verplichte groepsindeling; alle jongens werden ingedeeld in een groep van ongeveer 8 personen onder leiding van een (leken)leider en een zelfgekozen groepsleider. De groep kwam elke week een uur bij elkaar met als hoofddoel een intensieve beïnvloeding: een korte, pittige bespreking van een godsdienstig-zedelijk vraagstuk, een spel, een korte wandeling. Daarnaast werden zogenoemde vrije clubs ingericht voor ontspanning en specifieke scholing. Ook hier moest in kleinere groepen worden gewerkt. De Groot ging ervan uit dat de jongens zowel - verplicht - lid werden van de groepen als - vrijwillig - van een of meer clubs. De ratio achter de verplichte groepsindeling was dat in een groep het persoonlijke contact tussen jeugdleider en jongens in een vertrouwenwekkende sfeer kon worden bevorderd. De leider raakte goed op de hoogte van wat zijn jongens bezighield en had alle mogelijkheden tot beïnvloeding. Daardoor kon het patronaat werkelijk opvoedend zijn en karaktervorming geven, hetgeen De Groot omschreef als:

1 Verslagen in *Het Patronaat* 25(1929), p 29, 68-69 en 91-96

2 *Het Patronaat* 25(1929), p 243-244

3 Concept-programma, in *Het Patronaat* 25(1929), p 70-72, Algemeen Patronaatsprogram, in *Het Patronaat* 26(1930), p 68-92, Ontwikkelingsprogram voor de groepen, in *Het Patronaat* 27(1931), p 125-126, De bijzondere methodiek, in *Het Patronaat* 28(1932), p 244-265, DOE-programma, in *De Katholieke Jeugdleider* 30(1934), 92-104

4 *Het Patronaat* 25(1929), p 25-36

'Stelselmatige en behulpzame inwerking van de volwassene op verstand en wil van de onvolwassene, met het doel de jongere van de staat van geestelijke onmondigheid te brengen tot geestelijke volwassenheid, te vormen tot een man van karakter.'¹

Naast de groepen en de clubs bleef het patronaatsgebouw dan nog op zondagmiddag en -avond en op andere avonden beschikbaar voor algemene ontspanning.

De gekozen driedeling van de patronaatsactiviteiten: verplichte groepsindeling, vrije clubs en zondagavond-ontspanning, vormde het uitgangspunt voor de verdere ontwikkelingen. Daarbij concentreerde men zich op de groepen die nu eenmaal het meest vernieuwende element van de patronaten waren. Groepsindeling was, doordat bijvoorbeeld scouting en de AJC er succes mee hadden, populair. In de beschrijvingen van de adolescentiepsychologie werd zij eveneens aanbevolen. Daarbij voelden de patronaten de concurrentie van de intussen bijna opgerichte katholieke verkenners. In het bisdom Haarlem gingen al in 1928-1929 stemmen op om een katholieke afdeling van scouting in de patronaten op te nemen.² Anderzijds had men bezwaren tegen een volledige doorvoering van de scouting-methode, waarin in de visie van de meeste patronaatsdirecteuren te weinig ruimte was voor specifieke scholing en vorming.³ Daarom werd gezocht naar een aanvaardbaar compromis. De Groot meende dat gevonden te hebben in de combinatie van het verplichte groeps- en vrije clubsysteem. In de groepen konden de wezenlijke vormingsaspecten aan bod komen, de clubs boden mogelijkheden voor ontspanning en beweging.

In de groepen werd dan ook *les* gegeven. Er werd een *Ontwikkelingsprogramma voor de groepen* opgesteld, een cursus die in vier jaar moest worden doorgewerkt. De leerstof daarvan was ontleend aan het *Leerboek voor Patronaten* van de Bredase rector A.J. Brouwers. Jaarlijks werden examens afgenomen en aan het einde van de cursus werd een diploma uitgereikt. Nieuw in dit plan was dus eigenlijk alleen het feit dat de patronaten overgingen op een groepsindeling en dat lekenleiders werden ingeschakeld. Feitelijk veranderde er aan de werkzaamheden nog weinig. In de navolgende jaren zou dit *Algemeen Patronaatsprogramma* verder worden uitgewerkt en verfijnd, waarbij steeds meer afstand werd genomen van het schoolse lesprogramma, meer ruimte kwam voor spelen en actief bezig-zijn en allerlei ceremoniele en symbolische elementen in de groepsactiviteiten werden ingevoerd. Veel daarvan was aan scouting ontleend.

Het aldus voorgestelde systeem werd heel geleidelijk in praktijk gebracht. Volgens de jaarverslagen over het seizoen 1929-1930 hadden in dat jaar in het aartsbisdom 25 van de 120 afdelingen het groepssysteem doorgevoerd, in Haarlem 17 van de 136, in Den Bosch 14 van de 87, in Roermond 4 van de 86.⁴ Een van de problemen bij de invoering was de beschikbaarheid van geschikte leiders. Aan de leidersvorming werd dan ook onmiddellijk veel aandacht besteed. Men recruteerde de leiders aanvankelijk onder de jongeren die het patronaat net verlaten hadden en door de directeur geschikt geacht werden voor dit werk. In de loop van 1930 startten de eerste leiderscursussen. In het bisdom Haarlem waren er dat jaar 120 deelnemers en moesten 70

1 *Het Patronaat* 25(1929), p. 70, zie ook *Dux* 2(1928-1929), p. 188-192.

2 Verslag jaarvergadering Juvenaat Haarlem, 9 oktober 1929, in *Het Patronaat* 25(1929), p. 262.

3 Vgl. Toelichtingen op het Concept-programma en het Algemeen patronaatsprogramma, in *Het Patronaat* 26(1930), p. 340-348.

4 *Het Patronaat* 26(1930), p. 343 (Haarlem); p. 340 (Utrecht), p. 350-352 (Den Bosch, Roermond).

aanmeldingen worden geweigerd wegens plaatsgebrek. Op het programma van de cursussen stonden inleidingen in de godsdienstleer, de psychologie en spelleiding.¹ In april van dat jaar organiseerde het bisdom Den Bosch een cursus waarin, naast De Groot, pater Paschasius en de pas tot Diocesaan Commissaris van de RK Verkenner benoemde mr. E. Lamers als docent optraden.² Naast eigen cursussen werd ook verwezen naar cursusmogelijkheden van het RK Jeugdleidersinstituut te Tilburg.

Een tweede probleem was de bereidheid tot vernieuwing bij de plaatselijke geestelijkheid. Niet iedere patronaatsdirecteur was van de noodzaak tot wijziging van de jarenlang beproefde methode overtuigd. Zo achtten een aantal patronaatsdirecteuren op het platteland doorvoering van de nieuwe methode niet nodig. Er waren huns inziens daar vaak al kleinere groepen, waarin ieder elkaar kende en men in een gemoedelijke sfeer bijeenkwam. De gezinsverhoudingen waren nog zodanig dat het patronaat niet voor de ontspanning behoefde te zorgen.³ Anderen, zoals de leerlingencommissie van de Sint-Jozefsgesellenverenigingen, vreesden dat bij invoering van de nieuwe methodiek de hoofddoelstelling van het patronaatswerk, zielzorg, in het gedrang zou komen, onder meer omdat er minder contact was met de priester. Het godsdienstonderricht moest een expliciete plaats in het programma behouden.⁴ Op deze en andere kritiek werd door De Groot éénmaal uitvoerig geantwoord, waarna de discussie hierover werd gesloten op een manier die typerend was voor de wijze waarop de vernieuwing werd doorgevoerd:

'De twee opvattingen staan zo ver uit elkaar dat verder debatteren geen nut heeft. Wij voor ons zien er geen heil in nog eens op de oude wijze, zij het dan hier en daar wat verbeterd, te beproeven.'⁵

Tegenover deze hindernissen stond het enthousiasme van anderen, die sneller wilden vernieuwen dan De Groot schreef. Met name in het Haarlemse Juvenaat werd reeds in 1930 gesproken over een patronaatsuniform en over wijziging van de naam.⁶ In het artikel *De arbeid voltooid*, dat De Groot in april 1931 schreef bij de afsluiting van zijn reeks bijdragen ter toelichting op het *Algemeen Patronaatsprogramma*, introduceerde hij dan ook onmiddellijk nieuwe, tot dan toe niet genoemde, elementen als een wet en belofte en een installatieplechtigheid als middelen om het doel (karaktervorming) beter te kunnen bereiken.⁷ In belofte en wet moest in enkele korte en pakkende woorden het vormingsideaal geformuleerd worden. De vage termen godsdienstig-zedelijke vorming en karaktervorming werden dan in een concreet, positief na te streven doel geformuleerd. De installatieplechtigheid moest de opname in het patronaat een zeker cachet geven. Jongens werden er zich daardoor van bewust dat het lidmaatschap van het patronaat geen vrijblijvend iets was, maar rechten gaf en plichten stelde. En ook werd door het Centraal Comité een uniform vastgesteld, dat op Tweede Pinksterdag 1931 voor

1 *Het Patronaat* 26(1930), p. 123 en 323; 27(1931), p. 28.

2 *Het Patronaat* 27(1931), p. 42.

3 *Het Patronaat* 25(1929), p. 68-69; *Dux* 2(1928-1929), p. 238-239.

4 *Het Patronaat* 25(1929), p. 121-125.

5 *Het Patronaat* 25(1929), p. 125-132.

6 *Verslag over den stand van het jeugdwerk in het bisdom Haarlem over 1930*, in: ABH 248.122.15.

7 *Het Patronaat* 27(1931), p. 121-135.

het eerst werd getoond tijdens de opvoering van een spreekkoor door patronaatsjongens uit de stad Haarlem. Het bestond uit een groen shirt met paarse das, Christusmonogram op de linkerborst, een zwarte manchester broek, die 'aangesloten om de knieën' gedragen moest worden, groene kousen met paarse rand en een zwarte alpinomuts.¹

De *Bijzondere Methodiek* van 1932 bracht een verdere detaillering en verfijning aan in het aantreden van de groepen. De herziening was opgesteld door een door het bestuur van het Centraal Comité in het voorjaar van 1932 ingestelde commissie, samengesteld uit bestuursleden van de vijf diocesane bonden onder voorzitterschap van De Groot. Het door deze commissie uitgebrachte ontwerp werd op de jaarvergadering van het Centraal Comité op 31 mei 1932 unaniem aanvaard en voorgeschreven voor alle bisdommen.² Het plan bevatte geen essentiële wijzigingen. Groepen, clubs en zondagavondontspanning bleven de basis vormen van het patronaat. De groepsindeling en -samenstelling bleven onveranderd evenals de aard en de opzet van de bijeenkomsten, waarin onderricht centraal stond. Het interessante aan dit programma was de uitwerking van de uiterlijke vormen en symbolen en de toonzetting van de ontwikkelingsprogramma's. Want waar het patronaat ook nu nog vooral jeugdzorg en scholing bleef, werd de retoriek die van een jeugdbeweging.

Opnieuw zette De Groot de toon. Groepsindeling en clubvorming, zo schreef hij in *Dux*, waren slechts technieken. Waar het op aankwam was het benutten van die techniek. Dat impliceerde:

'Het stellen van een concreet en positief doel en een pakkend ideaal voor onze jeugd, en vervolgens het wekken van het initiatief en de zelfwerkzaamheid der jeugdigen om zich naar dat doel en naar dat ideaal te vormen'.³

Uniform, wet en belofte waren een uiterlijk teken van deze instelling. Er kwamen vlaggen en vaandels. De installatieplechtigheid van nieuwe leden en ook van nieuwe leiders werd tot in de details voorgeschreven. De wet werd voorgelezen en de belofte afgelegd. Een gemeenschappelijke groet werd ingevoerd ('v: *Voor Christus, onzen Koning!*, a: *God wil het, Amen.*'), evenals de wijze waarop deze werd gebracht ('staande in de houding, met gestrekte rechterarm, het gelaat gewend naar dengene, aan wie zij den groet brengen.'). Er kwamen tuchtregels, zoals het in de houding staan bij binnenkomst van directeur of leider en bij de opening van de groepsbijeenkomst en er werden officiële signalen ingevoerd.⁴ Al dit ceremonieel had veel weg van dat van scouting en was in de jaren ervoor al links en rechts gepraktiseerd. Het voorschrijven ervan in deze *Bijzondere Methodiek* diende vooral de uniformiteit van het uiterlijk vertoon, maar subtiel werd in de toelichting opgemerkt ...

'dat bepaalde symbolen en uiterlijke vormen opzettelijk in een iets andere vorm of kleur zijn vastgesteld op verzoek van andere organisaties, opdat er geen misverstanden of verwarring ontsta'.

1 *Het Patronaat* 27(1931), p. 166-168

2 *Het Patronaat* 28(1932), p. 272.

3 *Dux* 5(1931-1932), p. 44-45

4 *Het Patronaat* 28(1932), p. 244-268

Aan het ontwikkelingsprogramma van de groepen werd vastgehouden, maar het uitgangspunt: de stof van het *Leerboek voor Patronaten* werd, althans in de formulering, losgelaten. Daarvoor in de plaats werden de 'godsdienstige stoffen' nu teruggebracht tot enkele concrete punten die beter verwerkt zouden kunnen worden. Bekijken we echter de opsomming van de eisen, dan moeten we constateren, dat deze verandering vooral neerkwam op een vervanging van de woorden 'weten' en 'kennen' door het woord 'kunnen'. Lag in de oude eisen het accent uitsluitend op het memoriseren van de stof, nu werd van de jongens gevraagd, dat zij het *konden* uitleggen, vertellen of verklaren (zie de vergelijking van enkele punten uit het programma in bijlage 1). Om dat te kunnen, moesten zij toch eerst de stof geleerd hebben. Essentieel was er daarom niet zoveel veranderd, zoals ook bleek uit de maandelijkse toelichtingen. Achtereenvolgens besteedde De Groot daarin aandacht aan godsdienst en liturgie, bijbelse geschiedenis, algemene geschiedenis en maatschappijleer. Het verschil met hetzelfde soort artikelen van enkele jaren daarvoor was, wat ik zou willen noemen, de er nogal dik bovenop liggende joviale toon. De Groot stelde zich quasi op de plaats van de jeugdleider die de groep om zich heen verzameld had en een spannend verhaal ging vertellen: 'Jongens, jullie weten natuurlijk allemaal...', waarna het levensverhaal van de een of andere heilige of martelaar volgde.

In zijn toelichting verwoordde De Groot ook de achterliggende gedachte:

'De nieuwe methodiek wil spreken van de hogere gedachte, die aan onzen beweging ten grondslag ligt; zij wil ons voorhouden het ideaal, dat we in ons werk nastreven. En dat ideaal is: zelf leven voor Christus, onzen Koning, om aldus ook de wereld voor Christus Koning te veroveren.'¹

Zo werd de Christus Koning-figuur geïntroduceerd als het centrale thema van het katholieke jeugdwerk. Zoekend naar een ideaal, onmisbaar voor een jeugdbeweging, bood het ruime mogelijkheden voor de invulling van symbolen en voor praktisch gebruik. Het feest van Christus Koning (eind oktober) werd in de patronaten gevierd met een feestavond, toneel en tractaties.

Inmiddels gingen ook stemmen op om tot een naamsverandering te komen. De naam patronaat deed velen te zeer denken aan de oude situatie, waarin de jongens beschermelingen waren, en men achtte deze daarom weinig passend bij de nieuwe opzet. Een probleem vormde echter de vraag of de naam patronaat geheel moest verdwijnen, of dat alleen de kerngroepen een nieuwe naam kregen. Het Centraal Comité legde al eind 1931 aan de diocesane bonden de vraag voor of zij naamswijziging wenselijk achtten, en zo ja, welke benaming hun voorkeur had. Daarbij stelde het zich op het standpunt dat de naam patronaat geheel zou moeten verdwijnen. De Groot toonde een voorkeur voor de term *Katholieke Jongens Centrale*.² Van de aangesloten bonden stemden Utrecht en Haarlem met grote meerderheid in met een nieuwe naam voor de groepen (in Haarlem circuleerde *Bavo-jongens*³), Breda was tegen, terwijl Den Bosch en Roermond om uitstel van de beslissing vroegen. Het Centraal Comité besloot

1 *Het Patronaat* 28(1932), p. 245.

2 *Het Patronaat* 27(1931), p. 211, 341-342 en 404.

3 *Bestuur Juvenaat aan Bisschop van Haarlem 7 oktober 1931*, ABH 248.252.126.

daarop om de naam patronaat te handhaven.¹ Ook de *Bijzondere Methodiek* bevatte geen voorstel tot naamswijziging. Toen echter in de loop van 1932 duidelijk werd dat de bisschoppen grotere centralisatie van het gehele katholieke jeugdwerk voorstonden (onder de naam KJC), stelde het Centraal Comité eind 1932 voor om voor de groepen de naam *Jonge Wacht* te gaan gebruiken. Nu stemden alle diocesane besturen, ook dat van Haarlem, hiermee in.²

Nieuw in de *Bijzondere Methodiek* waren ook de eisen die aan de jeugdleiders werden gesteld.³ In gewestelijke cursussen werden de leiders opgeleid voor hun taak. De stof hiervan omvatte veel theorie (de ontwikkelingsprogramma's), maar ook praktijk: zang en muziek, speltechniek en natuurkennis. De cursussen duurden 10 zaterdagmiddagen van 3 tot 7 uur. Na afloop verkreeg de cursist een diploma. Het Centraal Comité subsidieerde de cursussen, die werden samengesteld en geleid door een Technische Commissie, bestaande uit B.H. de Groot en rector S. Braakman als voorzitter en secretaris en als leden de kapelaans G.P.M. Bannenberg, I.H. van den Berg, J. Vermeulen en M. Reynen.⁴

Lekenleiders traden in de zich vernieuwende patronaten steeds meer op de voorgrond. Hoewel formeel de leiding van de groepen in handen bleef van de priester-directeur, waren het toch de groepsleiders, en onder hen waren ook priesters, die het meest intensief contact met de jongens onderhielden. De groepsleider immers had met een of twee groepen te maken, de directeur, zeker in grotere parochies, met meer. Het zwaartepunt van de organisatie verschoof dan ook geleidelijk van het Centraal Comité en de diocesane patronaatsbesturen naar de Technische Commissie die meer dagelijks leiding gaf aan de gang van zaken. Het waren ook de groepsleiders die aandrongen op uitbreiding van de ontspanningsactiviteiten in de groepsbijeenkomsten en terugdringing van de scholing. Om daaraan tegemoet te komen werd in 1934 het *DOE-programma* gepubliceerd, dat, zoals de naam al aangaf, ruimte wilde geven aan de zelfwerkzaamheid van de jongens: niet meer luisteren en weten, maar vorming door doen.

De ontwikkelingsprogramma's werden nu als leidraad voor de groepsbijeenkomsten geschrapt en vervangen door vier rangen: *Koningsdienaar*, *Koningswacht*, *Koningsstrijder* en *Koningsridder*. De namen waren ontleend aan de Christus Koning-symboliek en aan de Kruistochten en waren bedoeld om de jongens van strijdvaardigheid en idealisme te doordringen. Om van de ene naar de andere rang te worden bevorderd werd de jongen niet langer geëxamineerd, maar moest hij aan een aantal eisen voldoen. Deze waren van tweeërlei aard: allereerst bleef men een grote hoeveelheid kennis vragen, zowel van godsdienstige als van meer algemeen maatschappelijke aard. Maar daarnaast moest de jongen ook een aantal vaardigheden beheersen. Deze lagen op verschillende gebieden, zowel godsdienstig-liturgisch (mis kunnen dienen, liturgische liederen kunnen zingen) als op meer technisch gebied (knopen leggen, kaartlezen, seinen). Hoewel met dit programma een belangrijke stap was gezet naar een eigenlijke jeugdbeweging, bleef daarnaast toch het schoolse nog behouden. Het *Leerboek voor Patronaten* mocht dan zijn afgeschaft, de groepsbijeenkomsten werden nog steeds geopend met een uiteenzetting

1 *Het Patronaat* 27(1931), p. 475-478.

2 *Het Patronaat* 28(1932), p. 378; 29(1933), p. 46.

3 *Het Patronaat* 28(1932), p. 193-195.

4 *Het Patronaat* 28(1932), p. 288.

over een of ander onderwerp. En men probeerde in dit *DOE-programma* vooral om naast de scholing ook de zelfwerkzaamheid meer tot haar recht te laten komen en daardoor de belangstelling van de jongens vast te houden. Maar het wezenlijke, ook in dit *DOE-programma* was, aldus De Groot in zijn toelichting, dat in de vier jaar die een jongen in het patronaat doorbracht de voornaamste stoffen behandeld werden die een behoorlijk onderlegde katholieke jongen moest weten.¹

Nog steeds bleef men in de patronaten op twee gedachten hinken: de traditionele opvatting dat jeugdvorming vooral scholing moest zijn, en daartegenover het besef dat een dergelijke aanpak de jeugd niet (meer) wist te boeien en dat vorming ook op andere wijze kon plaats vinden. In alle programmavoorstellen, die tussen 1929 en 1934 werden gelanceerd, heeft men getracht deze twee uiteenlopende werkwijzen in één systeem te verzoenen. Aanvankelijk via een splitsing in groepen en vrije clubs. Na enkele jaren, toen de clubs uit het vizier waren verdwenen, door beide in de groepswerkzaamheden tezamen te brengen. Feitelijk mislukte dat. Want de groepen gingen hun eigen weg, die steeds verder leidde tot stopzetten van de scholing en tot vorming door spelen en samenzijn. Konden de voorstellen van 1929 en 1930 daarom nog als pogingen tot vernieuwing van de op dood spoor geraakte patronaten gekarakteriseerd worden, het *DOE-programma* was nog slechts een poging tot afremmen.

Reeds binnen een jaar leidde de uitvoering van dit *DOE-programma*, dat was opgesteld door de Haarlemse diocesaan directeur van het jeugdwerk, J. Mol, tot een splitsing. Haarlem bleef aan het vier rangen-systeem en aan de koningssymboliek vast houden en ging verder onder de naam De Kruisvaart, de overige bisdommen gingen over op een drie rangen-systeem (nu simpelweg *Rang 1, 2 en 3* genoemd), waarvan de cisen voornamelijk in de sfeer van de vaardigheden lagen.² Hoewel Kruisvaart en Jonge Wacht formeel deel uitmaakten van één en dezelfde organisatie en onder de leiding stonden van het Centraal Comité, opereerden zij in feite geheel gescheiden met eigen leiding, eigen leiderscursussen, vakantiehuisen en dergelijke. De vier bisdommen die tezamen de Jonge Wacht-methode volgden, legden de uniforme doorvoering daarvan in handen van één Technische Commissie van de Jonge Wacht. Kruisvaart had een eigen staf. Ook het leidersblad *Het Patronaat*, dat al in 1933 herdoopt was in *De Katholieke Jeugdleider*, kwam vanaf 1935 uit in twee edities: de Jonge Wacht- en de Kruisvaart-editie. B.H. de Groot trad bij die gelegenheid af als redacteur. Zijn taak werd voor de Jonge Wacht-editie overgenomen door rector J. Morel, de diocesaan directeur van het bisdom Den Bosch; voor de Kruisvaart-editie door de Kruisvaartstaf.³ Naar buiten toe verantwoordde men dit uiteengaan met een verwijzing naar de autonomie, die elke bisschop ten aanzien van het jeugdwerk had. Formeel was dit argument juist, maar het kon de feitelijke splitsing niet maskeren. Want de bisdommen Utrecht, Den Bosch, Breda en Roermond maakten van deze mogelijkheid geen gebruik en kozen ervoor om gezamenlijk een blad uit te geven. Ook stelden zij in 1935 een *Nationale Leiding* in voor de Jonge Wacht.

Met de vernieuwing van de patronaten en de vrijwel gelijktijdige oprichting van

1 *De Katholieke Jeugdleider* 30(1934), p. 185-190

2 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 43-46, *Handleiding voor de Jonge Wacht, Aartsbisdom Utrecht*, 1935

3 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 177

de Roomsch-Katholieke Verkenners was intussen de kwestie van de parochiale en diocesane eenheid van het jeugdwerk opnieuw actueel geworden. De diocesane patronatenbonden hieven zichzelf tussen 1934 en 1937 op en gingen op in de diocesane KJC's. Het Centraal Comité raakte hierdoor zijn basis kwijt. In 1934 wijzigde het daarom al zijn samenstelling. De algemene vergadering van de besturen van de diocesane patronatenbonden werd vervangen door een nieuw Centraal Comité, bestaande uit 3 vertegenwoordigers per bisdom, waaronder minstens één leek, alsmede een afzonderlijk gekozen voorzitter en secretaris¹. Nadat pogingen van dit nieuwe Centraal Comité om zich om te vormen tot een nationale KJC waren stukgelopen op de diocesane autonomie, veranderde het in 1938 zijn naam in *Centraal Comité voor Katholiek Jongensjeugdwerk in Nederland*, met als doel de samenwerking te bevorderen tussen de diocesane instanties van jongensjeugdwerk van de voormalige patronaten.² Bij die gelegenheid trad B.H. de Groot af als voorzitter en Braakman als secretaris. Zij werden opgevolgd door respectievelijk I.H. van den Berg en G.P.J. Bannenberg. Intussen bleef dit Centraal Comité de enige schakel tussen de Jonge Wacht en de Kruisvaart.

In de loop van 1939 werden besprekingen geopend tussen Jonge Wacht en Kruisvaart over hernieuwde eenheid. Het uitbreken van de oorlog op 1 september van dat jaar schoof deze besprekingen op de lange baan. Pas na de oorlog gingen de vijf bisdommen weer samen, toen in het verband van het *Jongensgilde*.³

De Jonge Wacht

Nadat in de voorgaande paragraaf de veranderingen in de werkwijze van de patronaten in meer formele zin aan de hand van de verschillende elkaar opvolgende programma's aan de orde is gesteld, wil ik in deze paragraaf ingaan op de uitvoering van deze programma's. Hoe ging de invoering van het groepssysteem in zijn werk? Hoe snel gebeurde dat en hoeveel patronaten deden mee? Werden ook alle beschermelingen lid van de groepen? En wat gebeurde er met de overige patronaatsactiviteiten, zoals de vrije clubs en de zondagavondontspanning? Hoe zat een groepsbijeenkomst in elkaar? Hoe functioneerde de leiding? En welke consequenties had dit alles voor de bestuursstructuur van de patronaten? Het zijn enkele van de vragen die ik wil beantwoorden. Het zal in deze paragraaf dan gaan over de ontwikkeling van het groepssysteem in alle bisdommen tot 1935 en vervolgens over de Jonge Wacht in de bisdommen Utrecht, 's Hertogenbosch, Breda en Roermond. Over de Haarlemse Kruisvaart handelt de volgende paragraaf.

Omvang en samenstelling

Het is moeilijk om goede en vergelijkbare cijfers bijeen te garen over de omvang en de samenstelling van de groepen in de patronaten. We kennen wel het aantal patronaten en het totaal aantal patronaatsjongens, maar er werd in de statistische overzichten

1 Verslag vergadering Centraal Comité 16 mei 1934, in: *De Katholieke Jeugdleader* 30(1934), p. 264-267.

2 *De Katholieke Jeugdleader* 34(1938), p. 118-119.

3 Vgl. *De Katholieke Jeugdleader (Jonge Wacht-editie)*, 35(1939), p. 158; *Jaarboek* 1941, deel III, p. 20.

geen afzonderlijke vermelding gemaakt van de groepen en de daarbij aangesloten jongens. Pas vanaf 1937 werden de Jonge Wacht en de Kruisvaart apart vermeld (zie bijlage 2). Voor het overige zijn we aangewezen op meer incidentele cijfers, zoals in de jaarverslagen van de diocesane bonden.

De belangrijkste conclusie die dan getrokken kan worden is dat ruim de helft van de patronaatsjongens toetrad tot de Jonge Wacht. De invoering van het nieuwe systeem in de jaren 1929-1930 en daarna verliep vlot. In 1932 hadden 139 van de 576 afdelingen een groep, in 1934 was dat aantal gestegen tot ruim 400.¹ Het bisdom Breda bleef bij deze ontwikkeling wat achter. In het bisdom Roermond daarentegen was het percentage Jonge Wacht-leden hoog.

Een antwoord op de vraag naar de sociale afkomst en het milieu van de jongens is wegens het ontbreken van gegevens daarover moeilijk te geven. Wel maakte men zich zorgen over de geringe doorstroming van de jeugdorganisatie naar de standsorganisatie der volwassenen, maar hieruit kunnen moeilijk conclusies worden getrokken ten aanzien van de sociale achtergrond van de leden.² Eveneens wees de leiding het verwijt dat de Jonge Wacht een 'kernbeweging' was van de hand. De Jonge Wacht wilde massabeweging zijn en was er op gericht om de massa van de katholieke jongens te bereiken. De rangeisen waren voor eenieder uitvoerbaar, de gevraagde tijdsbesteding gering en de kosten niet hoog.³

Een ander probleem was dat van de leeftijdsopbouw. Volgens een enquête die in 1937 in de bisdommen Utrecht en Den Bosch werd gehouden, was de Jonge Wacht daar vooral populair onder 13- en 14-jarigen. Daarna werd het enthousiasme snel minder.⁴ Meermalen werd er daarom voor gepleit om een tweedeling te maken tussen de jongere leden van 13 tot 15 jaar en de oudere van 15 tot 17 jaar. Het Centraal Comité en de Technische Commissie verzetten zich hier echter tegen en meenden dat het rangenstelsel voldoende mogelijkheden bood om aan de behoeften en noden van elke leeftijdsgroep tegemoet te kunnen komen.⁵ De Technische Commissie verwees hierbij naar een karakteristiek verschil tussen de Jonge Wacht en scouting. In de laatste waren de groepen, de patrouilles, samengesteld uit jongens van verschillende leeftijden. Wanneer ouderen de patrouille verlieten werd deze weer aangevuld met jongere leden. De leden van de Jonge Wacht-groepen daarentegen waren allen ongeveer even oud kwamen tegelijk in de groep en verlieten die ook weer gelijktijdig. Tezamen werkten zij het rangenprogramma af. Ook een voorstel om oudere leden als assistent-leiders aan te stellen, werd door de leiding afgewezen. De minimumleeftijd voor leiders werd gesteld op 18 jaar. Jongeren konden wel een bijzondere rol binnen de afdeling vervullen, maar mochten geen verlengstuk van de leiding zijn.⁶

Een laatste punt ten slotte betrof de ontwikkeling op het platteland. Evenals dat bij het ontstaan van de patronaten in de eerste decennia van de eeuw het geval was, meenden ook nu de leiders van sommige plattelandspatronaten, dat de invoering van

1 *Het Patronaat* 28(1932), p. 2 en 28, *De Katholieke Jeugdleider* 29(1933), p. 437, 30(1934), p. 6, zie ook *De Katholieke Jeugdleider* 30(1934), p. 537 (Jaarverslag Breda) en 535 (Jaarverslag Den Bosch)

2 *De Katholieke Jeugdleider* 33(1937), p. 190-192

3 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 75-77

4 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 6-9

5 *De Katholieke Jeugdleider* 34(1938), p. 94-97

6 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 124-126

het groepssysteem vooral een zaak was van de stedelijke patronaten en hun niet aanging.¹ In de eerste jaren was er ook inderdaad sprake van een sterkere groei van de Jonge Wacht in de steden dan in plattelandsparochies. Mede daarom startte *De Katholieke Jeugdleider* in 1935 een rubriek 'Van de dorpsstoren' om de invoering van de groepen in plattelandsparochies te bevorderen en te begeleiden.

De vrije clubs en de zondagavondontspanning werden bij dit alles niet verwaarloosd. Daarmee immers kon men nog die jongens bereiken die zich niet tot de Jonge Wacht geroepen voelden. Maar de organisatie hiervan werd vrijwel geheel overgelaten aan de lokale instanties. Het nationale en diocesane bestuursapparaat richtte zich vooral op de ontwikkeling van de groepen. Het leidersblad *De Katholieke Jeugdleider* en het jongensblad *De Jonge Wacht* richtten zich op de leiders en de leden van de groepen. Veel vrije clubs verzelfstandigden in deze periode in afzonderlijke sport-, wandel-, toneel- en hobbyclubs. Scholing was meer en meer het exclusieve terrein geworden van de ambachtsscholen en de Mulo's. Deze ontwikkeling vond wel geleidelijk plaats: nog in de jaren 1932-1934 werd door verschillende patronaten in de jaarverslagen het bestaan van dergelijke clubs en van de zondagavondontspanning gemeld.²

Organisatie, bestuur en leiding

De veranderingen in de structuur en de werkwijze van de patronaten hadden uiteraard gevolgen voor de organisatie van de vereniging. De oude patronaten waren lokaal praktisch autonoom. De besturen ontmoetten elkaar eenmaal 's jaars op de diocesane jaarvergaderingen die onveranderlijk waren gevuld met de voorlezing en goedkeuring van het jaarverslag, de bestuursverkiezing en een lezing met debat. Het voltallige Centraal Comité, bestaande uit de besturen van de diocesane bonden, kwam eveneens eenmaal per jaar bij elkaar voor het afwerken van een soortgelijke agenda. De vernieuwing van de patronaten bracht een vergaande uniformering en centralisatie van de vereniging met zich mee. Het bestuur van het Centraal Comité nam daarbij, zoals we zagen, het voortouw, hetgeen tot een voor de patronaten ongekende activiteit leidde, waarbij de diocesane autonomie weliswaar formeel werd gerespecteerd, maar in feite de besluiten op landelijk niveau werden genomen. Onder de energieke leiding van B.H. de Groot stelde het bestuur van het Centraal Comité plannen op die, na door het voltallige Centraal Comité te zijn goedgekeurd, min of meer als een *fait-accompli* aan de diocesane bonden werden voorgelegd. Richtlijnen rond de groepsindeling, de inhoud van de rangenprogramma's, de wet en belofte, het uniform, de leiderscursussen, werden aldus door het bestuur zelf of op voorstel van een daartoe ingestelde commissie vastgesteld.

De doorvoering van een landelijk gelijkvormige Jonge Wacht vereiste een centrale leiding. Daartoe werd, zoals reeds opgemerkt, in 1932 door het bestuur van het Centraal Comité een Technische Commissie ingesteld, aanvankelijk alleen belast met de leiding van de jeugdleiderscursussen, maar vanaf 1933 het leidinggevend orgaan van de Jonge Wacht op het gebied van de ideologie, de organisatie, de methode en de leidersvorming.³

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 16-20.

2 Vgl. de diverse verslagen in de jaargangen van *Het Patronaat* en *De Katholieke Jeugdleider*.

3 *Het Patronaat* 28(1932), p. 288; *Instructie van het Centraal Comité betreffende samenstelling, taak en bevoegdheid van de Technische Commissie*, in: Archief Ruhe nr. 44; *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 331 en 353-357.

Het Centraal Comité droeg de directe leiding over aan deze Technische Commissie en bleef als bestuur verder op de achtergrond om toezicht te houden op de financiën, als uitgever van de bladen en als bestuur van de *Patronaats Verkoop-Centrale*, die in 1931 was ingesteld om gezamenlijk uniformen, vlaggen, insignes en materialen voor de groepsactiviteiten aan te schaffen.¹ Ook bleef het Centraal Comité zich bezighouden met de coördinatie van de werkzaamheden van de vrije clubs en de zondagavondontspanning en belichaamde aldus nog enigszins de samenhang van de oude patronaatsdelen.

De Jonge Wacht was naar het model van scouting piramidaal opgebouwd: aan de basis stonden de groepen.² Zij omvatten ongeveer 8 à 10 jongens van dezelfde leeftijd onder leiding van een leider. Elke groep koos uit haar midden een groepsleider (GL) en een assistent-groepsleider (AGL). Verscheidene groepen binnen een parochie vormden een afdeling. Bij een te groot aantal groepen werden onderafdelingen gevormd. De afdeling stond onder leiding van de directeur (een priester) en de hoofdleider (HL). In de groepraad waren de directeur en de leiders verenigd met de GL's en de AGL's. De directeur werd door de bisschop benoemd op voordracht van de diocesaan directeur voor mannelijk jeugdwerk. De leiders werden, op voordracht van de directeur, benoemd door de diocesaan leider. Leiders moesten op zijn minst de zogenaamde Jonge Wacht-inleidingscursus hebben gevolgd; de hoofdleiders de 'Soesterbergcursus'. Op diocesaan niveau kende de Jonge Wacht de diocesaan directeur en de diocesaan leider (DL), beiden door de bisschop benoemd. Naast hen stond de diocesane staf, die meewerkte aan de organisatie van leiderscursussen, leidersbijeenkomsten, afdelings- en groepsbijeenkomsten. Ten slotte was er de Nationale Leiding, bestaande uit de Technische Commissie, waarin de diocesane leiders zitting hadden en die onder leiding stond van de Nationaal Hoofdleider (NHL), een priester, en de Nationaal Leider (NL), een leek. In deze functies werden in 1935 benoemd Hans van den Bergh, priester van het aartsbisdom, en drs. Karel Peters, een in Nijmegen afgestudeerd psycholoog.³

Vooraf de keuze van Peters is interessant. Hij was op dat moment 32 jaar oud en had in Nijmegen nederlands en psychologie gestudeerd. Na een kort assistentschap bij de hoogleraar psychologie, Th. Rutten, was hij werkzaam als leraar Nederlands in Oldenzaal. In zijn studententijd was Peters lid van de Heemvaart-beweging en maakte aldus kennis met de levensstijl en ideologie van de vrije jeugdbeweging in Nederland en Duitsland en in het bijzonder met Romano Guardini's Quickborn. Veel daarvan trachtten de Heemvaarders in eigen kring na te bootsen en tot leven te brengen, maar ook door te geven aan anderen, bijvoorbeeld door een actief leiderschap van jeugdclubs in de studentensteden. Zo was Peters onder meer betrokken bij het patronaat in een der Nijmeegse volksbuurten en later ook leider van een van de Nijmeegse verkennergroepen.⁴

1 Archief Ruhe, nrs 31 e v (onder meer *Balans van bezittingen en schulden van het Centraal Comité*, *Jaarboek* 1934, deel IV, p. 27-30, *Correspondentie Bossche diocesane Patronatenbond met bisschop van 's Hertogenbosch*, januari 1937, in ABB IV A 2)

2 Dit overzicht is ontleend aan diverse artikelen in *De Katholieke Jeugdleider*, het *Jaarboek*; een globaal overzicht is te vinden in *Dux* 11(1937-1938), 181-227

3 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 331-337. Hans van den Bergh, geboren in 1900 en priester gewijd in 1924, werd na kapelaan te zijn geweest in Deventer en Almelo in 1933 benoemd tot adjunct-diocesaan directeur van het mannelijk jeugdwerk in het aartsbisdom met speciale aandacht voor de jongens van 13-18 jaar. Als zodanig had hij zitting in de Technische Commissie van de Jonge Wacht. In 1935 werd hij vanuit deze Technische Commissie aangewezen als vrijgestelde NHL.

4 Ontleend aan gesprek met Peters op 13 mei 1980

Meer bekendheid in kringen van het katholieke jeugdwerk kreeg Karel Peters als publicist. Vanaf het einde van de jaren twintig leverde hij regelmatig bijdragen aan de verschillende leidersbladen, waaronder *Dux*, *De Katholieke Jeugdleider* en *De Katholieke Verkenner-leider*. Deze handelden in de regel over de jeugd- en adolescentiepsychologie en over de praktische toepassing daarvan in het jeugdwerk. Over deze onderwerpen gaf hij ook les aan de jeugdleiderscursussen van de RK Lcergangen in Tilburg, van waaruit hij werd gevraagd voor de eigen cursussen van de patronaten en de Jonge Wacht. Dit mondde uit in zijn lidmaatschap van de Technische Commissie en de benoeming tot Nationaal Leider. In die functie was hij de stuwende kracht achter de hoofdleiderscursussen, waarin hij zijn opvattingen over jeugdwerk en jeugdbeweging, die sterk waren gebaseerd op de ervaringen in Heemvaart, kon doorgeven. Datzelfde kon hij doen als redacteur van het leidersblad en in zijn functie als NL bij grote leiders- en leden-bijeenkomsten, zoals bijvoorbeeld op de *Nazori*, de Nationale Zomerring bij de herdenking van tien jaar vernieuwen binnen de patronaten in 1938.

De aldus geschetste sterk hiërarchische en nationale opbouw van de Jonge Wacht gold echter alleen de technische en organisatorische aspecten van het werk. Formeel bleef de Jonge Wacht een diocesane vereniging, waarvan de leiding in handen was van de bisschop, in de praktijk een door hem aangewezen priester. Op nationaal niveau was de Jonge Wacht een federatie en kende daarom geen hoofdbestuur, maar een Technische Commissie. Op diocesaan en parochiaal niveau was de geestelijke de hoofdleider, de leek diens assistent. In tegenstelling tot bij de katholieke verkenner - door leken opgezet! - lijkt deze taakverdeling in bestuurlijk en organisatorisch opzicht tot weinig problemen te hebben geleid. Wellicht wel in de praktijk, bijvoorbeeld bij het gebruik van de actieprogramma's van de Katholieke Actie, die door de groepsleiding als te schools en te weinig toepasbaar in de groepen werden afgewezen. Maar men wist daar een mouw aan te passen en voerde de programma's niet integraal door, maar gebruikte delen ervan als uitgangspunt.¹

Hoewel de formele structuur bleef zoals hierboven geschetst, verschoof de feitelijke leiding van de Jonge Wacht steeds meer van de directeuren (de geestelijke overheid) naar de leiders (meest leken, hoewel hieronder ook priesters waren). Dit kwam bijvoorbeeld tot uiting in de opeenvolgende redacteurs van het leidersblad *De Katholieke Jeugdleider*. In 1935 werd De Groot nog opgevolgd door een geestelijke, rector J. Morel, de diocesaan directeur van het Bossche bisdom. Maar al in maart 1936 werd de redactie overgenomen door de leden van de Nationale Staf, Peters en Van den Bergh, die verantwoordelijk waren voor de leidersvorming. Deze verschuiving weerspiegelde zich ook in de inhoud van het blad, waarin de louter godsdienstige verhalen steeds meer op de achtergrond raakten en waarvoor in de plaats artikelen kwamen over natuurkennis, hobby's, kamperen, etc.

Leiderscursussen werden vanaf het begin van de vernieuwing van de patronaten gegeven, meest door of vanwege het RK Jeugdleidersinstituut. Maar in eerste instantie waren deze, parallel aan de groepsactiviteiten, vooral gericht op de verhoging en uitbreiding van de kennis van de leiders.² Er werd wel regelmatig gezegd dat de les

1 Vgl. B.H. de Groot, Priester-jeugdleider of lekenleider, in: *De Katholieke Jeugdleider* 30(1934), p. 47-52; ook: 31(1935), p. 353-357.

2 *Dux* 11 (1937-1938), p. 197-202.

in de groepen zo praktisch mogelijk moest zijn ingericht en moest zijn afgestemd op de ontwikkelingsfase van de jongens, maar hoe dat moest gebeuren en praktische aanwijzingen daartoe ontbraken. De didactiek in die tijd, schreef Peters in een terugblik in 1938, was die van een schoolmeester, wat misschien ook geen wonder was.¹ De RK Leergangen, waaronder de cursussen ressorteerden, richtten zich in eerste instantie op opleiding van docenten in het voortgezet en middelbaar onderwijs. Dat werkte door in de jeugdleiderscursussen die vaak door dezelfde docenten gegeven werden. Met de voortgaande vernieuwing van het programma en de steeds sterker wordende accentuering van het groepsleven daarin, veranderden ook de eisen die aan de leiders gesteld werden. In 1932 werden voor het eerst eigen cursussen gegeven door de daartoe ingestelde Technische Commissie, waarin naast theorie ook de praktische beoefening van het spel aan de orde werd gesteld.² De daarop logisch volgende stap was om de leiders niet alleen met de (spel)theorie te confronteren, maar hen het spel ook zelf te laten spelen en daardoor het groepsleven zelf te laten aanvoelen. De daartoe bestemde Inleidingscursussen van 3 weekeinden boden aan de cursusleiding de gelegenheid om de cursisten in de praktijk te observeren en hen als het ware niet alleen op de theorie, maar ook in de praktijk te toetsen.

Het sluitstuk van dit stelsel vormden de hoofdleiderscursussen, meestal naar de plaats waar ze gegeven werden 'Soesterberg-cursussen' genoemd.³ In deze cursus werden de leiders gedurende een week geheel ondergedompeld in het groepsleven. Het doel hiervan was, naast de scholing in de praktijk van het jeugdwerk, om de leiders, door ze zelf gedurende een week als een groep te laten functioneren, inzicht te geven in de structuur van het groepsleven en in de beleving van de (jongens)gemeenschap. Het groepsleven werd eerst ervaren, dan doorgesproken. De cursisten, waaronder priesters (ook B.H. de Groot!) en soms ook ouderen met maatschappelijk vooraanstaande posities, kwamen, aldus Peters in een gesprek dat ik in 1980 met hem had, met hun koffertje en in hun zondagse pak op Soesterberg aan, waar ze al voor ze hun koffers uitpakten in het een of andere spel meegesleurd werden. Deze introductie betekende het afleggen van de identiteit van alledag en het opgaan in een groep, waardoor een nieuwe 'corpsgeest' geschapen werd. Soesterbergers vormden de elite van de Jonge Wacht. Zij bleven onderling met elkaar in contact door middel van afzonderlijke reünies en hoofdleidersbijeenkomsten. Zij waren het die, bezielde van idealisme en beladen met kennis, samen met de Nationale Staf de Jonge Wacht opbouwden tot een jeugdbeweging. De Soesterbergers gaven op hun beurt de districtscursussen en de inleidingscursussen voor beginnende leiders en vormden het middelpunt van de diocesane en nationale leidersbijeenkomsten.

In 1935 slaagden 60 deelnemers voor de eerste twee Soesterberg-cursussen, in 1936 138, in 1937 en 1938 respectievelijk 62 en 49. Voor de inleidingscursussen slaagden in 1934 90 deelnemers, de daarop volgende jaren steeds ongeveer 450.⁴ Van het totale aantal leiders per 1 januari 1938 had ongeveer driekwart de inleidingscursus gevolgd.

1 Idem, p. 199.

2 *Het Patronaat* 28(1932), p. 193-195.

3 *De Katholieke Jeugdleider* 33(1937), p. 19-24; *Dux* 11(1937-1938), p. 197-199; interview Karel Peters 13 mei 1980.

4 *Jaarboek* 1939, deel III, p. 35.

Naast de meer algemene leiderscursussen werden ook speciale bijeenkomsten georganiseerd, zoals bijvoorbeeld bivakcursussen en culturele weekeinden.

Hoewel er onder de leiders en de technische staf ook geestelijken waren, leidde de groei van het aantal leken in de Jonge Wacht tot een herbezinning op de rol van de priester in de vereniging. Met name in de loop van 1936 werden hieraan een aantal besprekingen gewijd waarin ervoor werd gewaarschuwd dat de priester zich als overbodig ging beschouwen. Ook al lag de directe leiding bij de lekenleider, dan nog had de priester een belangrijke taak in zijn functie als de verantwoordelijke zielzorger. Te denken viel daarbij aan zaken als de selectie en de vorming van de leiders, het mede-samenstellen van programma's en de aanwezigheid op groeps- en afdelingsbijeenkomsten, niet alleen bij de plechtige en feestelijke gebeurtenissen, maar ook op de gewone. Opvallend was de waarschuwing dat de priester, wanneer die ook aalmoezenier van de verkenners was (zo die in de betreffende parochie bestond), de aandacht gelijkelijk over beide organisaties moest verdelen en niet teveel met de verkenners moest optrekken.¹ Een gevoelig punt voor de Jonge Wacht.

De groepen

Hoe zagen de groepsbijeenkomsten eruit? Om dat te kunnen beschrijven moet ik afgaan op modellen van een groepsbijeenkomst of verslagen daarvan achteraf, zoals die in de opeenvolgende jaren in de leidersbladen werden gepubliceerd. We moeten bij deze bron uiteraard voorzichtig zijn omdat modellen en gepubliceerde verslagen vaak ideaalbeelden waren en niet de werkelijke realiteit hoefden weer te geven. Anderzijds gaven ze wel een goed beeld van wat de bedoeling was.

In het begin van het vernieuwingsproces, in 1929, werd de ideale groepsbijeenkomst van een uur als volgt beschreven:

'De bijeenkomst heeft plaats in een eenvoudige, gezellig gemeubileerde kamer, of een hoekje van het patronaatsgebouw, dat huiselijk is ingericht. De jongens zijn, fris gewassen en netjes gekleed, op tijd aanwezig en gaan in een kring rond de leider zitten. Deze opent de bijeenkomst met een gebed, een geestelijk lied en het voorlezen van een stukje uit het evangelie. Daarna wordt een godsdienstig-zedelijk onderwerp besproken. "Na eenigen tijd", aldus de schrijver van dit artikeltje, "zal hiervoor zeer veel belangstelling bestaan bij de jongens." Daartoe moet de bespreking wel praktisch zijn, in dialoogvorm, niet prekerig. Dan volgen enkele mededelingen, nog een - nu leuk - verhaaltje en een spelletje, waarna de bijeenkomst weer met gebed wordt besloten.

Vervolgens gaan de jongens naar de grote zaal voor de gebruikelijke zondagavondontspanning of voor een of andere club.²

Beschrijvingen, zoals die in de daarop volgende jaren van een groepsbijeenkomst werden gegeven, weken nauwelijks van dit patroon af. Suggesties uit 1932 en 1933, nadat *De Bijzondere Methodiek* was ingevoerd, ...

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 98-101 en 326-327; 33(1937), p. 161-162.

2 *Het Patronaat* 25(1929), p. 79-82 (enigszins geparafraseerd).

'laten de jongens bij binnenkomst een gebed uitspreken, de wet opzeggen en de groot brengen, maar daarna wordt tien minuten besteed aan praktisch godsdienstondericht, dan een kwartier behandeling van een der punten uit het ontwikkelingsprogramma, "waarbij de jongens aantekeningen maken, die zij thuis in een schrift moeten verwerken". Dan volgen "huiselijke aangelegenheden", waarna nog zo'n 20 minuten overblijven voor "spel": een oefening in seinen of een EHBO-uiteenzetting.'

Vanaf ongeveer 1936 namen spel en ontspanning een veel grotere plaats in op de groepsbijeenkomsten en was het patronaatslokaal ingeruild voor een eigen groepslokaal of voor de buitenlucht. Maar het 'leren' bleef belangrijk. Het rangenprogramma moest worden afgewerkt en de daarin vervatte eisen werden systematisch in de groepsbijeenkomsten behandeld. Een model-bijeenkomst voor 'geelkoorden' (dat waren de jongste leden, bezig met rang 3; de jongens van rang 2 heetten 'groenkoorden', die van rang 1 'roodkoorden') uit 1939 omvatte maar liefst een dertiental onderdelen, te beginnen met de opening, dan een spel, een speurtocht, 'instructie knopen', met daaraan volgend opnieuw een spel, waarin de geleerde knooptechniek moest worden gebruikt; weer een spel, kompasinstructie, een estafette-loop, een kimpel, het leren van een liedje, een verhaal en tenslotte de sluiting. Opening en sluiting niet meegerekend, stond voor elk programma-onderdeel ongeveer 10 minuten. Maar deze suggestie besloot dan ook met de woorden:

'Tip! Spelen moeten niet te lang duren. Beter een kort spel dat men terugvraagt, dan een doodgespeeld spel.'

De vele spelsuggesties in *De Katholieke Jeugdleider* in deze jaargangen toonden dat men in de Jonge Wacht een grote voorkeur had voor het leren beheersen en gebruiken van *technische* vaardigheden: knopen leggen, kaart lezen, verschillende vormen van seinen en kimpelen om de tastzin van de jongens te oefenen. Ook werd Ehbo geoefend, waarvoor zelfs een 'Opper-heelmeester' werd aangesteld: dr. Jac. Creighton, in het dagelijks leven mijnarts bij de Staatsmijnen te Heerlen.³ Misschien daarom moest Nationaal Leider Karel Peters zich voortdurend afzetten tegen al diegenen die meenden dat de Jonge Wacht onvoldoende vorming (lees: scholing) bood.

'We moeten eens af', schreef hij, 'van de idee dat vorming scholing is', en: 'het jeugdwerk heeft nog steeds een strijd te voeren tegen deze intellectualistische, anti-katholieke dwaling.'

De nieuwe methode kenmerkte zich door een gemeenschapsleven, het samenleven van kleinere en/of grotere groepen van jeugdigen. De godsdienstige vorming werd daardoor bepaald. Gepoogd werd vanuit het eigen jongensleven tot vorming te komen. Het godsdienstige moest in de praktijk worden gestimuleerd. Godsdienstig leven was geen

1 *Het Patronaat* 28(1932), p. 336; *De Katholieke Jeugdleider* 29(1933), p. 246-247 (eveneens geparafraseerd).

2 *De Katholieke Jeugdleider* 35(1939), p. 18-19.

3 *De Katholieke Jeugdleider* 35(1939), 39.

4 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 285; zie ook 32(1936), p. 10-15 en 219-222.

godsdienstkennis. Het ging erom de jongens de godsdienst praktisch te doen beleven. En daartoe werden velerlei suggesties gedaan. De behandeling van de punten uit het rangenprogramma (ook de niet strikt godsdienstige) sloot vaak rechtstreeks aan bij het godsdienstleven of de kerkelijke geschiedenis, bijvoorbeeld in de kennis van de liturgie. Bij het spelen konden thema's uit de kerkvervolging en de missie als thema gekozen worden. Ook bij wandeltochten en tijdens het bivak vormde de kerk een centraal element, doordat een bezoek werd gebracht aan een van de vele kapellen, kloosters, kruisbeelden e.d., die in het open veld stonden. Oefeningen in seinen en kaartlezen en speurtochten werden daaraan gekoppeld. En ook de culturele vorming kon zeer goed op de godsdienst aansluiten.

Tegen het einde van de jaren dertig nam echter het gebruik van godsdienstige en liturgische thema's als achtergrond voor instructie en spel af. Dat bleek nadrukkelijk uit de plaats die men de jaarprogramma's voor Katholieke Actie gaf. Deze werden in eerste instantie als te schools en ongeschikt voor het groepsleven van de hand gewezen. Deze openlijke afwijzing was opmerkelijk. Tot ongeveer 1935 immers was godsdienstige vorming een centraal thema in de patronaten. Nu achtte de (nieuwe) Technische Commissie het scholingsprogramma te abstract en te theoretisch voor toepassing in de Jonge Wacht. Wel wilde men dit jaarprogramma gebruiken bij de leidersvorming. In het leidersblad werd er veel aandacht aan geschonken, onder meer door maandelijks gesprekken van de actiepunten.¹ Bij de presentatie van het jaarprogramma van 1937 schreef Peters dat het niet de bedoeling was dat het programma het eigen schema van werkzaamheden van de Jonge Wacht in de war stuurde en dat het vooral van toepassing was op de leidersvorming. Wel konden leiders en geestelijken er in een toespraakje of openingsgebed en dergelijke aan refereren. Het programma werd door Peters beschouwd als een welkome gelegenheid om zich nog eens op de daarin aangekaarte geestelijke onderwerpen te bezinnen en aldus steeds weer zichzelf te vernieuwen.²

De ontspanning, en met name het zogenoemde 'buitenleven' werd steeds belangrijker. De Jonge Wacht ging op zomerkamp en bracht op gezette tijden een weekend 'buiten' door. De gewone groepsbijeenkomsten vonden steeds meer plaats in de openlucht, steeds minder in de patronaatslokalen. En wanneer deze gebruikt werden, waren ze omgetoverd in kleine groepshoekjes. Het zomerkamp van de Jonge Wacht vond niet plaats in tenten maar in het zogenaamde bivak, een gebouw, waarin slaap-, eet- en kookgelegenheid was. Kamperen in tenten was, ingevolge een bisschoppelijk besluit, voorbehouden aan de katholieke verkenners.³ De Jonge Wacht was daarom aangewezen op de eigen buitencentra en vakantiehuizen. Vaak waren dat kloosters en pensionaten die hun gebouwen in de zomermaanden aldus te nutte maakten. Ook werden eigen gebouwen aangekocht en ingericht zoals dat te Soesterberg, dat op 1 juni 1936 geopend werd.⁴ Dit centrum fungeerde als het Nationaal Centrum van de Jonge Wacht. Hier vonden onder meer de leidersbijeenkomsten en leiderscursussen plaats. De gelden voor de aankoop en de inrichting waren bijeengebracht door een bijdrage van elk

1 *De Katholieke Jeugdleader* 32(1936), p. 241-243.

2 *De Katholieke Jeugdleader* 33(1937), p. 176-179.

3 *De Katholieke Jeugdleader* 30(1934), p. 135

4 *De Katholieke Jeugdleader* 32(1936), p. 33 en 154-156.

lid en door middel van een verloting. Naast Soesterberg beschikte elk bisdom over een of meerdere eigen buitencentra, zoals De Witte Bergen en Huize Gerra te Vught en Haaren in het bisdom Den Bosch, Ossendrecht in het bisdom Breda en Haelen in het bisdom Roermond.¹ Het bivakleven van de Jonge Wacht was streng gereguleerd. Op de centra was een afzonderlijke kampstaf aanwezig. Alleen Jonge Wachters die minstens een jaar lid waren, mochten mee op bivak; en alleen gevorderden mochten ook buiten het diocesaan centrum, waar dus geen afzonderlijke kampstaf aanwezig was, bivakkeren. In de centra was een aparte keukenstaf, onder leiding van de KA(mp)MO(eder).² Jonge Wachters bivakkeerden er tezamen met andere groepen. Het accent lag dus niet, zoals bij de scouts, op de zelfstandig opererende patrouilles, maar juist op het gezamenlijke ondernemen met jongens van andere groepen en afdelingen om zo vorm te geven aan het 'gemeenschapsleven'.

Dit gemeenschapsleven was een van de belangrijkste kenmerken van de Jonge Wacht. Aangeven wat het inhield, is moeilijk, al was het maar omdat de Jonge Wacht-leiding het niet nodig vond om daar verdere uitleg aan te geven. 'Gemeenschap' en 'gemeenschapsleven' waren blijkbaar begrippen met een voor alle bij de Jonge Wacht betrokkenen duidelijke en herkenbare inhoud. Het gebruik van de term verwees zowel naar de psychologische basis, waarop de inrichting van de Jonge Wacht gebaseerd was als naar het ideaalbeeld van de toekomstige maatschappij, zoals dat in de Jonge Wacht leefde. De 'echte jongensgemeenschap' heette het fundament te zijn van de Jonge Wacht. Zelfwerkzaamheid, clubleven en bendewezen waren de kenmerken van de opgroeiende jongens. En in de groepsindeling, de groepsstructuur met GL en AGL, de groepsconfrontatie binnen de afdelingen en op het bivak, kreeg die in de visie van de leiding alle kans.

Maar belangrijker nog was dat men trachtte de jongens te vormen tot leden van de 'volksgemeenschap'. Het samen-doen, samen-zijn, anderen ontmoeten en op elkaar aangewezen zijn, moest ertoe bijdragen dat de jongens gingen beseffen deel uit te maken van de samenleving, van een groter geheel. De puberteit heette de tijd te zijn van spanning tussen individu en gemeenschap. Juist in die levensfase moest de jongen leren het 'ik' ondergeschikt te maken aan de gemeenschap waarvan hij deel uitmaakte. Daarop was de karaktervorming van de Jonge Wacht gericht. Vandaar ook dat men koos voor het zogenaamde gemeenschapsbivak, waar jongens konden kennismaken met anderen die tot dezelfde beweging behoren. En die kennismaking alleen al, met het besef dat die anderen ook Jonge Wachters waren, liet hun de grootte en de eenheid van de beweging aanvoelen. Een jongen kreeg daardoor in het vage al een besef van de saamhorigheid in een grote gemeenschap.³ Vanuit deze belangstelling voor het gemeenschapsleven kan ook de grote interesse voor culturele vorming, en dan met name het lekespel, in de Jonge Wacht worden verklaard. Het lekespel immers liet de jongens meedoen, gaf aan allen een rol, zonder dat er duidelijk sprake was van een hoofdrol. De keuze van de te spelen stukken geschiedde ook meer op basis van de algemeen-vormende waarde dan de louter-kunstzinnige. Onder leiding

1 *Jaarboek 1939*, deel III, p. 29

2 *De Katholieke Jeugdleider* 33(1937), p. 8-13, 34(1938), p. 57-65, 36(1940), p. 96-98

3 Vgl. E. Wormer, *Opvoeden tot gemeenschapsleven*, in *Dux* 8(1934-1935), p. 55-57, ook *Dux* 9(1935-1936), p. 181-186,

van Anton Smeets, Theo van Steen en Jop Pollmann werden regelmatig speciale leidersdagen ten behoeve van de culturele vorming georganiseerd.¹

Ik wil deze paragraaf afsluiten met een korte beschouwing over de plaats van de Jonge Wacht in het geheel van het katholieke jeugdwerk. Om te beginnen is het duidelijk dat de Jonge Wacht veel van scouting heeft overgenomen: het patrouille-systeem, de hiërarchische opbouw van de organisatie, de nadruk op het buitenleven en ook een aantal uiterlijke vormen en symbolen. Dit werd door de Jonge Wacht-leiding ook erkend. Al in 1931 schreef De Groot:

‘Wat is er op tegen om uit een goed systeem als scouting elementen over te nemen, die bruikbaar zijn en die in te passen in de eigen opzet?’²

En in zijn overzicht van tien jaar vernieuwing schreef Hans van den Bergh in 1938:

‘Veel van de methode van werken in de Jonge Wacht en verkenner is aan elkaar gelijk. Dat kan ook moeilijk anders. Welke jeugdbeweging heeft geen dankbaar gebruik gemaakt van de psychologische en paedagogische methoden van Baden-Powell, die zelf wenste dat de jeugdbeweging ze gebruikte’.³

Maar de pas opgerichte RK Verkenner zagen de vernieuwing in het patronaat als een regelrechte concurrentie en als een poging om hun de wind uit de zeilen te nemen. Zij trachtten de bisschoppen ertoe te bewegen om deze overname van scouting-elementen door de patronaten te verbieden. Het scouting-systeem moest in hun ogen in zijn geheel worden overgenomen, en dan ook met affiliatie aan de internationale scouting-beweging, of niet. Geen verwaterde verkennerij naast de echte. De bisschoppen gingen hier echter niet op in, hetgeen tot een gespannen verhouding leidde tussen beide organisaties.

Binnen de Jonge Wacht werd ook meer het accent gelegd op de verschillen met scouting dan op de overeenkomsten. De uniciteit van de eigen beweging werd voorop gesteld. Het niet mogen kamperen werd in de vorm van het bivak kamp omgebogen tot speerpunt van het gemeenschapsleven. Er werd meer aan cultuur gedaan. De leidersvorming was meer dan een ‘kampeercursus’. En in de Jonge Wacht heerste een heel andere sfeer dan bij de verkenner. Die sfeer werd, althans voor wat de ideologie betreft, voor een belangrijk deel bepaald door Nationaal Leider Karel Peters. Zijn kennismaking met de vrije jeugdbeweging in Duitsland en vooral met Quickborn en zijn ervaringen in Heemvaart zetten de toon voor de activiteiten in de Jonge Wacht. Samen met metgezellen als Theo van Steen en Jop Pollmann werd van de Jonge Wacht een jeugdbeweging gemaakt, waarin het godsdienstige en het culturele element een duidelijke en vooraanstaande plaats kreeg toegemeten.

1 *De Katholieke Jeugdleider* 30(1934), p. 25-28 en 71-75.

2 *Het Patronaat* 27(1931), p. 8-9.

3 *Dux* 11(1937-1938), p. 217.

Formeel ging de Kruisvaartbeweging pas, na een aanloop vanaf midden 1933, in het begin van 1935 van start. Maar voor de eerste aanzetten tot de beweging mochten we terug naar de jaren 1930-1931. Op dat moment werden in het bisdom Haarlem plannen ontwikkeld om analoog aan de Graalbeweging een jeugdbeweging voor jongens te starten.¹ Een door de Diocesane Jeugdraad ingestelde commissie ter bestudering van 'de beste wijze waarop een organisatie voor de mannelijke jeugd kon worden ingericht' kwam in oktober 1931 met het plan voor de oprichting van een jongensvereniging *Perchevael*, gebaseerd op de leidende ideeën van de Graalbeweging. Opstellers van dit rapport waren drs. L. Berger, psycholoog, medewerker van het Nederlandsch Jeugdleidersinstituut en een van de oprichters van de RK Verkenners, waarvan hij op dat moment lid van het hoofdbestuur en diocesaan commissaris voor het bisdom Haarlem was, en prof. J. van der Wiel, docent aan het seminarie Hageveld. De beide opstellers hadden, volgens eigen zeggen, gesprekken gevoerd met onder meer de hoofdredacteur van *Dux*, G. Lamers SJ, met de paters J. Ligthart SJ en H. Braun SJ die beiden aan de Mariacongregaties verbonden waren, en een studiereis ondernomen naar België en het Rijnland, waar zij zich op de hoogte hadden gesteld van de jeugdbeweging aldaar. Van der Wiel tekende vooral voor het eerste deel van het rapport, over de grondgedachten van jongensjeugdwerk, Berger voor het tweede deel, waarin meer de techniek en de wijze van uitvoering werden uitgewerkt. Hoewel hun plan niet werd gerealiseerd, is het interessant genoeg om er wat langer bij stil te staan omdat het de gedachten die in die periode in het Haarlemse leefden over doelstelling, vorm en inrichting van jeugdwerk in extremis weergaf. Veel van de grondgedachten erin vinden we later in de Kruisvaart terug.²

Onverbloemd illustreerde het rapport de wereldvreemdheid waarmee sommige geestelijken (en ook leken) jeugd en jeugdwerk bezagen. Het plan *Perchevael* zat vol met idealen en symbolen, het godsdienstige element overheerste volledig en het werd niet onder stoelen of banken gestoken dat men via deze jeugdbeweging zoveel mogelijk jongens wilde aanzetten tot het priesterschap. De gemaakte keuzes illustreerden ook de verschillende zienswijzen op jongens en meisjes: waar voor de meisjes de Graal als Leitmotiv was gekozen, het symbool van de liefde, koos men voor de jongens voor de graalridder *Perchevael* (*Parcifal*), symbool van moed, heldhaftigheid en rechtvaardigheid. Vorming tot apostolaat was de doelstelling. Als middelen werd gekozen voor de fantasie, het sprookje, muziek en dans, met een zwaar accent op esthetische en de ascetische aspecten. De symbolen waren aan het verhaal van de graal ontleend: de speer, het zwaard en het kruis. Men ging uit van de zelfopvoeding onder leiding van een leider, wiens leiding door de jongens zelfstandig en vrijwillig werd aanvaard. Wet en belofte werden eveneens naar het verhaal van de graal gemodelleerd. De groepsindeling was die in 'Gepantserden' en 'Zwaardvechtenden'. En ten slotte, *Perchevael* moest functioneren als de ene parochiale jeugdvereniging, waarvan ook de katholieke verkenners deel uitmaakten.

1 *Rapport over het mannelijk jeugdwerk in het bisdom Haarlem, 12 februari 1936*, in: ABH 248.30.

2 *Rapport inzake de organisatie van het mannelijk jeugdwerk in het bisdom Haarlem, opgesteld door drs. L. Berger en prof. J. van der Wiel, 2 oktober 1931*, in: ABH 248.315.

In de concrete uitwerking van het plan was veel aan scouting ontleend: de uniform, wet en belofte. In de grondgedachten vinden we ook de opvattingen terug over jeugdpsychologie en vrije jeugdvorming, zoals Berger die al elders geformuleerd had, maar nu gecombineerd met een 'vermannelijking' van het Graaldenken. Op deze beide punten richtte zich de kritiek. De Parcifal-romantiek en -sfeer waren iets voor meisjes en hoorden in een jongensbeweging niet thuis, zei de Graalbeweging in een afwijzend commentaar. Zij maakte bezwaar tegen overname van haar symbolen.¹ In de Diocesane Jeugdraad werd Berger ervan verdacht langs deze weg de padvinderij tot de ene jeugdvereniging te willen verheffen. En prof. Van der Wiel, aldus een anoniem spreker, 'is een vrouwelijk georiënteerd, mystiek aangelegd mensch, die nooit aan zal voelen de behoeften van normale bruikbare jongens.' De Raad meende in zijn conclusie dat een jongensbeweging met beide benen in de maatschappij moest staan: techniek, machines, bepaalden het jongensleven, niet een a-industriele romantiek.²

Ook bisschop Aengenent, anders toch geen tegenstander van een flinke dosis mystiek en cultuur, verzette zich, waarschijnlijk beïnvloed door de tegenstand uit de Graalbeweging. Hij kwam met een alternatief, waarvan alleen de naam bekend is: *Jongens van Sint Bavo*.³ Een poging om de gehele Nederlandse patronaatsbeweging achter dit alternatief te krijgen mislukte echter. Ook de verkenner en het Sint Franciscus-Liefdewerk verzetten zich tegen de pogingen om hen aldus te doen opgaan in een uniforme jeugdbeweging.⁴ Daarop werd besloten om het doel van de parochiale en diocesane eenvormigheid van het jeugdwerk niet langer na te streven, maar te kiezen voor het verband van de KJC, waarbinnen verschillende werkvormen, zoals patronaatsgroepen en verkenner, naast elkaar voortbestonden, terwijl de leiders in een centrale organisatie werden ondergebracht.⁵ De priester J. Mol werd aangewezen om deze centralisatie in het bisdom Haarlem uit te werken. Tegelijkertijd kreeg hij van het Centraal Comité de opdracht om met een nieuw plan te komen voor de vorm en de werkwijze van de patronaatsgroepen voor *alle* bisdommen.⁶ Dit plan, het latere *DOE-programma*, werd in de loop van 1933 en 1934 opgesteld en in enkele Haarlemse patronaatsgroepen uitgetoetst. Daarbij werd reeds de naam *Kruisvaart* gebruikt.⁷ In september 1934 trad men, zoals gezegd, voor het eerst in de openbaarheid op de diocesane leidersdag van het bisdom Haarlem met het demonstratiespel 'De Kruisvaart'. Van het Perchevaelplan had men de gedachte van de Middeleeuwse ridderschap overgenomen, maar in plaats van het mystieke Graalgebeuren nu de kruistochten als motief gekozen. Waar de kruisridders streefden naar de herovering van het Heilig Land voor Christus en zijn kerk, wilden de moderne kruisvaarders een geestelijke wereld voor Christus herwinnen. Christus moest opnieuw als koning kunnen heersen.⁸

1 *Eenige opmerkingen betreffende de jeugdvereniging in het bisdom Haarlem*, 1932, in ABH 248 315

2 *Verslag van de vergadering van de Diocesane jeugdraad van het bisdom Haarlem*, 4 juli, 6 september 1932, in ABH 248 122 14

3 Vgl. *Rapport 12 februari 1936 a.w.*, De heilige Bavo was de patroonheilige van het Haarlemse bidom, aan hem was (en is) ook de kathedrale kerk gewijd

4 *Verslag Diocesane jeugdraad a.w.*

5 Bisschoppelijke bepalingen over het mannelyk jeugdwerk in het bisdom Haarlem 1933, in *Jaarboek* 1934, deel IV, p. 97-98

6 *De Katholieke Jeugdleader* 30(1934), p. 6

7 *De Katholieke Jeugdleader* 30(1934), p. 129 en 320

8 *Verslag van de diocesane leidersbijeenkomst 16 september 1934*, in *De Katholieke Jeugdleader* 30(1934), p. 453

Deze Kruisvaartmethodiek was een wijziging, de zoveelste, in de patronaats-aanpak. Het voorstel behelsde eveneens een naamswijziging van Jonge Wacht naar Kruisvaart. Het voorzag in leidersvorming en leidersaanduidingen die aan de kruistochten waren ontleend. Ook de rangbenamingen koningswacht, koningsdienaar, koningsstrijder en koningsridder vonden hierin hun oorsprong. De rangeisen bleven echter sterk op kennisoverdracht gebaseerd. Het plan werd na enige tijd door de overige bisdommen dan ook niet langer geaccepteerd, waarna Haarlem zelfstandig verder ging.

Omvang en samenstelling

De Kruisvaart verving het gehele Haarlemse patronaat. Ze omvatte daarom niet alleen de kerngroepen (de bans), maar eveneens het zogenaamde Ringverband en het Algemeen Verband, waarin respectievelijk de vrije clubs en de zondagavond-ontspanningsactiviteiten van de patronaten werden gecontinueerd. De jaarlijkse opgave van het ledental van de Kruisvaart in het bisdom Haarlem in de *Jaarboeken* van het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding gaf dit totale aantal Kruisvaart-leden weer (zie bijlage 2). Bij de Kruisvaart behoorden ook nog de Sint-Jansknappen die de jongens van 9-12 jaar omvatten. Dit totale aantal bleef in de periode van de Kruisvaart ongeveer gelijk aan het aantal jongens dat voorheen in het bisdom Haarlem door de patronaten werd bereikt.

Uit andere bron blijkt echter dat van de 10.274 kruisvaarders op het einde van 1936 6147 lid waren van de bans; 2627 jongens waren uitsluitend lid van het Ringverband, 1500 werden geworven voor de ontspanningsbijeenkomsten.¹ Deze verhouding, ongeveer 60% lid van de bans, handhaafde zich in de daarop volgende jaren. Ook zijn uit deze nadere opgave cijfers over de verhouding der leeftijden beschikbaar: per 1 januari 1937 waren van de 12.256 kruisvaarders 1388 beneden de 12 jaar, 7555 van 12 tot 15 jaar en 3313 van 15 tot 17 jaar oud. Op 1 januari 1939 waren die aantallen 3811 St.Jansknappen, 7373 12-15 jarigen en 3403 15-17 jarigen.² Naar verhouding trok de Kruisvaart de meeste leden dus onder de 12-15 jarige jongens, terwijl de groei van het totale aantal vooral door de aanwas van jongere leden, beneden 12 jaar, werd bepaald.

Over de verhouding tussen stad en platteland is weinig te zeggen. In vrijwel alle parochies van het bisdom waren Kruisvaart-afdelingen gevestigd, maar dat zegt op zich weinig over het ledental. Wel publiceerde het leidersblad in 1939 een opgave van de ledentallen in de drie grote steden van het bisdom, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Amsterdam telde in dat jaar volgens deze opgave 1604 kruisvaarders, verdeeld over 29 parochies, Rotterdam 1405 (21) en Den Haag 1106 (25). Tezamen vormde dat circa 4000 van de 12000 leden in dat jaar, hetgeen een evenredige afspiegeling was van de verhoudingen binnen het bisdom.³

1 *Jaarboek 1937*, deel IV, p. 61.

2 *Jaarboek 1938*, deel IV, p. 71, 1939, deel III, p. 83

3 *De Katholieke Jeugdleider (Kruisvaart-editie)* 35(1939), p. 99-102. Alle verdere verwijzingen in deze paragraaf naar *De Katholieke Jeugdleider* hebben betrekking op de Kruisvaart-editie

De opbouw van de Kruisvaart was identiek aan die van de Jonge Wacht. De basis werd gevormd door de groepen, bans genoemd.¹ Elke ban bestond uit 8 à 10 jongens. Deze waren in de regel als schoolverlaters tot de bans toegetreden en dus van gelijke leeftijd. De bedoeling was dat de jongens ongeveer vier jaar in de Kruisvaart bleven. Elk jaar werd een programma van rangeisen afgewerkt, waarna bevordering naar een hogere rang plaats had. De bans van de koningswachters en koningsdienaren, de 13 en 14-jarigen, vormden het groene vendel; de koningsstrijders en koningsridders het rode vendel. Ban en vendel stonden onder leiding van de Heraut en de Basseleer (hulpleider). De bans van een parochie vormden tezamen een cohort, dat onder leiding stond van een der parochiegeestelijken, de directeur, en een lekenleider, de Baljuw. Binnen de bans fungeerden de Schildknaap en de Vlaggewacht als door de jongens zelf gekozen banleiders. De diocesane leiding berustte bij de Centrale Leiding van de Kruisvaart, bestaande uit de Kruisvaartstaf: de diocesane directeuren van het jongensjeugdwerk H.M. van Spanje en Th. van der Lugt, en de diocesane baljuw A.C. van der Zoo de Jong. In 1939 werd Ben Evers als tweede diocesaan baljuw aan de Kruisvaartstaf toegevoegd.

In 1936 werd gestart met clubs voor jongens van 9 tot 12 jaar, de Sint-Jansknappen. Deze stonden onder leiding van leidsters, Froda en Drudi genoemd (de keuze voor deze namen werd gemotiveerd als zijnde oud-Hollandse namen; froda betekende vrijheid, drudi trouw²). De leidsters waren, als vrouwelijke leden van de diocesane jeugdbeweging, lid van de Graalbeweging. De verantwoordelijkheid voor hun opleiding en vorming berustte bij de Graal. De hoofdleidster, mej. R. Donders, werd in 1939 eveneens in de Kruisvaartstaf opgenomen.³ Naarmate het aantal Sint-Jansknappen groeide, vond meer en meer de naam Sint-Michielsknappen ingang voor de jongens van 12-17 jaar. De naam Kruisvaart omvatte dan het geheel.

In tegenstelling tot de Jonge Wacht beperkte de Kruisvaart zich niet tot de groepen. Naast de bans en de cohorten kende de Kruisvaart ook nog het clubverband en het ringverband, waarin jongens, zowel vanuit de bans als van daarbuiten, bij elkaar kwamen voor speciale activiteiten op het gebied van vorming en ontspanning, en het Algemeen Verband, dat ontspanningsmogelijkheden wilde bieden aan jongens die niet aan de banactiviteiten deelnamen. Alle patronaatsactiviteiten werden aldus binnen het geheel van de Kruisvaart verenigd.

De taak van de priester in de Kruisvaart was identiek aan die in de Jonge Wacht. Ook hier had hij de hoofdleiding en de eindbeslissing in alle zaken. Hoogstens was deze regel bij de Kruisvaart nog sterker geaccentueerd dan bij de Jonge Wacht. 'De directeur kan zijn taak niet aan lekenleiders overdragen', stelde de instructie voor priesters in de Kruisvaart.⁴ De priester was de bezielende kracht achter het geheel, hij gaf leiding aan de herautenraad en hield zich voortdurend op de hoogte van het wel en wee in de bans en de clubs. Om heraut en baljuw te kunnen worden volgden aspirant-leiders

1 Deze opsomming is gebaseerd op diverse overzichten en bijdragen in *De Katholieke Jeugdleider*, onder meer 31(1935), p. 43; ook: *De Kruisvaart-methodiek* 1937, in: ABH 248 30.

2 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 303, *Besprekingen voor KJC-leidsters*, in: ABH 248 318.211 6.

3 *Jaarboek* 1940, deel IV, p. 61.

4 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 298-300.

het zogenaamde 'instructievelend', een algemene jeugdleiderscursus waarin sterk het accent lag op de kennisoverdracht. De onderwerpen, die werden behandeld, waren onder meer de geschiedenis van het jeugdwerk en de jeugdorganisaties, inleiding in de puberteitspsychologie, lekenapostolaat en godsdienstige en sociale vorming. Als literatuur bij deze cursussen werden genoemd J.D.J. Aengenent, *Lekenapostolaat*, een uitgave van het Geert Grote Genootschap, B.H. de Groot's overzicht van het RK jeugdwerk uit de *Opvoedkundige Brochurenreeks*, R. Allers, *Karakterkunde en karaktervorming*, Linus Bopp, *Das Jugendalter und sein Sinn* en K. Mosterts, *Jugendseelsorge*.¹ Niet duidelijk is of de aanstaande leiders werd aangeraden deze lectuur zelf te lezen, of dat deze slechts als uitgangspunt diende bij het vaststellen van de inhoud van de cursus. Ook werd genoemd, en dat was opmerkelijk, het *Handboek voor jeugdleiders*, een uitgave van het (neutrale) Nederlands Jeugdleidersinstituut waarin katholieken niet participeerden. Hierin was door L. Berger het hoofdstuk over de psychologie van de jeugd en de geschiedenis van de jeugdbeweging verzorgd. Na afloop van het instructievelend kon de leider deelnemen aan gespecialiseerde studiekringen over onderwerpen als pedagogiek (gegeven door baljuw broeder Pius, in het dagelijks leven directeur van een RK Kweekschool in Den Haag), lied, spel en dans (Anton Sweers), lichamelijke oefening, spelleiding, buitenleven en kamptechniek.² Vanaf 1939 werd dit instructievelend vervangen door een cursus, bestaande uit twee instructiedagen vooraf ter inleiding, daarna een schriftelijke cursus van dertig lessen over dezelfde onderwerpen als bovengenoemd en een afsluitende instructiedag.³ Een geïntegreerde leidersvorming, waarin kennis en vaardigheden beide aan bod kwamen, kende de Kruisvaart niet.

Ban en vendel

Het beeld dat uit de organisatiestructuur en de leiderscursussen opkwam, weerspiegelt de inhoud van de activiteiten: een op de Middeleeuwse kruistochten en op de Germaanse mythologie gebaseerde symboliek, gericht op godsdienstige en culturele vorming, waarbij kennisoverdracht sterk werd geaccentueerd. Ook hier wil ik een voorbeeld geven van een ban-uur-programma, uit 1936:

'Precies zeven uur is de Canisiusban op de Burcht. De penningmeester - een van de banleden - begint dadelijk met het ophalen van de contributie. Netjes tekent hij alles aan in zijn contributieboekje, waarin hij tegelijk even noteert, wie niet aanwezig is.

Er wordt carré gefloten.

Plotseling valt er een stilte.

Allen staan keurig in formatie.

Kruis en vlag; Kruisverering; Openingsgebed; Wet; Handgroet; Rust.

De heraut heeft al gezien, dat hij vandaag niet behoeft te inspecteren.

We trekken er vanavond eens op uit. Met zo'n prachtig zomerweer blijf je niet op de burcht plakken. Tien minuten buiten de stad staat de St.-Antoniuskerk. Daarin

1 *Handleiding voor jeugdleiderscursussen*, in: ABH 248.318.211.6.

2 *De Katholieke Jeugtleider* 32(1936), p. 188-190.

3 *De Katholieke Jeugtleider* 36(1940), p. 28.

bevindt zich een prachtig H.Hart-altaar, waarvan veel te vertellen is. 't Is in de juni-maand geen overbodige weelde om de jongens eens extra over de verering van het H.Hart te spreken. De algemene richtlijnen daarbij zijn:

1. Zoek een ongedwongen, niet-schoolse gelegenheid.
2. Fris oude kennis weer eens op.
3. Breng nieuwe kennis bij.
4. Laat de kennis uitbloeien tot een blijde daad.

Ze hebben er flink de pas in. Erg warm is het nog niet en een stevige mars doet goed. 't Is een lieve lust dat negental te zien gaan. Keurig in uniform, drie aan drie: de schildknaap in het midden van het voorste, de heraut in het midden van het achterste drietal. Daar hoort een vrolijk marschlied bij!

Rustig gaan we de St.-Antoniuskerk binnen. Even knielen voor 't Allerheiligste. Ze weten hoe het hoort: de knie tot op de grond. 't Gaat voorbeeldig. Een voorbeeld voor allen. Kalmpjes gaat de ban naar voren, achter de schildknaap aan. Hij weet dat het H.Hart-altaar het doel van de tocht is: samen met de heraut heeft hij het programma van vanavond in elkaar gezet.

Zo dicht bij het altaar komen we maar zelden. Zo mooi kunnen wij de meeste onderdelen nooit bekijken. We worden er een beetje stil van. Wat is er veel te zien. Veel meer dan we dachten.

De heraut vertelt dan een van de legenden van de Keulse Dom: "Tijdens de restauratie van dit machtig bouwwerk beklommen enige vreemdelingen een der torens om het uitzicht over de stad te genieten en vonden daar een werkmans bezig met alle toewijding een mooi beeldwerk te maken. Waarom zoveel moeite besteed aan iets, dat zo hoog in de lucht door niemand gezien wordt? vroegen zij hem. Omdat ik niet werk voor de mensen maar voor de grote God, antwoordde hij."

Dit mooie voorbeeld van een simpele werkmans gaat er bij de jongens in. Die heraut kent de klappen van de zweep. Hij weet dat hij de jongens het goede kan leren waarderen door hen het goede in de mensen te laten zien. (...)

Na het bezoek aan de kerk gaan we weer terug naar de burcht om een fiks partijtje kegelbal te spelen.

En na afloop hiervan wordt het banuur weer gesloten met sluitingsgebed en kruisvaartgroet.

En weer is een fijn banuur om!¹

De instructie, in dit geval over een godsdienstig onderwerp, nam, zoals we zagen, het leeuwedeel van de banuurtijd in beslag. Dat was nodig, want de Kruisvaart kende de vier rangen van het *DOE-programma* als leidraad voor haar activiteiten. En deze rangen veronderstelden kennis van godsdienstige en maatschappelijke aangelegenheden. Vaste punten van het banuur waren de bespreking van de wet, instructie, vaardigheden en oefening of spel. Langs deze weg wilde men trachten om het doel, de vorming van Kruisvaarders, te realiseren. De Kruisvaart wilde, in aansluiting op de opvoeding in het gezin, de jongens godsdienstig-zedelijk, maatschappelijk, cultureel en lichamelijk vormen tot overtuigde en strijdbare leden van de katholieke kerk in dienst van de

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 134-136.

katholieke actie.¹ Deze militante geest beheerste ook het taalgebruik in de Kruisvaart. De beweging werd omschreven als een moderne ridderschap van blijde kinderen Gods en fiere ridders van Koning Christus. De patroon was de aartsengel Michael, die met het zwaard de engelen aanvoerde in de strijd tegen de duivels. De wet luidde:

‘Wij Kruisvaarders, gaan fier op Christus’ kruis; wij zijn goed voor iedereen en een voorbeeld voor allen.’²

Het spel van de bans en de cohorten vond plaats in de burcht en op het tornierveld, waar de vaandels en de banderollen wapperden. Het uniform, in grote lijnen gelijk aan dat van de Jonge Wacht (de kleur was niet groen, maar vetaut (blauwgroen), bevatte een riem met Christusmonogram en de tekst ‘Aan Christus trouw’ op de gesp.³ Zeker in de retoriek sloot de Kruisvaart nauw aan bij de Katholieke Actie. Sterker nog: de Kruisvaart was Katholieke Actie. Onder het motto: ‘De Katholieke Actie roept, de Kruisvaart treedt aan!’, werden de kruisvaartjongens opgeroepen ...

‘mee te bouwen aan de toekomst van een zedelijk-gezond Nederlands volk, mee te strijden voor de erkenning van de rechten van Koning Christus in het openbare leven en te stellen tegenover de zedenverwilderings van onzen tijd: De blijde vreugd van een reine jeugd.’⁴

Bij de Kruisvaart ontmoet men geen weerstand tegen de jaarprogramma’s voor katholieke actie van de Interdiocesane Jeugdcommissie. Integendeel, zij werden als leidraad genomen voor het gehele jaarprogramma van de bans en de vendels. Het jaar werd ingedeeld in vijf periodes van ongeveer twee maanden, zoveel mogelijk corresponderend met de indeling van het kerkelijk jaar. In elke periode stond een bepaald deelaspect van het jaarprogramma centraal. Onder het motto ‘Wet, Daad, Dienst’ werden maandelijks schema’s voor de groepsbijeenkomsten gemaakt, waarin de eisen van de rangenprogramma’s werden afgewerkt. ‘Wet’ stond daarbij voor de verschillende aspecten van de levenshouding, ‘daad’ voor kennis en beleving van de instructie, ‘dienst’ voor algemeen vormende activiteiten en dienstbetoon.⁵ De Kruisvaart werd voorgesteld als een tweede veroveringsactie na de eerste, Middeleeuwse, kruistochten.

Godsdienstige, sociale en culturele vorming gingen bij de Kruisvaart hand in hand. Naast godsdienstige vorming kreeg vooral de culturele veel aandacht. Verbetering van de smaak van de jongens was, meer nog dan bij de Jonge Wacht, het doel.⁶ Met enige trots vermeldde men dat de Kruisvaart erin was geslaagd zoveel vooraanstaande katholieke kunstenaars aan zich te verbinden. Waarbij men zich uiteraard kan afvragen of die kunstenaars zich niet juist tot de Kruisvaart aangetrokken voelden omdat zij daar de ruimte kregen voor hun werk. De Kruisvaart hield van cultuur, dat is waar. Maar het was wel een heel eigen, aparte cultuurstijl, die werd gepropageerd: tekeningen van

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 8-11 en 40-42

2 *Beginselverklaring van de Kruisvaart*, 1937

3 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 170-171 en 198-199.

4 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 110-113

5 *De Katholieke Jeugdleider* 34(1938), 124-126

6 Bijv. Wim Snitker, *De culturele vorming in de Kruisvaart*, in: *Dux* 11(1937-1938), p. 140.

Cuno van den Steene en Jan Everts met verheven gestalten en idealiserende, bijna mystieke gelaatsuitdrukkingen. Mystiek waren ook de thema's van de spreekkoren, die werden uitgevoerd onder leiding van Anton Sweers en Wim Snitker: Gheon's *Gastmaal der kinderen* en *Epiphania*, en van Wim Snitker zelf *Stal van Bethlehem*. Populair, ('echt jongensachtig') was Radijs van Anton van der Velde. Het hoogtepunt van de jaarlijkse leidersdag vormde de opvoering van een massaspel. Marius Monnikendam componeerde de muziek bij een aantal ervan. Wim Quint publiceerde onder de titel 'Het apostolaat van de goede smaak' in het leidersblad een aantal aanwijzingen voor toneel en declamatie.¹

Het eerste lustrum van de Kruisvaart op 17 en 18 september 1938 werd onder meer opgeluisterd met het declamatorium *De Priester* van Gabriel Smit, uitgevoerd door de leden van de Haagse Kruisvaart. Het spel was bedoeld als een hulde aan de priesters, die in de Kruisvaart werkzaam waren en begon als volgt:²

Gods afgezant, die sinds de eerste uren
ons leven met zijn zegen vergezelt,
en blijft, zo lang de dagen duren
die op de aarde ons zijn uitgeteld, -
en die dan nog - ons lichaam is verlaten
en onze ziel zweeft naar haar oorsprong weer
het enig offer brengt, dat ons kan baten:
God laat zich lijdend in zijn handen neer.

Gezondene, die langs vele paden,
waarop wij vallen kunnen, biddend staat,
om ons weer op te richten en te raden,
een steun te wezen voor wie verder gaat,
U geldt dit woord, een woord van diepe vreugde
om de Genade, die God door U schenkt,
geschonken heeft zolang het mensen heugde,
en schenken zal zolang Hij mensen wenkt
om in te gaan, waar Hij met hen wil toeven
in vreugde aan geen aardse vreugd gelijk,
Dank dan den God's gezant, dien wij behoeven
om eens te wonen in dit heerlijk Rijk.

Ook werd een lustrumtableau opgevoerd: *De Kruisvaart treedt aan*, op tekst van Gabriel Smit en Wim Snitker en muziek van Marius Monnikendam en Herman Strategier. Dit tableau gaf in declamaties, dans en muziek inzicht in de opbouw van de Kruisvaart. Voor de basseleer was er de volgende tekst:³

1 *De Katholieke Jeugdleider* 31(1935), p. 182-190; 32(1936), p. 119-125 en 257-261.

2 *Jaarboek* 1939, deel III, 83-84.

3 *Idem*, p. 84.

Ik ben in de Kruisvaart basseleer.
 Dat is: 'k ben 'jongen' noch 'meneer'.
 'k Ben soldaat noch officier.
 'k Ben machinist noch passagier.
 'k mocht Goliath noch David zijn.
 Voor 't tafellaken nog te klein,
 ben ik te groot voor het servet.
 Mijn hoofd past voor geen hoed noch pet.
 'k Ben vlees noch vis. Noch knecht noch heer.
 Nu weet U 't wel....: 'k ben basseleer.

Wat men in de Kruisvaart bij de jongens wilde bereiken, werd nog het beste geïllustreerd in citaten als het volgende, waarin het aandeel van de Kruisvaart bij de feestelijkheden rond het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard op 7 januari 1937 werd besproken:

'Een echt Hollands feest. Geen hoera-geroep uit schor-geschreeuwde kelen. Geen gehos van duizenden zich Nederlands- en Oranjevoelende mensen, die het niet verder brengen dan het eerste couplet van hun volkslied en dan nog niet weten wat zij zingen. Het is onze plicht dit feest van Oranje waardig met onze jongens te vieren. (...) We zullen dit moeten doen op een gezonde manier en al naar gelang de omstandigheden. Door de Kruisvaart zullen wij onze jongens moeten leren hoe een feest in Holland, een echt Oranje-feest, gevierd dient te worden.'¹

Culturele uitingen waren in de Kruisvaart het middel bij uitstek om godsdienstige en sociale doelen te bewerkstelligen. Men trachtte de katholieke cultuur te doen herleven. Er was veel aandacht voor de aankleding van de activiteiten, de vormgeving van programmaboekjes en bladen, de inrichting en de versiering van de zalen. Degenen die zich in katholieke kring sterk maakten voor een eigen katholieke cultuur kregen in de Kruisvaart alle gelegenheid hun opvattingen in praktijk te brengen. De Kruisvaart wist ook het medium film op een bijna professionele wijze te gebruiken. De filmer Piet van der Ham kreeg in 1937 opdracht om een documentairefilm te maken over de beweging die overal werd vertoond.

Door de nadruk die in de Kruisvaart op de culturele vorming werd gelegd, treft de onderzoeker dan ook veel minder informatie aan over zaken als bijvoorbeeld technische vaardigheden en het buitenleven. Toch waren ook dat onderdelen van de Kruisvaartactiviteiten. Al mochten ook de Kruisvaarders niet kamperen in tenten, zij kenden drie soorten kampen: het bivak, een verblijf in slaapzalen van vakantietehuizen; het burchtkamp in een speciaal buitencentrum; en het blokhutkamp waarbij men in een ander gebouw overnachtte.² Zowel bij het burcht-, als het blokhutkamp werd toezicht uitgeoefend door de centrale leiding. Het bivak vond plaats met de eigen groep. In 1936 en 1937 was De Hooghe Hoenderberg bij Groesbeck door de Kruisvaart gehuurd als buitencen-

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 294-296.

2 Vgl. *Brief Van Spanje aan Bisschop van Haarlem, 25 juni 1937*; in: ABH 248.318.22.

trum.¹ Vanaf 1938 werd 's zomers de volksabdij Onze Lieve Vrouw ter Duinen te Ossendrecht gebruikt. Broeder Pius trad er op als baanderheer.² Overigens werd het buitenleven in de Kruisvaart niet als een noodzakelijk onderdeel van de bezigheden beschouwd. Volgens opgave van 1939 gingen in dat jaar in totaal slechts zo'n 20 % van alle Kruisvaarders op bivak. Dat aantal kan vanwege de mobilisatie in die zomer lager zijn geweest dan normaal.

Meer dan de Jonge Wacht hield de Kruisvaart vast aan de patronaatstraditie. Godsdienstige vorming nam er een centrale plaats in. In de opbouw van de Kruisvaart, de samenhang van groepen, het Algemeen Verband en het Ringverband, herkennen we de voortzetting van de oude patronaatswerkzaamheden. Het groepssysteem in de Kruisvaart was vooral groepsindeling; van een echte toepassing van de mogelijkheden van het systeem was weinig of geen sprake. Men deed in feite in kleinere groepen, wat voorheen met de gehele groep van patronaatsjongens gebeurde: wandelen, kerken bezoeken, scholing, wat spelletjes en toneel spelen. Juist in dat laatste zat het meest karakteristieke van de Kruisvaart, niet in de organisatie, maar in de doelstelling en mentaliteit. Het jeugdbewegings-achtige van de Kruisvaart was vooral retoriek en uiterlijk vertoon, meer dan reële praktijk. Er heerste in de Kruisvaart een verheven, maar toch wat wereldvreemd beeld van jongens en de wijze waarop deze tot apostolaat gebracht konden worden. Het systeem en de symboliek waren te bedacht, te geconstrueerd, om echt jongens-achtig te zijn. Toch slaagde de Kruisvaart erin om een groot aantal katholieke jongens te organiseren.

1 *De Katholieke Jeugdleider* 32(1936), p. 130.

2 *De Katholieke Jeugdleider* 35(1939), p. 123.

Hoofdstuk 10

De Katholieke Verkenners 1910-1941

In de zomer van 1928 gaven de bisschoppen van Nederland aan de Interdiocesane Jeugdcommissie opdracht om de oprichting van een RK scouting-organisatie in Nederland voor te bereiden. Deze kwam in 1930 onder de naam *De Roomsch-Katholieke Verkenners* tot stand. Met dat besluit gaven de bisschoppen het verzet op dat zij tot op dat moment voerden tegenover pogingen om van katholieke zijde een scouting-organisatie te beginnen. Verzet, dat niet had geresulteerd in een volstrekt verbod, want vanaf de introductie van scouting in Nederland in 1910 waren katholieken daarbij betrokken geweest als gewoon lid en in leidinggevende functies. Velen onder hen hadden de padvinderij leren kennen als scholier en waren daar ook later, terwijl zij soms aanzienlijke maatschappelijke functies bekleedden, bij betrokken gebleven. In het voorjaar van 1928 publiceerde *Dux* een lijst met de namen van katholieke medewerkers van de neutrale Nederlandsche Padvindersvereniging (NPV), waaronder die van mr. A. Fens uit Eindhoven, mr. E. Lamers uit Den Bosch, W.E. Froger uit Breda en H.J. Spijkerman uit Den Haag. De genoemde personen speelden bij de oprichting en in de beginjaren van de RK Verkenners een belangrijke rol. Dat was ook de reden dat zij genoemd werden en anderen, zoals bijvoorbeeld H.L.F.J. Deelen, niet.¹ Naast dit lidmaatschap van individuele leden van padvindergroepen waren in een aantal plaatsen ook aparte katholieke padvindersverenigingen gevestigd, meestal geleid door een geestelijke. Hun bestaan werd door de bisschoppen getolereerd, maar onderlinge aaneensluiting tot een landelijke katholieke padvindersvereniging en propaganda werden hen verboden. Opvallend is dat deze verenigingen en hun leiders in de jaren 1928-1930 bij de uiteindelijke totstandkoming van de RK Verkenners geen rol van betekenis meer speelden.

Met hun verzet tegen scouting namen de Nederlandse bisschoppen in Europa een uitzonderingspositie in. In landen als Duitsland, België, Frankrijk, Italië en de bakermat van scouting, Engeland, waren vanaf het begin katholieken bij scouting betrokken.² Ook daar was de kerkelijke overheid aanvankelijk negatief, maar rond 1920 veranderde dit en besloot men om scouting in eigen katholiek verband toe te staan. In Engeland

¹ *Dux* 1(1927-1928), p. 238.

² Vgl. M. Vanhaegendoren, *Het Verkennersleven*. Pedagogische studie over het spel van verkennen. Schaerbeek 1938; Guérin a.w.; Springhall a.w.

was een speciale katholieke functionaris aangesteld bij het hoofdkwartier. In Frankrijk en België bestonden bloeiende katholieke scoutingverenigingen naast de neutrale. Opvallend was dat in deze landen wegen waren gevonden om katholieke jongens en jongemannen in afzonderlijke groepen bijeen te brengen en aan te doen sluiten bij de internationale scoutingbeweging. De eigen sfeer en leiding waren daardoor gewaarborgd, waardoor ook de doelstelling van alle katholieke jeugdwerk, godsdienstige vorming, kon worden gerealiseerd. Bezwaren, die ook in die landen vanuit katholieke optiek tegenover scouting leefden, zoals de te naturalistische en materialistische opzet en de koppeling aan nationalisme en militarisme, werden daardoor blijkbaar in voldoende mate ondervangen. Bisschoppen in deze landen toonden zich enthousiast over de resultaten die werden bereikt. De katholieke *Scouts de France* telden in 1924 4000 leden; in 1926 was dat aantal reeds verdubbeld en in 1932 vertienvoudigd tot 42.000 leden. Ook in Italië bestond een bloeiende katholieke padvinderij die regelmatig door paus Pius XI aan de wereld ten voorbeeld werd gesteld. In Duitsland was de katholieke padvinderij, evenals de neutrale, minder succesvol. Daar overheerste onder scholieren en studenten de Quickborn-beweging van Romano Guardini die in opzet en karakter meer aansloot bij de vrije jeugdbewegingen dan bij scouting. De *Deutsche Pfadfinderschaft Sankt-Georg* telde in 1933 ongeveer 9000 leden.¹

De houding van de Nederlandse bisschoppen was daarom opmerkelijk. Mogelijk is dat zij de patronaten wilden steunen en daarom geen behoefte hadden aan een andere jeugdvereniging. Maar er waren ook bezwaren tegen de scouting-methode als zodanig. De toenmalige hoofdaalmoezenier A.C. Ramselaar noemde in een terugblik bij gelegenheid van het tienjarige bestaan van de RK Verkenner in 1940 een drietal redenen: het godsdienstig-neutrale karakter van de beweging, de methode van jeugdwerk en ten derde een aantal bij het 'spel van verkennen' onmisbare elementen, zoals pionieren, het kamperen en sport en spel, waaraan men morele bezwaren verbonden achtte.² In dit hoofdstuk wil ik deze omslag in de opvattingen over scouting nader beschrijven.

De katholieke verkenner waren in deze eerste jaren een organisatie, uitsluitend voor de mannelijke jeugd. Vrouwen konden alleen als leidster van welpengroepen aan de beweging verbonden zijn. Pas in 1937 werden de eerste gidsengroepen opgericht in het bisdom Den Bosch.³ Ook hierin liep katholiek Nederland achter op zowel de NPV als op de katholieke scouting in het buitenland waar wel meisjes-padvindersgroepen bestonden. Nog in 1937 schreef een anoniem schrijver in *De Katholieke Verkenner* de leider:

1 Vgl. voor de ledentallen *Dux* 2(1928-1929), p. 32-35 en 104-105. Guern a.w., p. 119. Over scouting in Duitsland Karl Seidelmann, *Die Pfadfinder in der deutsche Jugendgeschichte*, Hannover 1977; Stachura a.w. 1981; P. Hastenteufel, *Jugendbewegung und Jugendseelsorge. Geschichte und Probleme der katholischen Jugendarbeit im 20. Jahrhundert*. München 1962; over scouting in Italië zie Michel Ostenc, *L'Éducation en Italie pendant le fascisme*, Paris 1980.

2 A.C. Ramselaar, Naar de bron, in: *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 8-24. A.C. Ramselaar (1899-1981) werd in 1922 priester gewijd. Na een voortgezette studie in de muziekwetenschap te Rome was hij achtereenvolgens kapelaan te Haaksbergen, Nijkerk en Soest. In 1930 werd hij benoemd tot kapelaan van de kathedrale kerk Sint-Catharina te Utrecht. In 1931 werd hij Diocesaan Verkennerseestelijke voor het Aartsbisdom, in 1936 Hoofdverkennerseestelijke van de RK Verkenner. Vgl. Albert Helman, *Een halve eeuw "Toon"*, in: Th. de Kruijff e.a., *Sjaloom. Ter nagedachtenis van Mgr. Dr. A.C. Ramselaar*. Hilversum 1983, p. 13-21.

3 *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 340.

‘Het lag zeker niet oorspronkelijk in de bedoeling van Baden-Powell een vrouwelijke tak aan zijn opvoedingswerk te verbinden. Waarschijnlijk vergaat het Baden-Powell als de ordestitelers in de katholieke kerk die steeds later naast de orde voor mannen er een voor vrouwen moesten stichten.’¹

Dit hoofdstuk handelt dus alleen over jongens.

Katholieke padvinders voor 1928

Kort nadat in Engeland de scouting-beweging was begonnen, werden in Nederland in 1910 de eerste groepen opgericht. Zij verenigden zich in twee organisaties: de *Nederlandsche Padvindersorganisatie* NPO (1911) en de *Nederlandsche Padvindersbond* NPB (1912). De verschillen tussen beide organisaties lagen op twee terreinen: de integrale overname van de Engelse spelregels en de vraag of de organisatie neutraal dan wel interconfessioneel moest zijn. In 1915 fuseerden beide verenigingen, onder meer door bemiddeling van Prins Hendrik, tot de NPV die was aangesloten bij het internationale hoofdkwartier van scouting in Engeland en zich aanvankelijk op een godsdienstig neutraal standpunt stelde.² Prins Hendrik nam het beschermheerschap op zich, het begin van een traditie van koninklijke betrokkenheid bij de Nederlandse scouting, want na hem zouden ook prins Bernhard en de prinsessen (ere)functies in de scouting-organisatie bekleden. Evenals in Engeland kreeg ook in Nederland scouting een militair als leider. Voorzitter van de NPV werd generaal b.d. J.B. van Heutz, de ‘held’ van de Atjeh-oorlog en oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië. Hij werd in 1920 opgevolgd door vice-admiraal b.d. J.J. Rambonnet. Het grote aantal militairen dat in de padvinderij topfuncties bekleedde (ook de Katholieke verkenners hadden tussen 1932 en 1937 een militair als voorzitter: majoor P.P. van Leeuwen) heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen de militaristische reputatie, die scouting al van oorsprong had, te versterken.

Zowel de NPO als de NPB telden katholieke jongens en mannen onder hun leden. In NPO-verband werden voor katholieke jongens bovendien aparte groepen onder eigen leiding gevormd te Eindhoven, Venlo en Roermond. Het Venloose hoofdbestuurslid van de NPO, luitenant C.J.M. Collette, was van mening dat zijn organisatie op grond van haar christelijke principes voor katholieken verre te prefereren was boven de NPB. In kranteartikelen (onder meer in de katholieke dagbladen *Het Centrum* en *De Tijd*) deed hij het voorkomen alsof de aartsbisschop deze mening deelde.³ Deze distancieerde zich echter openlijk van deze berichtgeving en in juni 1912 waarschuwden de bisschoppen ...

1 *De Katholieke Verkenner* 6(1937), p. 11-13

2 Over de ontstaansgeschiedenis van de padvinderij in Nederland, zie E.H. Edinga, *Op zoek naar het rechte spoor*, doctoraalscriptie Geschiedenis RU Groningen 1976, J. van Steen, *Zo kwam scouting naar Nederland*, Zaltbommel 1980

3 *Het Centrum* 12, 20, 30 maart 1912; *De Tijd* 23, 25 maart 1912. De gegevens over de berichtgeving over scouting in tijdschriften zijn ontleend aan de doctoraalscriptie van Willem Dings en Marco de Greef, *Katholieken en het spel van verkennen, 1912-1973*, Vakgroep Nieuwste Geschiedenis KU Nijmegen 1986.

'hunne geestelijkheid, zoveel mogelijk te zorgen, dat hunne katholieke mannen en jongens aan de padvinderij niet meedoen. Kunnen zij dit echter niet tegenhouden, dan dienen zij zelf de leiding te nemen, bijv. door de patronaten, maar in geen geval mogen katholieke groepen deelnemen aan kampeering.'¹

De NPO ondernam vervolgens een nieuwe poging om de bisschoppen tot een ander standpunt te bewegen en riep de bemiddeling in van de Engelse wijbisschop van Westminster, mgr. Joseph Butt, en van het katholieke Tweede Kamerlid en directeur van de Katholieke Sociale Actie, P.J.M. Aalberse. Butt bracht als zijn persoonlijke mening naar voren dat katholieken zich, evenals dat in Engeland het geval was, moesten kunnen aansluiten bij de bestaande organisaties door middel van eigen zelfstandige groepen, maar geen eigen landelijke organisatie moesten stichten. Aalberse (waarom juist hij benaderd werd is niet duidelijk) sprak zich in zijn briefwisseling met de bisschoppen uit voor eenzelfde soort regeling als in Engeland. Katholieke groepen moesten volgens hem geheel zelfstandig zijn. Slechts op bestuurlijk niveau, landelijk en lokaal, mocht er contact zijn met de niet-katholieken. De NPO had, aldus Aalberse, haar statuten zodanig ingericht, dat een dergelijke opzet kon worden gerealiseerd. Hij vroeg daarom een standpuntbepaling van het episcopaat ten gunste van de NPO.² Een antwoord op deze interventie heb ik niet aangetroffen. Gezien het verloop van de ontwikkelingen zal het negatief geweest zijn. Ook pogingen rond 1920 door de NPV, onder meer in de persoon van H. Deelen, om op een dergelijke basis tot samenwerking te komen, liepen op niets uit.³

Inmiddels was op 13 november 1912 in Tilburg de vereniging *De RK Padvindders* opgericht als reactie op de oprichting van een NPO-afdeling in die plaats eerder dat jaar. Voorlopig had de vereniging alleen een afdeling in Tilburg, maar vanaf de oprichting was het de opzet zich over het gehele land uit te breiden. In 1918 bestonden ook afdelingen te Rotterdam, Leiden, Den Haag en Amsterdam, terwijl ook de bij de NPO aangesloten katholieke groepen naar de RKP overgingen.⁴ De initiatiefnemers, waaronder kapelaan P. Vroomans en de bankier B. Mutsaers, wilden een alternatief bieden voor de neutrale padvinderij en voor de steeds toenemende belangstelling voor ongeorganiseerde wandel- en vakantietochten. Vroomans had daarvoor de medewerking van de deken van Tilburg, J. Bots, en verkreeg via diens bemiddeling in 1913 ook de goedkeuring over de statuten van de bisschop van Den Bosch, W. van der Ven, en van het voltallige

1 *Collectio Epistolarum Pastoralium* deel 5(1905-1914), p. 428, ook de NPB had zich tot de bisschoppen gewend, zie *Correspondentie NPB en NPO met bisschop van Haarlem*, april 1912, in ABH 248.261 3, *correspondentie met aartsbisschop*, mei/ juni 1912, in AAU jeugdwerk, V, 1 De reden dat beide organisaties zich eerst tot Callier wendden is waarschijnlijk gelegen in het feit dat beide organisaties in Den Haag gevestigd waren

2 *Aalberse aan episcopaat, 13 februari 1913, NPO aan episcopaat 11 december 1912*, in. AAU jeugdwerk V 1, ook in ABH 248 261 2

3 *H.L.F.J. Deelen aan bisschop van Haarlem 29 november 1920*, in ABH 248.261 3, *Verslag diocesane jeugdcommissie Haarlem 14 juni 1921*, in ABH 248 261 2

4 Voor Rotterdam zie J. Schiphorst, *10 jaar RK Padvinderij 1917-1927*, manuscript in Archief van de Katholieke Verkenner (AKV) nr 759, *Het Patronaat* 12(1916), p. 121-124

episcopaat.¹

De omvang van de RKP bleef echter beperkt. Volgens De Greef en Dings kenden eigenlijk alleen de afdelingen Tilburg en Rotterdam een tamelijk bloeiend bestaan. Jaarlijks waren daar tezamen ongeveer 100 jongens lid. In de andere plaatsen was de betekenis van de RKP slechts marginaal.² Vergeleken met de NPV en met de opmars van scouting in het buitenland was de RKP dus van een uiterst geringe omvang. Intussen werd de scouting-methode in katholiek Nederland voornamelijk negatief besproken. In *Het Patronaat* werd scouting wat geringschattend 'soldaatje spelen' genoemd. Het richtte zich, aldus de schrijvers, te eenzijdig op sport en spel en op het buiten-zijn in de vrije natuur. Door de wandeltochten en andere activiteiten kwam de zondagsplicht in het gedrang. En ook werd gesuggereerd dat scouting onder invloed stond van de vrijmetselarij.³ In het blad *Mannenadel en Vrouweneer* (de naam zegt het eigenlijk al) werd vooral geageerd tegen de gevaren die de scouting-methode zou oproepen voor de zedelijkheid. Met name het kamperen moest het daarbij ontgelden.⁴

Om zich tegen deze kritiek te weer te stellen schreef het bestuur van de RK Padvinders in januari 1918 een verslag aan de bisschoppen en vroeg om de formele goedkeuring van de statuten in 1913 om te zetten in actieve steun.⁵ De bisschoppen gaven daarop aan de *RK Federatie van Bonden van Lichamelijke Opvoeding* de opdracht de katholieke deelname aan de padvinderij te bestuderen.⁶ De federatie stelde een commissie in, bestaande uit baron A.I.M.J. van Wijnbergen, jhr. Wittert van Hoogland, kap. W. Binck, rector Gilissen en kap. J. van Wijk. De katholieke padvinders werden dus niet geraadpleegd. De instelling van deze commissie had op geen slechter tijdstip plaats kunnen vinden. Want op 4 november 1918 hadden de leiders van de Rotterdamse RK padvindersgroep, kapelaan J. Schiphorst en de arts W.B. Huddleston Slater, aan de bisschop van Haarlem verslag gedaan van een sterk vermoeden van 'sodomia perfecta' tussen een 21-jarige leider en een 17-jarige padvinder van de Rotterdamse groep.⁷ Daaraan hadden zij de conclusie verbonden dat een padvindersgroep, ook al was die op RK grondslag en al was de beste leiding aanwezig, een gevaar opleverde voor de goede zeden en dus maar beter verboden kon worden. Callier stuurde een afschrift van deze brief aan alle bisschoppen en ook aan de commissie die het padvindersvraagstuk onderzocht.⁸ Maar van opheffing van de Rotterdamse groep wilde hij uit vrees voor de ophef die dat ongetwijfeld zou geven niet weten.

Het moge duidelijk zijn dat de commissie zich onder deze omstandigheden nauwelijks

1 Kapelaan P. Vroomans (Tilburg) aan bisschop van Den Bosch, 22 augustus 1913, in ABB jeugdwerk VIII A 1; Statuten en Huishoudelijk reglement van de Vereniging "De RK Padvinders", in: ABH 248 261 2; B. Mutsaers aan bisschop van Den Bosch, 25 januari 1918, in: ABB VIII A 1. Rapport van het Hoofdbesluit der RK Padvinders, januari 1918, in: AAU jeugdwerk V 1 (ook in archieven overige bisdommen). De eigenlijke goedkeuringsbrief bevindt zich niet in de archieven.

2 De Greef en Dings a.w., p. 29-30

3 Vgl. artikelen in *Het Patronaat* 7(1910-1911), p. 188-194, 8(1911-1912), p. 191-195, 10(1914), p. 171-175.

4 *Mannenadel* (de toevoeging en *Vrouweneer* dateert van de 7e jaargang (1917-1918) 3 (1913-1914), p. 160, 4(1914-1915), p. 7, 6(1916-1917), p. 19 (ontleend aan De Greef en Dings a.w.).

5 Rapport van het Hoofdbesluit der RK Padvinders, januari 1918, in: AAU jeugdwerk V 1. (ook in archieven overige bisdommen).

6 Correspondentie bisdom Haarlem met kapelaan R. de Grood (secretaris RK Federatie), 14 november, 28 december 1918, in: ABH 248 261 2.

7 Bestuur afdeling Rotterdam RK Padvinders aan bisschop van Haarlem, 4 november 1918, in: ABH 248 261.2.; ook in AAU jeugdwerk V 1.

8 Bisschop van Haarlem aan De Grood, 14 november 1918, in: ABH 248 261.2.

een objectief oordeel over de padvinderij kon vormen. Het uiteindelijke advies was dan ook nogal tweeslachtig. Enerzijds oordeelde de commissie negatief over scouting. Zij meende dat gevaren voor de zedelijkheid inherent waren aan scouting en dat deze ook een door een specifiek katholieke organisatie niet weggenomen konden worden. Wanneer men het systeem echter zodanig zou aanpassen, dat deze gevaren wel weggenomen werden, zou de vereniging zijn karakteristieke aantrekkelijkheid verliezen en niet meer kunnen concurreren met de neutrale padvinderij. De commissie meende daarom dat een krachtige ontwikkeling van de katholieke sportbeweging een goed alternatief was. Toch schrok de commissie er voor terug de padvinderij definitief te willen verbieden. Geen eigen Roomse organisatie zou immers de weg vrij kunnen maken voor een verder opdringen van de neutrale padvinderij in het katholieke milieu.¹

De federatie stelde daarop, ongetwijfeld na consultatie met de bisschoppen, een nieuwe commissie in om het vraagstuk nader te bekijken. In deze tweede commissie hadden wel personen zitting uit de kring van de RK Padvinders, zoals Barend Mutsaers, op dat moment voorzitter van het bestuur van de Tilburgse RK Padvinders, en Schiphorst en Huddleston Slater. Tijdens de werkzaamheden van deze commissie schreef Schiphorst in mei 1919 aan de aartsbisschop dat de situatie in Rotterdam inmiddels aanmerkelijk was verbeterd door de aanstelling van een nieuwe leider en door een betere sfeer in de groep. Hij betwijfelde nu of het wel goed was om de RK Padvinders in Rotterdam op te heffen, zoals zijn oorspronkelijke mening luidde.² Na deze ommezwaai van Schiphorst zal het niet verbazen dat ook de adviescommissie in haar in januari 1920 uitgebrachte rapport - overigens niet dan na over het concept de goedkeuring van Callier te hebben verkregen³ - positief adviseerde over het bestaansrecht van katholieke padvinderij. In een begeleidend schrijven motiveerde secretaris De Grood van de RK Federatie van Bonden voor Lichamelijke Opvoeding de gewijzigde opinie 'op grond van een beter inzicht in de strevingen der hedendaagse jeugd'.⁴ In zijn vergadering van 31 mei en 1 juni 1920 besprak het episcopaat het rapport en nam het in grote lijnen over.⁵

Evenals in 1912 werd ook nu de oprichting van afzonderlijke katholieke groepen binnen de neutrale NPV door de bisschoppen afgewezen. Maar de bisschoppen wensten wel ruimte te geven aan scouting voor katholieke jongens, voornamelijk omdat zij de zuigkracht van de NPV vreesden. Daarom ook wezen zij voorstellen om een vereniging op te richten die duidelijk afweek van het scoutingsysteem en daaruit slechts een aantal elementen zou overnemen, zoals het sportieve karakter en het spel in de buitenlucht, af. De conclusie was dat ook katholieken de term padvinderij moesten gebruiken. De uniformen moesten echter duidelijk verschillen van die der NPV en ook kampren bleef verboden. Ten slotte stelden de bisschoppen voor dat de leiding van de katholieke padvindergroepen in handen kwam van leden van de Maltheser Orde.

Het besluit maakte de weg vrij voor de oprichting van nieuwe groepen in onder

1 *De Grood aan bisschop van Haarlem, 15 januari 1919*, in: ABH 248 261 2

2 *Schiphorst aan aartsbisschop van Utrecht 22 mei 1919*, in: AAU jeugdwerk V 1

3 *Correspondentie De Grood met bisschop van Haarlem december 1919*, in: ABH 248 261 2

4 *Ontwerp-rapport inzake Padvinderij, uitgebracht door de Commissie van Advies van de RK Federatie van Bonden voor Lichamelijke Opvoeding op 9 januari 1920*, in: AAU jeugdwerk V 1 (ook in archieven overige bisdommen)

5 *Bisschop van Den Bosch aan De Grood 29 augustus 1920*, in: ABB jeugdwerk VIII A 1.

meer Amsterdam en Den Haag. Hoe voorzichtig daarmee werd omgegaan bleek echter te Leiden, waar een initiatief daartoe werd tegengehouden door de bisschop van Haarlem, ...

'dewijl de plaatselijke geestelijkheid van Leiden niet van de noodzaak daartoe overtuigd is'.¹

De commissie van advies van de RK Federatie van Bonden voor Lichamelijke Opvoeding nam nu het initiatief tot het opstellen van uniforme statuten en reglementen voor alle katholieke padvindergroepen in Nederland. Zij deed daartoe via de pers een oproep aan alle bestaande katholieke groepen om hun statuten en dergelijke op te zenden.² De commissie ging echter verder dan het regelen van de uniformiteit en interpreteerde het besluit van de bisschoppen als toestemming om de formeel reeds bestaande nationale organisatie, de RKP, ook daadwerkelijk als zodanig te laten functioneren. Zij stelde een voorlopig bestuur in, bestaande uit kolonel b.d. C.J.M. Collette (Venlo), B. Mutsaers (Tilburg), luitenant H.E.A. ter Beek (Breda), Th.H. Balter (Rotterdam), rector P. Goulmy (Tilburg), kapelaan J. Schiphorst (Rotterdam), kapelaan W. Binck (Breda) en dr. A. Imkamp (Roermond).³ Dit bestuur stelde een wijziging van de statuten voor die er op neer kwam dat de oprichting van nieuwe afdelingen niet langer de toestemming behoeft van de eigen bisschop, maar alleen van het landelijke hoofdbestuur. Ook werd een padvindersuniform vastgesteld, bestaande uit een donkergroene kiel en broek, model rijbroek (gesloten onder de knie). De voorgestelde statutenwijziging werd echter door de bisschoppen in hun bijeenkomst van 12 en 13 juni 1922 afgewezen.⁴ De bisschop van Haarlem tekende in februari 1923 nog aan:

'Geen goedkeuring wordt verleend aan de nationale organisatie der RK Padvinderij'.⁵

De conclusie uit dit alles was duidelijk: het beleid van de bisschoppen was er op gericht om katholieke scouting alleen 'in uiterste noodzaak' toe te staan. Er mochten wel enkele lokale katholieke padvindergroepen bestaan, maar zij leidden een bestaan buiten de publiciteit. Propaganda voor katholieke scouting mocht niet worden gevoerd en op de toogdagen van het katholieke jeugdwerk ontbraken de scouts. Voor dit beleid werden organisatorische en pedagogische motieven aangevoerd.

Het organisatorische bezwaar lag in de eventuele samenwerking met de NPV. Van meet af aan was het duidelijk dat een eventueel op te richten katholieke scouting-organisatie niet zonder samenwerking en contacten met de neutrale scouting-beweging in het land zou kunnen bestaan. Inherent aan scouting was immers de gedachte van de wereldbroederschap, die gestalte kreeg door de aansluiting van de nationale verenigingen bij het Internationale Hoofdkwartier in Londen en in internationale bijeenkomsten

1 *Bestuur RK Padvindere Amsterdam aan bisschop van Haarlem, 19 april 1921*, in ABH 248 261 3, *correspondentie padvindere en pastoors Leiden met bisschop van Haarlem augustus-november 1920*, in ABH 248 261 3

2 *De Maasbode* 21 november 1920

3 *C.J.M. Collette aan aartsbisschop van Utrecht, 28 april 1921*, in ABH 248 261 1

4 *Collectio Epistolarum Pastoralium* 6(1914-1928), p. 587

5 *Jaarboek* 1923, p. 25.

van leden en leiders (Jamborce's, Koempoclans, Rover Moot). Een volledig zelfstandige katholieke vereniging zou hier buiten staan en nimmer toestemming krijgen om zich met de titulatuur en de symbolen van scouting te tooien. De katholieke overheid beseftte zeer wel dat een dergelijk surrogaat de concurrentie met de neutrale, maar 'echte' padvinderij niet kon doorstaan. Maar ook de voorstellen, in 1911-1913 door de NPO en in het begin van de jaren 1920 door de NPV gedaan, om een autonome katholieke afdeling binnen het kader van een landelijke organisatie mogelijk te maken, werden op formele gronden door het episcopaat afgewezen. De bisschoppen verwezen daarbij naar het formeel neutrale karakter van de NPV, waarin elke religieuze wereldbeschouwing werd uitgesloten. Uiteraard zag men als bezwaar dat katholieke jongens via scouting in contact konden komen met andersdenkenden en dat dezen invloed konden uitoefenen op de vrijetijdsbesteding van de katholieke jeugd. Maar de constructie van een autonome afdeling met eigen leiders kon toch voldoende ruimte bieden om dit risico zoveel mogelijk te beperken.

Dat doet vermoeden dat de bezwaren zich meer tegen scouting als pedagogisch systeem richtten. Ook Ramselaar wees daar reeds op en het wordt bevestigd in de opinievorming rondom scouting in deze jaren. Het *Ontwerp rapport inzake padvinderij* van de Commissie van Advies van de RK Federatie van Bonden voor Lichamelijke Opvoeding uit 1920 erkende dat scouting 'een machtig middel tot karaktervorming' was, maar zag tegelijkertijd bezwaren omdat deze karaktervorming uitsluitend door zuiver natuurlijke middelen werd bevorderd en daarom een gevaar opleverde voor het godsdienstig leven van de jeugd.¹ Ook anderen wezen er voortdurend op dat scouting zich te eenzijdig richtte op sport en spel en op het buiten zijn in de natuur, zoals we zagen. Bezwaren waren er ook tegen het patrouillesysteem waarin, in de woorden van kapelaan Schiphorst, 'jongens van 15, 16 jaar als opvoeders van jongeren optreden'.² Men achtte dit pedagogisch onverantwoord en zag hierin een gevaar voor de zedelijkheid, doordat jongens teveel en zonder leiding onder elkaar waren. De Commissie van Advies stelde in haar rapport dan ook sterke controle op de omgang der leeftijdgenoten als voorwaarde. Het verslag van Schiphorst en Huddleston Slater over de problemen in de Rotterdamse padvinderij in 1918, waarin zij op grond van een incident concludeerden dat scouting nooit 'veilig' was, heeft in de discussies en de besluitvorming lang doorgewerkt. Het padvindersoniform met zijn 'blote knieën en wijde pantalon' (woorden van Schiphorst) werd niet ongewijzigd overgenomen. De katholieke padvinderson droegen een 'onder de knieën gesloten rijbroek'. Kamperen in tenten werd verboden. Zowel het systeem van scouting als de wijze waarop de scouts zich in de openbaarheid vertoonden - korte broeken, opgerolde mouwen, het kamperen in tenten, zwemmen - stonden haaks op kerkelijke interpretaties van goed moreel gedrag.

De oprichting van de katholieke verkenner 1928 - 1930

Na de besluitvorming in de jaren 1920-1922 bleef het enkele jaren stil rond de kwestie van de oprichting van een landelijke katholieke scouting-organisatie. In mei 1928 echter

1 Rapport a.w.

2 Schiphorst aan bisschop van Haarlem 4 november 1918, in: ABH 248.261.2.

stuurde de Interdiocesane Jeugdcommissie een nota aan de bisschoppen, waarin zij stelde positief te staan tegenover scouting als jeugdorganisatie. Zij verzocht de oprichting van een katholieke scoutingvereniging te mogen voorbereiden.¹ Niet duidelijk is of deze nota op eigen initiatief, dan wel op verzoek van de bisschoppen was geschreven. In elk geval antwoordde het episcopaat nu positief.² De bewoordingen, waarin de nota van de Interdiocesane Jeugdcommissie was gesteld, maken onmiddellijk duidelijk wie de belangrijkste auteur van dit stuk was. Men treft er de opvattingen aan van de kort daarvoor tot voorzitter benoemde B.H.de Groot. De nota legde sterk de nadruk op de waarde van scouting voor de karaktervorming van de jongens door de ruimte die gegeven werd aan het zelf-doen en aan zelfstandigheid. De bezwaren, die men nog enkele jaren eerder koesterde op het punt van onvoldoende godsdienstige vorming, leken te zijn verdwenen:

‘Daarbij laat het systeem niet slechts volle ruimte voor de noodzakelijke godsdienstige vorming van den jongen in den rijpenden leeftijd, doch het neemt volgens de opvatting van den stichter den godsdienst in die mate tot uitgangspunt en doel, dat zonder deze de beweging haar eigenlijke betekenis en volwaardig karakter zal verliezen. Geheel het systeem is feitelijk opgebouwd op de motieven van christelijke naastenliefde en offervaardigheid en leent er zich bij uitstek toe om den jongen op een voor hem aantrekkelijke en bij zijn leeftijd passende wijze verdieping van godsdienstig leven aan te kweeken en hem den godsdienst tot practisch levensbeginsel te doen worden’.

Deze passage was niet alleen illustratief voor de wijziging in het oordeel over scouting, maar markeerde tevens een fundamentele verandering in het denken over het katholieke jeugdwerk. De Interdiocesane Jeugdcommissie, en met haar de bisschoppen, accepteerden nu dat godsdienstige vorming van jeugdigen niet schools behoefde te zijn, maar ook plaats kon vinden in sport en spel en door de sfeer tijdens de omgang van de leden en de leiders. Sterker nog: men verwachtte nu dat de oprichting van katholieke padvindingsclubs het gehalte van het gehele katholieke jeugdwerk zou kunnen opvoeren. De rollen waren omgekeerd: ging men in 1920 nog aarzeland en contre-cour akkoord met een zo beperkt mogelijk aantal padvindingsgroepen uit vrees voor een toeloop naar de NPV, nu werd scouting min of meer ten voorbeeld gesteld aan het overige katholieke jeugdwerk. De formuleringen in de nota gaven iets weer van deze nieuwe mentaliteit.

De verklaring voor deze omslag in het katholieke denken over scouting is ten dele te vinden in de ontwikkelingen binnen de NPV, waar men zich in 1927 door een wijziging in de statuten op een positief-christelijk standpunt stelde:

‘De Nederlandsche Padvindingsvereniging gaat uit van de veronderstelling, dat iedere padvinder tot een kerk of godsdienstig genootschap behoort en verwacht, dat hij de diensten daarvan bijwoont’.³

1 *IJC aan episcopaat, mei 1928*, in: AAU jeugdwerk I 2.

2 *Aartsbisschop van Utrecht aan IJC, 4 juli 1928*, in: AAU jeugdwerk I, 2.

3 *De Jeugdleider* 2(1928) p. 10.

De trouw aan God en Kerk werd nu, in overeenstemming met Baden-Powells bedoelingen, in de padvindersbelofte opgenomen. Maar dit feit kon hoogstens verantwoordelijk worden gesteld voor een gemakkelijker verhouding tot de NPV, waarover zo dadelijk meer, niet voor de verandering in het denken zelf. Daartoe moesten we ontwikkelingen, die zich vanaf 1923 binnen de katholieke padvinderij zelf voordeden, nader bezien. Met name in de eigen geschiedschrijving van de beweging werd daarop veel nadruk gelegd.¹ Daarin werd het voorgesteld alsof in de katholieke groepen binnen de RK Padvinders dat katholieke uitsluitend bestond uit het feit dat de leden en leiders van katholieken huize waren. Het onderlinge samenzijn, de activiteiten en de doelstellingen zouden volgens deze bronnen in geen enkel opzicht van dat van andere padvinders verschillen. In het midden van de jaren twintig ontstonden echter katholieke padvindersgroepen, waarin het katholieke element niet uitsluitend de afkomst van de leden betrof, maar bestond uit de wijze waarop gepoogd werd om het groepsleven te doordringen van de katholieke levensbeschouwing en daardoor tevens een sterkere relatie te leggen tussen de kerkelijke overheid en de katholieke padvinders.

Een centrale rol in deze ontwikkeling speelde W.E. (Pim) Froger, geboren in 1906 als zoon van een niet-katholieke vader (een beroepsofficier) en een katholieke moeder. Pim werd wel katholiek opgevoed, maar bezocht de Rijks-HBS te Den Haag en groeide daardoor op buiten het specifiek katholieke milieu. In een brief aan de latere hoofdaalmoezenier Ramselaar schreef hij daarover:

'Dankzij de vorming welke een kapelaan ons wekelijks gaf was mijn godsdienstig leven sterk gestegen, en vooral de natuurlijk-zuivere bodem welke we thuis vonden, waar naastenliefde en plichtsvervulling en individuele godsdienstzin een goede basis voor verdere ontwikkeling gaven, was een van de oorzaken dat we thuis een diep geestelijk leven kregen. Maar we stonden buiten de Roomse blijdschap (...).'²

Froger werd lid van een Haagse NPV-groep, later leider en volgde met succes de Gillwell-cursus, die de bevoegdheid gaf om zelf een groep te leiden. Na de HBS ging hij naar Delft, maar na een jaar staakte hij zijn studie en kwam in 1925 als dienstplichtig militair naar Breda, waar hij F. Frencken leerde kennen, de leider van de Eucharistische Kruistocht.³ Van deze kreeg Froger het verzoek de EK-vorming van jongens ter hand te nemen. Daarvoor greep hij terug op de hem bekende scouting:

'De overtuiging dat de Kerk eigenlijk door zijn verdrukkingen een slappe, weinig persoonlijkheden opleverende kudde is, met de ervaring in mijn padvindersjaren, dat het verkennen een machtig vormingsmiddel is, leverde mij al spoedig het idee dat katholiek verkennen er moest komen.'⁴

1 A C Ramselaar, Naar de bron, in *De Katholieke Verkenner-leider*, 9(1940), nr 4 (april), p 8-24, W E. Froger, De sluiers opgelicht, in *De Katholieke Verkenner-leider* 6(1937), p 77-79, 124-125, *Gedenkboek van de Charles de Foucauldgroep*, Utrecht 1953, A C Ramselaar, De RK Verkenner in het geestelijk klimaat van de jaren '30, in *Jeugd en samenleving* 7(1977), p 62-83. Zie ook Jan Bank, Katholieke verkennerij in de jaren '30, in *Jeugd en samenleving* 6(1976), p 689-707, Bank baseert zich voor de ontstaansgeschiedenis op deze geschriften en op gesprekken met Ramselaar

2 Geciteerd bij Ramselaar 1940, p 12

3 Over de Eucharistische Kruistocht, zie hoofdstuk 6

4 Geciteerd bij Ramselaar 1940, p 12

Froger startte in Breda met toestemming van Frencken en van bisschop Hopmans op proef een katholieke padvindergroep. Ook de Hoofdverkenner, J.J. Rambonnet, was op de hoogte. Alleen de jongens zelf mochten niet weten dat zij padvindders waren. Er was geen uniform, geen uiterlijk vertoon. Wel werd volgens het patrouillesysteem gewerkt en werden buitenmiddagen en kampvuren gehouden. Nadrukkelijk poogde Froger het katholieke hier te doen bestaan uit een gemeenschappelijke geloofsbeleving: het gebed werd ingevoerd en de belofte werd afgelegd naar een vertaling van de in Engeland gebruikte tekst, waarin ook de trouw aan God en de Kerk beloofd werd.

In 1927 verliet Pim Froger Breda en ging in Utrecht studeren. Daar kwam hij in contact met een groepje oud-leerlingen van het Utrechtse Sint-Bonifatiuslyceum, die in die zomer onder leiding van hun biologieleeraar dr. H.P.A.C. Oomen een trektocht hadden gemaakt naar Corsica. Tijdens die tocht maakten zij - bedoeld of onbedoeld? - kennis met de katholieke Scouts de France. Terug in Utrecht zochten zij contact met verschillende padvindersistanties in Vlaanderen en Nederland. De katholieke adjunct-secretaris van de NPV, Spijkerman, bracht de al wat oudere Froger in contact met de Utrechtse groep. In februari 1928 werd met toestemming van aartsbisschop Van de Wetering de 'Charles de Foucauldgroep' opgericht, met Oomen als Oûbaas, Froger als groepsleider en kapelaan G. de Geus van de St.-Catharinaparochie (de kathedraal) als groepsgeestelijke. De Charles de Foucauldgroep bestond uitsluitend uit voortrekkers (jonge mannen van boven de 18 jaar), meest leden van de katholieke studentenvereniging Veritas, waaronder Naud Crebolder, Charles Smulders, Joop Boezeman, Hans ten Berge, J. Oosterbaan en B. Ausems. Verschillende van hen zouden nog jarenlang functies in de katholieke verkennersbeweging bekleden. Vanaf het begin lag het in de bedoeling dat de Charles de Foucauldgroep zich richtte op de training van leiders voor nieuw op te richten katholieke groepen. Daartoe werd de Sint-Jansstaf gevormd, die het land doortrok en links en rechts cursussen gaf. Froger bleef tot 1932, toen hij besloot een priesteropleiding te gaan volgen, leider van deze leidersstaf. Daarna werd de functie van groepsleider van de Sint-Jansstaf, en dus die van hoofdverantwoordelijke voor de leidersvorming, bekleed door de Hoofdkwartierscommissaris, de hoogste functionaris van de katholieke verkenners, eerst majoor P.P.W. van Leeuwen, vanaf 1937 mr. René Höppener.

De feiten, zoals ze hier zijn weergegeven, zijn voornamelijk ontleend aan de verhalen van Froger zelf en aan Ramselaar die ze grotendeels van Froger zal hebben vernomen. Materiaal uit andere kring over deze Bredase en Utrechtse verkenners ontbreekt. Zowel Froger als Ramselaar neigden er sterk toe de nadruk te willen leggen op het religieuze idealisme dat Froger en de zijnen had beziel. In 1950 schreef Ramselaar:

'Zo sprong het verkennen, altijd als een neutrale, naturalistische en gevaarlijke sport beschouwd, juist als een vernieuwende, frisse, godsdienstige beweging plotseling onder de katholieken op, in Zuid en Noord tegelijk, met de sterk uiteenlopende tendenzen van beneden en boven de Moerdijk, die elkaar spoedig vonden en uitersten hadden verzoend in een weldadige synthese van magnetische kracht.'

1 A.C. Ramselaar, De Katholieke Verkenners 1930 - 1940, in: *Leidersblad* 1950.

Nu heeft Ramselaar, die nauwe banden onderhield met de kring van literaire en culturele vernieuwers rond het tijdschrift *De Gemeenschap*, steeds het religieuze en culturele idealisme als het meest waardevolle aspect van het katholieke verkennen beklemd. Daardoor is ook zijn geschiedschrijving van de beweging gekleurd. Nog in het in 1976 verschenen artikel van zijn hand over de katholieke verkenner kwam dit naar voren.¹ Maar desondanks staat het vast dat de initiatieven, in Breda en Utrecht ontplooid om scouting te ontdoen van zijn naturalistische tendenzen en het meer godsdienstig in te richten, goed aansloten bij de opvattingen die bij anderen in het katholieke jeugdwerk op dat moment leefden over een te weinig actieve en stimulerende aanpak van de patronaten. Scouting, zoals gepresenteerd door Froger en de zijnen, was een acceptabel alternatief geworden. Sterke steun ondervond katholieke scouting van het in 1927 opgerichte blad *Dux*, dat onder leiding van hoofdredacteur G. Lamers SJ er veel aandacht aan schonk en daarbij vooral voorstanders aan het woord liet, die, vaak uit eigen ervaring, beschreven wat een padvindergroep nu eigenlijk deed, wat de bedoeling van de patrouilles en van het trekken en kamperen was en waarom die bijzondere, maar praktische kleding werd gedragen. Uitdrukkelijk werd in *Dux* vermeld dat in Frankrijk en België katholieke scouting-verenigingen bestonden en dat de paus herhaalde malen zijn waardering voor scouting had uitgesproken.²

Ook in *Dux*, in januari en februari 1928, schreef de pasbenoemde voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie en van de patronaten, B.H. de Groot, over de padvinderij.³ De gedachten uit de nota van de Interdiocesane Jeugdcommissie aan het episcopaat van mei 1928 bracht hij hier reeds onder woorden. Scouting beschreef hij als de beweging die erin slaagde om door middel van een eigen methode (buitenleven, clubvorming, romantiek) een diepere gedachte bij de jongens te vestigen: liefde tot de naaste, opwekken van burgerzin en een gezond gemeenschapsgevoel. De Groot stelde vast dat van scouting een grote aantrekkingskracht uitging op de jeugd die genoeg had van het oude jeugdwerk en op zoek was naar nieuwe vormen, nieuwe leiding en nieuwe leiders. Ook ging hij hier al in op problemen van organisatorische aard. Hij constateerde met instemming dat de NPV door de statutenwijziging het principiële bezwaar tegen een aansluiting door de katholieken had weggenomen, maar het algemeen-christelijke dat de vereniging nu had kon De Groot nog maar matig bekoren. Hij stelde zich op het standpunt dat een katholieke scouting-organisatie zelfstandig moest zijn en verder dan samenwerking op technisch gebied wilde hij dan ook niet gaan. In deze mening werd De Groot gesteund door Froger en de leden van de Charles de Foucauldgroep. Deze was - voorlopig - wel aangesloten bij de NPV, maar het uiteindelijke doel was de vorming van een eigen katholieke organisatie met eigen katholieke leiders en bestuurders. Om dit principe kracht bij te zetten, remde Froger de al te snelle en enthousiaste oprichting van nieuwe groepen af totdat de aansluiting van de katholieken bij de wereldbroederschap was verzekerd en voor alle bisdommen de erkenning van een landelijke organisatie was geregeld.⁴

1 Ramselaar 1976 a w

2 Vgl P. Selten, Tussen Patronaat en instuif. *Dux* en de katholieke jeugdorganisaties 1927-1958 in: *Jeugd en samenleving* 9 (1979), p. 642-665.

3 B.H. de Groot, De Padvinderebeweging, in *Dux* 1 (1927-1929), p. 121-126, 158-162.

4 Vgl W.E. Froger 1937 a w, p. 124, ook Ramselaar 1940 a w

Het verzoek van de Interdiocesane Jeugdcommissie om de oprichting van een katholieke padvinderverseniging te mogen voorbereiden kwam dus niet uit de lucht vallen. De ontwikkelingen in Breda en Utrecht werden door de bisschoppen gesteund en het is dan ook aannemelijk dat de Interdiocesane Jeugdcommissie niet zonder medeweten van de bisschoppen haar initiatief heeft genomen. Nadat de bisschoppen vervolgens het groene licht gegeven hadden, konden de eigenlijke voorbereidingen getroffen worden. Inzet daarvan was vooral de relatie met de NPV en daarmee de aansluiting bij het Internationaal Hoofdkwartier te Londen. In november 1928 wees de Interdiocesane Jeugdcommissie, in navolging van hetgeen De Groot reeds in februari schreef, in een tweede nota aan de bisschoppen aansluiting van de katholieken bij de NPV af en stelde voor rechtstreeks aansluiting te zoeken bij het Internationaal Hoofdkwartier.¹ De bisschoppen namen dit standpunt echter niet over. Blijkbaar was hun duidelijk (gemaakt), wat ook de Interdiocesane Jeugdcommissie had kunnen weten, dat de NPV met een dergelijke constructie, twee verenigingen naast elkaar, niet accoord ging en dat ook het Internationaal Hoofdkwartier slechts één aangesloten organisatie per land wilde erkennen. De bisschoppen accepteerden dat, maar stelden wel pas dan tot de oprichting van een katholieke padvinderverseniging te zullen overgaan, wanneer de interne autonomie daarvan door het Internationaal Hoofdkwartier en de Nederlandse Padvinderverseniging werd erkend.² Het principebesluit tot de oprichting was op dat moment feitelijk genomen. Wat volgde was een jaar van onderhandelen om de precieze afbakening van bevoegdheden met de NPV vast te leggen.

Beslissend voor de uitkomst van die onderhandelingen, die door de Interdiocesane Jeugdcommissie werden gevoerd, was de druk die vanuit Londen op de NPV werd uitgeoefend om tegemoet te komen aan de wens van de Nederlandse katholieken tot autonomie. De NPV wilde aanvankelijk van een 'organisatie binnen de organisatie' niets weten en meende dat katholieke groepen zich net als andere groepen afzonderlijk konden aansluiten. Het Internationaal Hoofdkwartier toonde echter begrip voor de bezwaren die bij de katholieken tegen deze constructie leefden en zette de NPV ertoe aan om daaraan tegemoet te komen. De oplossing werd gevonden in de benoeming van een katholieke Hoofdkwartierscommissaris bij het Hoofdkwartier van de NPV. Deze werd benoemd op voordracht van de Interdiocesane Jeugdcommissie en had de leiding over alle katholieke padvindergroepen. De katholieke groepen hadden alleen te maken met deze eigen hoofdkwartierscommissaris en de door hem benoemde functionarissen. Op lokaal niveau bestonden er geen formele banden tussen katholieke en andere groepen.³

Op deze basis werden door de NPV en de Interdiocesane Jeugdcommissie, en met instemming van de bisschoppen, afspraken gemaakt die einde 1929 resulteerden in een principe-overeenkomst voor federatieve samenwerking tussen de NPV en de op te richten vereniging 'De RK Verkenners'. Bewust werd voor deze naam gekozen, om daarmee nog eens extra het verschil met de Nederlandse *Padvinderverseniging* te

1 *IJC aan episcopaat, november 1928*, in AAU jeugdwerk I, 2

2 Besluit episcopaat december 1928, in *Jaarboek 1929*, p. 374

3 *Correspondentie IJC met Internationaal Hoofdkwartier Scouting Londen, 1929*, in ABB jeugdwerk VIII A 1, ook in AAU jeugdwerk I, 2

accentueren.¹ De bisschoppen keurden deze overeenkomst op 9 december 1929 goed en gaven de Interdiocesane Jeugdcommissie toestemming de vereniging daadwerkelijk op te richten.² De feitelijke oprichtingsdatum werd vastgesteld op 23 april 1930, de feestdag van Sint Joris, de patroonheilige van de vereniging. Maar al op 12 februari daaraan voorafgaand werd te Den Bosch de stichtingsacte ondertekend en werd het bestuur door de voorzitter van de Interdiocesane Jeugdcommissie, B.H. de Groot, geïnstalleerd.³ Voorzitter van de RK Verkenneren en tevens de eerste Hoofdverkennerseestelijke werd de aalmoezenier van de Charles de Foucauldgroep, G. de Geus. Verder namen zitting dr. L. Berger uit Den Haag, Pim Froger uit Utrecht, drs. A. van der Poel uit Breda, mr. E. Lamers uit Den Bosch en mr. A. Fens uit Eindhoven. Met uitzondering van De Geus waren allen zelf padvinder en ook leider van padvindergroepen geweest.

Het nu geïnstalleerde bestuur rondde de onderhandelingen met de NPV over de samenwerking tussen beide verenigingen af. De desbetreffende overeenkomst werd op 21 maart 1930 vastgesteld en op 7 mei door het episcopaat goedgekeurd.⁴ Ook stelde het bestuur, samen met de voorzitter en de secretaris van de Interdiocesane Jeugdcommissie, De Groot en Suetens, de statuten en de spelregels van de katholieke verkenneren vast. Tegelijk met de oprichting werd bepaald dat reeds bestaande katholieke padvindergroepen zich bij de katholieke verkenneren dienden aan te sluiten. Als startsubsidie ontving de vereniging van elk der bisdommen 200 gulden. In 1931 gaven de bisschoppen op verzoek van het bestuur elk nog eens 1000 gulden subsidie.⁵ Belangrijk, ook voor de verdere relatie tussen de NPV en de katholieke verkenneren, was punt 1 van de gesloten overeenkomst:

‘Het bestuur der Nederlandsche Padvindersvereniging aanvaardt een organisatie van de Katholieke Verkenneren in de nationale vereniging’.

De NPV bleef dus, en werd ook als zodanig erkend, de nationale scouting-organisatie, waarbinnen een afzonderlijke katholieke organisatie functioneerde. Deze katholieke afdeling was intern autonoom onder eigen leiding en bestuur. De katholieke verkenneren aanvaardden echter de technische leiding van de NPV. De NPV-leiding oefende deze niet rechtstreeks uit over de katholieke verkenneren, maar via de katholieke hoofdkwartierscommissaris die de schakel vormde tussen het nationaal hoofdkwartier en de katholieke verkenneren. Van een volstreekte nevenschikking van NPV en katholieke verkenneren was dus geen sprake. De gehele Nederlandse scoutingbeweging werd geleid door de Nationale Padvindersraad en het nationaal hoofdkwartier. In beide organen waren de katholieken vertegenwoordigd, maar het voorzitterschap berustte bij de Hoofdverkenner die door

1 *IJC aan episcopaat, november 1929*, in: AAU jeugdwerk I, 2. Men motiveerde de keuze van de naam ‘verkenneren’ ook door erop te wijzen dat dit een juistere vertaling zou zijn van het Engelse ‘scouts’.

2 Besluiten episcopaat 9/10 december 1929, in: *Jaarboek 1930*, p. 495.

3 *IJC aan Vicaris Jansen (Utrecht), 12 februari 1930*, in: AAU jeugdwerk I, 2.

4 *Notulen Hoofdbestuursvergadering RK Verkenneren, 12-26 februari, 12-21 maart 1930*, in: Archief van de Katholieke Verkenneren (voortaan AKV) 758; *Grondslag van Samenwerking tussen NPV en RK Verkenneren*, in: AKV 758; Besluit episcopaat, 7 mei 1930, in: *Analecta Aartsbisdom Utrecht 3*(1930), p. 14.

5 *De Geus aan episcopaat, 3 maart 1930*, in: AAU jeugdwerk I, 2; Mededeling IJC april 1930, in: *Analecta Aartsbisdom Utrecht 3*(1930), p. 62-63.

de Nationale Padvinderraad werd benoemd. Formeel stond de katholieke hoofdkwartiers-commissaris onder de Hoofdverkenner, op het moment van oprichting J.J. Rambonnet. De samenwerkingsovereenkomst garandeerde echter interne autonomie.

Ook al was de katholieke verkennersbeweging nu opgericht en was er overeenstemming ten aanzien van de samenwerking met de NPV, dat wilde nog niet zeggen dat daarmee alle bezwaren, die voordien tegen scouting leefden, nu geheel en al waren weggenomen. Dat bleek al uit de artikelen van De Groot uit begin 1928. Daarin stelde hij dat scouting een grote pedagogische waarde had voor jongens in de rijpende leeftijd en hij noemde onder meer karaktervorming, hulpvaardigheid, gehoorzaamheid, zelftucht, plichtsgevoel en ridderlijkheid. Maar ook formuleerde hij een aantal bedenkingen: het patrouillesysteem en het verkennen van de natuur achtte hij als spel en als opvoedingsmiddel geschikt. Maar hij vroeg zich wel af of het niet teveel als *doel* werd beschouwd. Was het verkennen niet te naturalistisch, werd het bovennatuurlijke bij de karaktervorming niet teveel uitgeschakeld? Ook had De Groot bezwaren tegen het gebruik van beelden en momenten uit het dierenleven: was dat nu wel het meest geschikt om jongensidealen op te wekken en levend te houden? Omdat de verkenners over veel vrijheid beschikten, achtte De Groot een goede en gedegen leidersvorming noodzakelijk, een punt dat ook terugkwam in het advies van de Interdiocesane Jeugdcommissie aan het episcopaat en in de besluitvorming van de bisschoppen. En dat de oprichting van de katholieke verkenners nog steeds niet helemaal van harte ging bleek uit het feit dat De Groot - en met hem de Interdiocesane Jeugdcommissie - nadrukkelijk aangaf dat de op te richten katholieke scoutingvereniging zich vooral moest gaan richten op dat deel van de katholieke jongens dat niet door de patronaten werd bereikt en anders lid dreigde te worden van een niet-katholieke padvindergroep.¹

Uit alles blijkt dat in de beginjaren nog vele vooroordelen overwonnen moesten worden. Een belangrijke rol daarin speelde, zoals gezegd, *Dux*, dat in de jaren 1927 - 1930 naast afzonderlijke artikelen maar liefst twee themanummers aan scouting wijdde.² De meeste bijdragen daarin waren geschreven door voorstanders van scouting en hadden een positieve toon. Maar ook hier kwamen bezwaren naar voren: bestuurders van de Mariacongregaties en de Franciscanse Derde Orde schreven dat een katholieke scouting niet nodig was. Hun bewegingen konden toch voorzien in de behoefte onder de katholieke jongens naar een echte jeugdbeweging met trektochten en gericht op de vervulling van maatschappelijke idealen.³ Maar hier sprak ook angst voor concurrentie. De Derde Orde richtte zelf de 'Tochtgenoten van Sint Frans' op die, geïnspireerd op het ascetische leven van de heilige Franciscus, trektochten maakten. De Mariacongregaties hadden hun afdelingen met name in de jezuïetencolleges en in de door jezuïeten beheerste parochies. En juist daar had de padvinderij een belangrijk deel van haar aanhang.

Maar ook in de jegen scouting positieve artikelen klonk een toon door, alsof bij voorbaat bezwaren tegen elementen van het spel van verkennen moesten worden weerlegd en men wilde laten zien dat scouting toch wel goed katholiek was. Het verst daarin

1 B.H. de Groot, De Padvinderebeweging, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 121-126, 158-162.

2 *Dux* 1(1927-1928), afl. 8; 3(1929-1930), afl. 7.

3 H. Braun SJ, Is in de Mariacongregatie plaats voor de padvinderebeweging? in: *Dux* 1(1927-1928) p. 206-210; P. Nielen, Derde Orde en padvinderij, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 211-214.

ging Pim Froger die een direct verband legde tussen padvinder-zijn en priesterroeping, een verband dat in zijn persoonlijke leven wellicht bestond, maar verder een nogal overtrokken reactie lijkt.¹ Maar ook anderen putten zich uit om aan te geven dat scouting, ook al werd er weinig of geen godsdienstles gegeven, wel degelijk een verdieping van het godsdienstig leven kon bewerkstelligen.² Een enkele schrijver voerde zelfs aan dat de diersymboliek echt katholiek was: in veel bijbelse verhalen figureerden dieren en ook Christus zelf werd in de ikonografie vaak in dierengedaante afgebeeld (bijvoorbeeld als het 'Lam Gods').³

Deze aanvankelijk bijna exclusieve en ook wel wat overtrokken aandacht voor de betekenis van scouting voor de godsdienstige vorming viel ook de redactie van *Dux* op. In latere nummers gaf het blad dan ook uitvoeriger beschouwingen over de praktijk van het verkennen van scouting-leiders als Froger, Berger en Crebolder.⁴ Die houding bleek ook uit de zeer positieve beoordeling, vermoedelijk van de hand van Lamers, van een drietal boekjes die waren uitgegeven door de Vlaamse katholieke scouts:

'Wie nog niet overtuigd is dat de padvinderij onder de bestaande vormen van jeugdbeweging de meest pedagogische is, hij leze dit boekje. Wie niet aannemen wil dat de padvinderij een organisatievorm is, waarin onze katholieke opvoedingsbeginselen het best verwezenlijkt worden, hij leze dit boekje.'⁵

En Froger riep de (priester-)lezers van *Dux* op

'om de padvinderij geheel apart te beschouwen en niet als al het andere jeugdwerk, maar alleen met meer spelen, wat insignes en een uniform.'⁶

Daarmee gaf hij kernachtig het probleem weer waar de katholieke verkenner voor stonden. Zij moesten bij de geestelijkheid en bij de katholieke jeugdwerkers het besef aanbrengen dat het verkennen echt iets anders was dan de vernieuwde patronaatsmethode en dus zowel op het gebied van de methode als op het gebied van de organisatie een andere houding en een ander beleid veronderstelde.

De RK Verkenner 1930 - 1941

Na de oprichting op 23 april 1930 maakten de katholieke verkenner een snelle groei door van het aantal groepen en leden. Dat ging gepaard met veel aandacht en publiciteit. Maar de euforie rond de oprichting en het klaarblijkelijke succes nam, zoals gezien, niet alle bezwaren weg die tegen scouting leefden. Hoewel de bisschoppen vanaf de oprichting hun instemming met de nieuwe loot aan de omvangrijke stam van het katholieke jeugdwerk lieten blijken door aanwezig te zijn bij vrijwel alle belangrijke

1 W.Froger, De godsdienstige opvoeding in de padvindersmethode, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 203-206.

2 Bv. H. Spijkerman, De padvindersmethode, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 196-202.

3 Jos. Schrijnen, Diersymbolisme bij de scouts, in: *Dux* 1(1927-1928), p. 215-217.

4 *Dux* 3(1929-1930), p. 160-184.

5 *Dux* 3(1929-1930), p. 140.

6 W.F. Froger, De techniek in de padvindersbeweging, in: *Dux* 2(1928-1929), p. 14-16.

manifestaties van de verkenners, gaven de eerste jaren een reeks van kleinere en grotere incidenten te zien, waaruit bleek dat men in katholieke kringen moeite bleef houden met het seculiere karakter van de beweging, met de contacten die er bestonden en nieuw gelegd werden met de niet-katholieke padvinders en vooral met de mogelijke gevaren voor de zedelijkheid. Intussen werd de beweging vooral onder de katholieke elite populair. De leden en leiders waren voornamelijk afkomstig uit de kring van middelbare scholieren en studenten en in de besturen waren academici goed vertegenwoordigd. Pas na de oorlog kreeg de beweging een meer massale aanhang, ook in andere lagen van de katholieke bevolking. Maar het duurde toen niet lang meer voordat in *Dux* de toenmalige voorzitter van de katholieke verkenners, mr. J.M.W. Rademaker, constateerde dat het vooral de brave jongens waren die lid waren van de beweging. De idealistische geest, de sfeer van verzet tegen het gezapige burgerlijke bestaan, die naar zijn perceptie de katholieke verkenners in de beginjaren had gekenmerkt, kon hij er in 1957 niet meer in terugvinden.¹

Belangrijke momenten in de geschiedenis van de eerste tien jaar katholiek verkennen waren de Jamboree van 1937, die in Nederland in Vogelenzang werd gehouden, waar de katholieke verkenners samen met de Nederlandse Padvinders hun katholieke broeders uit de gehele wereld ontvingen en zich voor het front van een groot publiek manifesteerden. Daarnaast de wijziging in de samenwerkingsovereenkomst met de NPV, eveneens in 1937, waardoor de katholieke verkenners en de NPV naast elkaar kwamen te staan in één organisatie, de *Nederlandse Padvindersraad*. Beide gebeurtenissen, de Jamboree en de wijziging in de samenwerking, gaven in katholieke kring opnieuw aanleiding tot discussie over de aard en het karakter van scouting. De beweging bleek nu echter te sterk gesteund te worden, ook door vooraanstaande katholieken, om nog werkelijk te kunnen worden bedreigd.

Groei en samenstelling

In Bijlage 2 is de groei van de katholieke verkenners in cijfers weergegeven. Bezien we de totalen over heel Nederland, dan valt allereerst op dat reeds op 31 december 1930, dat was 8 maanden na de formele oprichtingsdatum, 84 groepen waren aangesloten bij de katholieke verkenners met 1228 leden, waarvan 1229 als verkenner. Onduidelijk is, hoeveel van deze groepen nieuw waren, dan wel reeds bestonden in NPV-verband. Wel bleek hieruit dat de oprichting van de katholieke verkenners voorzag in een duidelijke behoefte van katholieke jongens om deel te kunnen nemen aan het spel van verkennen. De vereniging groeide met name sterk in de eerste jaren na de oprichting. Tussen 1930 en 1935 steeg het aantal groepen jaarlijks met ongeveer 50, daarna trad een zekere stabilisering op, met een uitzondering in 1938 (een toename van 38 groepen). Waarschijnlijk is dit toe te schrijven aan de uitstraling van de Jamboree. De toename van het aantal leden verliep hieraan parallel: tussen 1930 en 1935 een verviervoudiging - een jaarlijkse groei van 50 à 60 % -, daarna van ongeveer 10 à 15%. Deze cijfers duiden erop dat rond 1935 een voorlopig verzadigingspunt was bereikt. Blijkbaar kon het aantal groepen van dat moment aan de vraag voldoen. Na de oorlog groeide de beweging

1 J.M.W. Rademaker, 50 jaar verkennen, in: *Dux* 24(1957), p. 363-369.

in een snel tempo verder.

Ook het aantal leden per groep nam in de vooroorlogse jaren sterk toe, van ongeveer 25 in 1930/1931 naar 35 in 1935 tot 40 in 1938. Het aandeel van de eigenlijke verkenneren daarin (jongens van 13 tot en met 17 jaar) werd steeds geringer, hetgeen erop duidde dat al vrij snel naast de eigenlijke verkenneren ook voortrekkers (ouder dan 17 jaar) en welpen (jonger dan 13 jaar), met de daarbij behorende leiding, deel uit gingen maken van de plaatselijke groepen.

Spreading per bisdom

Overzien we het geheel, dan valt onmiddellijk op dat het zwaartepunt van het katholieke verkennen boven de grote rivieren lag. Meer dan de helft van het totaal aantal aangesloten groepen was te vinden in het aartsbisdom Utrecht en in het bisdom Haarlem. Aantal en groei in beide bisdommen hielden elkaar tot ongeveer 1935 in evenwicht, daarna was de groei in het bisdom Haarlem groter. De toename van het aantal leden en groepen in de overige bisdommen bleef hier duidelijk bij achter, zeker wanneer men dit vergelijkt met het aantal katholieke jeugdigen in die bisdommen. Opvallend was met name de trage start van de katholieke verkenneren in de zuidelijke bisdommen. Van de 84 groepen op 31 december 1930 waren er 14 in het bisdom Den Bosch, 15 in het bisdom Breda en maar 2 in het bisdom Roermond gevestigd, tegen 25 in het aartsbisdom en 28 in het bisdom Haarlem. In de bisdommen Roermond en Breda groeiden de verkenneren vooral in de jaren 1931/1932 sterk, in het bisdom Den Bosch was de toename minder snel, maar zette langer door.

De katholieke verkenneren waren in de eerste jaren vooral een stedelijke beweging. In het aartsbisdom bevond in de jaren 1931 en 1932 ongeveer 75% van de groepen zich in de grote plaatsen Utrecht, Enschedé, Arnhem, Amersfoort, Almelo en Hilversum. De andere waren gevestigd in middelgrote plaatsen als Oldenzaal, Soest en Ede. De meeste groepen waren geconcentreerd in de provincie Utrecht en in Twente, beide gebieden met een aanzienlijk aandeel van katholieken in de bevolking. In de noordelijke provincies ontbraken de katholieke verkenneren de eerste jaren. Groningen en Sappemeer werden in 1934 voor het eerst vermeld; Assen in 1935 en Leeuwarden en Winschoten in 1936. Ook plattelandsgemeenten werden in de opsomming vrijwel niet genoemd. Uitzonderingen waren Herwen en Aerdt, Lobith, Wierden en Huissen.

Eenzelfde beeld zien we in het bisdom Haarlem. De eerste 30 groepen vinden we in 6 plaatsen: Amsterdam (12 groepen), Den Haag en Voorburg (9), Rotterdam (6), Haarlem en Den Helder. In 1931 werden onder meer in Alkmaar en Leiden groepen opgericht en in de daarop volgende jaren ontstonden geleidelijk in alle middelgrote plaatsen verkennerengroepen. Uitzondering in dit bisdom was Vogelenzang, niet meer dan een gehucht, waar echter in 1937 de Jamboree werd gehouden. In 1936 ontstond ook daar een groep. Het bisdom Den Bosch liet hetzelfde beeld zien. De eerste groepen ontstonden te Den Bosch, Eindhoven, Helmond, Nijmegen en Tilburg. In de daarop volgende jaren kwamen er ook verkennerengroepen in kleinere plaatsen. De meeste groepen in dit bisdom waren te vinden in de driehoek Den Bosch-Helmond/Eindhoven--Tilburg, met een tweede concentratie in en rond Nijmegen. In het bisdom Roermond waren het Maastricht en de Mijnstreek, waar zich de meeste groepen bevonden, met daarnaast plaatsen als Roermond, Venlo en Weert.

In tegenstelling tot de overige bisdommen waren de katholieke verkennergroepen in het bisdom Breda meer gespreid. Grote plaatsen als Breda en Bergen op Zoom hadden al snel groepen, evenals de kleinere plaatsen in hun directe omgeving, maar daarnaast treffen we vanaf 1934/1935 in de meeste gemeenten van Zeeuws-Vlaanderen wel een groep aan (Kocwacht, St. Janssteen, Hontenisse, Hulst, Sas van Gent, Nieuw Borgvliet, Axel en Terneuzen). En ook op het platteland van het bisdom bestonden meer groepen dan elders in het land, bijvoorbeeld in Langeweg, Alphen, Terheyden, Wernhout, Teteringen, Gilze, Ulvenhout en Reijen. Toch kunnen we deze groepen niet als plattelandsgroepen aanmerken: de 5 groepen te Ginneken waren alle gevestigd op het seminarie Ypelaar; de 5 te Langeweg op het seminarie van de paters Capucijnen aldaar; en ook de groepen te Wernhout waren seminariegroepen.¹ Van de overige groepen in het Bredase lijkt dat niet het geval te zijn geweest. Het toont de meer dan welwillende houding die bisschop Hopmans jegens scouting innam.

Seminarie- en kostschoolgroepen vinden we ook in de overige bisdommen, zoals bijvoorbeeld te Rolduc en op het Bisschoppelijk College te Roermond en het Canisiuscollege te Nijmegen. Dat zich op het platteland weinig groepen bevonden, werd door de leiding van de katholieke verkenner erkend. Ramselaar noemde het in 1938 logisch dat het verkennen in de steden begon. Daar immers was de behoefte aan buitenleven het grootst. Maar, zo zei hij, dat nam niet weg dat er ook op het platteland veel sleur en routine heerste en een weinig idealistisch jeugdleven bestond. Verkennen zou ook daar veel goeds kunnen doen.²

Samenvattend kunnen we stellen, dat de katholieke verkenner zich in de eerste jaren van hun bestaan concentreerden in en om de grote steden. Uiteraard waren daar ook de grootste aantallen belangstellende jongens te vinden, maar op het platteland kwam bijna geen groep voor. Het bisdom Breda vormde daarop een uitzondering. Sterke concentraties waren er te Amsterdam, Utrecht, Den Haag, Twente en de Mijnstreek. In relatie tot de bevolkingsdichtheid was met name de verspreiding in Zeeuws-Vlaanderen markant. Vooral tussen 1930 en 1934 trad een sterke toename op, zowel van het aantal groepen, als van het aantal leden. Na 1935 nam de snelheid van de groei wat af. Wel nam nu het aantal leden per groep relatief gezien toe. De groei in de zuidelijke bisdommen Den Bosch en Roermond bleef, zeker in de beginjaren, sterk achter bij die in de noordelijke bisdommen.

De sociale afkomst der leden.

Over de sociale afkomst van de eerste generatie verkenner is weinig bekend. In de literatuur overheerst de mening, dat het merendeel van de leden uit de meer gegoede lagen van de bevolking afkomstig was, maar concrete gegevens daarvoor ontbreken.³ Wel zijn er een aantal aanwijzingen die de mening dat de verkenner vooral een beweging waren voor de katholieke studerende jeugd en met name voor deze groep was opgericht, ondersteunen. Een eerste aanwijzing hiervoor vormde reeds het communiqué dat de Interdiocesane Jeugdcommissie in 1930 bij gelegenheid van de oprichting van

1 Vgl. opgave van naam en adres van nieuw opgerichte groepen in *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 318-320.

2 *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 318-320.

3 Vgl. Bank a.w., p. 702.

de RK Verkenners publiceerde. Daarin heette het:

‘Bij de organisatie van de RK Verkennersbeweging wordt niet slechts uitgegaan van de gedachte dat deze het bestaande jeugdwerk niet mag verdringen, maar dat het bestaande en erkende jeugdwerk de plaats moet behouden, die het inneemt ten aanzien van de organisatie van de mannelijke rijpende jeugd.’¹

Een mededeling die niet anders gelezen kan worden, dan dat de katholieke verkenners zich op een andere doelgroep moesten gaan richten dan de zich op dat moment in een proces van vernieuwing bevindende patronaten. Illustratief was ook een brief uit 1937 van een pastoor van een Haarlemse ‘volksparochie’, die schreef dat de verkennersgroep in zijn parochie werd opgeheven:

‘Mijn parochie is een volksparochie. Op een heel enkele uitzondering na zouden de jongens die verkenner worden veel beter op hun plaats zijn in de Kruisvaart. Met het oog op het peil van beschaving, maar vooral met het oog op de godsdienstige leiding is het lidmaatschap van de Kruisvaart voor dit soort jongens veel meer gewenst.’²

Dat de verkenners hun leden vooral uit de gegoede kringen recruteerden, moge ook blijken uit de status van de leidende figuren in de beweging: vele leiders hadden een universitaire titel. De beweging ontstond in de schaduw van een middelbare school en een katholieke studentenvereniging en vele groepen waren verbonden aan middelbare scholen en internaten.

Een andere aanwijzing is dat voor zogenaamde ‘verwaarloosde jongens’ in verschillende plaatsen *aparte* verkennersgroepen werden opgericht. Dergelijke groepen ontstonden, de eerste al in 1932, onder meer in Haarlem en Den Haag (binnen het Sint-Franciscus Liefdewerk), in Breda (Don Bosco), Venlo en Sittard.³ In Nijmegen werden studenten ingeschakeld om jongens uit achterbuurten in verkennersgroepen te organiseren.⁴ In de statistiek van het verkennen werden deze groepen niet apart vermeld, zodat onduidelijk is om hoeveel groepen en jongens het ging (onduidelijk is overigens ook, of ze wel in die statistieken waren opgenomen). Dat het om een niet onaanzienlijk aantal ging, blijkt uit het feit dat men in het bisdom Breda in 1939 een aparte assistent-diocesaan commissaris voor Sint-Franciscus Liefdewerk-groepen aanstelde en uit de aankondiging, begin 1940, dat op 18 en 19 mei 1940 een weekend voor leiders van deze ‘SFL-groepen’ zou worden gehouden.⁵ De reden om deze jongens in aparte groepen te verenigen was volgens hoofdkwartierscommissaris Höppener dat het verkennen zich krachtens zijn wezen aan de jongens aanpaste. Men moest dus met de aard van de jongens rekening houden.⁶ Een hopman Pedrolì van een SFL-groep uit Den Haag beschreef de ‘psyche’

1 Geciteerd in *De Maasbode* 17 april 1930.

2 *Pastoor J. van Dijk aan bisschop van Haarlem 22 februari 1937*, in: ABH 248.262.32.

3 Vgl. opgave in *De Katholieke Verkennersleider*.

4 Mededeling K. Peters, Den Haag, 13 mei 1980.

5 *De Katholieke Verkennersleider* 8(1939), p. 284 en 298; 9(1940), p. 74-75. Het geplande weekend ging overigens door het uitbreken van de oorlog niet door.

6 *De Katholieke Verkennersleider* 8(1939), p. 290.

van de SFL-jongens: deze was gevormd door zijn aanleg en vooral door zijn milieu. Slechte eigenschappen kregen daar de kans het goede te overwoekeren: vaders en broers in de gevangenis of werkloos (zo mogelijk nog erger, want alle fut was er dan uit). De godsdienstige situatie was slecht. Een goede omgeving was nodig om tegenwicht te bieden en de goede eigenschappen in de jongens naar boven te halen. Het verkennen kon dat milieu bieden.¹

In dit verband kan ook gewezen worden op de regelmatige oproep in *De Katholieke Verkenner* om afgedankte uniformen en dergelijke ter beschikking te stellen van SFL-groepen of om arme jongens in staat te stellen om in een groep mee te doen.² Maar toen in 1939 de groepsleider van de Wilhelminagroep en Tuindorpgroep in Utrecht enthousiast vertelde dat zijn groepen op hun zomerkamp twee jongens hadden meegenomen, die 'nog nooit enige tijd buiten hebben doorgebracht', toonde redacteur Van der Kallen zich weinig gelukkig met het initiatief: het patrouillesysteem en de voorbereiding op de kampen kwam er maar door in het gedrang. De adressen van de jongens had de groep gekregen van een bevriend schoolhoofd. 'De blijdschap in de gezinnen toen de uitnodiging hen bereikte, was niet te beschrijven', aldus de groepsleider.³ Ook een spelsuggestie, waarin sprake was van een chique hotel en dure auto's, was veelzeggend voor het sociale milieu waarin de verkenner zich bewogen.⁴

Organisatie en leiding

Bij de oprichting in 1930 bestond het bestuur van de RK Verkenner uit de hoofdverkennergeestelijke G. de Geus, tevens waarnemend- voorzitter, de vier diocesane commissarissen Froger, Lamers, Berger en Van der Poel en de penningmeester Fens. In maart 1931 werd de Delftse hoogleraar en lid van de Eerste Kamer voor de RKSP prof.dr. A.M. Steger tot voorzitter en hoofdkwartierscommissaris benoemd.⁵ Waarom en hoe men bij Steger was uitgekomen, is niet duidelijk. Gezien zijn leeftijd kon men toch moeilijk verwachten dat hij actief leiding zou geven aan training en spel van de jonge verkennerbeweging. Dat de keuze achteraf waarschijnlijk ook niet zo gelukkig was, moge blijken uit het feit dat hij reeds na een jaar zijn functies neerlegde. Wel werd hij nu lid van de Interdiocesane Raad van de katholieke verkenner, een raad van toezicht op het bestuur, benoemd door de bisschoppen en samengesteld uit notabele katholieken als het kamerlid ir. M. Bongaerts, de voorzitter van het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond A.C. de Bruijn, mgr. F. Frencken uit Breda, prof. dr. J.B. Kors OP uit Nijmegen, de hoofdredacteur van *Dux* dr. G. Lamers SJ, prof.ir. J.I.M.J. Schmutzer, mevr. F. Steenberghe-Engering en mr. A.I.M.J. Baron van Wijnbergen.⁶ Het waren allen personen met vooraanstaande functies in het katholiek maatschappelijk leven, onder meer in de *Actie 'Voor God'*, waarvan Steger voorzitter was en Schmutzer,

1 Hopman Pedrolí, Het verkennen en het SFL. in: *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 15-17.

2 Bijv. 4(1935), p. 80.

3 *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 276-277.

4 *De Katholieke Verkenner* 4(1935), p. 34-35.

5 *Afschrift benoemingsbrief, 7 maart 1931*, in: AAU Jeugdwerk V, 1.

6 *De Katholieke Verkenner* november 1931, p. 4; 1(1932), p. 26; 4(1935), p. 196.

Frencken, Van Wijnbergen en Steenberghe-Engering in het Algemeen Comite zitting hadden.¹

Begin 1933 werd majoor P.P.W. van Leeuwen tot voorzitter en hoofdkwartierscommissaris van de katholieke verkenner benoemd.² Van Leeuwen was op dat moment 44 jaar oud en na een carrière bij de Landmacht verbonden aan het bureau van de Generale Staf in Den Haag. Volgens de introductie die *De Katholieke Verkenner*leider van hem gaf, maakte hij met scouting kennis op het Nationaal Kamp in 1932 te Wassenaar. In katholieke kring was hij enigszins bekend door werk voor de Haagse reclassering, maar of hij enige kennis had van scouting werd niet duidelijk. Blijkbaar was de nieuwe hoofdkwartierscommissaris ook niet te vinden in de kring van de diocesaan-commissarissen, want in het jaar tussen Stegers vertrek en Van Leeuwens aantreden werden het voorzitterschap en het hoofdkwartierscommissariaat waargenomen door dr. J. Beuns SJ, die eind 1931 De Geus als hoofdverkennerseestelijke was opgevolgd.³ De Geus was afgetreden nadat de bisschoppen niet bereid waren gebleken een priester vrij te stellen voor deze functie. De provinciaal van de orde der jezuïeten in Nederland bood daarop aan een lid van zijn orde aan de beweging ter beschikking te stellen.⁴ Beuns en Van Leeuwen waren tot dan onbekenden in het katholieke jeugdwerk. Beiden, de een jezuïet, de ander beroepsmilitair, stonden buiten de clericale kring die tot dan het katholieke jeugdwerk beheerste.

In de loop van 1933 werd besloten tot ontkoppeling van het diocesaan commissariaat en het lidmaatschap van het bestuur der vereniging. Het voorzitterschap en hoofdkwartierscommissariaat bleven wel in één persoon (Van Leeuwen) verenigd, maar Lamers, Berger en Van der Poel traden af als diocesaan commissaris en bleven slechts aan als lid van het bestuur. Froger was reeds in 1932 als diocesaan commissaris van het aartsbisdom en als bestuurslid vertrokken om een priesteropleiding te gaan volgen. Zijn bijdrage aan de katholieke verkenner was voortaan die van een geïnteresseerd buitenstaander en gewaardeerd bezoeker van manifestaties. In het jubileumnummer van *De Katholieke Verkenner*leider bij het tienjarig bestaan van de vereniging in april 1940 werd zijn aankomende priesterwijding op Eerste Pinksterdag aangekondigd. Als diocesaan commissaris van Utrecht werd hij opgevolgd door dr. J.E. de Quay, die al snel hoogleraar te Tilburg en diocesaan commissaris van het bisdom Den Bosch werd.⁵

Het bestuur Van Leeuwen-Beuns leidde de katholieke verkenner tot medio 1936. Het waren de jaren van groei en uitbreiding, jaren ook waarin de verkenner hun positie binnen het katholieke jeugdwerk nog moesten bevechten en waarmaken. Beuns en Van Leeuwen aarzelden niet om de verkenner die plaats te geven, die hen volgens hen toekwam: een nationale, niet door de clerus beheerste jeugdorganisatie. Botsingen met de leiding van het overige katholieke jeugdwerk bleven dan ook niet uit en zouden uiteindelijk tot het aftreden van dit bestuur leiden. Beuns werd in 1936 als hoofdverkennerseestelijke vervangen door Ramselaar. Van Leeuwen en de overige bestuursleden

1 Luyckx a.w., 1978, p. 15-22

2 *De Katholieke Verkenner*leider 2(1933), p. 26-27

3 *De Katholieke Verkenner*leider november 1931, p. 3.

4 Aartsbisschop Jansen aan De Geus, 14 juni 1931, in AKV 758, zie ook correspondentie hierover in: AAU Jeugdwerk V, 1

5 Benoemingen van diocesaan commissarissen en andere functionarissen werden steeds vermeld in de *De Katholieke Verkenner*leider Ik geef hiervan geen nadere bronvermelding

legden begin 1937 hun functie neer. Over de oorzaken van en de aanleiding tot het aftreden van het bestuur kom ik nog te spreken.

Met de groei van de beweging groeide ook de organisatie. Scouting was een hiërarchisch opgebouwde organisatie naar militair model, met aan het hoofd de Chieft-Scout, Lord Robert Baden-Powell. De bij scouting aangesloten landelijke verenigingen namen deze hiërarchie over met aan het hoofd een hoofdverkenner (in Nederland J.J. Rambonnet) die leiding gaf aan het hoofdkwartier. Binnen dat hoofdkwartier waren hoofdkwartierscommissarissen (HKC's; in navolging van de verkenners zelf zal ik in het vervolg ook de voor de functies gehanteerde afkortingen gebruiken) werkzaam voor verschillende taken en afdelingen. Een van deze hoofdkwartierscommissarissen was de hoofdkwartierscommissaris voor de katholieke verkenners. De katholieke hoofdkwartierscommissaris werd bijgestaan door assistent-hoofdkwartierscommissarissen (AHKC's) voor welpen, verkenners en voortrekkers, en ook voor training, voor pers en voorlichting, enz. In elk der diocesen werd op voordracht van de HKC door de respectievelijke bisschop een diocesaan commissaris (DC) benoemd, die op zijn beurt werd bijgestaan door Assistent-DC's. Tussen de DC en de plaatselijke groepsleiding stond nog de adjunctenaats-commissaris. De leiding van de plaatselijke groepen was in handen van de Hopman (verkenners), de Oûbaas (voortrekkers) en de Akela (welpen).

De genoemde rij van functionarissen was verantwoordelijk voor de technische gang van zaken in de katholieke verkennersbeweging. Leidersbenoemingen geschieden door de DC. Leiders moesten cursussen volgen die onder toezicht stonden van de hoofdkwartierscommissaris. Volwaardig leider was men pas indien men in het bezit was van het zogenaamde Gillwell-Woodbadge, te behalen na het volgen van de Gillwell-cursus. Deze cursussen werden gegeven in samenwerking met de NPV op Ada's Hoeve te Ommen, het buitencentrum van de NPV, dat ook ter beschikking stond van de katholieke verkenners. (In 1952 openden zij hun eigen buitencentrum, Gillwell St. Walrick, te Overasselt bij Nijmegen). Zoals in de lokale groep een hiërarchie bestond tussen gewone leden, assistent-patrouille-leiders en patrouilleleiders en groepsleiding, zo vormden ook leiders en leidsters onderling een groep, de St.-Jansgroep. Groepsleider daarvan was de HKC; als Hopman, Akela en Oûbaas fungeerden de AHKC's voor verkenners, welpen en voortrekkers. Landelijke en regionale leidersbijeenkomsten zorgden met de cursussen voor een strakke, correcte en identieke uitvoering van de spelregels en versterkten de band tussen de leiders.

De hoofdverkennersgeestelijke (HVG; vanaf ongeveer 1936 werd ook de term hoofdaalmoezenier (HA) gangbaar) werd door het voltallige episcopaat benoemd en had samen met de hoofdkwartierscommissaris de leiding over de beweging. In de diocesen werd de hoofdverkennersgeestelijke bijgestaan door de diocesaan verkennersgeestelijken (DVG's), op voordracht van de hoofdverkennersgeestelijke benoemd door de respectievelijke bisschoppen. Op hun beurt werden de DVG's bijgestaan door de adjunctenaats VG's en de groepsgeestelijken. De verhouding tussen de verkennersgeestelijken en de groepsleiding was een geheel andere dan in de patronaten, waar de geestelijke, als directeur, boven de leek stond. In de verkennersbeweging stonden geestelijke en leek *naast* elkaar. De lekenleiding was verantwoordelijk in technische aangelegenheden; de geestelijke had de eindverantwoordelijkheid in zaken die de godsdienstig-zedelijke opvoeding betroffen. Maar hij mocht niet handelen zonder de lekenleiding te raadplegen. In de statuten werd de taak van de groepsgeestelijke als volgt omschreven:

‘Het is de taak van de groepsgeestelijke te zorgen dat de katholieke beginselen, als neergelegd in deze regels en statuten, ten volle worden uitgevoerd. Hij leidt met den groepleider tezamen de groep. Hij heeft de leiding van de godsdienstige vorming van de verkenneren. Hij zorgt voor de harmonische samenwerking met de andere jeugdverenigingen in de parochie, zonder nochtans de zelfstandigheid van de groep te schaden. De groepsgeestelijke heeft in zijn groep het recht van veto in alle gevallen, waarin hij zich op zielzorg beroept.’¹

Hoewel het zelfstandig gezag van de bisschoppen over de jeugdzorg op diocesaan niveau was bekrachtigd door het benoemingsrecht van de DC en DVG, was anderzijds in de statuten van de katholieke verkenneren vastgelegd dat de verkenneren een op nationaal niveau centraal geleide organisatie waren. DC's ontvingen hun volmacht van de HKC, DVG's van de HVG.² In tegenstelling tot de patronaten waar elke bisschop grote invloed kon uitoefenen op de gang van zaken in zijn diocces (het Centraal Comité was slechts een federatief verband van de zelfstandige diocesane besturen), was in de verkennerenbeweging nationale eenheid gewaarborgd. Ten dienste daarvan stonden ook het leidersblad *De Katholieke Verkennerenleider*, aanvankelijk onder redactie van de HKC en vanaf 1935 van mr. H. van der Kallen, en het blad voor de verkennerengeestelijken *Christus Lux*, onder redactie van de hoofdverkennerengeestelijke. De bisschoppen konden hun invloed op de verkennerenbeweging vooral doen gelden doordat de spelregels aan hun ter goedkeuring werden voorgelegd en door hun benoemingsrecht van de verkennerengeestelijken.

Waren dit krachtige figuren, dan konden zij nationaal en diocesaan grote invloed uitoefenen op de besluitvorming. De verkennerengeestelijken verzorgden op lokaal, diocesaan en nationaal niveau de contacten tussen de verkennerenbeweging, de kerkelijke overheid en het overige katholieke jeugdwerk. Juist op het parochiale en het diocesane niveau verenigde de priester nogal eens de zorg voor verschillende organisaties in één persoon. Desondanks probeerden zowel Beuns als Ramselaar onder de verkennerengeestelijken een ‘esprit de corps’ te vestigen. Zij legden er de nadruk op dat de verkennerengeestelijke het karakter van scouting diende te respecteren en ondersteunen. In zijn *Leidraad voor Verkennerengeestelijken* waarschuwde Beuns voor een te grote nadruk op godsdienst en godsdienstige oefening. Het verkennen was een spel; de techniek en de methode van het spel waren zo gekozen dat de godsdienstige vorming zich als vanzelf kon ontwikkelen. De verkennerengeestelijke moest meespelen en de leiders niet voor de voeten lopen. Ook Ramselaar benadrukte in conferenties voor groepsgeestelijken dat de aalmoezenier niet de leider van de groep was:

‘Niet het programma in de war sturen of afleiden, niet als surveillant op een cour optreden’.

Het was nog beter, aldus Ramselaar, om te weinig in de groep te doen dan te veel.

1 Besluit episcopaat, 30 september 1930, in: *Jaarboek 1931*, p. 457; *Aartsbisschop Jansen aan De Geus, 21 oktober 1930*, in: *AAU Jeugdwerk V, 1. Aanvullingen spelregels voor de Katholieke Verkenneren*, in: AKV 758.

2 Vgl. *De Geus aan Bisschop van Haarlem, 21 mei 1930*, in: ABH 248.261.31.

De aalmoezeniers, die te veel deden, ruineerden meestal de groep en joegen de leiders weg. Als hoofdtak van de groepsgeestelijke noemden beiden de zorg voor de kwaliteit van het leiderscorps. De aalmoezeniers hadden een belangrijk aandeel in het aanzoeken van nieuwe leiders en moesten een 'geregelde en ernstige omgang' met hen hebben door zoveel mogelijk de leidersbijeenkomsten bij te wonen. Daarnaast moest de aalmoezenier regelmatig aanwezig zijn bij de groepsbijeenkomsten, een onderdeel meemaken en bij opening of sluiting en zeker bij feestelijke gelegenheden als de installatie een geestelijk woordje spreken.¹ Dat een dergelijke terughoudende taakvervulling nieuw was in het katholieke jeugdwerk, bleek ook uit de ruime aandacht die er aan werd gegeven: de bisschoppen publiceerden, al dan niet in samenwerking met de hoofdverkennergeestelijke, richtlijnen voor het gedrag van de groepsgeestelijke, met name tijdens het zomerkamp. Ook in de tijdschriften kwam de taak van de verkennergeestelijke regelmatig aan de orde. En tenslotte hielden de beide hoofdverkennergeestelijken vele conferenties met hun aalmoezeniers.²

Verkenners en Katholieke Jeugdcentrales

Reeds enkele malen is sprake geweest van problemen tussen de katholieke verkenners en het overige katholieke jeugdwerk. Om zicht te krijgen op de problemen waarmee de opkomst van de jeugdbeweging in katholieke kring te maken kreeg en op de visie op jeugdbeweging, wil ik wat uitvoeriger bij deze zaken stil staan. We moeten ons daarbij wel realiseren dat het voornamelijk ging om conflicten op landelijk en diocesaan, organisatorisch, niveau. Lokaal was er vaak weinig aan de hand. Daar kon een en dezelfde figuur, zowel in de lekenleiding als in de geestelijke leiding, ogenschijnlijk zonder problemen functies in de verschillende jeugdorganisaties bekleden. Anderzijds kon juist op het lokale niveau een bestuurlijk conflict tot onaangename en direct voelbare consequenties in de praktijk van het jeugdwerk leiden.

In het hoofdstuk over de vernieuwing in de patronaatsbeweging is al beschreven hoe de diocesane patronaatsbesturen zich meer en meer waren gaan opstellen als overkoepelende service-besturen, waarbinnen verschillende activiteiten van jeugdwerk een plaats moesten kunnen vinden. Met de instelling van de Katholieke Jeugdcentrales (KJC's) in 1932-1934 en met name door de Katholieke Actie, die daar door de bisschoppen aan werd verbonden, was deze ontwikkeling bevestigd. Ondanks onderling overleg tussen de centrales van de verschillende bisdommen werd daardoor het gezag van diocesane besturen versterkt ten koste van nationale eenheid. Verder legde de instelling van de KJC's de beslissingsbevoegdheid inzake jeugdzaken bij de geestelijke overheid: de diocesane en plaatselijke directeurs van het katholieke jeugdwerk.

Beide zaken, diocesane autonomie en priesterlijke leiding, lagen natuurlijk moeilijk voor de katholieke verkenners die juist een nationale, hiërarchische, organisatie kenden

1 J. Beuns SJ, *Leidraad voor Verkennergeestelijken*, uitgave van het Interdiocesaan Hoofdkwartier 1934; *Toespraak Ramselaar tot aalmoezeniers* 1936, ms in Archief Ramselaar 121

2 *Instructie voor Aalmoezeniers*, z.d., 'Instructies en voorschriften aan verkennergeestelijken', en H. Borst Pauwels, Voor onze Verkennergeestelijken, in *Byblad van de Mededeelingen voor de Vereniging De RK Verkenners*, maart 1931, *Beuns aan Episcopaat*, 21 september 1932, alles in AKV 758, H. Borst Pauwels, Mijn ervaringen als Verkennergeestelijke, in *Dux* 4(1930-1931), p. 36-42, F. Koppenderayer SJ, De juiste positie en de juiste taak van de priester in onze jeugdvereniging, in *Dux* 6(1932-1933), p. 158-165

met een gezamenlijke en gedeelde beslissingsbevoegdheid van priester en leek. Als alle katholieke jeugdwerk was echter ook de verkennerbeweging in de diocesane centralisatie opgenomen. In de loop van 1933 en 1934 werden in alle bisdommen de directeurs van het katholieke jeugdwerk of hun plaatsvervangers benoemd tot diocesaan verkennerseestelijke, de plaatselijke directeurs tot groepsgeestelijke.¹ Daarmee werd de bevoegdheid van de hoofdverkennerseestelijke om een voordracht te doen voor de benoeming van de diocesane verkennerseestelijken beperkt, terwijl de kans aanwezig was dat personen werden benoemd met weinig of geen affiniteit met de verkennerij. Het in deze omstandigheden vaak gedwongen aftreden van zittende en enthousiaste DVG's werd in de verkennerbeweging dan ook sterk betreurd.² De meest opvallende benoeming in dit verband was wel die van Hans van den Bergh, de directeur van de Jonge Wacht, tot ADVG in het adjunctenaat Twente in 1935 en tot DVG in het aartsbisdom in 1939.

In hun functie van diocesaan directeur van het jeugdwerk konden de aldus benoemde verkennerseestelijken grote invloed uitoefenen op de gang van zaken in de verkennerbeweging. Meer invloed dan de statuten van de RK Verkenners aan de verkennerseestelijken gaven. De richtlijnen voor de diocesane centralisatie van het katholieke jeugdwerk gaven de diocesane directeurs vrijwel onbeperkte macht. Met name in het bisdom Haarlem, waar de concentratie van het jeugdwerk het sterkst werd doorgevoerd, kwam dit tot uiting. In 1933 al werd bepaald dat de diocesaan directeur, in overleg met de pastoors, voordrachten voor benoeming van parochiale directeurs zou doen aan de bisschop. Aparte benoemingen voor verkenners of zelfs maar overleg daarover vonden niet meer plaats.³ Het bestuur van de katholieke verkenners protesteerde herhaalde malen tegen deze gang van zaken en bepleitte dat het onafhankelijk kon opereren van de diocesane directeurs.⁴ Maar vooral de Haarlemse directeur, J. Mol, stelde zich principiële op. Hij bepleitte diocesane ordening van de katholieke verkenners en onderschikking aan de KJC en stelde zijn bisschop voor om het nationale bestuur van de katholieke verkenners te vervangen door 5 autonome diocesane instanties. Het verzoek van de katholieke verkenners om via de eigen kanalen, DC en DVG, te kunnen blijven werken, wees hij af.⁵ Het conflict spitste zich toe, toen Mol, zich beroepend op zijn functie als diocesaan directeur, declameerde van verkenners aan gezamenlijke bijeenkomsten met de NPV verbood, nadat de verkennersinstanties daarvoor wel toestemming hadden gegeven.⁶

Het hoofdbestuur van de katholieke verkenners richtte zich vervolgens tot de aartsbisschop die een vergadering bijeenriep met de vijf diocesane directeurs. Hoewel er tussen de verschillende bisdommen verschillen waren in de mate van centralisatie, bleken allen van mening dat het verzoek van de verkenners om een aparte status moest worden afgewezen. Sterker nog: zij bepleitten het aftreden van hoofdverkennerseestelijke Beuns die door hen als de kwade genius werd gezien. Als mogelijke opvolger van

1 *Jaarboek* 1934, p. 71-72.

2 Vgl. bv. het verslag van het afscheid van de DVG Roermond, in: *De Katholieke Verkennersleider* 4(1935), p. 307.

3 Knipsel in AKV 746, p. 81.

4 *Hoofdbestuur De Katholieke Verkennersleider aan Episcopaat*, 9 november 1935, 11 februari 1936, in: ABB Jeugdwerk VIII B.

5 *J. Mol aan Bisschop van Haarlem*, 29 februari 1936, in: ABH 248.262.123.

6 *J. Mol aan Bisschop van Haarlem*, 2 maart 1936, in: ABI 248.262.02.

Beuns werd door de diocesane directeurs van Utrecht, I.H. van den Berg, en van Den Bosch, G.P.J. Bannenberg, de naam genoemd van dr. A.C. Ramselaar, tot de instelling van de KJC DVG van het aartsbisdom. Het voorstel van Mol om het gehele hoofdbestuur van de katholieke verkenner te vervangen, werd door de overige directeurs niet gesteund.¹

Op 8 april 1936 nam Beuns inderdaad ontslag als hoofdverkennerseestelijke.² De reden van het aftreden werd voor het publiek geheim gehouden. In de officiële ontslagbrief heette het 'dat hij door de Provinciaal Overste van zijn orde was geroepen tot andere functies'. Maar HKC Van Leeuwen kon het in zijn welkomstwoord tot de (inderdaad) als opvolger benoemde Ramselaar niet nalaten op de problemen te zinspelen:

'We vormen een landelijke organisatie. Maar een feit is, dat we dat tot op heden practisch nog nimmer zijn. Eenzijdige maatregelen dreigen vaak het schone geheel verloren te doen gaan. Thans schijnt het moment gekomen, waarop wij, dankzij het episcopaat, beter grondvest zijn.'³

Dat laatste bleek een ijdele hoop. Weliswaar was er verder van conflicten met de KJC geen sprake, maar binnen het jaar liep de spanning tussen Ramselaar en de overige hoofdbestuurleden zo hoog op dat dezen, nadat de bisschoppen desgevraagd geweigerd hadden om Ramselaar te ontslaan, zelf ontslag namen.⁴ Ramselaar werd ervan beschuldigd buiten zijn medebestuurleden om eigengereid op te treden in aangelegenheden die tot de bevoegdheden van de lekenleiding behoorden, onder andere in de zaak van de organisatie van de Jamboree. Pikant detail in dit alles was dat de bisschoppen zich bij hun weigering om Ramselaar te ontslaan beriepen op het gunstige oordeel dat I.H. van den Berg, Bannenberg en J. de Quay over Ramselaar gaven. Waarschijnlijk terecht constateerden Van Leeuwen en de overige bestuurleden dat aan dit oordeel maar beperkte waarde mocht worden gehecht, omdat het om 'vriendjes van Ramselaar' ging. Met name het feit dat de aartsbisschop advies inwon bij De Quay, als DC en Assistent-HKC voor voortrekkers in de hiërarchie van de verkenner een ondergeschikte van de HKC, moet Van Leeuwen pijnlijk getroffen hebben. Tot waarnemend-HKC werd nu mr. R. Hoppener, DC van het bisdom Roermond, benoemd (waarnemend, omdat tegelijkertijd de verhouding met de NPV opnieuw werd geregeld). Ook over dit bestuursconflict werd aan het publiek verder niets medegedeeld. Op de 'Koempoelan' (algemene bijeenkomst van leiders) van mei dat jaar zei Hoppener slechts:

'Omtrent de redenen welke de oud-bestuurleden hebben genoopt hun functie neer te leggen, kan ik niets anders zeggen dan in de publicaties is medegedeeld. De samenwerking tussen hoofdverkennerseestelijke en de overige bestuurleden was niet wel mogelijk. Na de beslissing van het Hoogwaardig Episcopaat is het alleen daarom reeds niet juist om deze zaak te discussiëren in onze kring, doch bovendien het bestuur acht dit, waar de afgetreden bestuurleden niet aanwezig zijn, niet correct.

1 *Verslag van deze bijeenkomst door J. Mol aan Bisschop van Haarlem, 5 maart 1936*, in ABH 248.262 123

2 *De Katholieke Verkennerseider* 5(1936), p. 78-80

3 *De Katholieke Verkennerseider* 5(1936), p. 212

4 *Correspondentie Hoofdbestuur De Katholieke Verkennerseider met Episcopaat, 18 februari-4 maart 1937*, in ABH 248 262 122

Daar komt bij dat de beweging van bovenaf geleid wordt en het bestuur zich tenslotte te verantwoorden heeft tegenover het Hoogwaardig Episcopaat en tegenover de Interdiocesane Raad.¹

Van enige betrokkenheid van deze raad, of van individuele leden ervan, blijkt uit de stukken overigens niets. Opvallend is ook dat, zonder dat daarvan verder officieel mededeling werd gedaan, er geen nieuw hoofdbestuur werd benoemd. Hoppener werd, in afwachting van wijzigingen in de samenwerking met de NPV (waarover zo dadelijk), waarnemend-hoofdkwartierscommissaris en voerde het bestuur tezamen met Ramselaar. Ook naderhand werd geen nieuw bestuur gevormd.

Het was overigens niet zo dat Höppener en Ramselaar bereid waren om water in de wijn te doen, waar het ging om de zelfstandigheid van de verkennerij temidden van het overige katholieke jeugdwerk. Beiden stonden daarmee een goede samenwerking voor, maar met behoud van de organisatorische zelfstandigheid en met erkenning van de verschillende methoden van jeugdwerk. Beider positie stond ook los van de diocesane centralisatie: Hoppener was, vanaf 1938, hoofdcommissaris, dus nationaal leider van de verkennerij, Ramselaar hoofdverkennerijgeestelijke en als zodanig niet ondergeschikt aan de diocesane directeuren. De samenwerking met dezen leek nu echter beter te verlopen.

De verhouding tot de NPV

De Vereniging 'De Roomsche-Katholieke Verkennerij' was als zelfstandige afdeling aangesloten bij de NPV en via deze bij het Internationale Hoofdkwartier van scouting te Londen. Deze constructie, die na moeizaam onderhandelen met de NPV tot stand was gekomen, bevestigde wel de interne autonomie van de katholieke verkennerij, maar naar buiten toe maakte de vereniging deel uit van de NPV. Voorzover daarmee tot uitdrukking werd gebracht dat ook de katholieke verkennerij deel uitmaakte van de wereldbroederschap der scouts, was dat geen probleem. Men vierde (overigens niet gezamenlijk) de scouting-feesten en deed mee aan nationale en internationale activiteiten als de verjaardag van Baden-Powell op 22 februari, het Nationaal Kamp te Wassenaar in 1932, de Jamboree's te Godólló (Hongarije) en Vogelenzang in 1933 en 1937 en het veertigjarig regeringsjubileum van Koningin Wilhelmina in 1938. Ook op lokaal niveau traden verkennerij en padvinders gezamenlijk op bij feestelijke gelegenheden. Ondanks bezwaren, die van de zijde van katholieke geestelijken tegen dit soort van gezamenlijke contacten werden ingebracht, bleven de verkennerij die onderhouden. Zij maakten niet alleen deel uit van de katholieke jeugdbeweging, maar ook van de internationale scouting-beweging. Wel werd er zorgvuldig voor gewaakt, dat bij dit soort van gezamenlijke activiteiten het specifiek eigene van de katholieke verkennerij niet in het gedrang kwam. Zo waren er bij het Nationaal Kamp en de Jamboree's aparte katholieke subkampen. Tegen al te uitgebreide contacten van individuele jongens en ook wel afzonderlijke groepen met niet-katholieke verkennerij werd voortdurend gewaarschuwd.

1 *De Katholieke Verkennerij* 7(1938), p. 62-63; p. 143.

De formele relatie met de NPV stuitte echter wel op bezwaren. In de Nationale Padvinderraad hadden afgevaardigden van de NPV de meerderheid. Deze raad kon beslissingen nemen die ook voor de katholieke verkenner bindend waren. Dat lag gevoelig, maar leidde ook tot een conflict in de bestuurlijke verhoudingen. Eind 1936 ontstonden er problemen in de organisatie van de in 1937 in Nederland te houden Jamboree. Eerder al hadden de katholieke verkenner bezwaren geuit tegen de Nederlandse kandidatuur omdat zij de organisatie hier te lande nog te zwak achtten, maar zich tenslotte neergelegd bij de meerderheid die voor was. Nu maakten zij bezwaar tegen de wijze waarop hoofdverkenner Rambonnet en diens plaatsvervanger, generaal H. Behrens, de organisatie vrijwel geheel aan zich trokken, zonder contact met het bestuur van de katholieke verkenner. Dit dreigde daarop de verkenner uit de Jamboree terug te trekken.¹ Rambonnet reageerde hierop op een wijze die duidelijk liet uitkomen hoe hij de verhouding tussen de NPV en de katholieke verkenner zag:

‘Naar aanleiding van het schrijven van het bestuur van de Katholieke Verkenner, waarbij zij hun medewerking aan de verdere organisatie van de Jamboree opzegt, indien niet aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan en welke voorwaarden indruisen tegen de tot dusver in de beweging aanvaarde organisatievorm van het corps met hiërarchieke leiding, heb ik aan genoemd bestuur doen weten, dat door de Katholieke Verkenner onvoorwaardelijk hun medewerking is toegezegd.

Ik heb den voorzitter der Katholieke Verkenner te kennen gegeven dat, indien thans op deze toezegging zou worden teruggekomen, hieraan noodzakelijkerwijs verbonden is, dat ik niet langer met hem kan samenwerken in zijn functie van hoofdkwartierscommissaris voor katholieke verkenner.²

Deze passage is genomen uit een schrijven van Rambonnet aan de Minister van Onderwijs, J.R. Slotemaker de Bruine, die, na van de problemen te hebben vernomen, besloten had de door het Rijk toegezegde financiële en materiele steun aan de Jamboree in te trekken, indien de samenwerking niet werd hersteld. Wel bood Slotemaker aan te bemiddelen in het conflict.³ Begin januari 1937 werd het geschil bijgelegd. De katholieke verkenner werden nauwer bij de organisatie van de Jamboree betrokken. Namens de katholieke verkenner namen dr. J. de Quay, mr. R. Hoppener en oud-minister M.P.L. Steenberghe zitting in het bestuur van de Stichting Wereldjamboree die met de organisatie was belast.⁴ Hiermee was ook de weg vrij gemaakt voor de Haarlemse bisschop J. Huibers om zitting te nemen in het Ere-comité van de Jamboree.⁵

Mede naar aanleiding van dit incident stuurden de bisschoppen aan op een wijziging in de samenwerkingsrelatie met de NPV. De mogelijkheid hiertoe kwam toen, na de Jamboree, hoofdverkenner Rambonnet zijn functie ter beschikking stelde en prins

1 *Correspondentie Hoofdbestuur De Katholieke Verkennerleider met episcopaat, november 1936-januari 1937*, in ABH 248 262 02

2 *Rambonnet aan Minister van Onderwijs, 14 december 1936*, een afschrift van deze brief bevindt zich in het Archief Aalberse nr 564. Rambonnet trachtte in het conflict met de katholieke verkenner Aalberse te bewegen zitting te nemen in de Raad der NPV

3 *Minister Onderwijs aan Raad der NPV, 21 november, 22 december 1936*, in Archief Aalberse 564

4 *Communiqué hoofdbestuur De Katholieke Verkennerleider, 12 januari 1937*, in *De Katholieke Verkennerleider* 6(1937), p. 18

5 *Correspondentie Jamboree-comité met Bisschop van Haarlem, januari- maart 1937*, in ABH 248 262 02

Bernhard genoemd werd om hem op te volgen. De katholieke verkenner maakten van deze situatie gebruik om een grotere zelfstandigheid te verwerven. De prins had de Jamboree enige malen bezocht en bij die gelegenheid grote belangstelling voor scouting laten blijken. Daartoe door het bestuur van de NPV gepolst, bleek hij bereid een bestuurlijke functie binnen scouting te willen aanvaarden. De katholieken werden daardoor enigszins in verlegenheid gebracht. De benoeming van een nieuwe hoofdverkenner was een zaak van de Nationale Padvindersraad. Door de stemverhouding daarin zou deze de katholieken voor een 'fait-accompli' kunnen stellen. Een directe afwijzing van de prins konden en wilden de katholieke verkenner ook niet overwegen. Maar wel waren zij er zich van bewust tegenover de prins niet die vrijheid van handelen te hebben, die zij tegenover elk ander persoon wel hadden. Als lid van het Koninklijk Huis mocht de prins niet in de positie worden gebracht stelling te moeten nemen in een mogelijk conflict tussen katholieken en anderen. Ramselaar, inmiddels hoofdverkennergeestelijke, die de bisschoppen over een mogelijke benoeming van de prins tot hoofdverkenner polste, wees op deze problemen en adviseerde om instemming met de benoeming te koppelen aan een algehele herziening van de samenwerkingsovereenkomst tussen de katholieke verkenner en de NPV.¹ De bisschoppen volgden dit advies en antwoordden bij monde van de Utrechtse vicaris-generaal Huurdeman geen bezwaar te hebben tegen een benoeming van prins Bernhard tot hoofdverkenner ...

'mits de onafhankelijkheid van de Katholieke Verkenner absoluut zeker gegarandeerd wordt, een groter onafhankelijkheid dan tot heden bestaat'.²

Met name wensten de katholieke verkenner, zo blijkt uit een notitie van het waarnemend bestuur (Ramselaar en Höppener), te voorkomen dat de prins enige bemoeienis had met de leiding, de aanstelling van leiders en bestuurders en de katholieke verkenner niet naar buiten toe zou vertegenwoordigen. Tegen een representatie van de Nederlandse scouting als geheel was uiteraard geen bezwaar.³

Door het ernstige auto-ongeluk, dat de prins in oktober 1937 overkwam en het langdurige herstel daarna, liet de afronding van de zaak lang op zich wachten. Inmiddels werd in overleg met de NPV een nieuwe samenwerkingsovereenkomst gesloten, die in mei 1938 door het episcopaat werd goedgekeurd.⁴ De katholieke verkenner en de NPV vormden voortaan twee zelfstandige verenigingen met eigen bestuur en leiding. De beide verenigingen ontmoetten elkaar in de Nederlandse Padvindersraad die onder voorzitterschap stond van Prins Bernhard. De prins kreeg de titel en de functie van Koninklijk Commissaris. Katholieke verkenner en NPV zetten elk een eigen hoofdkwartier op onder leiding van een Hoofdcommissaris. A. Oosterlee werd als zodanig benoemd voor de NPV; mr. René Höppener, die al vanaf maart 1937

1 Ramselaar aan Episcopaat, 7 september 1937, in: AKV 758.

2 Vic.-Generaal Huurdeman aan Hoofdbestuur De Katholieke Verkenner, 16 september 1937, in: AKV 758.

3 Hoofdbestuur De Katholieke Verkennerleider aan Episcopaat, 7 september 1937, in: AKV 758.

4 Ramselaar aan Aartsbisschop De Jong, 12 mei 1938; De Jong aan Hoofdbestuur De Katholieke Verkenner, 23 mei 1938, in: Archief Ramselaar 157. Grondslag van Samenwerking, in: AKV 758.

optrad als waarnemend-hoofdkwartierscommissaris, werd Hoofdcommissaris van de katholieke verkenners.¹ De functie van Hoofdverkenner kwam met dit alles te vervallen.

Het groepsleven

De katholieke verkenners speelden het spel van verkennen zoals hun broeders in de NPV en in het buitenland dat deden met wekelijkse groepsbijeenkomsten, waarin in patrouilleverband werd gespeeld en geoefend. Er werden verhalen verteld, onder meer ontleend aan Kipling's *Jungle Book* en aan de belevenissen van Baden-Powell. De natuur werd verkend. Vaardigheden werden geleerd, zoals het leggen van knopen, het maken van vuur, het verkennen van onbekend terrein met kaart en kompas en het opbouwen van een kamp. Het kunnen behalen van insignes bevorderde deze oefeningen en liet zien hoever men in de technieken van scouting gevorderd was. Korte kampen en trektochten vormden een voorbereiding op het hoogtepunt: het zomerkamp. Jaarlijkse feesten als de verjaardag van Baden-Powell, de stichtingsdag van de groep, de feestdag van de patroonheilige en de installatieplechtigheid waren een goede gelegenheid voor feestelijke bijeenkomsten met kampvuur, toncel en demonstraties. Aanwijzingen en suggesties voor deze activiteiten waren steeds te vinden in het leidersblad. Dat het om *katholieke* verkenners ging, was behalve in de naam te merken aan het gebed bij opening en sluiting. Aan de aalmoezenier die regelmatig de groepsbijeenkomsten bijwoonde. Aan het gemeenschappelijke kerkbezoek in uniform bij feesten en tijdens het zomerkamp. Aan gebeurtenissen uit de kerkgeschiedenis of de actualiteit, zoals bijvoorbeeld de toenmalige kerkvervolgingen in Rusland en Mexico, die als uitgangspunt dienden voor verhalen en spelen. Aan kerkelijke vaardigheidseisen, zoals 'de mis kunnen dienen'. En aan de kapeltent of het openluchtaltaar en de aanwezigheid van kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders naast burgerlijke katholieke autoriteiten bij belangrijke gebeurtenissen.

De katholieke verkenners wilden nadrukkelijk *scout* zijn. Dat impliceerde dat zij zich afzetten tegen de in het overige katholieke jeugdwerk toegepaste methodes, met name wanneer daarin, zoals in de zich vernieuwende patronaten, elementen van scouting werden verweven. In het voorgaande zijn daar reeds voorbeelden van gegeven. Men zette zich vooral af tegen het *jeugdzorg*-karakter van het overige katholieke jeugdwerk en wilde nadrukkelijk *jeugdbeweging* zijn. Scouting was, zo schreef men in talloze artikelen en brochures, methode bij uitstek voor jongensvorming omdat het aansloot bij de aard en de gesteldheid van de jongens in de puberteitsleeftijd. Zaken als eergevoel, romantiek, met vrienden onder elkaar willen zijn en zelfstandig bezig zijn, werden in het spel van verkennen uitgebuit. Nadrukkelijk stelde men karaktervorming voorop. Het ging om leren door doen, vorming door zelfopvoeding. De verkenners waren geen patronaat waar de jongens behoed werden tegen de gevaren van de zondagnamiddag.² 'Baden-Powell', aldus de groepsgeestelijke Borst Pauwels, ...

1 *Aartsbisschop De Jong aan Ramselaar, 23 mei 1938*, in: Archief Ramselaar 157.

2 Vgl. bijv. M. Van Huussen pr., *Wat zegt u van het spel van verkennen?*, 1932; toespraken van HVG Beuns en Ramselaar, afgedrukt in *De Katholieke Verkennersleider*.

‘organiseert een jongenswereld. Hij schikt vriendengroepjes in patrouilles onder leiding van volwassenen. En zo leidt hij al die krachten van energie, durf, lawaai maken, die anders misbruikt worden, tot eigen nut van de jongens, door ze te richten op het volmaakte, voor ons Katholieke Verkenners, het model Christus.’¹

Baden-Powell werd ook door de katholieken geniaal genoemd. Zijn spel van verkennen een prachtig pedagogisch systeem, dat zuiver aansloot bij datgene wat men beschouwde als het karakteristieke van de jeugdleefstijd. Tegenover het vermeende naturalistische en a-religieuze karakter van scouting stelde Beuns dat het verkennen bij uitstek geschikt was voor katholieke karaktervorming:

‘Thans is ieder verkenner volop overtuigd, dat Baden Powell, omdat hij zijn inspiratie vond in de idealen van de middeleeuwse ridderschap en een open oog voor de rijkdommen van God’s natuur met een juiste kijk op de jongenspsychologie vereenigt, een systeem heeft uitgedacht dat harmonisch natuur en bovennatuur kan doen samengaan.’²

Bewust werd door middel van dit soort beschrijvingen het beeld gecreëerd dat de katholieke verkenners modern waren, pasten in de nieuwe tijd en voldeden aan de eisen die door de jeugd gesteld werden.

Dit werd nog eens versterkt door de nadruk die in de katholieke verkenners gelegd werd op het idealisme, op de inzet van de verkenners voor de verdieping van het godsdienstig leven en op hun strijd voor een nieuwe levenshouding die gebaseerd was op kameraadschap, oprechtheid en sociale rechtvaardigheid. Dat alles zou worden bereikt door het aankweken van een sterk karakter, door het bijbrengen van zin voor schoonheid en liefde voor God’s schepping en ook door lichamelijke vorming.³ De concrete inhoud van dat idealisme bleef in vaagheden gehuld. Het lijkt erop dat aldus de burgerlijk-nationale en militaire idealen van de oorspronkelijke scouting werden gesublimeerd in een meer in algemene en religieuze termen gevatte maatschappijvisie. Dit bleek ook uit de woorden waarin Baden-Powells boek *Zwerven op de weg naar Levensgeluk* voor lezing door katholieke verkenners werd afgekeurd vanwege de ‘pantheïstische en evolutionistische geest’ die het ademde.⁴

Overigens gold ook hier dat het realiseren van het ideaal niet een taak was van de verkenners zelf, maar erna lag. Doel van de verkennerij was de persoonsvorming, het aankweken van de idealen, om deze als volwassene te kunnen verwezenlijken. In het algemeen knoopten de verkenners hierbij aan bij de gebruiken, symbolen en middelen van scouting, zoals wet en belofte, installatie, hiërarchie en titulatuur, insignes en onderscheidingsteken, het beroep op de ‘eer van een verkenner’ en op de hulpvaardigheid en de op lichamelijke fitheid gerichte training.

Dat het bij de katholieke verkenners om het vormen van goed-religieuze katholieke jongens ging en dat daarbij katholieke ‘idealén’ werden voorgehouden, bleek onder

1 H. Borst Pauwels, Mijn ervaringen als verkennerseestelijke, in: *Dux* 4(1930-1931), p. 36-42.

2 J. Beuns, in: *Jaarboek*, 1932, deel IV, p. 69.

3 Bijv. Ramselaar op de Koempoelan 4 juni 1939, in: *De Katholieke Verkennersleider* 8(1939), p. 201-205.

4 Vgl. de bespreking van dit boek door H. Borst Pauwels in: *Dux* 4(1930), p. 142-144.

meer uit de keuze van de patroonheiligen van de groepen: veelal waren het jongensheiligen als André de Thaye, Charles de Foucauld en Aloysius van Gonzaga; martelaren als Tarcisius, Sebastianus en Stephanus; en de 'echt-Nederlandse heiligen' Ludgerus, Willibrordus en Bonifatius. Populair was ook Miguel Pró, strijder voor het katholieke geloof in de Mexicaanse burgeroorlog. Ook het verkennen van de natuur werd niet als doel op zich voorgesteld:

'De verkenners trekken niet naar buiten als zwerfende natuuraanbidders, als openlucht-filosofen, licht-en-lucht-mensen; door het spelen in de natuur gaan de verkenners God's kracht en schoonheid in de schepping meer kennen en waarderen'¹

Het was een geliefde stijlfiguur om de verkenners te laten contrasteren met niet-verkenners, zoals in het navolgende citaat van hoofdcommissaris Höppener:

'De jeugd is wel zeer misdadig tegenwoordig. Ze vernielen niet alleen ruiten, maar laatst braken ze een half huis af. Ze stelen, breken in, vernielen plantsoenen, gooien met stenen, stichten brand, zijn ruw en brutaal en ontzien de ouderdom niet. Deze klacht is zeer actueel in den lande. Men neemt maatregelen allerwege en allerhand. Men roept de leiders der jeugdverenigingen bijeen en beraamt plannen ter bestrijding van de misdaad. De politie treedt streng op; kerstbomen op straat verbranden is verboden, etc.

Pardon, ik geloof niet in de misdadigheid van de jeugd van tegenwoordig. Jeugd wil jeugd zijn. Groeiende krachten willen zich realiseren en zoeken objecten om zich aan te meten. De persoonlijkheid groeit uit en barst uit het hulsel en botst tegen alles op. En hoe meer wij maatregelen en hoe meer wij remmen, des te sterker de jeugdkrachten spannen en uitrazen, zodra er maar een gaatje is. (...) Laten wij, verkenners, trachten om de krachten die de jeugd drijven en haar slingeren soms en neerslaan, te leiden en te richten, omlaag, omhoog, nu eens raak, dan weer er naast, maar telkens weer opwaarts gericht en opgetrokken naar God. Want de kracht van de jeugd komt niet uit de radio, niet uit de voetbal of de bioscoop, en ze is niet 'van tegenwoordig', maar ze is oud als het leven en komt van God zelf.'²

In navolging van Baden-Powell kreeg ook - ik zou bijna zeggen: uiteraard - bij de katholieke verkenners de zorg voor het zedelijk gedrag van de jongens veel aandacht. Artikel 10 van de Verkennerswet luidde: 'Een verkenners is rein in gedachte, woord en daad' en aan dat punt werd, met name door de verkennersgeestelijken, veel aandacht besteed. Dat was ook hun taak, zoals een nadere beschouwing van de taakstelling leert. De aalmoezenier had vooral de opdracht toezicht te houden op de gang van zaken in de groep, met name in zedelijk opzicht. In het verlengde van de vele bisschoppelijke voorschriften op het terrein van de zedelijkheid, behelsden ook de instructies voor de aalmoezeniers vooral regels op dit gebied, zowel waar het ging om het gedrag van jongens en leiders als van de geestelijken zelf. Want hoewel de aalmoezeniers 'mee

1 Toespraak Ramselaar, 1936, ms. in: Archief Ramselaar 236.

2 De Katholieke Verkennersleider 8(1939), p. 15-16.

moesten spelen', mocht er toch geen al te grote vertrouwelijkheid tussen geestelijke en leek ontstaan. Beuns schreef over de houding van de aalmoezenier tijdens het kamp:

'De aalmoezeniers overnachten in een afzonderlijke tent. Ze moeten erop bedacht zijn, dat de jongens zeer scherp de levenswijze van de aalmoezenier zien en beoordelen.'¹

En over de kleding van de aalmoezenier gaf de bisschop van Roermond, Lemmens, de volgende richtlijnen:

'Het is aan geestelijken, die met een jeugdvereniging naar buiten gaan, verboden een apart uniform te dragen. Zij moeten hun priesterkleed dragen volgens de voorschriften van ieders eigen bisdom.

Voor het kampeeren en bivakkeeren kan door de Bisschop verlof worden gegeven om een lange broek en korte zwarte jas, met zwarte hoed en priester-collare, te dragen, maar uitsluitend in bivak of kamp, niet daarbuiten.

De geestelijken zullen hun taak, ook 'buiten', diep-godsdienstig opvatten en zich in alles als priester gedragen. Zij zullen zich onder andere wel wachten zich in het bijzijn van jongens ook maar gedeeltelijk te ontkleeden, bijvoorbeeld jas uittrekken, priester-collare afleggen, zich met bloote borst vertoonen, kousen uitdoen, enz. Nog veel minder zullen zij met jongens gaan zwemmen. Door zich zulke vrijheden te veroorloven, lijdt hun prestige en gaat de eerbied verloren, dien de jongens voor den priester moeten hebben.'²

Ook Ramselaar sprak in zijn conferenties voor leiders vaak over dit thema. Hij gaf daarin onder meer aanwijzingen hoe de leiders dienden op te letten, bijvoorbeeld door in het kamp een strakke discipline te handhaven, een goed gevuld programma te maken, de jongens overdag niet de gelegenheid te geven zich in de tenten terug te trekken en 's nachts zeker eenmaal een leider rond te laten gaan.³ Het kamperen, dat aan de verkenners in tegenstelling tot het overige katholieke jeugdwerk wel was toegestaan, werd met vele waarborgen omgeven. Een voorbeeld hiervan was de aanwijzing van Borst Pauwels voor het zich omkleden om te gaan zwemmen bij afwezigheid van kledgelegenheden:

'Zij komen bij de rivier in patroelje formatie aan. Gaan langs het water staan in die volgorde. Dan eerst schoenen en broeken uit (kousen zijn al uit in het kamp). Dan zwembroek aan (zwempak). Dan pas shirt uit. Bij het aankleden: 1) afdroegen 2) shirt aan 3) dan pas zwembroek (zwempak) geheel uittrekken.'⁴

Hoewel de katholieke verkenners zich over de gehele onderzochte periode beriepen op hun specifieke positie in het katholieke jeugdwerk, met eigen methodes, doelstellingen

1 J. Beuns, *Leidraad voor verkennersgeestelijken*, p. 18

2 *Voorschriften Bisschop van Roermond*, in: AKV 758

3 Vgl. Aantekeningen van Ramselaar voor conferenties met leiders, in: Archief Ramselaar 121

4 Borst Pauwels a.w., p. 39

en leiding, had de instelling van de KJC's en met name de doorvoering van de Katholieke Actie niet alleen gevolgen op het bestuurlijk vlak, maar ook voor het karakter van de katholieke verkenner. Duidelijk werd na 1935 de aandacht voor godsdienstige vorming groter. Onmiskenbaar was in het midden van de jaren dertig, althans op leidersniveau, een verschuiving van accenten waar te nemen van het technische element van het spel van verkennen naar onderwerpen als karaktervorming, mentaliteit en godsdienstzin, terwijl ook de culturele vorming meer op de voorgrond werd geplaatst.

De houding tegenover godsdienstige vorming werd in de eerste jaren van de katholieke verkenner vooral bepaald door de tegenstelling met de schoolse wijze waarop die in de patronaten plaats heette te vinden. De verkenner beriepen zich er op dat de godsdienstige vorming geheel geïntegreerd was in de verkennerbezigheden door de sfeer en mentaliteit in de troep en door de omgang van de jongens onderling. Godsdienst was inherent aan scouting, zo stelde men. Het was organisch ingegroeid in het geheel van de verkennerstraining: de leiders waren hoogstaande persoonlijkheden; in het troepleven werden christelijke gebruiken in ere gehouden, zoals de versiering van een Mariabeeld of het beeld van de groepspatroon in het troepphuis en op kamp, het bezoek aan een kerk onderweg, het openen en sluiten met gebed. Godsdienst was uit den boze.¹ Op deze wijze had ook de aalmoezenier zijn plaats in de verkennergroep. Hij kwam niet om catechismusles te geven en aldus het verloop van de bijeenkomst te verstoren, maar speelde mee, sprak bij opening of sluiting een kort gebed en ging zo mogelijk mee op kamp.

Aan deze uitgangspunten voor godsdienstige vorming hield men ook na 1935 vast. In een toespraak tot de verzamelde leiders op de Koempoclan van 1939 zei Hoppener:

'Het verkennen doordrenkt de jongen van een katholieke geest. Er is geen tekort aan godsdienstige vorming; verkennen scheidt niet natuur en bovennatuur, alles is met elkaar verweven. Het is karaktervorming en lichamelijke vorming tegelijk.'²

Maar wel werd nu ook in het leidersblad van de katholieke verkenner uitvoerig aandacht geschonken aan de jaarprogramma's voor Katholieke Actie. Ramselaar introduceerde dit in 1936 met de woorden:

'Vanaf het begin der beweging heeft de deelname aan het hiërarchisch apostolaat der kerk de verkennerleiders als ideaal voor ogen gestaan. Daarom is er de leiding van de aalmoezenier en lekenleider; daarom staat de Eucharistie en liturgie in het middelpunt van de godsdienstige vorming.'³

De verkenner werden opgeroepen actief mee te doen aan de Actie 'Voor God', bijvoorbeeld door colportage van folders en deelname aan geestelijke oefeningen. Deze accentuering van de godsdienst en de religiositeit in de katholieke verkenner was tegen de zin van hoofdkwartierscommissaris Van Leeuwen en de overige leden van het hoofdbestuur. Zij vreesden dat aldus het katholieke verkennen steeds meer zou

1 Bijv. *De Katholieke Verkennerleider* 2(1933), p. 24-25; 4(1935), p. 84-85.

2 *De Katholieke Verkennerleider* 8(1939), p. 215.

3 *De Katholieke Verkennerleider* 5(1936), p. 279.

gaan aanleunen tegen het overige katholieke jeugdwerk en los zou raken van de wereldbroederschap.

Deze vrees kwam nog sterker tot uiting in de discussie over het culturele peil van de verkennerij in het midden van de jaren dertig, een discussie die aansloot bij de gelijktijdige ontwikkelingen elders (bijvoorbeeld in *De Graal* en *de Kruisvaart*). In de beginjaren hadden de katholieke verkenners zich nadrukkelijk gedistancieerd van de werkwijze in het overige katholieke jeugdwerk. De vernieuwing van de patronaten deed men af als 'imitatieverkennerij' en zelfs klaagde het bestuur daarover bij de bisschoppen.¹ Daarentegen probeerde men in die tijd de verkennerij zoveel mogelijk naar het Britse model te vormen, dat wil zeggen met installatieplechtigheden, kampvuren, natuurverkenningstochten en kamperen.² Het jeugdleven moest ongeremd tot volle ontplooiing kunnen komen. De patrouille en het leven en werken in de patrouille stonden centraal. Ceremonies moesten daaraan zijn aangepast. Zo schreef de St.-Jansgroep in de richtlijnen voor de installatie:

'De installatie is geen vertooning voor kerkbesturen en groepcomité's, nog minder een attractie voor feestelijke bijeenkomsten of demonstraties. Het hoort niet gevolgd te worden door eindeloze speeches en vermaningen tot deugdzaamheid, net zo min als door een fuifpartij op kopjes chocolade en limonade.'³

Eenzelfde soort van waarschuwingen tegen teveel uiterlijk vertoon werden jaarlijks gegeven bij de viering van het St.-Jorisfeest. Ook dat behoorde in de eerste plaats een feest van de groep te zijn, zonder buitenstaanders.

In het midden van de jaren dertig was het vooral Karel Peters, oûbaas in Nijmegen, maar ook Nationaal Leider van de Jonge Wacht, die een discussie aanzwengelde over het culturele peil van de katholieke verkenners in zijn rubriek 'Wij vragen ons gezamenlijk af...' in *De Katholieke Verkennersleider*. Naar zijn mening bleven de verkenners op het gebied van de culturele vorming achter bij het overige jeugdwerk. 'Verkennen bestond toch niet alleen uit woudlopersactiviteiten?' was zijn retorische vraag:

'In lied, dans en toneelspel liggen grote mogelijkheden voor de mens in zijn ontwikkelingsperiode. Hij heeft een grote behoefte om zich uit te drukken en op hoe meer gebieden men hem daartoe een kans geeft, hoe rijker zijn vorming kan zijn.'⁴

Hoofdcommissaris Van Leeuwen verzette zich fel tegen dit pleidooi van wat hij noemde 'cultuurmaniakken':

'Men zal mij nooit of te nimmer door deze methoden van de wijs brengen, mij niet en de verkennersbeweging niet voorzover ik daar wat aan doen kan. Het verkennen is inderdaad niet beperkt tot woudlopersactiviteiten. Maar nooit, nooit,

1 Zie bijv. *Ingezonden brief*, in: Dux, 5(1931-1932), p. 16; AKV 746, p. 100; *Hoofdbestuur De Katholieke Verkenners aan Episcopaat, 14 april 1931, december 1931*, in: AAU Jeugdwerk V, 1.

2 *De Katholieke Verkennersleider* 1(1932), p. 21.

3 *De Katholieke Verkennersleider* 1(1932), p. 79-80.

4 *De Katholieke Verkennersleider* 5(1936), p. 18.

zal men de jeugd blijven boeien met die culturele vorming, waartoe men hen in onze jeugdorganisatie als het ware dwingt.'

En hij vroeg Peters om dit onderwerp in zijn rubriek te laten rusten.¹

Deze deed dat echter niet, maar constateerde slechts dat er verschillende en uiteenlopende meningen heersten en drukte de rede af die Jop Pollmann, erkend deskundige op het gebied van lekespel en culturele vorming, op 30 augustus 1936 op de commissarissenbijeenkomst hield. Ook Pollmann was van mening dat het verkennen cultureel op te laag peil stond. Verantwoordelijk daarvoor was volgens hem de 'te Engelse, op sport ingestelde pedagogie', die ook in de St.-Jansstaf zou overheersen.² En Ramselaar, net tot hoofdverkennersgeestelijke benoemd, zei op dezelfde bijeenkomst dat er een lacune was op het gebied van de esthetische vorming. Kampvuurnummers, ouderavonden en dergelijke stonden naar zijn mening op een te laag peil.³

Op zich kan de constatering van Peters, Pollmann en Ramselaar dat de verkennersbeweging cultureel op een niet al te hoog niveau stond wel juist geweest zijn. Maar dergelijke opmerkingen van deze personen in deze bewoordingen ('te Engels') en op dat moment, midden in een conflict tussen bestuur en KJC, konden door Van Leeuwen moeilijk anders worden geïnterpreteerd dan als de zoveelste aanval op datgene wat zijns inziens wezenlijk was voor de verkennersbeweging. Nadat door de invoeging van de katholieke verkenners in de KJC's de bestuurlijke zelfstandigheid werd bedreigd, werden aldus ook systeem en methode van de verkennerij aangetast. Ongetwijfeld was ook het feit dat de pas benoemde hoofdverkennersgeestelijke, Ramselaar, zich achter deze kritiek opstelde, slecht gevallen en was dit een van de oorzaken van de moeizame samenwerking tussen hem en de overige bestuursleden. Het is bijna geen toeval meer te noemen dat in 1938, na het aftreden van het bestuur Van Leeuwen, verkenners reidansen en zwaarddansen demonstreerden, activiteiten die men tot dan meer met De Graal en met de Kruisvaart associeerde.⁴

Dergelijke meningsverschillen namen echter niet weg dat het verkennen een grote aantrekkingskracht uitoefende niet alleen op de jeugd, maar ook op de volwassenen. De leiders en leidsters waren meest tussen de 20 en 30 jaar oud; de aalmoezenierstaak werd vaak opgelegd aan jonge, pas tot priester gewijde, kapelaans. Rond de verkennersbeweging heerste daardoor een atmosfeer van jong-zijn, ook op leidersniveau. Op leiderscursussen werden de aanwezige jonge mannen, ook de priesters, in de rol van verkenner geplaatst. Zij moesten zelf in een patrouille pionieren, spelen, trainen en kamperen. Leidersbijeenkomsten werden niet gehouden in conferentiecentra temidden van de rook van sigaren, maar op kampeerterreinen, waar, zoals het betaamde, de mannelijke leiders in tenten, de vrouwelijke leidsters in een school of klooster de nacht doorbrachten. Het min of meer ongedwongen samen-zijn van priesters en leken, jonge mannen en jonge vrouwen, stempelde de geest van de katholieke verkenners. Geleidelijk aan verdwenen ook de in de (katholieke) maatschappij gebruikelijke plichtplegingen rond hoogwaardigheidsbekleders. Op de eerste Koempoelan gingen bestuur en hoofdleiding

1 *De Katholieke Verkennersleider* 5(1936), p. 67-69.

2 *De Katholieke Verkennersleider* 5(1936), p. 264-267.

3 *De Katholieke Verkennersleider* 5(1936), p. 268.

4 *De Katholieke Verkennersleider* 8(1939), p. 180.

nog met de genodigden dineren in een restaurant, terwijl de aanwezige leiders hun lunch op het verregende terrein naar binnen moesten werken. Maar in de volgende jaren werden de notabelen, inclusief de steevast aanwezige bisschop van het diocces, op het terrein zelf genodigd en zaten mee aan houten tafels in de open lucht.¹

Voor katholieke jonge vrouwen bood het verkenner(s)- (welpen-)leidster zijn mogelijkheden die zij elders niet of nauwelijks hadden: een ongedwongen contact met katholieke jonge mannen. 'Verkenner(s)shuwelijken' behoorden dan ook niet tot de uitzondering. Het leidersblad publiceerde regelmatig aankondigingen van verlovings- en huwelijken van leiders en leidsters met vermelding van de in de verkennerij gebruikte titulatuur. Maar al in 1933 waarschuwde de leiding van de St.-Jansgroep:

'Waar we werkelijk op moeten passen: de zuivere en eerlijke opvatting over de samenwerking tussen leidsters en leiders mag niet ontaarden in een lawaaierige interessanterigheid. Dat flauwe gekrakeel, met veel lawaai en semi-geflirt, kan in geen enkel apostolaat goed zijn; zeker niet in het verkennen.'²

De teksten die rondom de katholieke verkenner(s) geschreven en uitgesproken werden ademen meer en meer de geest van begrippen als een mentaliteitsverandering en een nieuwe levensvisie die de verkenner(s) moest beheersen. De Assistent-HKC voor training, father F. Körner van de paters van Mill-Hill, stelde in 1935 dat het verkennen stond voor een nieuwe wereld, een antwoord op de 'veramerikanisering' van de moderne wereld.³ En hoofdaalmoezenier Ramselaar zag de verkenner(s) als een idealistische keurbende die stond voor een nieuwe, betere en vooral godsdienstige samenleving. Nog in 1976 schetste hij de betekenis van de katholieke verkenner(s) in de jaren dertig als een beweging die de kiemen in zich droeg van een godsdienstig-politiek en cultureel reveil.⁴

1 Vgl. de verslagen van de Koempoelans, jaarlijks in de *De Katholieke Verkenner(s)leider*

2 *De Katholieke Verkenner(s)leider* 2(1933), p. 75

3 *De Katholieke Verkenner(s)leider* 4(1935), p. 56-57

4 A.C. Ramselaar, *De RK Verkenner(s) in het geestelijk klimaat van de jaren dertig*, a.w., p. 81.

Hoofdstuk 11

Epiloog

De mobilisatie in augustus 1939 had ingrijpende gevolgen voor het werk van de katholieke jeugdbewegingen. Leiders, en bij de katholieke verkenner ook leden (voortrekkers), werden gemobiliseerd en in een aantal plaatsen werden groepsverblijven gevorderd voor de legering van militairen. In de Jonge Wacht en de Kruisvaart werden de directeurs aangespoord vervangende leiders te zoeken en zo nodig zelf de bijeenkomsten te gaan leiden. In geen geval mochten de werkzaamheden worden opgeschort of groepen worden opgeheven, zo waarschuwde de Nationale Leiding van de Jonge Wacht in het voorjaar van 1940.¹ Ook bij de katholieke verkenner werd door de benoeming van waarnemend commissarissen en leiders en het zoeken van vervangend onderdak gepoogd de activiteiten zoveel mogelijk gewoon voort te zetten. De gemobiliseerde leiders werden intussen niet vergeten. Hun werd het werk van *Amico*, de Katholieke Actie onder militairen, aanbevolen en zij werden aangespoord ook in het leger hun apostolaatswerk voort te zetten.²

De groepsbijeenkomsten werden, waar nodig, aan de omstandigheden aangepast. Feesten, zoals de viering van Christus Koning, kerstmis, vastenavond en het patroonsfeest kregen een soberder karakter. Spelsuggesties werden op de maatschappelijke situatie afgestemd. Een 'Stads-spel' van de Jonge Wacht bijvoorbeeld liet de jongens een zogenaamd codebericht van de Generale Staf ontcijferen.³ Het hoofdkwartier van de katholieke verkenner riep in een circulaire van 2 september 1939 de leiding op de groepsbijeenkomsten te richten op de omstandigheden met oefeningen waarin aandacht werd besteed aan bijvoorbeeld ziekenverzorging, brancarddiensten en dergelijke. Om dit te stimuleren werd het al bestaande insigne 'Nationale Dienst' extra aanbevolen. Daarin waren vaardigheden opgenomen als het besturen en repareren van auto's en motoren, seinen en het verrichten van ordonnansdiensten. Hoofdcommissaris Hoppener voegde daaraan toe dat, indien de overheid een beroep zou doen op de inzet van de verkenner, daaraan zoveel mogelijk gehoor moest worden gegeven. De leiders dienden daarbij wel te bedenken dat niet zij, maar de ouders het gezag hadden over de jongens.

1 *De Katholieke Jeugdleader Jonge Wacht*-editie 35(1939), p 201; 36(1940), p 1 en 33.

2 *De Katholieke Jeugdleader Jonge Wacht*-editie p 243-246, 36(1940), p 27-31

3 *De Katholieke Jeugdleader Jonge Wacht*-editie 35(1939), p 269-270

Zonodig moest daarom schriftelijk de toestemming van de ouders voor een dergelijke inzet worden gevraagd.¹

Tijdens de oorlogsdagen van mei 1940 hebben de verkenner, volgens eigen zeggen, inderdaad een aantal taken in de civiele bescherming kunnen vervullen. In *De Katholieke Verkenner* werd melding gemaakt van een aantal gebeurtenissen, zoals de wacht houden bij belangrijke gebouwen, het bedienen van een telefooncentrale van de luchtbescherming, het begeleiden van ziekentransporten en het helpen bij de inrichting en verzorging van verblijven voor evacués.² Hoppener toonde zich in een verklaring van 21 mei 1940 dan ook verheugd, dat zovele verkenner in de oorlogsdagen 'werkelijk paraat' geweest waren.³ Hoofdverkennerseestelijke Ramselaar sprak zelfs van ...

'wellicht de mooiste maand die de Katholieke Verkenner ooit gehad hebben. Zij hebben ongelooflijk veel gedaan om hun medemensen te helpen. Zij staan voor niets. Zij zijn "op Christus" spoor."⁴

Vrijwel onmiddellijk na de meidagen werd zoveel mogelijk de gewone gang van zaken hervat. De besturen van de jeugdbewegingen riepen hun leiders op 'in overeenstemming met de wens van de overheid het normale leven zo spoedig mogelijk te hervatten'. 'Hopelijk', schreef de redacteur van *De Katholieke Jeugd*, ...

'is nu reeds weer veel normaal geworden en begint het werk zich te hervatten. Ook ons jeugdwerk zal zijn opbouwende kracht richten voor ons vaderland. De militaire bezettingsautoriteiten hebben reeds op verschillende wijzen te kennen gegeven, dat alles in ons land weer zijn normale gang zal gaan. Het kan niet anders of wij zullen het onze ertoe bijdragen, dat rust en orde en opbouw onze bijzondere aandacht hebben.'⁵

Daarbij moesten moeilijkheden als verduisteringsmaatregelen, gevorderde en vernielde groepsverblijven, krijgsgevangen gemaakte of gesneuvelde leiders, papierschaarste en het verbod op openbare demonstraties worden getrotseerd. In de spelsuggesties ontbraken nu directe verwijzingen naar de tijdsomstandigheden, hoewel een in *De Katholieke Jeugd* gepubliceerd voorstel voor 'de herovering van de St.-Jansburcht' aan duidelijkheid niets te wensen overliet.⁶ Ook de plannen voor het zomerkamp moesten worden herzien. Het buitencentrum van de Jonge Wacht in Soesterberg was bijvoorbeeld niet beschikbaar omdat het onderdak bood aan daklozen als gevolg van het bombardement op Rotterdam.⁷ Wel vond men dat het kamp in elk geval door moest gaan. Het was erg belangrijk dat de jongens eens uit de sfeer van alledag kwamen. Eind augustus 1940 werd echter door de bezetter een kampeerverbod uitgevaardigd, volgens Hop-

1 Circulaire 2 september 1939, in *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 316-317, vgl. ook p. 292.

2 Vgl. het artikel 'Verkenner in oorlogstijd', in *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 170-172 (nummer juli 1940).

3 *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 150.

4 *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 149.

5 *De Katholieke Jeugd* Jonge Wacht-editie 36(1940), p. 113, zie ook *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 150.

6 *De Katholieke Jeugd* Jonge Wacht-editie 36(1940), p. 168.

7 *De Katholieke Jeugd* Jonge Wacht-editie 36(1940), p. 170.

pener omdat de geuniformeerde leden van de jeugdbewegingen voor militairen werden aangezien.¹

Ondanks deze tegenslagen was de teneur van de artikelen in de leidersbladen zeker niet pessimistisch. Integendeel, er overheerste een zeker achteraf gezien wat merkwaardig aandoende, voldane toon van 'nu kan het geleerde eindelijk in praktijk worden gebracht' (zie ook het citaat van Ramselaar hierboven). De verwarring en onzekerheid van de oorlogsomstandigheden hadden een katalyserend effect, waarin de gedachten over het wezen en de taak van de katholieke jeugdbewegingen helderder en openhartiger dan ooit konden worden verwoord. In het - na de oorlogsdagen verschenen - meenummer van *De Katholieke Jeugdleider* schreef de Nationaal Hoofdleider van de Jonge Wacht, Van den Berg:

'Als een bijzondere cretaak zou ik graag willen zien, dat onze afdelingen ten allen tijde klaar staan om - waar mogelijk - hulp te bieden aan de gemeenschap van ons volk, en zich ter beschikking te stellen van de autoriteiten om diensten te bewijzen.'²

En het leidersblad van de Kruisvaart schreef:

'De tijd van praten is voorbij, er is een tijd van handelen gekomen, een nieuwe mentaliteit van geestelijke vernieuwing en opbouw van het volk is doorgedrongen. De jeugd heeft daarin een grote taak.'³

Dergelijke uitlatingen pasten in de geest van die zomer, waarin velen na het geweld van de oorlogsdagen zelf met een zekere opluchting constateerden dat de bezettende macht zich tamelijk correct gedroeg en het gewone leven zijn oude ritme kon hervatten. Men was ervan overtuigd dat Duitsland de oorlog gewonnen had en dat het maar het beste was zich daarin te schikken. Maar dat betekende nog niet dat men een afwachtende houding aannam. Al in de jaren dertig had zich in en dwars door de verzuilde samenleving heen een brede onderstroom gevormd, die zich keerde tegen de verzuilde hokjesgeest en de geconstateerde materialistische en individualistische mentaliteit. De aanhangers hiervan (die zich in alle geledingen en zuilen bevonden) legden de nadruk op de noodzaak van een nationale saamhorigheid en op geestelijke en zedelijk geïnspireerde samenwerking. 'Gemeenschapszin door persoonlijk verantwoordelijkheidsgevoel' was een van de motto's van deze stroming. Hoewel de (meeste) aanhangers ervan de nationaal-socialistische ideologie en de bezetting van Nederland afkeurden, stonden zij niet bij voorbaat onwelwillend tegenover een begrip als 'de nieuwe orde'. Zij meenden dat het mogelijk was om een volledige gelijkschakeling door de Duitse bezetter te voorkomen en iets van hun idealen in een zelfstandige Nederlandse staat te kunnen realiseren. De oprichting van de *Nederlandse Unie* in juli 1940 en vooral

1 *De Katholieke Verkenner* 9(1940), p. 175-176; 182.

2 *De Katholieke Jeugdleider Jonge Wacht*-editie 36(1940), p. 113.

3 *De Katholieke Jeugdleider Kruisvaart*-editie 36(1940), p. 126

de meer dan massale aanhang, die deze beweging in korte tijd achter zich wist te verzamelen (400.000 leden), vormden de meest markante uitdrukking van deze stemming.¹

Onder de leiders van de jeugdbewegingen, ook de niet-katholieke, vond deze stroming veel weerklank. De richting van de voorgestane maatschappelijke vernieuwing, zoals herstel van het zedelijk normbesef en van de 'gemeenschap', behoorde immers tot de hoofdzaken van de ideologie van de jeugdbewegingen. Veel van de leidende figuren van genoemde stroming kwamen bovendien zelf uit de jeugdbewegingen voort. Zij waren gewoon lid geweest en er vaak als leider en bestuurder bij betrokken gebleven. Velen van hen kenden elkaar ook uit die tijd en ontmoetten elkaar weer in die sfeer van vernieuwing, nu nationale samenwerking behoorde te prevaleren boven de geest van de verzuiling. De eigen ervaringen als jeugdbeweger en het gedachtengoed van de jeugdbewegingen projecteerden zij nu op een nieuwe, jonge, generatie. Zij verwachtten dat die zich eveneens generatiebewust en idealistisch zou inzetten om de aangedragen doelstellingen tot werkelijkheid te maken. Heel duidelijk werd dat tot uitdrukking gebracht in de *Proclamatie* die de Nationale Padvindersraad (waarvan onder andere De Quay, prominent verkennersleider en een van de oprichters van de *Nederlandse Unie*, lid was) in juni 1940 uitvaardigde en die door *De Katholieke Verkennersleider* werd afgedrukt:

'Een andere wereld staat geboren te worden; het oude zal niet terugkeren. Maar nu de consequenties getrokken zullen worden van hetgeen, waaraan wij zelf hebben medegewerkt, deinzin sommigen terug. (...) Veel van hetgeen onze beweging heeft nagestreefd, krijgt thans een betere kans om werkelijkheid te worden. (...)

In een wereld vol gescheidenheid naar klassen, politieke inzichten en godsdienstige richtingen, hebben wij naar beste weten getracht de Nederlandse padvindsbeweging te maken tot een terrein, waar de jeugd van één volk elkander kon ontmoeten met de juiste godsdienstige vrijheid.²

Het leidersblad van de Jonge Wacht opende voortaan met een hoofdartikel onder de kop 'Jong Nederland', waarin eveneens de mogelijkheden die de nieuwe tijd bood voor het verwezenlijken van een ware volksgemeenschap werden geprezen:

'Op de graven van de gesneuvelden zal een nieuw jong Nederland verrijzen. De jeugd zal bouwen aan een wereld, waarvan het wezen de diepste gedachten zal uitdrukken, die aan het menschenleven de ware betekenis geven zal. Daarom, de hand aan de ploeg geslagen, op, met stralend oog de nieuwe tijd tegemoet, kop in de wind, stappend naar de zon! Jong Nederland, vooruit!'³

Dat sommigen toch wel wat moeite hadden om al te enthousiast de 'oude orde' opzij te schuiven werd verwoord door Kruisvaart-directeur Th. van der Lugt op de leidersbijeenkomst van september 1940:

1 Vgl. J.C.H. Blom, *Nederland onder Duitse bezetting 10 mei 1940-5 mei 1945*, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel 15, Haarlem 1982, p. 59-65.

2 *De Katholieke Verkennersleider* 9(1940), p. 165-167.

3 *De Katholieke Jeugtleider Jonge Wacht*-editie 9(1940), p. 157.

'Ook al doen wij niet mee met hen, die alle draden met het verleden willen doorsnijden en iedere dag opnieuw de tijd van vroeger als zondebok de woestijn injagen, we mogen van de andere kant ook de ogen niet sluiten voor de realiteit: dat de wereldgebeurtenissen een nieuwe tijd inluiden, welke zeker grote gevaren in zich draagt, maar ook nieuwe mogelijkheden biedt voor een betere maatschappelijke orde, welke de katholieken aan de hand van de pauselijke encyclieken reeds lang hebben voorgestaan.'

Daarmee gaf hij kernachtig het dilemma weer waar de leiders van de katholieke jeugdbewegingen voor stonden. We zijn altijd tegen de liberale maatschappij geweest. Mogen we dan van de omstandigheden geen gebruik maken om onze eigen katholieke maatschappijopvatting te verwezenlijken? In een dergelijk kader pasten ook de juichende woorden van Edward Bruno, dat de nieuwe orde een einde had gemaakt aan de liberale arbeidsopvatting ('werken is een noodzakelijk kwaad, dat je nodig hebt om te kunnen leven'). Deze was verdrongen door een nieuwe idee: de arbeid als dienst, verplicht jegens God, Kerk, gezin en staat.²

Die staat, dat stond voor allen die in dit kader over de 'nieuwe orde' spraken vast, was een zelfstandige Nederlandse staat. Gelijkschakeling door de Duitsers werd afgewezen, evenals een mogelijk aandeel in het landsbestuur voor de NSB. De katholieken hielden daarenboven principieel vast aan het primaat en de verantwoordelijkheid van de kerk over de opvoeding. Zo bevatte een van de 'Jong Nederland'-artikelen een samenvatting van de belangrijkste standpunten van de encycliek *Divini illius magistri*, door Paus Pius XI in 1929 uitgevaardigd om de positie van de kerk ten opzichte van de (fascistische) staat te bepalen.³

Toch waren er binnen de katholieke jeugdbeweging verschillen van mening over de vraag hoever men kon gaan. Dat bleek onder meer in de gesprekken die in het najaar van 1940 gevoerd werden over de samenwerking tussen en mogelijk zelfs de fusering van de Nederlandse jeugdbewegingen. Een vrij vergaand plan van de *Nederlandse Unie* tot de vorming van één nationale jeugdbeweging, de *Nederlandse Jeugd Unie*, waarvoor scouting model stond, leed al snel schipbreuk op de tegenstand van de NPV en van de katholieke verkenners. Zij weigerden zich als een verlengstuk van de Unie te laten gebruiken.⁴ De Centrale Jeugdraad kwam op initiatief van de secretaris-generaal van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, G.A. van Poelje, met eigen plannen voor een federatieve, dus minder vergaande, samenwerking van de verschillende jeugdorganisaties. Van Poelje wilde daarmee voorkomen dat de bezetter de jeugdbewegingen onder zijn controle zou brengen.⁵ In de Interdiocesane Contact- en Adviesraad (een soort van uitgebreide IJC, voorgezeten door G.P.M. Bannenbergh) stelden onder meer Frencken en Hoppener, dat de plannen van de Centrale Jeugdraad niet 'nationaal' genoeg waren. De vergadering besloot dan ook met algemene

1 *De Katholieke Jeugdleider Kruisvaart*-editie 36(1940), p. 203-204

2 *De Katholieke Jeugdleider Kruisvaart*-editie 37(1941), p. 38

3 *De Katholieke Jeugdleider Jonge Wacht*-editie 36(1940), p. 175-180.

4 *De Katholieke Verkenner*-editie 9(1940), p. 202

5 Vgl. stukken hierover in het Archief van de Katholieke Jeugdraad 425 (*Notulen interdiocesane contact- en adviesraad 18 juli 1940*, ook in ABB 1B1), Archief Aalberse 564 (*Brief Hoofdcommissaris NPV J. Oosterlee aan de leden van de Nationale Padvinderraad 27 juli 1940*)

stemmen om het concept af te wijzen als 'te slap'. In een afzonderlijk advies aan aartsbisschop De Jong meenden zowel Bannenberg als Ramselaar dat federatieve samenwerking niet ver genoeg ging. Beiden waren van mening dat de katholieke jeugdorganisaties moesten opgaan in een groter nationaal verband. Bannenberg voegde daar aan toe dat in een dergelijk samenwerkingsverband de eigen katholieke identiteit gewaarborgd moest zijn; in het advies van Ramselaar ontbrak die conditie.¹ De aartsbisschop sloot zich bij Bannenberg aan en stelde vast dat een 'nationale opvoeding' positief kon zijn en dat ...

'een nationale jeugdbeweging, die het christelijk karakter van ons volk erkent en waarin de rechten van de katholieke kerk inzake jeugdopvoeding worden gewaarborgd, ons daarom volkomen aanvaardbaar lijkt.'²

Naar buiten toe werd enigszins ontwijkend op deze concentratieplannen gereageerd. Zowel in *De Katholieke Verkenner* als in *De Katholieke Jeugd* werd opgemerkt, dat er plannen waren en dat er gesprekken werden gevoerd, maar dat nog niets beslist was.³ Elders, bijvoorbeeld in de door de Nederlandse Unie beheerste *Neerlandia*, werden de plannen toegejuicht en druk bediscussieerd. Vastgesteld kan worden dat zich in alle katholieke organisaties voor- en tegenstanders bevonden. Zo toonden uit de kring van de Jonge Wacht Nationaal Leider Karel Peeters en diocesaan directeur Jos. van Campen uit Breda zich voorstanders van één nationale jeugdbeweging. In *Dux* schreef redactiesecretaris J. de Swart een fel weerwoord en kritiseerde het feit dat men ...

'in zogenaamde leidende kringen der "oude orde" blijkbaar zo gemakkelijk overtuigingen verandert en beginselen, die slechts enkele maanden geleden door diezelfde personen nog als alleen-zaligmakend zijn verkondigd.'⁴

Uiteindelijk kwam van deze plannen niets terecht. De protestants-christelijke jeugdorganisaties trokken zich in oktober 1940 uit de besprekingen in de Centrale Jeugdraad terug. Ook de voorwaarden, die aartsbisschop De Jong namens het episcopaat had gesteld, maakten een concentratie van alle jeugdbewegingen feitelijk onmogelijk. De AJC was intussen, evenals de andere socialistische organisaties, gelijkgeschakeld en onder het bewind van Rost van Tonningen geplaatst. Aan het einde van 1940 was de euforie over de mogelijkheden om in samenwerking met de bezetter een eigen Nederlandse staat te handhaven ook wel verdwenen en daarmee ook de hoop van de bezetter op een coöperatieve houding van de Nederlandse bevolking. In januari 1941 deelde Rijkscommissaris Seyss-Inquart de Centrale Jeugdraad mee dat hij zijn pogingen tot concentratie van de jeugdbewegingen kon stopzetten.⁵

1 *Notulen vergadering Interdiocesane Contact- en Adviesraad 18 juli 1940*, in: ABB 1B1 (ook: Archief Katholieke Jeugdraad 425); Bannenberg aan Aartsbisschop juli 1940, Ramselaar aan Aartsbisschop 24 juli 1940, beide in: ABB 1B1.

2 Aartsbisschop De Jong aan overige bisschoppen 2 augustus 1940, in: ABB 1B1.

3 Bijv. *De Katholieke Jeugd* editie Jonge Wacht-editie 36(1940), p. 189.

4 *Dux* 13(1939-1940), p. 181-184.

5 *Notulen Centrale Jeugdraad 16 januari 1941*, in: Archief Aalberse 564.

Op 1 april 1941 werd de Vereniging 'De RK Verkenners', tezamen met de overige scoutingverenigingen in Nederland door de Duitsers ontbonden. Op 16 juli 1941 volgde de opheffing van de Jonge Wacht en de Kruisvaart. De bezittingen werden in beslag genomen.¹

1 *Circulaire van de Befehlshaber der SP und SD 16 juli 1941*, in ABH 248 316 1

Hoofdstuk 12

Slotbeschouwing

De Jonge Wacht, Kruisvaart en de Katholieke Verkenners waren jeugdbewegingen en wilden dat ook zijn. Zij ontstonden rond 1930 binnen het katholieke jeugdwerk als verenigingen met een tweeledig doel: de godsdienstige en maatschappelijke vorming van de jongens van 13 tot 18 jaar en het verzorgen van een goede en gezonde vrijetijdsbesteding. De verenigingen waren opgericht door kerkelijke instanties en de leiding ervan lag bij volwassenen. Maar het organisatorisch kader, de stijl, het optreden en de ideologie waren die van een jeugdbeweging. De leden waren gegroepeerd in clubs, zij trokken er op uit, de natuur in, maakten trektochten, gingen kamperen of bivakkeren, zongen en dansten, speelden toneel en zetten zich in voor het herstel van Christus' koninkrijk op aarde. De katholieke verkenners maakten deel uit van de internationale scouting-beweging en wilden zoveel mogelijk de regels van het 'spel van verkennen' volgen. Scouting liet ook sporen achter in de inrichting van de Jonge Wacht en Kruisvaart, maar hier waren eveneens invloeden merkbaar van de Duitse jeugdbewegingsvariant, met name van Quickborn, en de Nederlandse Heemvaart. Dit uitte zich onder meer in een grotere aandacht voor de culturele vorming van de jeugd.

De katholieke jeugdbewegingen die ik hier heb geschetst (voor de oudere jeugd was er ook nog de Jonge Werkman, voor meisjes in het bisdom Haarlem De Graal en elders de KJV) waren nadrukkelijk geen *autonome* jeugdbewegingen. Autonomie van jeugdigen onder elkaar werd binnen het katholieke jeugdwerk verworpen op grond van de bovennatuurlijke bestemming van de opvoeding en de daaruit voortvloeiende zeggenschap van de Kerk over alle opvoeding. Maar de katholieke jeugdbewegingen wilden wel jeugdbeweging zijn en, in de woorden van de hoofdredacteur van *Dux*, G. Lamers, de allure van jeugdbeweging uitdragen. Behalve op de al genoemde stijlvormen had die vooral betrekking op het generatiebewustzijn. De hoofdaalmoezenier van de katholieke verkenners, A.C. Ramselaar, drukte het in 1938 zo uit:

'Wat is een jeugdbeweging? Een verzet tegen de levenshouding van een vorige generatie in haar geheel, een zelf willen bereiken van een betere levenshouding,

snel, gemeenschappelijk en radicaal, door het kweken van een nieuwe mentaliteit.¹

Jeugdbeweging betekende in zijn visie innerlijke vernieuwing van de jongens en het werken aan ...

‘een levensideaal, dat het hoogste Christusideaal vorm geeft in het moderne leven en tegelijkertijd ons Christus’ leven op aarde terugbrengt.’²

Deze katholieke jeugdbewegingen ontstonden laat. Tot het einde van de jaren twintig werd de opvoedingsstijl van de jeugdbewegingen binnen het geheel van het katholieke jeugdwerk als onverenigbaar beschouwd met een gedegen godsdienstige en zedelijke opvoeding. Bezwaren waren er niet alleen tegen de autonomie en de afwezigheid van volwassen toezicht, maar ook tegen de stijl en de vorm van de jeugdbeweging. De katholieke autoriteiten konden zich moeilijk voorstellen dat opvoeding ook op een andere wijze kon plaatsvinden dan in de vorm van schools onderricht, het memoriseren van de catechismus en door geloofsverkondiging vanaf de kansel.

Maar dat waren niet de enige redenen. Het belangrijkste motief achter alle katholieke jeugdwerk was een zo groot mogelijke beheersing van de opvoeding en het vrijetijdsgedrag van de katholieke jeugd. Daarom werd alle jeugdwerk beschouwd als een onderdeel van de normale zielzorg en stond het onder de leiding van de geestelijkheid. In het eerste decennium van de twintigste eeuw werden op aansporing van de bisschoppen in vrijwel alle parochies *patronaten* opgericht om de jongens van 13 tot 18 jaar te organiseren. Zij waren in eerste instantie schools van opzet en verzorgden cursussen. Daarnaast werd de mogelijkheid geboden om in het patronaatsgebouw de vrije tijd door te brengen en ontstonden onder de vlag van de patronaten allengs meer hobby-, sport- en culturele clubs. De patronaten bleven echter een instantie waar ouderen de leiding hadden. Veelbetekenend werden de jeugdige bezoekers als ‘beschermelingen’ aangeduid.

De patronaten stonden onder de rechtstreekse leiding van de bisschoppen. Deze zagen hen als de enige en algemene organisatie voor de opvoeding en vorming van de jongens, zoals werd vastgelegd in de *Grondslag van jeugdorganisatie* van mei 1918. Naast de patronaten was slechts ruimte voor organisaties die zich op speciale groepen richtten, zoals het Sint-Franciscus Liefdewerk voor de zogenaamde verwaarloosde jeugd en de Burgerjongelings- en Jong-Studentenverenigingen voor de jeugd uit meer gegoede milieus. Katholieke padvinderstroepen daarentegen, die buiten het gevestigde jeugdwerk om waren ontstaan, werden in hun groei gehinderd. De bisschoppen vreesden dat zij, wanneer zij aan deze concurrentie van de patronaten toegaven, hun directe greep op de katholieke jeugd zouden verliezen.

Door de invoering van de Wet op het Nijverheidsonderwijs in 1921 verloren de patronaten een belangrijk deel van hun werkterrein, het onderwijs. Zij moesten zich nu gaan concentreren op de verzorging van de vrijetijdsbesteding. De patronaatsbestuurders hielden echter vast aan de oude, beproefde, werkwijze. Kritiek op de inrichting van het werk werd door hen genegeerd. Pas tegen het einde van de jaren twintig drong

1 *De Katholieke Verkenner* 7(1938), p. 203.

2 *De Katholieke Verkenner* 8(1939), p. 204.

het besef door dat bij een al te krampachtig vasthouden aan het oude de aantrekkingskracht van de patronaten verloren zou kunnen gaan. Met de verkiezing van B.H. de Groot tot voorzitter van het Centraal Comité in 1927 werd de weg vrij gemaakt voor een ingrijpende verandering van de werkwijze. In de inrichting van het patronaatswerk maakte de massale organisatieplaats voor clubvorming, spel en sport, buitenleven en ten slotte ook uniformen. Uiteindelijk werd ook de naam *patronaat*, die te veel herinnerde aan het patronage-systeem, vervangen door nieuwe namen: *Jonge Wacht* en *Kruisvaart*, waarin de nieuwe opvatting over de taak van de jeugd en de aard van jeugdbeweging tot uitdrukking werd gebracht.

De nieuwe werkwijze van de patronaten was overduidelijk ontleend aan de scouting-methode, ongetwijfeld in een poging om de aantrekkingskracht daarvan op de katholieke jeugd te kunnen ondervangen. Toch bleven er enkele typerende verschillen tussen de eigenlijke scouting en de Jonge Wacht en Kruisvaart. Zo mochten de jeugdige leden van deze organisaties niet in tenten kamperen, maar moesten zij bivakkeren in gebouwen waar gemakkelijker toezicht te houden was. Ook behield de geestelijkheid een nadrukkelijker stem in de leiding van beide organisaties. En ten slotte werd in de dagelijkse gang van zaken, de verhalen, de spelen, de opzet en inhoud van de leidersvorming, meer aangesloten bij de katholieke cultuur en de traditie van de Duitse jeugdbewegingen dan bij de meer aan de primitieve natuur ontleende voorbeelden van scouting.

Tegelijkertijd overigens besloten de bisschoppen om naast de Jonge Wacht en Kruisvaart ook een katholieke scouting-organisatie te erkennen: de Vereniging *De RK Verkenners*, die formeel in 1930 werd opgericht en via de *Nederlandse Padvindersvereniging* was aangesloten bij de internationale scouting-beweging. Deze stap kan deels verklaard worden uit angst dat (nog meer) katholieke jongens, met name uit de burgerij, lid zouden worden van de neutrale NPV. Daarnaast werd echter in de jaren twintig door vooraanstaande geestelijken, in navolging van buitenlandse, vooral Franse, voorbeelden, aan scouting een meer religieuze basis verleend. Het katholieke verkennen werd door hen voorgesteld als een optimaal instrument om de geloofsbeleving onder de jeugd te bevorderen.

Hiermee volgden de Nederlandse katholieken de ontwikkeling die elders, zowel binnen als buiten het katholieke jeugdwerk, al lang plaatsgevonden had. Het is opmerkelijk, maar tegelijkertijd typerend voor de hiërarchische verhoudingen, dat aldus de katholieke jeugdbewegingen *binnen* het traditionele katholieke jeugdwerk tot stand kwamen en daar organisatorisch mee verbonden bleven. Volwassenen, in dit geval de geestelijkheid, maakten de keuze om het jeugdwerk in te richten in de vorm van een jeugdbeweging. Sterker nog, toen deze keuze eenmaal gemaakt was, werden de katholieke jeugdbewegingen beschouwd als de paradepaardjes van het katholieke jeugdwerk en de jeugdige leden ervan als de elite onder de katholieke jeugd. Op hen richtte zich het appèl om zich te willen vormen tot de toekomstige leiders van een sterk katholiek volksdeel en zich in te willen zetten voor een geestelijk reveil en de herkerstening van de wereld.

Deze gang van zaken in het katholieke jeugdwerk bood een goed uitgangspunt om het ontstaan en de ontwikkeling van jeugdbewegingen in het algemeen te belichten. In deze studie wilde ik een verklaring geven voor het ontstaan van de jeugdbewegingen, in het bijzonder van de katholieke jeugdbewegingen in Nederland. De formulering van deze vraagstelling stelde reeds het eerste probleem: want wat is eigenlijk 'jeugdbeweging'? In hoofdstuk 1 heb ik laten zien dat het gebruik van deze term inzet is geweest van een soms heftige strijd tussen de vertegenwoordigers van verschillende groeperingen die het alleenrecht van het begrip jeugdbeweging voor zich opeisten. Voor de meest radicalen onder hen stond dat voor een organisatie van jeugdigen die zich verzette tegen de wereld en de leefwijze van de ouderen en daarom autonoom, zonder leiding en inmenging van die volwassenen, haar eigen (jeugd)bestaan vorm wilde geven. Het was de jeugdbeweging van de Wandervogel, de KGOB, de NBAS en de NJN, om enkele van de groeperingen die zich in deze omschrijving herkenden, te noemen. Maar de term jeugdbeweging werd ook opgeëist door organisaties die juist door volwassenen waren opgericht met de uitgesproken bedoeling om jeugdigen te organiseren en te mobiliseren, zoals de socialistische AJC, de christelijke NCSV en VCJC, scouting en ook de katholieke jeugdbewegingen. Voor deze bewegingen was, zoals we konden constateren, niet de autonomie de meest kenmerkende eigenschap van jeugdbeweging, maar het *idealisme* dat in de bewegingen leefde: de wil om zich in te zetten voor een betere wereld.

Het heeft weinig zin om te trachten dit dispuut over 'echte' en 'onechte' jeugdbewegingen te beslechten, al was het maar omdat weinig organisaties echt autonoom waren. In de meeste gevallen was er sprake van inspiratie, medewerking of zelfs actieve inmenging van de kant van geestverwante ouderen. Interessanter is voorts om te zien dat beide vormen van jeugdbeweging met name in ideologie, stijl en optreden sterk verwant waren. Het ging steeds om bewegingen, waarin een 'bewogen jeugd' zich drager wist en voelde van een nieuwe en betere toekomst. Het gebruik van de term *jeugdbeweging* suggereerde dat de jeugd zelf de draagster was van dit idealisme. Of er nu wel of niet sprake was van invloed van en inspiratie door volwassenen, het draaide uiteindelijk om een jeugd die zich zelfbewust bezig wilde houden met de vraag naar de zin van het eigen leven en wilde werken aan een betere samenleving. Het verbeteren van de wereld begon bij de jeugd zelf.

Dit generatiebewustzijn, of het nu authentiek dan wel aangereikt was, was een van de markantste kenmerken van de jeugdbewegingen. Het uitte zich in een eigen stijl en cultuur, waarin de jeugd trachtte vorm en inhoud te geven aan de beleefde idealen. Centraal daarin stond het *samen-jong-zijn*, het zich koesteren aan de gemeenschap van jeugdigen onder elkaar met gelijkgestemde leeftijdsgenoten. In de jeugdbewegingen wilde men een *gemeenschap* doen herleven waarvan onderlinge saamhorigheid en vriendschap de bezielende kern vormden. Een belangrijk aspect van het optreden van de jeugdbewegingen vormde het zich afzetten tegen wat gezien werd als de cultuur van de moderne industriële samenleving, zoals het individualisme, de onpersoonlijke omgangsvormen, het materialisme en het uitgaansleven. De jeugdbewegingen zetten daar een ascetische levenshouding tegenover: niet roken en drinken, belangstelling voor de natuur in de vorm van trektochten en primitief kamperen en een grote voorliefde

voor tradities, zoals het volkslied en de volksdans, spreekkoren en lokespelen, waarin ook het zoeken naar 'gemeenschap' tot uitdrukking werd gebracht. Middeleeuwse (of vermeend-Middeleeuwse) thema's en sagen speelden daarin een belangrijke rol. En ook waren de jeugdbewegingen manifest aanwezig: zij trokken met vlaggen en vaandels, zingend en musicerend over straat. Foto- en filmreportages droegen in sterke mate bij aan de verbreiding van het beeld dat zij in de geschiedenis achterlieten.

Een laatste maar niet onbelangrijk kenmerk van de jeugdbewegingen was dat zij sterk georganiseerd en geïnstitutionaliseerd waren in vaak officiële verenigingen met een ledenadministratie, besturen, statuten en reglementen, tijdschriften, congressen en landdagen. Dat gold zeker voor de door volwassenen geleide organisaties, maar ook voor de spontaan uit de jeugd zelf opgekomen groepen. Ook daar zagen we die aandring tot organisatorische bevestiging van het bewegingsleven. De jeugdbewegingen waren vastomlijnde organisaties. Soms meer, soms minder hiërarchisch, maar wel geïnstitutionaliseerd in de vorm van contacten tussen verschillende afdelingen, bestuursverkiezingen, discussies over statuten en doelstellingen, een regelmatig verschijnend tijdschrift en vaste bijeenkomsten. Behoren tot een jeugdbeweging betekende deel uitmaken van een groep, een gemeenschap, tegenover wie men verplichtingen had. De jeugdbewegingen eiste hun leden op en verwachtten van hen een regelmatige aanwezigheid en een actieve deelname.

Het waren juist deze gemeenschappelijke kenmerken van de jeugdbewegingen (het generatiebewustzijn, de cultuurkritiek, de organisatorische opbouw, de stijl en het uiterlijk vertoon), die mij in deze studie interesseerden. Want op deze punten verschilden de jeugdbewegingen sterk van de *jeugdzorg*, waarin deze karaktertrekken nagenoeg ontbraken. De jeugdzorg (we moeten hier denken aan bijvoorbeeld het club- en buurthuiswerk, maar ook aan verenigingen als de katholieke patronaten) was sterk paternalistisch bevoogdend en vaak schools van opzet. Hier zagen we geen uniformen, vlaggen en vaandels, geen strijdliederen en lokespelen. En zeker niet werd in de buurt- en clubhuizen de jeugd aangesproken als de nieuwe generatie die open zou staan voor maatschappelijke vernieuwing en daar een actief aandeel in had. Integendeel: in de jeugdzorg richtte men zich toch vooral op de jeugd als een probleemgroep die pedagogisch tekort kwam en sociaal tekort schoot.

Kunnen 'jeugdbeweging' en 'jeugdzorg' ideaaltypisch dus van elkaar onderscheiden worden, in de praktijk was dat moeilijker. Al rondom 1920 maakte in veel autonome jeugdbewegingen de volstrekte afwijzing van elke volwassen bemoeienis plaats voor een zekere acceptatie daarvan. Tegelijkertijd vond in de jeugdzorg het omgekeerde plaats. Daar werden in de loop van de jaren twintig en dertig elementen van jeugdbeweging overgenomen. Het ging daarbij veelal om door ouderen opgezette bewegingen met een pedagogische doelstelling, waarbij men aanknoopte bij de stijl en de uitdrukkingsvormen van de jeugdbewegingen. De ontwikkeling naar de katholieke jeugdbeweging was er een uiting van, evenals bijvoorbeeld de oprichting van de AJC, die in de plaats kwam van de Jongerenorganisatie van de SDAP. Dat ineenschuiven van verschillende typen jeugdbeweging bleek ook toen aan het einde van de jaren twintig binnen de AJC voor de jongere leden de Rode Valken werden opgericht naar het voorbeeld van scouting. Om die reden werd de term *jeugdorganisatie* (of ook wel 'vrije jeugdvorming') bedacht om de vele tussenvormen van jeugdbeweging en jeugdzorg te benoemen. Deze gang van zaken toonde eens te meer de populariteit en de aantrekkingskracht

die het fenomeen jeugdbeweging uitoefende op zowel jeugdigen als volwassenen.

Ik koos er daarom voor om de jeugdbewegingen te zien als een onderdeel van het jeugdwerk en niet als daaraan tegengesteld. Maar dan wel als een specifieke vorm van jeugdwerk die gekenmerkt werd door een mentaliteit van jeugdig idealisme, een specifiek organisatorisch kader en een bijzondere en opvallende stijl. Deze kenmerken maakten de jeugdbewegingen ook tot een plaats- en tijdgebonden fenomeen in de moderne westerse, zich industrialiserende wereld. Hun ontstaan en bloeiperiode lag in de eerste helft van de twintigste eeuw. De eigenlijke autonome jeugdbewegingen waren reeds in de jaren dertig vrijwel verdwenen. In de loop van de jaren vijftig en zestig brokkelden ook de geleide organisaties af.

Het ontstaan van de jeugdbewegingen

De hiervoor geschetste discussie over autonomie en spontaniteit en daarmee samenhangend het onderscheid tussen jeugdbeweging en jeugdzorg heeft ook lange tijd de verklaring van de opkomst van de jeugdbewegingen beheerst. In traditionele interpretaties werden jeugdbewegingen geïdentificeerd als *tegenbewegingen* en daarmee als uiting van een generatiekloof. De betreffende auteurs wilden verklaren op welk moment en onder welke condities een nieuwe, jonge, generatie in verzet kwam tegen de wereld der volwassenen. Inspiratiebron voor de meeste van deze verklaringen was Mannheims theorie over het ontstaan van generatie-eenheden. Hoe verhelderend deze theorie ook is, zij is niet toereikend voor de vraag die ik in deze studie wilde beantwoorden. De in de generatietheorie besloten omschrijving van jeugdbeweging legt eenzijdig de nadruk op het verzets-aspect van het optreden van jeugdigen en heeft daarom alleen betrekking op spontaan opgekomen, autonome jeugdbewegingen. De hoofdvraag van deze studie is echter niet waarom en onder welke omstandigheden *jeugdigen* zich aaneensloten, maar waarom *volwassenen* jeugdigen in jeugdbewegingen bijeenbrachten. Welke motieven hadden zij om dat te doen en vooral: welke argumenten hadden zij om dat op die wijze te doen?

Om te beginnen kan hierbij, in navolging van de gangbare verklaringen, natuurlijk gewezen worden op de populariteit en de uitstraling die de (autonome) jeugdbewegingen hadden en die tot imitatie leidde van de daar gehanteerde stijlvormen. Dat het zo kon gaan lieten de voorbeelden zien van de AJC, waar de leiding van de SDAP en het NVV de oud-KGOB-er Koos Vorrink benaderden om de socialistische jeugd te organiseren, en van de katholieke Jonge Wacht, waar de oud-Heemvaarder Karel Pecters in de leiding werd benoemd. Maar imitatie alleen is een onvoldoende argument om de opkomst van de geleide jeugdbewegingen te verklaren. Bij scouting, toch een van de belangrijkste jeugdbewegingen en verreweg de grootste, was van imitatie van de autonome jeugdbeweging geen sprake. Van invloed op de vormgeving van scouting waren de inrichting van de Engelse Public schools en de gang van zaken in het leger. In de tweede plaats kan imitatie van de jeugdbewegingen wel inzicht geven in de inrichting van de geleide jeugdbewegingen, maar niet een antwoord geven op de vraag waarom volwassenen er voor kozen om de jeugd te willen organiseren.

Een drietal vragen moet daarom worden beantwoord. In de eerste plaats de zoëven gestelde vraag: waarom wilden ouderen jeugdigen eigenlijk organiseren? Vervolgens

de vraag waarom jeugdigen zelf voor de vorm en stijl van de jeugdbeweging kozen, toen zij aan het begin van deze eeuw in verzet kwamen tegen deze volwassen bemoeienis. En ten derde de vraag waarom ook volwassenen zich tot deze organisatiewijze voelden aangetrokken en deze zelfs beschouwden als de beste manier om jeugdigen te mobiliseren en op te voeden. Ik wil als antwoord hierop een combinatie van drie factoren noemen, een drietal ontwikkelingen, die zich deels na en deels naast elkaar voltrokken, en die tot de opkomst en de populariteit (en, zoals ik aan het slot zal aanduiden, ook het verval) van de jeugdbewegingen leidden.

De eerste factor is het 'derde opvoedingsmilieu'. De opkomst van de jeugdbewegingen kan niet los worden gezien van de toenemende zorg om de opvoeding van kinderen en jeugdigen vanaf het begin van de negentiende eeuw. Zoals ik in hoofdstuk 2 heb beschreven, strekte deze zorg zich aanvankelijk, wat de jeugdigen betreft, vooral uit tot twee categorieën: de jeugdigen uit de bovenlaag van de samenleving; voor hen was het middelbaar onderwijs bedoeld. En de zogenaamde verwaarloosde jeugd, voor wie heropvoedingsinrichtingen tot stand kwamen. Daarnaast was er gedurende de gehele negentiende eeuw een grote activiteit waarneembaar op het terrein van het lager onderwijs. In 1901 werd de zesjarige leerplicht ingevoerd. Eerder al waren in het kader van de arbeidswetgeving maatregelen genomen om arbeid door kinderen tot 13 jaar te verbieden. Op het terrein van de zorg voor de verwaarloosde kinderen en jeugdigen werden in 1905 de zogenoemde *Kinderwetten* van kracht. De ontwikkeling van de zorg voor het jonge kind en voor de verwaarloosde jeugd was daarmee (voorlopig) afgerond.

Er bestaat een rechtstreeks verband tussen het tijdstip waarop deze maatregelen werden afgekondigd en het feit dat ongeveer tegelijkertijd de oudere, schoolvrije en niet-problematische jeugd in het centrum van de belangstelling kwam te staan. Opvoeding en vorming van jeugdigen konden, zo meende men, rond het twaalfde jaar niet voltooid zijn. Jeugdzorg was daarom nodig. Tegelijkertijd was duidelijk dat die jeugdzorg niet plaats kon vinden langs de weg en de middelen van de reeds bestaande opvoedingsinstellingen 'school' en 'thuis'. Evenmin kon dit aan het gezin alleen worden overgelaten, en om redenen van onvermogen van de kant van de ouders, en omwille van het feit dat jeugdigen zich een zelfstandige plaats ten opzichte van hun ouders bevochten. De jeugdzorg begaf zich daarom op het terrein van de vrijetijdsbesteding, niet alleen omdat die het enige overgebleven domein was, maar ook omdat juist in die vrije tijd de gezonde vorming van de jeugd het meest 'bedreigd' werd. Vorming en ontspanning gingen in de jeugdzorg daarom hand in hand. Zoals in de jaren tussen 1850 en 1900 een archipel aan heropvoedingsinrichtingen was verzeen, groeide nu een netwerk van jeugtopvanginstellingen: buurt- en clubhuizen, sportverenigingen, patronaten en andere jeugdverenigingen en instellingen voor herhalings- en voortgezet onderricht. Er werden congressen en studiedagen gehouden en ook werd een begin gemaakt met overheidsbemoeienis en subsidiëring van dit jeugdwerk.

De tweede factor, die van invloed was op de opkomst van de jeugdbewegingen, is het *verenigingswezen*. We zagen dat de jeugdzorg voor een belangrijk deel de vorm kreeg van verenigingen, zoals bijvoorbeeld het NJV (de Nederlandse pendant van de YMCA), de Sint-Jozefsgzellenverenigingen en de patronaten. Deze organisatorische inkadering correspondeerde met de opkomst van het zogenaamde 'burgerlijk verenigingswezen' vanaf het einde van de achttiende eeuw. De vereniging (of genootschap) was de

vorm, waarin de opkomende burgerij, maar in navolging daarvan ook bijvoorbeeld de kerken, zich organiseerde voor alle mogelijke sociale, politieke en culturele doeleinden. Men sloot zich aaneen om te lezen, te discussiëren, te zingen, politiek te bedrijven, aan maatschappelijke zorg te doen, te turnen, etc. Het verenigingsleven kenmerkte zich door een vrijwillig lidmaatschap en dus door een systeem van wederkerige rechten en plichten. Zo kenden de verenigingen in de regel een formele juridische constructie met een ledenadministratie, reglementen en besturen en bijbehorende tijdschriften. De verenigingsformule werd ook gebruikt om jeugdigen te organiseren. Zij had een grote aantrekkingskracht en er waren belangrijke voordelen aan verbonden. Zo kon de vereniging zorgen voor een verwarmde en goed aangeklede ruimte, vaste roosters van bijeenkomsten, hulp bij het organiseren van uitstapjes en voorstellingen en het beschikbaar stellen van lectuur en spelmateriaal.¹

De derde factor ten slotte werd gevormd door het samen gaan van dit (jeugd)verenigingswezen met traditionele elementen van het jeugdgemeenschapsleven. De verenigingen doorbraken traditionele vormen van samen-zijn, die meer langs lijnen van buurt, dorp en milieu verliepen en waarin de jeugd een relatieve mate van vrijheid kende. In de door ouderen beheerste jeugdverenigingen ging die vrijheid verloren en werd de jeugd letterlijk onder toezicht gesteld. De leiding van de jeugdverenigingen berustte immers bij de initiatiefnemende volwassenen, meestal afkomstig uit de kerk en de burgerij, die de bestuursfuncties vervulden (of op zijn minst toezicht hielden). Zij bepaalden ook de doelstellingen en hadden zeggenschap over de middelen. De opkomst van de *autonome* jeugdbewegingen kan gezien worden als een verzet tegen deze bevoogding in de jeugdverenigingen. Bewust koos deze jeugd voor groepsverbanden die, voor haar gevoel, het samen-jong-zijn konden cultiveren. Maar tegelijkertijd moeten we constateren dat de aldus ontstane 'vrije' jeugdbewegingen wel degelijk ook elementen van dat verenigingsleven in zich opnamen. Meer dan het traditionele jeugdgroepsleven was ook de vrije jeugdbeweging gecentreerd rond een organisatorisch kader: een manifest, een beginselverklaring, een tijdschrift en een uit de jeugd zelf voortgekomen bestuurlijke leiding. Bewegingen als de KGOB, de JGOB, de NBAS en de NJN kenden reglementen, waarin de gang van zaken binnen het bestuur en beheer van de beweging nauwgezet was vastgelegd, tot en met de leeftijd waarop oudere leden de beweging moesten verlaten.

Bij de *geleide* jeugdbewegingen verliep de ontwikkeling omgekeerd. Zij waren verenigingen waarin elementen van het traditionele jeugdgroepsleven werden opgenomen. Daarin zat het vernieuwende van deze organisaties ten opzichte van de oorspronkelijke jeugdverenigingen: zij lieten min of meer het bevoogdende karakter van de vereniging los. Scouting greep terug op het opvoedingssysteem van de Engelse Public schools, waarin aan de leerlingen een zekere mate van (gecontroleerde) vrijheid werd gelaten. De scouting-patrouilles weerspiegelden deze inrichting. Bij andere geleide jeugdbewegingen, zoals de AJC en de katholieke jeugdbewegingen, kwamen de invloeden zowel uit de autonome jeugdbeweging en de daar ontwikkelde stijl voort, als uit scouting. Er vond een vermenging van beide tradities plaats.

Waarom kozen de bestuurders van jeugdverenigingen voor deze opzet en stijl? Ik heb al aangegeven dat imitatie van het succes van de autonome jeugdbewegingen en

1 Vgl. L. Dresen-Coenders e.a., Het eeuwige rondhangen. in: *Jeugd en samenleving* 21(1991), p. 119-133.

van scouting daarin een factor van betekenis was. Een belangrijke rol speelde ook de toen opkomende *adolescentiepsychologie*. Deze legitimeerde de jeugdbeweging, omdat deze zou aansluiten bij, wat genoemd werd, de 'psyche van de rijpere jeugd'. Gewezen werd dan op het onder de jeugd levende idealisme (dat overigens 'geleid' moest worden) en op de drang tot clubvorming. Zoals ik in hoofdstuk 4 en 8 heb aangetoond, was hier geen sprake van een autonome wetenschappelijke 'ontdekking', maar was de beeldvorming van jeugd, zoals de adolescentiepsychologie die presenteerde, voor een belangrijk deel gebaseerd op de waarneming van de jeugd op de middelbare scholen (dus ook in de Public schools) en in de vrije jeugdbeweging. De 'Sturm-und-Drang'-schetsen van een moeizame puberteit bijvoorbeeld waren typisch verhalen over middelbare scholieren die worstelden met de ontluikende seksualiteit. Het is maar de vraag of ook arbeidersjongeren deze worsteling doormaakten. Eenzelfde conclusie kan getrokken worden ten aanzien van het onder de jeugd geconstateerde idealisme en generatiebewustzijn. Ook op dit punt werd een onder scholieren aangetroffen karakteristiek gegeneraliseerd tot een algemeen ontwikkelingskenmerk van adolescenten. Opvattingen in de adolescentiepsychologie over club- en cliquevorming en het onder-elkaar-willen-zijn van jeugdigen waren reeds herkenbaar in het traditionele jeugdgroepsleven en eveneens op de middelbare scholen. De conclusie luidt dan ook dat er in de loop van de negentiende-eeuwse opvoedingspraktijk een beeld ontstond hoe jeugd was en behoorde te zijn. Bij dat beeld sloot de jeugdbeweging nauw aan. In de jeugdbewegingen konden jeugdigen een eigen leven leiden, bestond een eigen jeugdwereld, waarin naar hartelust geëxperimenteerd kon worden, zonder dat volwassenen voortdurend op de vingers keken.

Op een twaalf punten biedt de generatietheorie van Mannheim, zeker zoals die is aangevuld en uitgebreid door Abma, een belangrijke bijdrage tot het begrip van het ontstaan van ook de geleide jeugdbewegingen.¹ Volgens Mannheim ontstaan jeugdbewegingen in een tijd van maatschappelijke en culturele crisis in de ouder-cultuur, die zich manifesteert in bepaalde ideologische strijdpunten. Oudere normen en waarden worden ter discussie gesteld. Er zijn dus reeds in de ouder-cultuur kiemen aanwezig voor de ideologie van de jeugdbeweging. Het zijn echter vooral jongeren die 'in beweging' komen, omdat zij in de levensfase verkeren van identiteitsvorming en dus van confrontatie met de door de ouderen aangedragen levenswijze en opvattingen. Zij zijn daarom extra gevoelig voor een crisis in die ouder-cultuur en vooral voor niet-dominante culturele en ideologische stromingen daarbinnen. Deze vormen belangrijke steunpunten voor de ontwikkeling van de *tegen*cultuur. Dat geldt met name voor die jeugdigen die in hun persoonlijk leven nog eens extra geconfronteerd worden met die crisis, bijvoorbeeld doordat zij door opleiding en beroep gebruik kunnen maken van het perspectief op sociale stijging en/of doordat hun ouders en opvoeders hardnekkig aan traditionele normen vasthouden. Ten slotte wijst Abma er op dat tegenculturen zich bijna altijd manifesteren in een romantische traditie: de afwijzing van een koele, bijna mathematische benadering van de medemens en de samenleving, een verzet tegen het vooruitgangsgeloof en een geïdealiseerde voorstelling van het verleden.

1 Vgl. Abma a.w., p. 104-136.

Wanneer we naar het ontstaan van de geleide jeugdbewegingen kijken, kan in de eerste plaats worden vastgesteld dat ook zij hun voedingsbodem vonden in een culturele crisis. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw werd het dominante vooruitgangsgeloof in de mogelijkheden van technologische vernieuwing steeds meer bekritiseerd. Deze kritiek uitte zich in een brede romantische stroming. De *Gemeinschaft* werd daarin verheerlijkt, evenals het onbewuste, het irrationele en het gevoelsleven. De *Reformpädagogik* zette zich af tegen het individualisme en onpersoonlijke in het onderwijs. Er was een sterk herlevende belangstelling voor de traditie, met name ook voor de Middeleeuwse feodale samenleving en voor de mystiek. Niet alleen de autonome jeugdbewegingen vonden hun voedingsbodem in deze maatschappij- en cultuurkritische stroming, maar ook onder de oprichters van de geleide jeugdbewegingen en in de daar aanwezige ideologie vinden we deze stromingen en de daarin vervatte denkbeelden prominent terug. De verbinding tussen de uiteenlopende vormen van jeugdbeweging kan dus gelegd worden in de persoon van de ouderen die de onderstroom van cultuurkritiek droegen. Zij waren het die jeugdigen inspireerden en leidden. Zij appelleerden aan de gevoeligheid onder jeugdigen voor dergelijke cultuurkritische denkbeelden, zoals de adolescentiepsychologie had geleerd, en riepen hen op zich in te zetten voor een betere toekomst.

Met die cultuurkritiek is ook de richting van de ideologie van de jeugdbewegingen verklaard: tegenover het individualisme, materialisme en vooruitgangsgeloof van de dominante cultuur richtten de jeugdbewegingen zich op het verleden, op herwaardering van het gevoelsleven, op een ascetische levenshouding en de beleving van de vriendschap en de saamhorigheid van de (jeugd)gemeenschap.

Strijd om de moderniteit

De genoemde maatschappij- en cultuurkritiek kreeg bij de Nederlandse katholieken een extra dimensie. Voor hen bood de modernisering van de samenleving na het midden van de negentiende eeuw de mogelijkheid tot emancipatie, maar tegelijkertijd vormde deze een bedreiging voor de traditionele waarden van het katholieke geloof en voor het 'behoud van de kudde'. Beide factoren, zowel emancipatie als verdediging, vormden de grondslag van het proces van zuilvorming dat er op gericht was om geheel het katholieke volk in eigen kring te mobiliseren en te beheersen. De oprichting van jeugdverenigingen en later jeugdbewegingen vormde een onmisbaar onderdeel van dat proces. In organisatorische zin was de katholieke zuilvorming een succes. Er was vrijwel geen doelgroep in de samenleving waarvoor in het interbellum geen katholieke organisatie bestond. Maar het was eveneens duidelijk dat de zuilvorming geloofsafval niet kon verhinderen. Het bereik van de katholieke jeugdverenigingen was hoog, maar reikte nooit verder dan circa 30% van het totale aantal katholieke jeugdigen. Openlijk werd geconstateerd dat zich onder degenen die niet bij de jeugdverenigingen waren aangesloten de 'meest bedreigden' bevonden.

De theoloog Peter Raedts heeft het katholieke kersteningsoffensief van na de eeuwwisseling een oververhitte reactie op het succes van de voortschrijdende moderniteit genoemd. Hellemans, en in een bespreking van diens boek ook Luyckx, hebben eveneens gewezen op de paradox van de triomfalistische, veroverende, taal in een tijd waarin

de zuil ernstig werd bedreigd. Luykx stelde dat juist in de tijd dat duidelijk werd dat de moderniteit ook onder de katholieke aanhang voortschreed de elite er als het ware een schepje bovenop deed. Hij noemt als voorbeeld enkele initiatieven uit de jaren dertig, zoals de Actie 'Voor God', de beweging 'Naar de Nieuwe Gemeenschap' en de beweging van radicale jongeren rond de tijdschriften *Roeping* en *De Gemeenschap*.¹

De late opkomst van de katholieke jeugdbewegingen kan in het licht van dit spanningsveld tussen traditie en moderniteit begrepen worden. Zij ontstonden op het moment dat duidelijk was dat de traditionele katholieke jeugdverenigingen op de grenzen van hun mogelijkheden gestuit waren. Een nieuw élan was nodig om meer jeugdigen te bereiken en te mobiliseren. De nu opgerichte jeugdbewegingen sloten nauw aan bij het genoemde radicalisme. Niet toevallig waren het personen als Ramselaar, Van den Berg, Van Ginneken en Frencken, die in nauw contact stonden met de kerkelijke en culturele vernieuwingsbewegingen, die bij de inrichting van de katholieke jeugdbewegingen een vooraanstaande rol speelden. Er waren persoonlijke banden tussen de jeugdbewegingen en de Actie 'Voor God'. Ook bisschop Aengenent van Haarlem speelde op dat punt een belangrijke rol. De totstandkoming van de katholieke jeugdbewegingen in de jaren dertig werd, zoals ik in de hoofdstukken 7, 9 en 10 heb geïllustreerd, omgeven door de retoriek van een geestelijk reveil, van succes en overwinning. Het werd als de taak van de jeugd in de jeugdbewegingen gezien om Christus als Koning te herstellen in de goddeloze samenleving. De wijze waarop in de jeugdbewegingen, onder invloed van Peters, Ramselaar, Pollmann en anderen, aan cultuur werd gedaan sloot nauw aan bij de herleefde belangstelling voor mystiek en voor een echt katholiek cultuurleven.

Dat neemt niet weg dat de vormgeving van de katholieke jeugdbewegingen ook kritiek kreeg. Sommigen, met name binnen de kring van radicale culturele vernieuwers, vonden de gewenste ontwikkeling niet ver genoeg gaan. Anderen verzetten zich juist tegen een dergelijke oriëntatie, zoals we zagen. Iets daarvan vinden we terug wanneer we verkenner en patronaat (de Jonge Wacht en de Kruisvaart) vergelijken. We stuiten dan niet alleen op formele organisatorische verschillen (de positie en rol van de geestelijkheid, de kwestie van het kamperen), maar ook op verschillen in sfeer en mentaliteit. Het verkennen straalde toch een meer open geest uit, meer vernieuwingsgezind, ook meer op spel en sport gericht dan op godsdienstige vorming, terwijl de Jonge Wacht en de Kruisvaart een meer godsdienstige en culturele houding lieten zien.

Ten dele waren deze verschillen terug te voeren op de bij de bewegingen betrokken leidende figuren. De Jonge Wacht en de Kruisvaart hadden moeite om zich los te maken van de erfenis van de patronaten. Daarnaast was zeker in de Kruisvaart, maar ook wel in de Jonge Wacht, de invloed van 'Haarlem' prominent aanwezig. Bij de katholieke verkenner vormde de binding met de internationale scouting-beweging en de daar geldende spelregels een zeker tegenwicht tegenover de specifieke katholiek-culturele inbreng van Ramselaar en anderen. Anderzijds was de grotere openheid van de verkenner zeker ook terug te voeren op het standsverschil. Hoezeer de leiders

1 Vgl. Peter Raedts, *De christelijke middeleeuwen als mythe*, in: *Tijdschrift voor Theologie* 30(1990), p. 146-158; Staf Hellemans, *Strijd om de moderniteit. Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*. Leuven 1990 (de titel van deze paragraaf is aan dit boek ontleend); en de beknopte bespreking hiervan door Paul Luykx in *Erasmusplein* 2(1991), nr. 2.

van alle drie organisaties zich er ook op beriepen jeugdigen uit alle standen te willen organiseren, de verkenneren recruteerden hun aanhang toch duidelijk uit de meer gegoece burgerij, de HBS-ers en gymasiasten, terwijl de aanhang van de Jonge Wacht en de Kruisvaart merendeels uit de kleine burgerij, de boeren en de arbeidersklasse afkomstig was.

Het verdwijnen van de jeugdbewegingen

Aan het slot van dit boek kan één vraag niet onbeantwoord blijven: waar zijn de jeugdbewegingen gebleven? Waarom bestaan zij niet meer? De echte vrije en autonome jeugdbewegingen verdwenen al in de jaren dertig naar de achtergrond. In een land als Duitsland was er vanzelfsprekend na 1933 geen ruimte meer voor autonome jeugdbewegingen. Ook in Nederland was er, aldus Harmsen, ten tijde van crisis, werkloosheid en dreigend nationaal-socialisme geen goed klimaat voor de autonome jeugdbewegingen. Na de Tweede Wereldoorlog trok de jeugd er steeds meer individueel of in losse groepjes op uit. Het aantal kampeerders groeide en ook het aantal overnachtingen in jeugdherbergen steeg.¹ De enige autonome jeugdbeweging die tot op de dag van vandaag voortbestaat, is de Nederlandse Jeugdbond voor *Natuurstudie* (NJN). Het is niet toevallig een beweging, waarin de autonomie van de jeugdige leden weliswaar voorop stond en staat, maar ook een die zich altijd weinig heeft aangetrokken van hoogdravende idealen en wereldbestormende denkbceelden. De NJN bleef, letterlijk, met beide benen op de grond, dicht bij de natuur.

De positie van de NJN accentueert de inherente zwakte van de vrije jeugdbewegingen: het probleem om een 'Nachwuchs' te kweken die de ideeën en idealen van de oprichters wilde voortzetten. De meeste vrije jeugdbewegingen werden gedragen door een hechte groep van jeugdigen en jongeren met gemeenschappelijke opvattingen en idealen. Het bleek in de praktijk moeilijk deze na verloop van tijd door te geven aan een nieuwe generatie leden en daaraan ook vertrouwen te schenken en de leiding over te dragen. Naarmate de doelstellingen en de ideologie 'eschatologischer' waren en preciezer beleefd werden, was dit overdrachtsprobleem moeilijker. De talloze conflicten die in bijna alle vrije jeugdbewegingen na verloop van tijd ontstonden tussen 'ouderen' en 'jongeren' illustreren dit.

Met een dergelijk probleem hadden de geleide jeugdbewegingen niet te kampen. Daar immers werden de leidende beginselen en de organisatie gedragen door volwassenen, niet door de jeugdige leden zelf. Toch verdwenen in de loop van de jaren vijftig en zestig ook deze organisaties (zoals de AJC en de Kajotters) of veranderden van karakter (zoals scouting, dat zich tegenwoordig vooral op een jongere leeftijdsgroep richt en veel van de traditionele stijl- en uitdrukkingsvormen is kwijtgeraakt). Tussen 1952 en 1963 daalde het percentage van de Nederlandse jeugd van 8 tot 25 jaar dat lid was van een jeugdorganisatie van 25% naar 17%. Bovendien veranderde de leeftijdsopbouw: het waren nu vooral de 8 tot 15-jarigen die werden aangetrokken. Tegenover het verval van de traditionele jeugdbewegingen stond een opvallende groei van de sportorganisaties:

1 Harmsen, Blauwe en rode jeugd a w , p 366-367.

van 15% in 1946 tot 42% in 1963.¹ Een belangrijke oorzaak van deze ontwikkeling was dat de geleide jeugdbewegingen te lang vasthielden aan de beproefde stijl en ideologie en zich onvoldoende aan nieuwe wensen en modes wisten aan te passen. De jeugd voelde zich blijkbaar niet langer aangetrokken tot de jeugdbewegingen met hun uniformen en insignes, massale demonstraties, spreekkoren en kampvuurromantiek. Illustratief hiervoor was de gang van de zaken in de AJC, zoals onder meer door André van der Louw geschetst. Haagse AJC-leden hadden geen behoefte meer aan volksdansen op de Paasheuvel, maar kropen bij elkaar in zaaltjes en op tienerkamers om onder het genot van wijn en Franse kaas naar chansons te luisteren en te discussieren over de existentiële vragen des levens². Ook Peet wijst er in zijn studie naar de Kajotters op dat in de jaren na 1955 de aantrekkingskracht van de KAJ-methode op de katholieke arbeidersjeugd geringer werd.³ Het was duidelijk dat de behoefte onder jeugdigen aan een dergelijke georganiseerde vrijetijdsbesteding met de stijging van de welvaart, de opkomst van de televisie, de popcultuur en de toegenomen mogelijkheden om individueel op vakantie te gaan, terugliep.

Ook de ontkerkelijking en de ontzuiling vormden een belangrijke reden voor het verdwijnen van de geleide jeugdbewegingen. Met de ontzuiling verdween immers de noodzaak om jeugdigen te organiseren en te mobiliseren ten behoeve van de instandhouding van de zuil. Het werd steeds moeilijker jeugdigen voor dat doel enthousiast te krijgen en ook verdween met de ontzuiling het organisatorische draagvlak voor de jeugdbewegingen. Steeds minder ouderen voelden zich geroepen aan dergelijke bewegingen leiding te gaan geven.

Toch geven deze ontwikkelingen geen afdoende antwoord op de gestelde vraag. Want met het verdwijnen van de vooroorlogse jeugdbewegingen verdween nog niet de behoefte van volwassenen om jeugdigen te willen organiseren met een pedagogisch doel. Het verval van de jeugdbewegingen werd gevolgd door de opkomst en bloei van nieuwe typen jeugdwerk, zoals het open-jongerenwerk, instuiven en talloze andere activiteiten. Evenmin nam de aandrang onder jeugdigen om een tegenbeweging te vormen af. Juist de ingrijpende maatschappelijke en culturele veranderingen van de jaren vijftig en zestig boden een voedingsbodem voor het ontstaan van *nieuwe* jeugdbewegingen. De jaren zestig en zeventig waren het toneel van de opkomst van een jeugdtegencultuur die in de publieke opinie herkend werd als een ware revolutie. Evenals in de jaren 1900-1920 kwamen jeugdigen tezamen in een gemeenschappelijk verzet tegen de technologische cultuur, tegen de individualistische en rationalistische samenleving en zetten zij zich in voor persoonlijke en maatschappelijke verandering. De nieuwe generatiebeweging kreeg uiteenlopende vormen, variërend van zeer maatschappijkritische en politieke organisaties (de vredesbeweging en de kraakbeweging) tot bewegingen die zich richtten op een persoonlijke groei en zich vrijwel terugtrokken uit de samenleving (de hippie-beweging en religieuze revivalbewegingen).

Door tijdgenoten, maar ook door vele (sociaal-wetenschappelijke en historische) onderzoekers werden deze nieuwe jeugdbewegingen op één lijn gesteld met de

1 Vgl. Jan Lenders, Maatschappelijke ontwikkelingen en jeugdcultuur vanaf 1945, in *Jeugd en samenleving* 21(1991), p. 104, die deze cijfers heeft ontleend aan gegevens van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

2 André van der Louw, *Rood als je hart Een geschiedenis van de AJC*. Amsterdam 1974

3 Peet a.w., p. 246-250

jeugdbewegingen uit het begin van de twintigste eeuw. De jeugdrevolte van de jaren zestig gaf een duidelijke impuls aan de bestudering hiervan als protest- en generatiebeweging. Titels als *The conflict of generations* van Lewis Feuer uit 1969 en *Generations in conflict* (een themanummer van de *Journal of Contemporary History* uit 1970) illustreren dit en inderdaad kon er op overeenkomsten gewezen worden.¹ Toch was er een opmerkelijk verschil met de vooroorlogse jeugdbewegingen. Bij de jeugdbewegingen van de jaren zestig en zeventig was de verenigingsstructuur geheel afwezig. De jeugdigen groepeerden zich los, op basis van bekende ontmoetingstijden en -plaatsen (zoals bijvoorbeeld op de zaterdagavond bij het beeld van het Lieverdje op het Spui in Amsterdam). Van besturen, bestuursverkiezingen en andere formele structuren was geen sprake. Integendeel, men verwierp die! De meestal wel aanwezige hiërarchie binnen een beweging was een informele en onuitgesproken. De gemeenschappelijke ideologische basis werd soms verkondigd in een manifest, maar vaste en regelmatig verschijnende tijdschriften of congressen ontbraken eveneens. De bindingen tussen de groepsleden waren vluchtig en individualistisch van aard.²

Die verenigingsstructuur ontbreekt ook bij de enige moderne *geleide* jeugdbeweging, die Nederland op dit moment kent: de EO-jongerenbeweging. Er is hier duidelijk sprake van een generatiebewustzijn, dat evenals vroeger gericht is op evangelisatie en herkerstening van de wereld. Maar deze ideologie wordt aangereikt door ouderen die ook de beweging ondersteunen, leiden en dragen: de Evangelische Omroep en daaraan verwante stichtingen en organisaties. In die zin is de beweging vergelijkbaar met de vooroorlogse geleide jeugdbewegingen. Maar er zijn ook belangrijke verschillen: in tegenstelling tot de vooroorlogse kerkelijke jeugdbewegingen is bij de EO-jongerenbeweging geen sprake van een formele organisatiestructuur, een officieel ledenbestand of contributiebetaling. De leden ontmoeten elkaar op vaste ontmoetingspunten, zoals de EO-jongereindagen, lokale en regionale bijeenkomsten en vakantiecampen. Ook de *stijl* weerspiegelt de moderne tijd: er zijn geen uniformen, vlaggen of vaandels en evenmin worden er optochten en publieke demonstraties (naar buiten) gehouden. Hoewel de beweging een terugkeer naar traditionele waarden voorstaat, toont zij bijvoorbeeld in haar muziekkeuze een voorkeur voor de populaire muziek en wordt er een zeer bewust gebruik gemaakt van het moderne massamedium televisie. Ascese en romantiek zijn grotendeels afwezig.

De vergelijking van de EO-jongeren met de katholieke jeugdbewegingen van voor de oorlog toont eens te meer dat de vooroorlogse jeugdbewegingen in inrichting en uitingsvorm tijd- en plaatsgebonden fenomenen waren. Elke jeugd kiest de 'beweging' die haar goeddunkt.

1 L.S. Feuer, *The conflict of generations The character and significance of student movements* New York 1969

2 Vgl. ook Abma a.w., p. 133

Bijlagen

1 De Rangprogramma's van de patronaatsgroepen

In deze bijlage worden de eisen voor 'rang B' / 'Koningswacht' / 'Rang 2' van de achtereenvolgende programma's van de patronaatsgroepen weergegeven

Het ontwikkelingsprogram voor de groepen (1931)

Een aantal eisen voor Rang B worden hier aangegeven in de vorm van een opsomming van de onderwerpen en vragen uit het *Leerboek voor Patronaten* van A J Brouwers (vgl ook *Het Patronaat* 27(1931), p 130)

- 1 Godsdienstkennis vraag 32-66
- 2 Bijbelsche geschiedenis vraag 22-51
- 3 Liturgie vraag 22-40
- 4 Missiekennis vraag 1-15
- 6 Eenige algemeene regels over voeding
- 7 Enkele eenvoudige verbanden kunnen leggen
- 8 De regels kennen van een paar balspelen
- 9 Voornaamste regels kennen en toepassen der wellevendheid
- 10 De vlaggen kennen der verschillende nationaliteiten
- 11 Reis in een spoorboekje kunnen vinden en van een kaart kunnen lezen
- 12 Kennen de voornaamste vormen van Katholieke Jeugdbeweging

De bijzondere methodiek (1932)

(*Het Patronaat* 28(1932), p 253-254)

PROGRAM B

a) Godsdienstkennis, Liturgie, Missie

- 1 Eén bewijs kunnen geven voor het bestaan van God
- 2 Waaruit blijkt de diepe verering der H Kerk voor de Allerheiligste Drie-eenheid
- 3 Wat is noodig voor een goede biecht?
- 4 Het voornaamste weten van de leer over de aflaten
- 5 Het H Doopsel in nood kunnen toedienen
- 6 De Katholieke Kerk is de ware Kerk Bewijs uit eenheid
- 7 Voornaamste kerkelijke waardigheidsbekleders kennen en hun onderlinge rangorde
- 8 Beknopte schets kunnen geven van Jezus' openbare optreden

9. Vijf groote wonderen van Christus kunnen noemen met eenige omstandigheden
10. De gebeurtenissen weten, waar Jezus in het Evangelie spreekt over de naastenleide
11. De vijf geboden der H Kerk kort kunnen verklaren
12. In het kort de geschiedenis weten van de devotie tot O.L. Vrouw van Lourdes.
13. Den naam weten van den huidige Paus, de indeeling van de Ned Kerkprovincie en de namen van hare Bisschoppen.
14. De diverse kleuren van de kerkelijke gewaden kunnen verklaren
15. Voornaamste kerkmeubelen kunnen noemen

b) Bijbelsche geschiedenis, Algemene en vaderlandsche kerkgeschiedenis

1. De geschiedenis van Noe en den zondvloed.
2. Kunnen verhalen van Mozes als leider der Joden in de woestijn
3. Iets weten van Salomon en zijn werken.
4. De roeping van de leerlingen en de apostelen kunnen verhalen
5. Het voornaamste van het leven en werken van den H Petrus kennen
6. Kunnen verhalen van de christenvervolgingen marteldood van de H H. Tarcisius en Sebastianus
7. Weten wie de stichter was van het kloosterleven in Europa en iets van zijn leven kennen (Benedictus).
8. Iets weten uit het leven en van de werken van den H. Thomas van Aquine.
9. Het voornaamste weten uit het leven van den H Franciscus Xaverius en iets weten van zijn missiewerk in Oost-Indie.
10. Kerstening van ons land. St. Servatius.
11. Idem St Bonifatius.
12. Iets kunnen vertellen van het zegenrijk werk der gilden.
13. Bekendheid toonen met leven en werken van den H. Petrus Canisius (Hervorming).
14. Id met het leven van Pater Damiaan.
15. Iets weten over pastoor Verbraak.

c) Algemene Ontwikkeling

1. Eenige bekendheid met het Postwezen Poste-restante; expresse, postwissel, girobiljet, plakzegel; telephoneren, telegrapheren, postpakket; aangetekende brief
2. Iets over paspoort (visum) en buitenlandsche munten.
3. Stoomvaartverbindingen, vliegwezen
4. Kennis van de verkeersregelen en rijwielwet.
5. Kasboek, rekeningen en quitantien
6. Hoe komt een wet tot stand?
7. Encycielk Quadragesimo Anno met filmstrook Kajotters-bedevaart.
8. De vakorganisatie en hare ontwikkeling
9. De niet-katholieke vakbeweging

Het DOE-Programma (1934)

(De Katholieke Jeugdleider 30(1934), p. 97-98)

KONINGSWACHT (paarse kaart)

Algemeene eischen:

1. Openbaar leven van Christus.
2. Bewijs voor Christus Godheid.
3. Een bewijs voor de ware Kerk.
4. Macht van den Paus.
5. Onfeilbaarheid van den Paus kunnen verklaren.
6. Kerkelijke waardigheidsbekleders.
7. Leer over de vergeving der zonden (Biecht).
8. Belofte en instelling van het H.Sacrament des Altaars.
9. Kerkgebouw Kerkmeubelen.
10. Op Voetgebeden kunnen antwoorden en de gebeden na de H. Mis.

11. Maria-vercoring: feesten en Geheimen van den Rozenkrans.
12. Eenige oude christelijke gebruiken in het huisgezin kennen.
13. Taak van de Eerste en Tweede Kamer der Staten-Generaal.
14. Districts-organisatie van de mannelijke jeugd.

Godsdienstige vaardigheden:

1. Acolyth: Eenmaal de H. Mis hebben gediend; de standen van de H. Mis kennen.
2. Kerkgids: Schetsteekening-plattegrond van eigen kerk. Versiering kunnen verklaren en kerkmeubelen van eigen parochie.
3. Catechist: Verzamelen en plaatsen van busjes. Missiegebieden uit onze West kennen en wie daar werken en een opstel hebben gemaakt over een vaderlandsche Geloofsverkondiger.
4. Schildknaap: Van de H. Maagd Maria: 6 Maria-feesten en haar beteekenis. Opstel hebben gemaakt over Maria en kennis van het gebed 'Memorare'.
5. Pelgrim: Een Nederlandsche bedevaartplaats hebben bezocht en daarvan een opstel hebben gemaakt.
6. Chorist: a) zingen op tekst: Agnus Dei XVIII; Sanctus XVIII; Kyrië XVI. b) Vertaling in het Nederlandsch weten van alle gezongen antwoorden der H. Mis en het Gloria) Noten lezen van Kyrië XVI, Sanctus XVIII en Agnus Dei XVIII. d) zingen op notennamen Gloria XV. e) Zingen op tekst: Aan U o Koning der Eeuwen (alle coupletten).

Technische vaardigheden:

1. Seinen: Morseletters kennen; seinen met lichten en vlaggen.
2. Handenarbeid: 3 slöjd- of kleivoorwerpen vervaardigd hebben.
3. Kampvechter:

| | | | |
|---------------------------|------------|-----------|-------------|
| | 12-13 j. | 14-5 j. | 16-17 j. |
| Balwerpen: | 40 m | 50 m | 60 m. |
| Hardloopen: | 60 m/10sec | 80 m/12 s | 100 m/14 s. |
| Hoogspringen met aanloop: | 1.10 m | 1.20 m | 1.30 m. |
| Verspringen met aanloop: | 4 m | 4.30 m | 4.60 m. |
4. Natuurkenner: (Violenrang)
 1. Herbarium maken van: 10 bladeren van algemene boomen; 10 wilde planten; 10 tuinplanten, alles met beschrijving.
 2. Kunnen herkennen: 10 gewonen boomsoorten (keus uit: appel, peer, den, spar, eik, beuk, linde, etc.).
 3. Kunnen herkennen: 10 land- of tuinbouwgewassen (waaronder de vier korensoorten tarwe, gerst, rogge, haver) en iets weten van hun beteekenis.
Embleem: viooltje (symbool der bescheidenheid), omdat bescheidenheid de eerste deugd van een natuurkenner is.
5. Gids: Weten in de parochie: ligging van de straten, pleinen en gebouwen, brievenbus, postkantoor, EHBO, dokter, telefoon; weten wanneer de H. Missen zijn in de Kerk op zondag en in de week.
6. Schrijver: Eenvoudige brief weten te schrijven klaar ter verzending (adres, porto etc.).
7. Brancardier: Kennen en toepassen der eischen voor lichamelijke verzorging; Kleeding, voedsel.

De Jonge Wacht (1935)

(Handleiding voor de Jonge Wacht, Aartsbisdom Utrecht 1935)

RANG 2

1. H. Mis: Standen van de priester tijdens de H. Mis; Meeofferen.
2. Missieliefde: Corresponderen met de Missionaris per groep: iedere jongen iets verzamelen van gegevens over zijn missiegebied.
3. Seinen: Eenvoudig bericht kunnen seinen en opnemen, minstens 200 m. afstand. Diensttekens kennen en leestekens
4. Gids: Stad: parochie met geestelijkheid; H. Missen; Biechtgelegenheid; uitreiking H. Communie; ook voor buurtparochie. Dichstbijzijnde EHBO-post, ziekenhuis, taxi- standplaats, halte autobus en tram. Platteland: hetzelfde als in stad, plus: Telefoon met doorverbinding, te rekenen vanuit een willekeurig

- punt binnen een cirkel met een straal van 500 m vanaf het clubgebouw
- 5 E H B O Hulpverleners in eenvoudige gevallen als Schrammen, sneden, kneuzing, builen, verstuikingen, blaren, brandwonden, steken en beten, Driehoeksverbanden, Doopsel in tijd van nood
 - 6 Handige jongen Kleine herstellingen aan fiets zadels verzetten, ventiel losse delen bevestigen Thee, koffie en chocolade zetten Pakje maken Mastworp
 - 7 Spoorvolgen Wolfspoor en snipperspoor, minstens 1 km met opmerkingen over het terrein waardoor het spoor liep
 - 8 Verslag maken Korte verslagen van Jonge Wachtgroep, Preek, wandeltocht en gevolgd spoor
 - 9 Bouw altaar Tekening altaar in zijn noodzakelijke opbouw
 - 10 Kaartlezen 16 streken van het kompas Oriënteren met KOMPAS behulp van Kompas, Horloge en Zon

2 Ledenlijst van de katholieke jeugdorganisaties in Nederland 1930-1941

| | | Utrecht | Haarlem | Den Bosch | Breda | Roermond | Nederland |
|------|-------------|---------|---------|-----------|-------|----------|-----------|
| 1931 | Patronaten | 5993 | 11320 | 8438 | 4736 | 7701 | 38188 |
| | Verkenner | 390 | 554 | 165 | 247 | 59 | 1415 |
| 1932 | Patronaten | 5643 | 10439 | 7946 | 4405 | 6366 | 34799 |
| | KJC | 177 | 225 | - | - | - | 434 |
| | Verkenner | 767 | 750 | 376 | 413 | 120 | 2426 |
| 1933 | Patronaten | 5292 | 11819 | 9537 | 5047 | 6547 | 38242 |
| | KJC | 1840 | 174 | - | - | - | 2014 |
| | Verkenner | 1147 | 1076 | 505 | 606 | 236 | 3570 |
| 1934 | Patronaten | 3371 | 9918 | 9132 | 4966 | 6300 | 33686 |
| | KJC | 3665 | 1260 | - | - | - | 4925 |
| | Verkenner | 1452 | 1330 | 616 | 817 | 514 | 4729 |
| 1935 | Patronaten | 1593 | 4277 | 9462 | 4828 | 6187 | 26347 |
| | KJC | 6089 | 7607 | - | - | - | 13696 |
| | Verkenner | 1827 | 2176 | 875 | 1185 | 827 | 6890 |
| 1936 | Patronaten | - | 457 | 9250 | 4779 | 5871 | 20357 |
| | KJC | 7656 | k + v | - | - | - | 22251 |
| | Kruisvaart | | 9984 | | | | 9984 |
| | Verkenner | 1929 | 1713 | 1339 | 1086 | 756 | 6817 |
| 1937 | Patronaten | - | - | 8242 | 4540 | 4011 | 16793 |
| | Jonge Wacht | 7303 | - | 2368 | 1280 | 3258 | 14209 |
| | Kruisvaart | | 12346 | | | | 12346 |
| | Verkenner | 2061 | 1728 | 1509 | 1111 | 917 | 7326 |
| 1938 | Patronaten | - | - | 5582 | 4500 | 709 | 10791 |
| | Jonge Wacht | 5623 | - | 4744 | 1344 | 5387 | 17098 |
| | Kruisvaart | | 10569 | | | | 10569 |
| | Verkenner | 2516 | 2021 | 1438 | 984 | 1147 | 8106 |
| 1939 | Patronaten | - | - | 5541 | 4665 | 621 | 10827 |
| | Jonge Wacht | 5868 | - | 5238 | 1619 | 5349 | 18074 |
| | Kruisvaart | - | 11120 | - | - | - | 11120 |
| | Verkenner | 2811 | 1840 | 1535 | 1072 | 1358 | 8616 |
| 1940 | Patronaten | - | - | 5176 | 4236 | 458 | 9861 |
| | Jonge Wacht | 4982 | - | 4915 | 1596 | 4821 | 16314 |
| | Kruisvaart | - | 10760 | - | - | - | 10760 |
| | Verkenner | 2710 | 1972 | 1809 | 1052 | 1379 | 8922 |
| 1941 | Patronaten | - | - | 5556 | 3462 | 809 | 9827 |
| | Jonge Wacht | 5314 | - | 5349 | 1516 | 4514 | 16693 |
| | Kruisvaart | - | 11044 | - | - | - | 11044 |
| | Verkenner | 2624 | 3182 | 1500 | 938 | 1270 | 9514 |

Bron: *Jaarboeken van het onderwijs en de opvoeding van de RK jeugd in Nederland 1931-1941*

Bronnen en literatuur

Archieven

Archief van het aartsbisdom Utrecht (in de noten afgekort tot AAU)

Dossiers Jeugdwerk

Archief van het bisdom 's Hertogenbosch (ABB)

Dossiers Jeugdwerk

Archief van het bisdom Haarlem (ABH)

Inventarisnummers 248 (Jeugd- en jongerenwerk)

Katholiek Documentatiecentrum (Nijmegen)

Archief P.J.M. Aalberse

Archief van de Katholieke Jeugdraad voor Nederland

Archief van de Katholieke Verkenner en de Katholieke Jeugdbeweging (AKV)

Archief Mgr Dr A.C. Ramselaar

Archief J.A. Ruhe

Archief J. Veltman

Gemeente-archief Zutphen

Archief van de St. Aloysiusvereniging 1899-1907

Stukken kapelaan C.S. Uyttewaal betreffende Jeugdwerk in de periode 1929-1933

Archief van de Hoofdraad van de Sint-Vincentiusverenigingen in Nederland
(Westeinde 99 Den Haag)

Periodieken

Hier worden alleen vermeld de namen van periodieken die systematisch zijn bestudeerd. De titels van incidenteel geraadpleegde periodieken, bijv. dagbladen en jaarverslagen, vindt men in de noten.

Collectio Epistolarum Pastoralium Decretorum aliorumque Documentorum ab Illmo Ep. Buscodensis W. van der Ven, A.F. Diepen, deel V(1904-1914), VI(1914-1928), VII(1928-1939), Sint Michielsgestel 1914, 1928, 1939.

Dux (Maandblad voor priesters, die zich met de vorming van de RK rijpende jeugd bezig houden) 1 (1927-1928) - 13 (1941).

Jaarboek van het RK Onderwijs en de Opvoeding in Nederland en Koloniën (Uitgegeven door het RK Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding Den Haag) 1 (1921) - 21 (1941).

De Katholieke Verkenner 1931 - 10 (1941).

Het Patronaat 1 (1904-1905) - 28 (1932), voortgezet als

De Katholieke Jeugdleider 29 (1933) - 30 (1934), voortgezet als

De Katholieke Jeugdleider - Jonge Wacht-editie 31 (1935) - 37 (1941), en

De Katholieke Jeugdleider - Kruisvaart-editie 31 (1935) - 37 (1941).

Gedrukte publikaties

De literatuurlijst bevat niet alleen de titelbeschrijvingen van de in de noten genoemde literatuur, maar ook overige publikaties over de geschiedenis van het jeugdwerk en de jeugdbewegingen in Nederland.

Aan het werk. Een opwekkend woord tot oprichting van katholieke jongenspatronaten in het Aartsbisdom Utrecht en het Bisdom Haarlem, Haarlem 1903.

Aanvullingen van NPV-spelregels voor Katholieke Verkenner, z.p. 1930.

Abma, E., *Verenigingen in verleden, heden en toekomst*, in A.N.J. den Hollander e.a. (red.), *Drift en Koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland*, Assen 1968, p. 287-316.

Abma, Ruud, *Psychologie en katholicisme: een episode uit de geschiedenis van de Nijmeegse psychologie*, in *Psychologie en Maatschappij* 7 (1979), p. 35-65.

Abma, Ruud, *De katholieken en het psy-complex*, in *Grafiet* 1 (1981), p. 156-197.

Abma, Ruud, *Jeugd en tegencultuur. Een theoretische verkenning*, Nijmegen 1990.

Abrams, Philip, *Rites de passage. The conflict of generations in industrial society*, in *Journal of Contemporary History* 5 (1970), p. 160-175.

Adriaansens, H.P.M., *Algemene sociologie*, Den Haag 1985.

Aengeneit, D.J.J. en Chr. L. Wesseling, *Handboek der zielkunde met toepassing op onderwijs en opvoeding*, Bussum 1910.

Anès, Philippe, *L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, Paris 1960.

Aubert, Roger, *Organisation et caractère des mouvements de jeunesse catholique en Belgique*, in L. Osbat et F. Piva (eds.), *La gioventù cattolica 1868-1968*, Roma 1972.

Aufmuth, Ulrich, *Die deutsche Wandervogelbewegung unter soziologischem Aspekt*, Göttingen 1978.

Avanzini, Guy (ed.), *Education et pédagogie chez Don Bosco*, Paris 1989.

Baden-Powell, Lord Robert, *Zwervend op de weg naar levensgeluk. Een boek voor jonge mannen*, Den Haag z.j.

Ballauf, Th. und K. Schaller, *Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung*, Band III, 19/20. Jahrhundert, Freiburg/München 1973.

- Bamford, T W., Thomas Arnold and the Victorian idea of a Public school in Brian Simon and Ian Bradley (eds.), *The Victorian Public School*, London 1975, p. 58-71.
- Bank, Jan, Katholieke Verkennerij in de jaren '30, in *Jeugd en Samenleving* 6 (1976), p. 689-707.
- Bavinck, H., *De opvoeding der rijpere jeugd*, Kampen 1916.
- Beijens, L., *Vijftig jaren arbeid op godsdienstig en sociaal terrein. De geschiedenis van de Sint Jozefsgesellenvereniging te Amsterdam en van het Centraal Verband*, Amsterdam 1918.
- Berger, L., Geschiedenis en betekenis der vrije jeugdvorming, in: H. Deelen (red.), *Handboek voor jeugdleiders*, deel 1, Rotterdam 1926, p. 13-102.
- Beuns, J J. SJ, *Leidraad voor verkennersegestelijken*, z.p. 1934.
- Binckhorst-de Bruin, Marianne en Roel v.d. Kleij, De VCJC na 1931, in: *Jeugd en Samenleving* 10 (1980), p. 634-652.
- Blanch, Michael, Imperialism, nationalism and organized youth, in: John Clarke e.o., *Working-class culture. Studies in history and theory*, London 1979, p. 103-120.
- Bloemen, Erik en Luuk Brug, *Toevallig jong. Werkende jongeren na 1945 en de vakbeweging*, Nijmegen 1982.
- Bloemen, Erik en Ruud Vreeman, Hecht vereend naar een lichtende toekomst NVV-jongeren in de jaren 1945-1960, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*, nr. 5 (1980), p. 226-264.
- Blom, J C H., Nederland onder Duitse bezetting, 10 mei 1940 - 5 mei 1945, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 15, Haarlem 1982, p. 59-65.
- Boekholt, P.Th F.M. en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de huidige tijd*, Assen/Maastricht 1987.
- Boonstra, D., Van jeugd, moed en kracht De Nederlandsche Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerde Grondslag in de jaren '20, in: *Jeugd en Samenleving* 6 (1976), p. 85-101.
- Bopp, Linus, *Das Jugendalter und sein Sinn. Eine Jugendkunde zur Grundlegung der Jugendführung*, Freiburg im Breisgau 1926.
- Bosmans, J., Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland 1918 - 1940, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 14, Bussum 1979, p. 200-254.
- Bosmans-Hermans, An, Patronaten voor de katholieke volksjeugd 1850-1914, in: *Tijdschrift voor Opvoedkunde* 19 (1973-1974), p. 175-187.
- Het Bossche diocesane jeugdwerk*, z.p. 1936.
- Boyd, William and Edmund J. King, *The history of Western education*, London 1977.
- Bremer, Rutger, *Jeugd in opspraak Jeugdbeleid in sociologisch retrospectief*, z.p. 1986.
- Brentjens, H J.H., Socialisme en Jeugdstil Over de betekenis van de AJC, in: *Jeugd en Samenleving* 6 (1976), p. 25-37.
- Brentjens, H.J.H., *Visies op jeugd. Een systematische vergelijking van theorieën over jeugd en maatschappij*, Deventer 1978.
- Brouwers, A.J., *Leerboek voor patronaten*, z.p. 1926¹, 1931.
- Brugmans, I.J., *Paardenkracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, Den Haag 1976.
- Cammaer, Henri, Het katholieke jeugdwerk, in: J. Kerkhoffs (red.), *De kerk in Vlaanderen*, Tielt 1962, p. 296-318.
- Cammaer, Henri, Jeugdwerk, jeugdbeweging, contestatie, in: *Twintig eeuwen Vlaanderen*, deel 9, Hasselt 1978, p. 265-314.
- Chandos, John, *Boys together. English Public schools 1800-1864*, Oxford 1984.
- Cobben, N.P., Theoretische betekenis van de begrippen kohort en generatie, in: *Sociale Wetenschappen* 20 (1977), p. 2-31.
- Colsen, J., *Poels*, Roermond 1956.
- Coutrot, Aline, Youth movements in France in the 1930's, in: *Journal of Contemporary History* 5 (1970), p. 23-35.
- Crubellier, Maurice, *L'Enfance et la jeunesse dans la société française 1800-1950*, Paris 1979.
- Damme, Dirk van a.o. (eds.), Beyond the pale, behind bars Marginalization and institutionalization from the 18th to the 20th century, in: *Paedagogica Historica* 26 (1990), nr. 2 (Special Issue).
- Dankers, Joost, *Van Adolf Kolping's trouwe zonen. De geschiedenis van de Sint Jozefsgesellenvereniging in Nederland*, Doctoraalscriptie geschiedenis, RU Utrecht 1983.
- Dasberg, L. en J.W.G. Jansing, *Meer kennis, meer kans. Het Nederlandse onderwijs 1843-1914*, Haarlem 1978.

- Deelen, H L F J , *De moderne jeugdarbeid*, Utrecht 1924
- Deelen, H L F J , *Eenige opbouw-elementen van een jeugdbeweging Conclusies uit een historische en psychologische studie over de padvinderij*, (ongepubliceerde dissertatie), Amsterdam 1925
- Deelen, H L F J (red), *Handboek voor jeugdleiders*, Amsterdam 1927
- Dekker, Jeroen J H , *Straffen, redden en opvoeden Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiele heropvoeding in West-Europa 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'*, Assen 1985
- Dekker, J J H e a (red), *Pedagogisch werk in de samenleving De ontwikkeling van de professionele opvoeding in Nederland en België in de 19e en 20e eeuw*, Leuven/Amersfoort 1987
- Dendooven, A , *Ontstaan, structuur en werking van de Vlaamse KAJ Een sociografisch overzicht*, Antwerpen 1967
- Derks, Marjet en Marc Budel, *Sportief en katholiek Geschiedenis van de katholieke sportbeweging in Nederland in de twintigste eeuw*, Nijmegen 1990
- Diederiks, H A e a , *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat*, Groningen 1988
- Dierckx, M , *De Jezuïeten Wat zij zijn en hoe zij werken*, Brugge/Utrecht 1964
- Dings, Willem en Marco de Greef, *Katholieken en het spel van verkennen 1912-1930*, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, 1985, p 14-49
- Dings, Willem en Marco de Greef, *Katholieken en het spel van verkennen, 1912-1973*, Doctoraalscriptie Geschiedenis KU Nijmegen 1986
- Divini illius magistri (Over de christelijke opvoeding der jeugd)* Encyciek van Z.H Paus Pius XI (Nederlandse vertaling F.A.J van Nimwegen C.S.R.), Tilburg 1931
- Doodkorte, J.J , *Ouders, houdt uw kinderen af van den voetbalmatch*, IJburg 1921
- Dresen-Coenders, L , J I Hazekamp en J S van Hessen, *Het eeuwige rondhangen*, in *Jeugd en Samenleving* 21 (1991), p 119-133
- Drukker, Ber, *Socialistische jeugdorganisatie in Nederland*, Amsterdam 1947
- Duinkerken, Anton van, *Nederlandsche vromen van den nieuwen tijd*, Hilversum 1941
- Edinga, E H , *Op zoek naar het rechte spoor De beginjaren van de padvinderebeweging in Nederland*, Doctoraalscriptie Geschiedenis RU Groningen 1976
- Eernstman, J P A , *Jeugdbeweging in Nederland*, Amsterdam 1926
- Egberts, Jan, *Zelfwerkzaamheid als vormingsmethode voor werkende jongeren. Katholieke arbeidersjeugdbeweging in Maastricht 1930-1950*, Utrecht/Groningen 1990
- Eijkman, J , *Foerster als zedelijk opvoeder*, Den Haag 1925
- Eyben, E , *De jonge Romein*, Leuven 1977
- Faber, H e a , *Ontkerkelyking en buitenkerkelykheid in Nederland tot 1960*, Assen 1970
- Fend, H , *Sozialgeschichte des Aufwachsens Bedingungen des Aufwachsens und Jugendgestalten im zwanzigsten Jahrhundert*, Frankfurt 1988
- Ferchhoff, Wilfried en Thomas Olk (Hrsg), *Jugend im internationalen Vergleich Sozialhistorische und sozialkulturelle Perspektiven*, Weinheim und München 1988
- Feuer, L S , *The conflict of generations. The character and significance of student movements*, New York 1969
- Finlay, J L , John Hargrave, the green shirts and social credit, in *Journal of Contemporary History* 5 (1970), p 53-71
- Foerster, F W , *Opvoeding en zelfopvoeding*, Zeist 1917
- Foerster, F W , *Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel*, Zurich 1923
- Foerster, F W , *Levenswandel Een boek voor jonge mensen*, Zeist z j
- Fortmann, H , *De encyciek Divini Illius Magistri De pedagogische denkbelden rondom 1930 en iets van haar voorgediedenis*, in *Dux* 22(1955), p 326-355
- Frenes, Alfred, *Die Jugendarbeit der katholische Aktion Italiens*, München 1962
- Fux, Manfred, *Geschichte der Oesterreichischen Pfadfinderbewegung 1912-1951*, Wien 1970
- Gedenkboek van de Charles de Foucauldgroep*, Utrecht 1953
- Geschichte der deutschen Arbeiterjugendbewegung 1904-1945*, Berlin 1972
- Gevers, Lieve, *Bewogen Jeugd Ontstaan en ontwikkeling van de katholieke Vlaamse studentenbeweging (1830-1894)*, Leuven 1986

- Gillis, John, The evolution of juvenile delinquency in England, 1890-1914, in *Past and Present* 67 (1975), p 96-126
- Gillis, John, Conformity and rebellion Contrasting styles of English and German youth, 1900-1933, in *History of Education Quarterly* 13 (1973), p 249-260
- Gillis, John, *Youth and history Tradition and change in European age relations, 1770 - present*, London 1974
- Gillis, John, Die Bedeutung geschlechtsspezifischer Unterschiede Die Geschichte der Britischen Jugend von 1870 bis in die Gegenwart, in W Ferchhoff und Th Olk (Hrsg.), *Jugend im internationalen Vergleich*, Weinheim und München 1988, p 52-69
- Glonus, F J J, *F B J Frencken en de KJV De zorg voor meisjes met name in het bisdom Breda 1927-1940*, Tilburg 1979
- Goddijn, Walter en Jan Slood, Katholieke sociologie Opkomst en ondergang van een sociale leer, in F Bovenkerk e a, *Toen en thans*, Baarn 1978, p 168-174
- Goff, Jacques le et Jean-Claude Schmitt (eds), *Le Charivari Actes de la table ronde organisée a Paris 1978*, Paris 1981
- Graaf, Willibrord de, *De zaaitijd bij uitnemendheid Jeugd en puberteit in Nederland 1900-1940*, De Lier 1989
- Grinder, R E, The concept of adolescence in the genetic psychology of G Stanley Hall in R E Grinder (ed.), *Studies in adolescence*, New York 1975, p 16-31
- Groot, B H de (red.), *RK Jeugdbeweging in Nederland*, (2 delen), Tilburg 1932/1933
- Guerin, Christian, Le scoutisme français, une expérience pédagogique parallèle, in *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 28 (1981), p 118-131
- Gunning, C P, *De beteekenis der vrije jeugdvorming voor onzen tijd*, Amsterdam 1920
- Gunning, J H Wzn, *Problemen der rijpere jeugd*, Amsterdam 1918¹, 1924
- Hall, Granville Stanley, *Adolescence. Its psychology and its relations to physiology, antropology, sociology, sex, crime, religion and education*, New York 1904
- Harmen, Ger, *Blauwe en rode jeugd Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*, Assen 1961
- Harmen, Ger, *De geschiedenis van de JGOB van oprichting tot opheffing (1912-1950)*, z p 1962
- Harmen, Ger, *Wij zijn jong, daard ligt open NBAS tussen twee wereldoorlogen*, Amsterdam 1969
- Hartveld, Leo, Frits de Jong en Dnes Kuperus, *De Arbeiders-Jeugd Centrale AJC 1918-1940, 1945-1959*, Amsterdam 1982
- Hasenclever, Chr, *Jugendhilfe und Jugendgesetzgebung seit 1900*, Göttingen 1978
- Hastenteufel, P, *Jugendbewegung und Jugendseelsorge. Geschichte und Probleme der katholischen Jugendarbeit im 20 Jahrhundert*, München 1962
- Hellemans, Staf, *Strijd om de moderniteit Sociale bewegingen en verzuiling in Europa sinds 1800*, Leuven 1990
- Ielman, Albert, Een halve eeuw 'Toon', in Theo C de Kruijf en Huub van der Sandt (red.), *Sjaloom Ter nagedachtenis aan Mgr Dr A.C Ramselaar*, z p (Folkertsma Stichting voor Talmudica, Hilversum) 1983, p 14-20
- Herdenking 100-jarig bestaan van de Vereniging van de H Vincentius a Paulo te Den Bosch 1847-1947*, Den Bosch 1947
- Hessen, J S van, *Samen jong zijn een jeugdsociologische verkenning in gesprek met vorigen*, Assen 1965
- Hoebink, W, *Nederlandsche Baptisten Jeugdbeweging 1880-1940*, Utrecht 1986
- Hoebink, W en D Boonstra, Van jeugdwerkbeleid naar jeugdbeleid, in *Jeugd en Samenleving* 11 (1981), p 437-456
- Holk, L J van, De VCJC in haar eerste periode, in *Jeugd en Samenleving* 9 (1979), p 331-351
- Holthoon, F L van (red.), *De Nederlandse samenleving sinds 1815 Wording en samenhang*, Assen/Maastricht 1985
- Honderd jaar St Vincentiuswerk in de hoofdstad, 1848-1948*, Amsterdam 1948
- Honderd jaar CJMV*, Amsterdam 1953
- Honderd jaar Vincentiuswerk in Rotterdam 1850-1950*, Rotterdam 1952
- Hovre, Frans de, *Paedagogische wijsbegeerte*, 's Hertogenbosch 1924
- Hovre, Frans de, *Paedagogische denkers van onze tijd*, 's Hertogenbosch 1930
- Huussen, M van, *Het spel van verkennen Een methode van katholieke opvoeding*, Asten 1932
- Jacobs, (Frans) Pzisko, *De Vrije Jeugdorganisatie VJO Berichten over het korte, maar unieke bestaan van een jeugdgroep*, Utrecht 1984

- Jaeger, H , Generationen in der Geschichte Ueberlegungen zu einer umstrittenen Konzeption, in *Geschichte und Gesellschaft* 3 (1977), p 429-452
- Jansen, P P e a , *Van beschermelingen tot actief deelnemende jongeren Jeugdzorg in Maastricht 1900-1955*, Utrecht/Groningen 1989
- Janssen, Jaques en Paul Voestermans, *De vergruisde universiteit Een cultuurpsychologisch onderzoek naar voorbij en actuele ontwikkelingen in de Nijmeegse studentenwereld*, Meppel 1978
- Jeal, Tim, *Baden-Powell*, London 1989
- De Jonge Wacht Doel, ideaal en werkwijze*, z p z j
- Kleij, Roel van der, Mijn moeder's reistas De KGOB een jeugdbeweging aan het begin van deze eeuw, in *Jeugd en Samenleving* 8(1978), p 197-212
- Klootsema, J , *Misdeelde kinderen Inleiding tot de paedagogische pathologie en therapie*, Groningen 1904
- Knoppers, B A , *Die Jugendbewegung in den Niederlanden Ihr Wesen und ihre padagogische Bedcutung Mit vergleichender Berucksichtigung der deutschen Jugendbewegung*, Munster 1931 (in het Nederlands vertaald en ingekort verschenen onder de titel *Jeugd en jeugdbeweging*, Wageningen 1932)
- Koch, Hans-Joachim, *Geschichte der Hitlerjugend Ihre Ursprunge und ihre Entwicklung 1922-1945*, Percha, 1975
- Kohlbrugge, J H F , *Practische sociologie Deel IV De zorg voor de jeugd*, Groningen 1927
- Kooistra, I , *Onze groote kinderen Over opvoeding in de puberteitsjaren*, Amsterdam 1918-1919 (2 dln)
- Koot, Ton, B -P , *De Chief Tachtig romantische jaren uit het leven van Lord Baden-Powell*, Nijkerk z j
- Kracht, H -J , *Organisation und Bildungsarbeit der katholischen Gesellenvereine, 1846-1864*, Wentorf/Hamburg 1975
- Kracht, H -J , Adolf Kolping und die Grundung der ersten Gesellenvereine in Westfalen, in M Bierbaum (Hrsg), *Studia Westfalica Festschrift für Alois Schroer*, Munster 1973, p 195-213
- Knekemans, A , *Geschiedenis van de jeugdpsychologie*, Tielt/Den Haag 1967
- Kruthof, Bernard e a (red), *Geschiedenis van onderwijs en opvoeding. Inleiding, bronnen, onderzoek*, Nijmegen 1982
- Kuiper, C J , *Uit het rijk van de arbeid*, Utrecht 1953 (3 dln)
- Kuiper, J en P Monster, *In woord en daad Gedenkboek bij het veertigjarig bestaan van de Bond voor Gereformeerde Jeugdorganisaties*, Utrecht 1952
- Laarhoven, J van, *De kerk van 1770-1970 Handboek van de kerkgeschiedenis deel V*, Nijmegen 1974
- Lans, Jos van der, Beeldvorming over de jeugd in *Psychologie en Maatschappij* jrg 1981, afl 13, p 460-479
- Laqueur, Walter Z., *Young Germany A history of the German youth movement*, New York/London 1962.
- Lenders, Jan, Maatschappelijke ontwikkelingen en jeugdcultuur vanaf 1945, in *Jeugd en Samenleving* 21 (1991), p 100-118
- Lingbeek, G W S , *De psychologische achtergrond van de padvinderij*, (uitgave NPV) z p 1916
- Loo, Hans van der en Willem van Reijen, *Paradoxen van modernisering Een sociaal-wetenschappelijke benadering*, Muiderberg 1990
- Louw, André van der, *Rood als je hart Een geschiedenis van de AJC*, Amsterdam 1974
- Lunenberg, Mieke, *Geluk door geestelijke groei De institutionalisering van de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig, uitgewerkt voor Amsterdam*, Zwolle 1988
- Luyk, P van, *Voor 't leven Studies over jeugdvorming in onze tijd*, Nijmegen 1915
- Luyckx, P , *De Actie 'Voor God' 1936-1941 Een katholieke elite in het offensief*, Nijmegen 1978
- Luza, Radomir, *History of the international socialist youth movement*, London 1970
- Mak, Aart e a , *Honderd jaar gereformeerd jeugdwerk*, Kampen 1988
- Mannheim, Karl, Das Problem der Generationen, in *Kolner Vierteljahreshefte* 7 (1928-1929), p 157-185, 309-330, ook in K. Mannheim, *Wissensoziologie*, Berlin 1964, p 509-565
- Marwick, Arthur, Youth in Britain, 1920-1960 Detachment and commitment, in *Journal of Contemporary History* 5 (1970), p 175-183
- Matthijssen, M A J M , *Katholiek middelbaar onderwijs en intellectuele emancipatie*, Assen 1958
- Mededelingen van de Mannelijke Jeugdbeweging voor Katholieke Actie, bisdom 's Hertogenbosch*, Den Bosch 1937-1940
- Meijers, Frans en Manuela Du Bois-Reymond (red), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig het massajeugdonderzoek (1948-1952)*, Amersfoort/Leuven 1987

- Mendousse, P, *I'Ame de l'adolescent*, 1910
- Meulen, Ruud ter, *Ziel en zaligheid. De receptie van de psychologie en van de psychoanalyse onder de katholieken in Nederland, 1900-1965*, Nijmegen 1988
- Mitterauer, Michael, *Sozialgeschichte der Jugend*, Frankfurt 1986
- Molette, Christian, *L'Association catholique de la jeunesse Francaise, 1886-1907 Une prise de conscience du laicat catholique*. Paris 1968
- Morris, Brian, Ernest Thompson Seton and the origins of the Woodcraft Movement, in *Journal of Contemporary History* 5(1970), p 183-194
- Muchov, H H, *Sexualreife und Sozialstruktur der Jugend*, Hamburg 1959
- Naarden, Geertje M, *Onze jeugd behoort de morgen De geschiedenis van de AJC in oorlogstijd*, Amsterdam 1989
- Nipperdey, Thomas, Verein als soziale Struktur in Deutschland im späten 18 und frühen 19 Jahrhundert Eine Fallstudie zur Modernisierung, in Thomas Nipperdey, *Gesellschaft, Kultur, Theorie Aufsätze zur neueren Geschichte*, Göttingen 1976, p 174-205
- Nijenhuis, Herman, *Werk in de schaduw Club- en buurthuizen in Nederland, 1892-1970*, Amsterdam 1987
- Nijenhuis, Herman, *Volksopleiding tussen elite en massa Een geschiedenis van de volwasseneneducatie in Nederland*, Meppel 1981
- Noordam, N F, *Inleiding in de historische pedagogiek*, Groningen 1976
- Noordam, N F, *Historische pedagogiek van Nederland Een inleiding*, Nijkerk 1979
- Ooms, J W, Geschiedenis en organisatie van het clubhuiswerk, in P Thoenes e a, *De ontmoeting*, Assen 1969, p 83-127
- Oosterlee, P, Gevaren voor onze rijpere jeugd, in *Paedagogisch Tijdschrift voor het Christelijk Onderwijs* 1924
- Oostrum, Hilde van, *De Graal*, Bijlage *Vrij Nederland* 28 augustus 1982
- Ostenc, Michel, *L'éducation en Italie pendant le fascisme*, Paris 1980
- Peet, Jan, *Het uur van de arbeidersjeugd De Katholieke Arbeidersjeugd en de emancipatie van de werkende jongeren in Nederland 1944-1969*, Baarn 1987
- Peeters, H G M, *Kind en jeugdige in het begin van de moderne tijd*, Meppel 1965
- Peeters, Harry e a (red), *Vijf eeuwen gezinsleven Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen 1989
- Perry, Jos, *Roomsche kinine tegen roode koorts*, Amsterdam 1983
- Peters, K., Katholieke jeugdorganisatie in Nederland, in *Dux* 20 (1952) p 354-378
- Peters, K, Jeugdbeweging Nederland, in *Katholieke Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, Den Haag 1953
- Petersen, Wilhelm, *Die Wesensbestimmung der deutschen Romantik*, Berlin 1924
- Pilger, L., *F W Foerster, zijn ethiek, politiek en paedagogiek (ingeleid door S Rombouts)*, Tilburg 1923
- Pinder, Wilhelm, *Das Problem der Generationen in der Kunstgeschichte Europas*, Berlin 1926
- Plas, Michel van der, *Uit het rijke Roomsche leven*, Baarn 1964
- Poels, Vefie, Het Sint-Franciscus Liefdewerk van de paters SCJ 1923-1970, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, 1988, p 57-86
- Raaij, Ben van, Geloof als kritiek De katholieke studentenvereniging Heemvaart 1920-1935, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum*, 1990, p 11-41
- Rabinbach, Anton, Politics and pedagogy The Austrian social-democratic youth movement, 1931-1932, in *Journal of Contemporary History* 13(1978), p 337-357
- Raeds, Peter, De christelijke Middeleeuwen als mythe, in *Tijdschrift voor Theologie* 30 (1990), p 146-158
- Ramselaar, A C, De RK Verkeners in het geestelijk klimaat van de jaren dertig, in *Jeugd en Samenleving* 7 (1977), p 62-83
- Regt, Ali de, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940*, Amsterdam 1984
- Rey-Flaud, Henri, *Le charvan Les rituels fondamentaux de la sexualité*, Paris 1985
- Reynolds, E E, *Baden-Powell A biography of Lord Baden-Powell of Gillingham*, Oxford 1942
- Righart, Hans, *De katholieke zuil in Europa Het ontstaan van de verzuijing onder katholieken in Oostenrijk, Zwitserland, België en Nederland*, Meppel/Amsterdam 1986

- Ringer, Fritz, *Education and society in modern Europe*, New York 1974
- Roes Jan Dux 1927 1970 Over herkomst en wording van de moderne katholieke, in *Jeugd en Samenleving* 9 (1979), p 490-525
- Rogier, L J en N de Rooy, *In vrijheid herboren Katholieke Nederland 1853-1953*, Den Haag 1954
- Roling, H O, *Idealisme en toernis. 50 jaar jeugherbergen 1929-1979*, Amsterdam (Nederlandse Jeugherbergcentrale) 1979
- Rombouts, S, *Catechismus en catechese* Tilburg 1924
- Rombouts, S, *Nieuwe banen in de psychologie*, Tilburg 1925
- Rombouts, I r S, *Leerboek der historische pedagogiek*, Tilburg 1929
- Rombouts, S, *Nieuwste banen in psychologie en pedagogiek*, Tilburg 1931
- Rooy, N de, *Kroniek eene eeuw Geschiedenis en ontwikkeling van de Sint Vincentiusvereniging in Nederland*, Den Haag 1948
- Rooy, P de, Veitkuijse waarheen? Jongeren in de jaren vijftig en zestig, in *Bydragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 101 (1986), p 76-94
- Rooy, P de, Een geheel aparte menschensoort Het ontstaan van de vrije jeugdvorming in Nederland, in J J H Dekker e a (red), *Pedagogisch werk in de samenleving*, Leuven/Amersfoort 1987
- Rooy, P de, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940 Landelijk en Amsterdams beleid*, Amsterdam 1978
- Rosenthal, Michael, Knights and retainers The earliest version of Baden-Powell's Boy Scout scheme, in *Journal of Contemporary History* 15(1980), p 603 618
- Rosenthal, Michael, *The character factory Baden-Powell and the origins of the Boy Scout movement*, New York 1984
- Rousseau, J J, *Emile, of over de opvoeding*, Meppel/Amsterdam 1983
- Ruth, H van, *De Patronaten*, Sittard 1912
- Sanders, S, Het failliet van een fenomeen Don Bosco en de coeducatie, in M Duyves e a (red), *Onder mannen, onder vrouwen Studies van homo-sociale emancipatie*, Amsterdam 1984
- Schegget, H ter, *Het kind van de rekening Schetsen uit de voorgeschiedenis van de kindbescherming*, Alphen aan de Rijn 1976
- Schimmel, F J, *Leven en verzorging der rijpere jeugd*, Tilburg 1927
- Scholtje, Arda, Bund deutsche Pfadfinder, in *Jeugd en Samenleving* 13 (1983), p 445-460
- Scholten, Harry, *Aspecten van het tijdschrift 'De Gemeenschap'*, Baarn 1978
- Schroteler, Joseph SJ, *Die Erziehung in den Jesuiteninternaten des 16 Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau 1940
- Seidemann, Karl, *Die Pfadfinder in der deutschen Jugendgeschichte*, Hanover 1977
- Selten, Peter, De Eucharistische Kruistocht voor fabrieksmeisjes te Breda 1924-1928, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* 1975, p 14-28
- Selten, Peter, Iussen patronaat en instuif Dux en de katholieke jeugdorganisaties 1927-1958, in *Jeugd en Samenleving* 9 (1979), p 642-665
- Selten, Peter, Werken aan een nieuwe wereld Ramselaar in de jeugdbeweging, in Theo C de Kruijff en Huub van der Sandt (red), *Sjaloom Ter nagedachtenis van Mgr Dr A C Ramselaar*, Hilversum 1983, p 21-35
- Selten, Peter, Jeugdbeweging protest en aanpassing Over ontstaan en definitie van jeugdbeweging, in *Comenius* 5 (1985), p 285-298
- Selten, Peter, Massajeugd een nieuw fenomeen? Pedagogische zorg voor de jeugd voor 1940, in Frans Meijers en Manuela Du Bois-Reymond (red), *Op zoek naar een moderne pedagogische norm*, Amersfoort/Leuven 1987, p 132 142
- Selten, Peter, Het volle leven tegemoet Katholieke opvattingen over de psyche van de rijpere jeugd, in J J H Dekker e a (red), *Pedagogisch werk in de samenleving*, Leuven/Amersfoort 1987, p 181-194
- Selten, Peter, Het derde opvoedingsmilieu Honderd jaar jeugd in Nederland, 1850-1950, in *Jeugd en Samenleving* 21 (1991), p 86-99
- Simon, Brian and Ian Bradley (eds), *The Victorian Public school Studies in the development of an educational institution*, London 1975
- Sint-Vincentius in Utrecht Geschiedenis van de Sint-Vincentiusvereniging te Utrecht 1849-1949*, Utrecht 1949
- Spranger, Eduard, *Psychologie des Jugendalters*, Heidelberg 1924¹ (in het Nederlands vertaald onder de titel *Psychologie van de jeugd*, z p 1925)
- Springhall, J O, The Boy Scouts, class and militarism in relation to British youth movements 1908-1930 in *International Review of Social History* 16 (1971), p 125-158

- Springhall, John, *Youth, empire and society. British youth movements 1883-1940*, London 1977.
- Springhall, John, *Coming of age. Adolescence in Britain 1860-1960*, Dublin 1986.
- Stachura, Peter D., *The German youth movement 1900-1945. An interpretative and documentary history*, London 1981.
- Stearns, Peter N., *European society in upheaval Social history since 1750*, New York/London 1975.
- Steen, Theo van der, *Zo kwam scouting naar Nederland*, Zaltbommel 1980.
- Sturm, J.C., *Een goede gereformeerde opvoeding Over neo-calvinistische moraalpedagogiek (1880-1950), met speciale aandacht voor de nieuw-gereformeerde jeugdorganisaties*, Kampen 1988.
- Thijn, Th. van, Het sociale leven in Nederland 1844-1875, 1875-1914, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 12-13., Bussum 1977-1979
- Thomas, Fred, *Praeses Van Nispen en zijn werk*, Amsterdam 1936.
- Thompson, E.P., 'Rough music': Le Charivari Anglais, in: *Annales ESC* 27 (1972), p. 285-312.
- Tonnies, Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Leipzig 1887.
- Vanhaegendoren, M., *Het verkennersleven. Pedagogische studie over het spel van verkennen*, 3 dln. Schiedbroek (B) 1938.
- Veld, Theo, *Volksonderwijs en leerplicht. Een historisch-sociologisch onderzoek naar het ontstaan van de Nederlandse leerplicht 1860-1900*, Leiden 1987.
- Venne, A van der, *Over Jongens-patronaten*, Sittard 1913
- Verslag van het Eerste Nationale Patronatencongres Utrecht 1914*, Utrecht 1914.
- Verslag van het Tweede Nationale Patronatencongres, Den Bosch 26 en 26 september 1928*, z.p. 1928.
- Verslag van de Staatscommissie tot onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdige personen van 13 tot 18 jaar*, ingesteld bij KB van 18 juni 1917, no. 58, Den Haag 1919.
- Verslag van het congres en de tentoonstelling 'De opvoeding van de rijpere jeugd'*, Den Haag 1919.
- Verslagboek van het Rooms-Katholiek Nationaal Jeugdcongres, Den Haag 30 juli - 6 augustus 1922*, Den Haag 1923.
- Verluis, W.G., *Door eigen kracht. Vijftig jaren geschiedenis van de Bossche Diocesane Bond der KAB, 1903-1953*, Tilburg 1953.
- Verwoerd, R., De betekenis van de gereformeerde jongelingsbond, in: *Spiegel Historiae* 16 (1981), p. 298-302.
- Verwoerd, R., De Bond van Meisjesverenigingen op Gereformeerde Grondslag, in: *Jeugd en Samenleving* 10 (1980), p. 179-190.
- Verwoerd, Rokus, Het Nederlandsch Jongelingsverbond, in: *Jeugd en Samenleving* 11 (1981), p. 457-467.
- Verzameling van rapporten, uitgebracht aan de Staatscommissie tot onderzoek naar de ontwikkeling van jeugdige personen*, Den Haag 1918.
- Vleggeert, J.C., *Kinderarbeid in Nederland 1500-1874 Van berusting tot beperking*, Assen 1964.
- Voets, B., *Volg het toevertrouwde spoor*, Haarlem 1981.
- Voogd, P., De opvoedkundige betekenis van jeugdorganisatie, in: *Volksonwikkeling* 1 (1919-1920), p. 289-298.
- Vorink, Koos, *Om de vrije mens der nieuwe gemeenschap*, Amsterdam 1933.
- Vroede, M de en An Hermans (red.), *Vijftig jaar Chiroleven, 1934-1984. Aspecten uit verleden en heden van een jeugdbeweging (KADOC-jaarboek 1984)*, Leuven 1985.
- Vijfenzeventig jaar statistiek in tijdschetsen*, Den Haag (CBS) 1975.
- Weijters, C.J., De zondagsschool te Tilburg in de 19e en 20e eeuw, in: *Actum Tilburgs* 8 (1977), p. 41-57.
- Weiler, A.G. e.a., *Tussen jeugdzorg en jeugdemancipatie. Een halve eeuw jeugd en Samenleving in de spiegel van het katholieke maandblad Dux 1927-1970*, Baarn 1979 (boekuitgave van het gelijknamige themanummer van het tijdschrift *Jeugd en Samenleving* 9 (1979), afl. 7/8).
- Wiedijk, C.H., Koos Vorink. *Gezindheid, Veralgemening, Integratie. Een biografische studie (1891-1940)*, Groningen 1988.
- Wilkinson, Paul, English youth movements 1908-1930, in: *Journal of Contemporary History* 4 (1969) Vol. 2, p. 3-23.
- Wohl, Robert, *The generation of 1914*, Cambridge (Mass.) 1979.
- Wolf, H.C. de, Volksonderwijs in Nederland van omstreeks 1775 tot omstreeks 1804, in: *Bydragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 92 (1977), p. 223-241.
- Wolf, Henk de, Om de ziel van de jeugd, in: *Jeugd en Samenleving* 9(1979), p. 525-563.
- Wouters, Th. A., *Van bedeling naar verheffing. Evolutie in houding tegenover de behoeftige mens in 's Hertogenbosch 1854-1912*, Tilburg 1968.

Register

- Aalberse, P J M 190
 Abma, R 239
 Aengenent, J D J 87, 88, 95, 178, 181, 241
 Ariens, A 89
 Aries, Ph 27
 Aristoteles 62
 Arnold, I h 20, 29, 30
 Augustinus 62
 Ausems, B 197
 Avenarius, F 42
 Baden-Powell, R 17, 44-48, 73, 74, 135, 176, 188, 189, 196, 209, 214, 217 219
 Balter, Th H 193
 Bannenbergh, G P M 85, 164, 166, 213, 229
 Beek, H F A ter 193
 Behrens, H 215
 Bemelmans, J 115, 116
 Berends, J 85
 Berg, I H van den 85, 164, 166, 213, 227, 241
 Berge, H ten 197
 Berger, L. 60, 61, 68, 177, 178, 181, 200, 202, 207, 208
 Bergh, H van den 169, 170, 176, 212
 Bernhard, Prins 184, 189, 216
 Beuns SJ, J 78, 208, 210, 213, 218, 219
 Biesen, J van der 82
 Binck, W 191, 193
 Boezeman, J 197
 Bongaerts, M 207
 Bopp, I 109, 121, 123-127, 181
 Borst Pauwels SJ, H 217, 220
 Bosco, Don G 37, 69
 Bots, J 190
 Braakman, S 157, 164, 166
 Braun SJ, H 177
 Brouwers, A J 143, 160
 Bruno, E 229
 Bruijn, A C de 207
 Burg, G P J van der 99, 125, 129, 130, 132
 Butt, J 190
 Calderon 134
 Callier, A C 100, 136, 137, 150, 151, 191, 192
 Cardijn, J 84, 85, 155
 Cathrein, V 117
 Clarijs, A J 137
 Collette, C J M 189, 193
 Couperus, L. 31
 Cramer, A 124
 Crebolder, N 197, 202
 Creighton, Jac 173
 Deelen, H L F J 99, 100, 130, 187, 190
 Dendooven, A 80
 Diepen, A F 95, 107, 130
 Dings, W 191
 Donders, R 180
 Durkheim, F 55
 Ernstman, J P A 12, 13, 14, 19, 20
 Emants, M 31
 Fykman, J 120
 Evers, B 180
 Everts, J 183
 Fens, A 187, 200, 207
 Fens, K 116
 Feuer, L 243
 Fischer, K 41
 Foerster, F W 107, 119-121
 Foerster, W 120
 Franciscus 134, 135
 Frencken, F 87, 125, 126, 158, 196, 197, 207, 208, 229, 241
 Freud, S 68
 Frobes SJ, J 106
 Froger, W E 187, 196-198, 200, 202, 207, 208
 Geheeb, P 43
 Gerhardt, A H 38
 Geus, G de 197, 200, 207, 208
 Gheon 134
 Gillis, J 20, 21, 22, 31

- Gilissen, rector 191
 Ginniken SJ, Jac. van 87, 88, 122, 241
 Goddijn, W. 106
 Goulmy, P. 193
 Greef, M. de 191
 Gregorius XIII 77
 Grood, R. de 192
 Groot, B.H. de 10, 91-93, 96, 99, 101, 109, 112, 114, 128-132, 154-166, 168, 170, 171, 176, 181, 195, 198-201, 232
 Groot, G.M. de 101
 Grijs, W.H. de 95, 96, 99, 129, 140, 148, 150, 151, 154, 157, 158
 Guardini, R. 49, 188
 Guérin, Chr. 48
 Gunning, J.H. Wzn. 59, 60, 64, 65, 120, 125
 Gurlitt, L. 118
 Hagen, B. van der 157
 Hall, G.S. 61-65, 67, 69, 73, 125
 Ham, P. van der 185
 Harmsen, G. 17, 18, 19, 20, 48, 242
 Heldring, O. 69
 Hellemans, S. 240
 Hendrik, Prins 189
 Hessen, J.S. van 15, 31
 Heutz, J.B. van 189
 Hoffmann, J. 41
 Hoffmann, W. 65
 Hopmans, P. 150, 197, 205
 Höppener, R. 197, 206, 213-216, 219, 221, 225, 226, 229
 Hovre, F. de 106
 Huddleston Slater, W.B. 191, 192, 194
 Huibers, J. 88
 Huurdeman, G. 216
 Imkamp, A. 193
 Jansen, J.G. 91, 92, 99, 100, 105
 Jeal, T. 47, 48
 Juliana, Prinses 184
 Kallen, H. van der 207, 210
 Kipling, R. 45, 217
 Kerschensteiner, G. 118
 Klootsema, J. 57, 58, 124
 Klynee, A.J. 150
 Knappert, E. 55, 57
 Knoppers, B.A. 13, 14
 Kolping, A. 36, 69, 81, 82
 Kohlbrugge, J.H.F. 120
 Konijn, A. 158
 Kooistra, I. 65
 Koppendraye SJ, F. 111
 Korner, F. 224
 Kors OP, J.B. 207
 Laarhoven, J. van 116
 Lamers, E. 161, 187, 200, 202, 207
 Lamers SJ, G.W.Th. 78, 93, 101, 111, 114, 115, 118, 120, 121, 131-134, 177, 198, 207, 208, 231
 Laqueur, W. 41-43
 Lemmens, G. 86, 220
 Leo XIII 108
 Leunis, J. 77
 Leeuwen, P.P.W. van 189, 197, 208, 213, 221-223
 Lietz, H. 43
 Ligthart, J. 177
 Lindworsky SJ, J. 106
 Locke, J. 26, 102
 Lombroso 63
 Lowitz, H. 137
 Louw, A. van der 242
 Luenen, H. van 82
 Lugt, Th. van der 180, 228
 Luyk SJ, P. van 78, 113, 114, 117, 118, 120, 124, 125
 Luykx, P. 240
 Manders, A. 129
 Mannheim, K. 18, 19, 58, 72, 236, 239
 Mendousse, P. 65
 Mercier, D. 108
 Meijer, H. 151
 Mill, J.S. 32
 Mitterauer, M. 21, 22, 43, 44
 Mol, J. 165, 178, 212
 Moller, J.B. 87, 99, 100
 Monnikendam, M. 183, 184
 Morel SJ, J. 165, 170
 Mostert, K. 181
 Muchov, H.H. 30
 Mutsaers, A. 113
 Mutsaers, B. 190-193
 Napoleon 32, 41
 Natorp, P. 42, 118
 Newman, J.H. 107
 Nietzsche, F. 120
 Nispen tot Sevenaer, H. van 82, 83
 Nijenhuis, H. 80, 81
 Oomen, H.P.A.C. 197
 Oosterbaan, J. 197
 Oosterlee, A. 216
 Ozanam, F. 78
 Paschasius O.Cap. 125-128, 158, 161
 Pedrolí 207
 Peet, J. 243
 Pecters, H.F.M. 27
 Pestalozzi, J.H. 27
 Peters, K. 73, 169-171, 173, 174, 176, 222, 223, 230, 236, 241
 Petersen, W. 58
 Pinder, W. 58
 Pius, Broeder 181, 185
 Pius X 112
 Pius XI 104, 108, 112, 188, 229
 Plato 62
 Poel, A. van der 200, 207, 208

- Poelje, G A van 229
 Poels, H 84-86, 148
 Pollmann, J 85, 176, 223, 241
 Quay, J F de 122, 208, 213, 215, 228
 Quint, W 183
 Rademaker, J M W 203
 Raedts, P 240
 Ramselaar, A C 132, 134, 188, 194, 196-198, 205, 208, 210, 213-216, 220-229, 231, 241
 Rambonnet, J J 189, 197, 201, 209, 215
 Reynen, M 164
 Reynolds, E E 45, 73
 Ricardo, D 32
 Robbers SJ, H 114, 115
 Roels, F 101, 122
 Roes, J 101
 Rombouts, S 104, 106, 107, 119, 120, 122
 Ros, J 57
 Rosenthal, M 47
 Rost van Tonningen, M M 230
 Rousseau, J-J 26, 62, 102
 Rutten, Th 101, 122, 169
 Schiphorst, J 191, 192-194
 Schmitz, J H 81
 Schmutzer, J I M J 207
 Schopen, E 65
 Schrijnen, L 152
 Sloot, J 106
 Slotemaker de Bruine, J R 215
 Smit, G 183, 184
 Smith, W A 47
 Smulders, A H 150
 Smulders, Ch 197
 Snitker, W 183, 184
 Spalding, H 107
 Spanje, H M van 180
 Spranger, E 65-67, 69, 73, 115, 123, 124
 Springhall, J 47
 Spijkerman, H J 187, 197
 Stachura, P 43, 44
 Stee, W van 137
 Steen, Th van 85, 176
 Steenberghe, M P L 215
 Steenberghe-Engering, F 207, 208
 Steene, C van den 183
 Steger, A M 207, 208
 Stoffels, H 137
 Stone, L 27
 Strategier, H 184
 Strumpell, L 57, 63
 Suctens, J 95, 200
 Swart, J de 230
 Sweers, A 176, 181, 183
 Seyss-Inquart, A 230
 Thomas, F 83
 Thompson Seton, E 47
 Tonnies, F 54, 55
 Velde, A van der, 183
 Veltman, J 84, 85
 Ven, W van der 190
 Venne, A van de 138
 Verhoeven, Th 92, 93, 96, 99-101
 Vermeulen, J 164
 Vorrink, K 49, 54, 55, 59, 61, 68, 73, 236
 Vroomans, P 190
 Weber, M 55
 Wetering, H van de, 136, 138, 197
 Wichern, J H 69
 Wiel, J van der 177, 178
 Wilhelmina, Koningin 214
 Willmann, O 106, 107
 Wiltschut, W 143
 Wittert van Hoogland, E 191
 Wolff, B 27
 Wouters, Th A 79
 Wijk, J van 191
 Wijnbergen, A I M J Baron van 38, 92, 191, 207, 208
 Wyneken, G 42
 Zeegers, G D 122, 144
 Zoo de Jong, A C van der 180

Summary

Youth movements were a popular phenomenon in Western Europe in the beginning of the twentieth century. Examples are the German Wandervogel and Free German Youth, socialistic and religious youth movements and also scouting. This study concerns two catholic youth movements in the Netherlands: the patronages (in Dutch: 'patronaten'), and the catholic scouts. The patronages were founded around 1900 on the initiative of the bishops. At that time they were still typical examples of *youth care*: they were under the direct supervision of the clergy, who were assisted by some elders from the parish, often teachers. The activities consisted mainly of religious instruction, various classes aimed at revision- and vocational education and recreational activities, which were meant to keep the boys off the streets and away from the café. The members were referred to as 'protegés'. The centre of the activities was the patronage building, which in the course of time arose in almost all parishes.

Throughout the twenties criticism on this organization of the patronage work arose. Distance was taken from the schoolish method and, according to the model of scouting and the socialistic youth movements, one argued for a method in which more room was allowed for self-activation and independence of the youth. This led to a fundamental change in the method of working. At the end of the twenties the system, which was based on mass recreation and lessons, was replaced by a, from scouting derived, group formation with more emphasis on self-activation, country life and community spirit. Instead of the priests, young laymen became the leaders. The name patronage was replaced by 'Jonge Wacht' (Young Guards) and, in the diocese of Haarlem, 'Kruisvaart' (Crusade). Around the same time, in 1930, a catholic scouting-movement was founded in the Netherlands. Before, the bishops had strongly opposed scouting. They were of the opinion that in the method of scouting the religious education did not come out and they were also morally against camping. Now, they seemingly changed this view.

This late introduction of the youth movements in the Dutch catholic youth work is the starting point of this study, in which I dilated upon two questions. First, the question why youth movements as such developed and why they were popular among the youths as well as among adults. Second, the question why the Dutch catholics accepted and implemented this method of youth work this late. To be able to answer these questions I first dilated upon the definition of the concept youth movement in chapter one. Especially

in the German literature but also in the Dutch, youth movements were often interpreted as organizations of youths, who opposed the world and the lifestyle of the elderly and therefore wanted to create their own youth life autonomously, without guidance and involvement of the adults. The term youth movement however was also claimed by organizations, founded by adults with the explicit intention to organize and mobilize the youths, like the socialistic and religious youth movements and also scouting. In these movements it was not *autonomy*, but the *idealism* which existed in the movements which was the most characteristic feature of the youth movement: the will to devote themselves for a better world. Other, mutual, characteristics were the style and the public appearance. The members walked through the streets in uniform, singing and playing music showing their preference for tradition, for the folk song and folk dance; they marched with flags and banners and they went on hiking trips and went camping. All youth movements opposed the culture of the modern society, such as an individualistic and material mentality, impersonal conventions and the hedonistic entertainment in the café, dancehall and later also the cinema. Opposite of the modern industrial society they posed a renewed interest for the culture of the pre-industrial world. *Being-young-together* was focal experience, cherishing the society of the youths among their peers. They wanted to revive a *community* in which the mutual solidarity and friendship were the inspiring core.

The dispute about 'real' and 'unreal' youth movements also influenced the historiography. In traditional interpretations youth movements were often identified as *counter-culture-movements* and as an expression of a generation gap. The concerned authors wanted to explain when and under what conditions a new, young generation rebelled against the adult world. Inspiration for most of these explanations was Karl Mannheim's theory about the development of generation-units. Eventhough this theory is enlightning, it is not sufficient for the question which I wanted to answer in this study. The in the generation theory concluded description of youth movements one-sidedly emphasizes the rebellious aspect of the youths and therefore only refers to spontaneously emerging autonome youth movements. The main question of this study, however, was not why and under what conditions *youths* joined together, but why *adults* brought youths together in youth movements. What motives did they have to do this and especially: what arguments did they have to do it in this way?

Three questions will have to be answered. First, the previously posed question: why did the adults want to organize the youth? Second, the question why the youths themselves, when they rebelled against this form of adult interference, chose for the form and style of the youth movement at the beginning of this century. Third, the question why also the adults were attracted to this way of organization and even considered this the best way to organize the youths. To answer these questions I would like to mention a combination of three factors, three developments, which took place partly after and partly alongside each other and which lead to the foundation and the popularity of the youth movements.

The first factor is the rise of the youth care. The development of the youth movements cannot be seen separately from the increasing care about the upbringing of children and youths since the beginning of the nineteenth century. Like I have described in chapter 2, this care originally extended, where the youths are concerned, to especially two categories: the youths from the upper-class of society; for them the secondary education was intended. And secondly, the so-called neglected youth; for them the re-educational institutions

were founded. Besides that, large activities were noticable in the area of primary education during the whole nineteenth century. In 1901 the six year compulsory education was introduced (at least in the Netherlands). Earlier in the scope of the employment legislation, measurements were taken to abolish employment for children under 13 years old. In the area of the care for the neglected children and youths the so-called *child protection law* came into effect in 1905. With that, the development of the care for the young child and for the neglected youths was (for a while) completed.

There is a direct connection between the time at which these measurements were announced and the fact that around the same time the elder, free-from-school, non-problematic youth received a lot of attention. It was thought that the upbringing and education of the youths could not be completed around the age of 12. Therefore, youth *care* was necessary. At the same time it was clear that this youth care could not take place by the process and means of the already existing educational institutions 'school' and 'reformatory'. Neither could this be left to the family alone. The youth care therefore proceeded in the area of recreation, not because it was the only area left, but because especially during this leisure time the rearing of the youths was 'threatened' most. In the youth care education and relaxation therefore went hand in hand.

Just like during the years between 1850 and 1900 an archipelago of re-education institutions had arisen, now a network of youth relief institutions developed: community centres en clubhouses, sportsclubs, patronages and other youthclubs, institutions for retraining and secondary education: also youth-congresses were organized and a start was made with the involvement of the government and the subsidising of this youthwork.

The second factor, that influenced the rise of the youth movements, was the association system. An important part of the youth care got the shape of associations, like for example the YMCA. This organizational framework corresponded with the rise of the so-called middle-class association system from the end of the eighteenth century. The rising middle class, and also for example the churches, organised themselves for social, political and cultural activities according to the association's form. They merged to read, to discuss, to sing, exercise politics, to perform social care, to do gymnastics, etc. The association was characterized by voluntary membership and thus a system with mutual rights and duties. As a rule, the associations had a formal juridical construction, with a membership record, regulations and committees and relating magazines. The associations' formula was also used to organize the youths. The associations were very attractive and important advantages were attached. Associations could, for example, provide a warmed and well furnished accomodation, fixed schedules of meetings, assist with the organization of excursions and performances and provide literature and game material.

Finally, the third factor was formed by the joining of this (youth) association system with traditional elements of the youth community life. The associations broke with the traditional forms of being-together, which was more on the line of neighbourhood, town and environment and in which the youths had a relative degree of freedom. In the, by the elderly, controled youth associations this freedom was lost and the youths were literally supervised by the adults. The control of the youth associations was, after all, based on the initiating adults, mostly originating from the churches and the middle-class, who performed board positions (or at least supervised). They also decided on the goals and had control over the means. The rise of the autonomous youth movements can be seen as a rebellion against this patronizing in the youth associations. At the same

time we have to notice though that the thus developed free youth movements actually did accept elements of the association formula. More than the traditional youth teamlife, the free youth movement was also centered around an organizational framework: a manifest, a principle statement, a magazine and a, from the youth originating, managerial guidance. The youth movements had regulations, in which the procedures within the committee and supervision of the movement were punctually established, up until the age at which older members had to leave the group.

With the guided youth movements the developments occurred reversed. These were associations in which elements of the traditional youth community life were adopted. With respect to the original youth associations, this contained the renewal of these organizations: they more or less let go of the patronizing character of the associations. Scouting went back to the educational system of the British Public schools, in which the pupils had a certain amount of (controlled) freedom. The scouting-patrols reflected this construction. With other guided youth movements, like the socialistic and the catholic youth movements, the influences came from the autonomous movements, and the there developed style, as well as from scouting. A mix of both traditions occurred.

Why did the administrators of the youth associations choose for this set-up and style? Imitation of the success of the autonomous youth movements and of scouting was of course an important factor. But another important part was the, at that time, arising *adolescence psychology*. This legitimized the youth movement because this would affiliate with, what was called, 'the psyche of the mature youth'. The idealism which existed among the youths (which had to be 'guided') and the drive to form clubs were then pointed out. Like I showed in chapter 4 and 7, this was not a matter of autonomous scientific 'discovery'. The creation of an image of the youths, like presented by the adolescence psychology, was largely based on the perceptions of the youths at the high schools (also in the Public schools) and in the free youth movement. Views of the adolescence psychology on club- and 'clique'-forming and the wanting-to-be-among-each other of the youths were recognizable in the traditional youth teamlife and also on the high schools. In the course of the nineteenth century's rearing practice thus originated an image of how the youths were and should be. The youth movement fit that image closely. In the youth movements the youths were able to live an independent life, they had their own youth world, in which they could freely experiment, without the interference of the adults.

In the chapters 8, 9 and 10, I illustrated this development through the catholic youth movements in the Netherlands. De Jonge Wacht, Kruisvaart and the catholic scouts were and wanted to be youth movements. Around 1930, they started within the catholic youthwork as associations with an equivocal aim: the religious and social rearing of the boys from 13 to 18 years old and the care of good leisure activities. The associations were founded by religious authorities and guided by the adults. The organizational framework, the style, the appearance and the ideology though came from the youth movement. The members were grouped in clubs, set out to the country side, they hiked, camped, sang, danced, and devoted themselves to the restitution of Christ's Kingdom on earth. The catholic scouts were a part of the international scouting-movement and followed the rules of 'the game of exploring' as much as possible. Scouting also left traces in the construction of the Jonge Wacht and Kruisvaart, but in these organizations there were also influences noticeable from the version of the German youth movement. This was expressed, among

other things, through more attention for the cultural rearing of the youths. These catholic youth movements were explicitly not *autonomous* youth movements. Autonomy of the youths was rejected within the youth work because of the supernatural destination of the upbringing and the resulting control of the Church on all rearing.

Why did they start so much later than the other youth movements? In chapter 7, I showed that until the end of the twenties the rearing style of the youth movements within the whole catholic youth work was viewed as irreconcilable with a thorough religious and moral rearing. Objections were not only aimed at the autonomy and the absence of adult supervision, but also against the style and the form of the youth movements. The catholic authorities had difficulty imagining that rearing could also be done other than in the form of schoolish education, memorizing the catechism and by proclamation of faith from the pulpit. But these were not the only reasons. The most important motive behind all the catholic youth work was to get as much control as possible over the rearing and the recreational behavior of the catholic youths. That is why all youth work was viewed as a part of the spiritual care and was under supervision of the clergy. The bishops saw the patronages as the only and general organization for the rearing of the boys, which was fixed in the *Foundation of youth organization* of May 1918. Besides the patronages there was only room for organizations which were aimed at special groups. Catholic scouting on the other hand was impeded in its growth. The bishops were afraid that they would lose their direct grip on the catholic youths if they would give in to this competition of the patronage.

It was towards the end of the twenties when the realization finally sunk in that with a too forced holding on to the old, the attraction of the patronages would possibly disappear. In 1927 there was a fundamental change in the working method of the patronages. The mass organization ceased to exist and made way for club formation, game and sport, outdoor life and also for uniforms. Finally also the name *patronage*, which reminded too much of the patronage-system, was replaced by new names: *Jonge Wacht* and *Kruisvaart*, in which the view on the task of the youths and the character of the youth movement was expressed.

This new method was clearly derived from the scouting method, undoubtedly in an attempt to overcome the attraction of it on the catholic youths. Therefore some typical differences remained between the true scouting and the *Jonge Wacht* and *Kruisvaart*. Thus the young members of these organizations were not allowed to camp in tents, but they had to be put up in buildings where supervision was easier. The clergy also had a more emphatic voice in the control of the organizations. And finally the day-to-day matters, the stories, the plays, the set up and contents of the rearing of leaders, were closer connected to the catholic culture and the tradition of the German youth movement than to the from primitive nature deriving examples of scouting.

At the same time though, the bishops decided to also recognise a catholic scouting-organization: The *RK Verkenner*, which was formally founded in 1930 and was, through the *Nederlandse Padvindesvereniging* (NPV), linked with the international scouting-movement. This development can partly be explained by the fear that (even more) catholic boys, especially from the middle-class, would become member of the neutral NPV. Furthermore, in the twenties, scouting was given a more religious basis by prominent clergy who followed foreign, especially French, examples. They imagined the catholic scouts as an optimal instrument to stimulate the religious experience among the youths.

With this the Dutch catholics followed the development which elsewhere, within as well as outside the catholic youth work, had already been done. It is remarkable, but at the same time typical for the hierarchical relationships, that thus the catholic youth movement was established *within* the traditional catholic youth work and organizationally stayed linked with it. Adults, in this case the clergy, made the choice to construct the youth work in the form of a youth movement. More strongly, once when the choice was made, the catholic youth movements were seen as the showpieces of the catholic youth work and the young members were seen as the elite among the catholic youths. At them the appeal was focused to be willing to form themselves in order to become the future leaders of the strong catholic part of the nation and to devote themselves for a religious revival and the re-Christianization of the world.

Vertaling: Paulien Loenen

Curriculum vitae

Peter Selten, geboren in Mill op 4 juni 1953, behaalde in 1971 het diploma gymnasium-alfa aan het Sint Chrysostomuslyceum te Boxmeer. Van 1971 tot 1978 studeerde hij geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen met als hoofdvak Nieuwste Geschiedenis. Na zijn afstuderen was hij werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij de vakgroep Nieuwste Geschiedenis van deze universiteit. Vanaf 1 augustus 1980 is hij als universitair docent verbonden aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Utrecht, aanvankelijk als docent historische pedagogiek bij de studierichting Pedagogiek en vanaf 1 april 1986 bij de studierichting Algemene Sociale Wetenschappen (sedert 1 januari 1991 de vakgroep ASW) met als taakgebied de geschiedenis van de sociale wetenschappen, met inbegrip van de maatschappijgeschiedenis. Tevens is hij werkzaam als onderwijscoördinator van de studierichting. Hij publiceerde over de geschiedenis van jeugd, jeugdbeweging en jeugdcultuur.

Jeugdbewegingen waren in de eerste helft van de twintigste eeuw een populair verschijnsel. Karakteristiek voor deze bewegingen waren hun stijl en publieke optreden. De leden trokken geüniformeerd, met vlaggen en vaandels door de straten. Zij maakten trektochten en gingen kamperen en zij toonden een grote voorliefde voor het volkslied en de volksdans. Het meest bijzondere aan de jeugdbewegingen was wel het generatiebewustzijn. Zij organiseerden een 'bewogen jeugd' die zich wilde inzetten voor een betere toekomst.

Dit boek beschrijft de ontwikkeling van drie katholieke jeugdbewegingen in Nederland: de Jonge Wacht, de Kruisvaart en de katholieke verkenner. Alle drie ontstonden rond 1930 en richtten zich op jongens van 13 tot 18 jaar. De Jonge Wacht en de kruisvaart kwamen voort uit de jeugdzorg van de patronaten. De verkennerbeweging maakte deel uit van scouting. De stijl van deze organisaties was die van een onvervalste jeugdbeweging. Het doel was jeugdigen te vormen tot goed-katholieke personen. Zij stonden daarom onder leiding van de katholieke geestelijkheid. Deze trachtte de jeugd te winnen voor deelname aan het apostolaat van de katholieke kerk: het herstel van Christus' Koninkrijk op aarde.

Peter Selten is historicus en werkzaam bij de vakgroep Algemene Sociale Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

ISBN 90-5256-062-5



9 789052 560625